

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

DARÜLFÜNUNDAN ÜNİVERSİTEYE ÖĞRETİM
ÜYELERİNİN TOPLUMSAL PROFİLLERİ
(1900-1946)

Aydın DEMİRTAŞ
2502110051

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. İsmail COŞKUN

İSTANBUL - 2018

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : Aydın DEMİRTAŞ Numarası : 2502110051
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : Sosyoloji Anabilim Dalı Danışmanı : Prof. Dr. İsmail COŞKUN
Tez Savunma Tarihi : 19.04.2018 Saati : 15:00
Tez Başlığı : "Darülfünundan Üniversiteye Öğretim Üyelerinin Toplumsal Profilleri (1900-1946)"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞU YLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. İSMAİL COŞKUN		Kabul
2- PROF. DR. YÜCEL BULUT		Kabul
3- PROF. DR. MUSTAFA KAÇAR		Kabul
4- DOÇ. DR. ENES KABAKÇI		Kabul
5- DOKTOR ÖĞRETİM ÜYESİ MEHMET GÜVEN AVCI		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. YUSUF ADIGÜZEL		
2- DOKTOR ÖĞRETİM ÜYESİ ÖMER FARUK OCAKOĞLU		

ÖZ

DARÜLFÜNUNDAN ÜNİVERSİTEYE ÖĞRETİM ÜYELERİNİN TOPLUMSAL PROFİLLERİ (1900-1946)

AYDIN DEMİRTAŞ

Osmanlı İmparatorluğunda 1846 yılında üniversite kurmaya karar verilerek hazırlıklara girişilmiş, birkaç başarısız denemeden sonra 1900 yılında kurulan Dârülfünûnla kesintisiz akademik hayat başlamıştır. Bu çalışma, Batıda üniversite kurumunun gelişimine ve modern üniversitenin ortaya çıkış sürecine göz attıktan sonra Dârülfünûn adı verilen Osmanlı üniversitesinin tarihsel koşullar içinde kuruluşu ve gelişimini ele almakta, bu çerçevede 1900 yılından başlayarak 1946 yılına kadar üniversitede görev yapmış öğretim üyelerinin sosyal profillerine odaklanmaktadır. İlk öğretim üyeleri kimlerdi? Üniversite ve öğretim üyelerinden ne bekleniyordu? Tarihsel süreçte üniversite nasıl bir gelişim seyri izledi? Buna paralel olarak kadrolar nasıl değişti?

Çalışma üniversitenin kuruluşundan başlamak suretiyle üniversitenin kurumsallaşması ve öğretim üyeliğinin meslekleşmesi sürecini de sergilemektedir. Ayrıca öğretim üyeleri kendi normları, değerleri ve diğer ortak özellikleri ile bir statü grubu oluşturmaktadır. Bu statü grubunun toplumsal konumu da Weber'in tabakalaşma üzerine görüşlerinden ve seçkin teorilerinden faydalanarak mercek altına alınmış, eğitim ve seçkinleşme ilişkisi üzerinde durulmuştur.

Biyografiler, otobiyografiler ve arşiv kayıtlarından yola çıkarak öğretim üyelerini doğum yeri, baba mesleği, lise eğitimi, yükseköğretim, yurtdışı eğitimi, siyasete katılım, ikamet ettikleri semtler gibi değişkenlere dair veriler üzerinden değerlendirmeye çalışan bu tezde belli bir statü ve meslek grubuna yönelik bu tarz çalışmalarda kullanılan prosopografi yöntemi kullanıldı. Böylece bu çalışma biyografilere, tarih, sosyoloji ve edebiyat metinlerine, dönemin aktörlerinin söylemlerine başvuruyor olmasının yanında farklı değişkenlere dair verilerin

derlenmesine dayalı bir niceliksel yöne de sahiptir. Bu niceliksel yönün tezi besleyen ve argümantasyonu güçlendiren bir işlevi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dârülfünûn, Üniversite, Öğretim Üyeleri, Akademisyenler, Üniversiteler, Türk Üniversitesi, Eğitim ve Seçkinleşme

ABSTRACT

SOCIAL PROFILES OF ACADEMICS FROM DARÜLFÜNUN TO UNIVERSITY (1900-1946)

AYDIN DEMİRTAŞ

The idea of founding a university in the Ottoman Empire emerged in 1846. After a few failed attempts, in 1900, the Dârülfünûn began continuous academic life. This study reviews the establishment and development of the Ottoman university called Dârülfünûn in historical context after examining the development of higher education institutions and the emergence of the modern universities in the Western world. Then, it focuses on the social positions of the faculty members who worked at the university from 1900 to 1946. Who were the first faculty members? What was expected of the university and the faculty members? What kind of progress has the university made in the historical process? How did the staff change in parallel?

Starting from the university's foundation, the study also demonstrates its institutionalization and the professionalization of the higher education faculty. Besides, faculty members form a status group with their own norms, values and other common characteristics. The social position of this status group has also been explored by making use of its elite theories, focusing on the relationship between education and exclusiveness.

Biographies, autobiographies and archival resources are used to examine the faculty members through the variables such as place of birth, father's occupation, high school education, higher education, foreign education, political participation, where they live, etc. Furthermore, the method of prosopography, which includes the investigation of certain status and profession groups, is used in the study. Thus, in addition to qualitative data obtained from biographies, history, sociology and literary texts, and the statements of notable people, this study has also a quantitative aspect based on the compilation of data on various variables. This quantitative part of the

study serves for the purpose of improving the dissertation and strengthening the argumentation.

Keywords: Dârülfünûn, Ottoman University, Faculty Members, Academics, Turkish University, Education and Elitism

ÖNSÖZ

Türkiye’de sosyal bilimler alanında yapılan çalışmalara şöyle bir göz atıldığında üniversiteyi konu edinen çalışmaların yetersizliği hemen fark edilir. Kendi kendisini araştırma konusu yapmak, kendi üzerine konuşmak zor ve sevimsiz olsa da bu işi yapabilecek başka kimse olmadığından üniversitenin kendi üzerine düşünmekten, kendi üzerine konuşmaktan kaçınma şansı yoktur. Kendisiyle yüzleşme psikolojisinin zorluğunun yanında ülkemizde cari olan klasik bilim anlayışından dolayı da üniversite konusunun ihmal edildiği bir gerçektir. Klasik bilim anlayışımızda bilim sosyolojisine yer yoktur. Çünkü klasik anlayışa göre bilim bir mantık ve yöntem meselesidir ve aklın soyut keşifleriyle ilerler. Bilimi anlamak ve açıklamak için bilimsel eserlere müracaat etmek yeterlidir. Oysa bilim, Kuhn’un ortaya koyduğu gibi bilim adamları topluluğundan ve diğer sosyal ilişkilerden bağımsız olarak anlaşılamayacak bir sosyal faaliyettir. Modern bilimin ülkemize giriş sürecine baktığımızda bilim üzerine çok zengin bir retoriğe sahip olduğumuzu ancak bilimin kendisi hakkında ne kadar az şey bildiğimizi, bilimi kendisini kuşatan sosyal gerçeklikten, iktisadi ve siyasi ilişkilerden kopuk ve oldukça naif bir şekilde kavradığımızı görürüz. Etraflıca tanımadığımız için de bilimi temellük etme noktasında sıkıntılar mevcut olagelmıştır.

Üniversite üzerine yapılmış az sayıda tarihsel çalışma da ekseriyetle üniversitenin kuruluşunu ve modern bilimin ülkeye giriş sürecini, yenilik taraftarı “ilericiler” ve onlara karşı duran reaksiyonerler veya “gericiler” arasındaki mücadele olarak okumakla maluldür. İleri-geri, aydınlık-karanlık, uyku-uyanıklık gibi metaforlar kullanan bu manişelist paradigmaya göre Osmanlının üniversite kurma girişimi "ilerici" bir hamleydi fakat "gericiler"in baskısı yüzünden uzun süre muvaffak olamadı, Dârülfünûn ise yeterince "ilerici" olmadığı için yeni rejim tarafından 1933'te kapatıldı. Evrimci tarihsel şemalara, ilerlemeye, objektif ve evrensel bilime inanan bu çatışmacı yorum, aydınlanmacı bakışın ve XIX. yüzyılda öne çıkan pozitivist bilim anlayışının devamıdır. Bilimi dinin alternatifi olarak

görmeye varan versiyonlarıyla bu anlayış Osmanlı düşünce dünyasında da taraftarlar bulmuş ve sosyal, siyasal, ekonomik faktörleri göz ardı etmeye devam ederek bugüne kadar gelmiştir. Zira Batıda bilimi ortaya çıkaran ve geliştiren toplumsal şartlar üzerinde hiçbir zaman yeterince durmadığımız için Batı'nın sadece bilim sayesinde tüm dünyada üstünlüğü ele geçirdiğine o gün olduğu gibi bu gün de yaygın olarak inanmaya devam ediyoruz.

Çalışmada ele aldığımız 1900-1946 arası yıllar, II. Meşrutiyet, Balkan Harbi, I. Dünya Savaşı, 1929 Ekonomik Buhranı ve II. Dünya Savaşı gibi olaylarla hem ülkemiz hem dünya için çok zor yıllardır. Bu dönemi ele almanın zorluğu her anlamda hızlı bir değişim yaşanmış olmasındandır. Bu yılların ağır koşullarında üniversitede görev yapmış hocaları kurucu kadrolar olarak nitelendirebiliriz. Tamamı imparatorluk zamanında doğup, tamamına yakını Cumhuriyet döneminde ölen bu insanlar İmparatorluğun kaybını görmüş travmatik kuşaklardır. Bazıları bütün hayatını eğitimle geçirirken bazıları mecliste, idari makamlarda, yurtdışı görevlerde de bulunmuş, üniversite hocalığı, hayatları boyunca yaptıkları çeşitli devlet işlerine bir madde olarak eklenmiştir. Devletin birçok farklı kademesinde görev yapan böyle bir insan tipolojisinin ortaya çıkması modernleşme maceramızla ilgilidir. Zira modern merkezî devletin acilen doldurması gereken çok sayıda mevki vardır fakat modern eğitim almış kimselerin sayısı yetersizdir.

1945 sonrasında hem nüfus hem üretim kapasitesi tüm dünyada eşsiz bir şekilde arttı. Bu niceliksel artış sosyal meselelere farklı ölçeklerle bakılmasını zorunlu hale getiriyordu. Eğitim bu tarihten sonra kitleselleşti ve eğitim görmüş azınlık ortadan kalktı. Üniversiteler çoğalıp, işlevleri farklılaşırken klasik üniversite anlayışı sona erdi ve ekonomik sistemle daha içli dışlı bir üniversite ortaya çıktı. Endüstriyel kapitalizm, XIX. yüzyılda yükseköğretim ve bilimsel araştırma kurumu olarak şekillenen üniversiteden aynı zamanda pratik fayda bekliyordu, dolayısıyla bilim adamlarıyla iş dünyası arasında doğrudan bir bağ kuruldu. Bu yüzden dünyada üniversite II. Dünya savaşıdan sonra çok farklı bir mecrada yol aldı. Bu durum Türkiye'ye özellikle üniversitelerin sayısının artması noktasında yansdı.

İlk üniversite hocalarının kim oldukları, ailevi, fikrî, şecerelerinin nereye dayandığı, Osmanlıda üniversitenin neşet ettiği tarihsel koşullar ve bu koşullarda nasıl bir akademik kişilik tipolojisinin zuhur ettiği gibi sorularla doğup gelişen bu

Çalışmada ele aldığımız konuları, soruları kuşatıp tükettiğimiz gibi bir iddia içerisinde olursak kendi sosyal bilim anlayışımızı inkâr etmiş olunuz. Yaptığımız şey bu konularda anlamı çoğaltma ve zenginleştirme çabasıdır.

Öncelikle tarihsel sosyoloji geleneğiyle tanışmama vesile olan ve desteğini esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. İsmail Coşkun’a teşekkür ediyorum. Derslerinden ve yazdıklarından istifade ettiğim Prof. Dr. Korkut Tuna, Prof. Dr. Yücel Bulut, Doç. Dr. Enes Kabakçı hocaları, bilim sosyolojisi ve modernleşme konularında dersleri ve kitaplarından nasıpdâr olduğum Prof. Dr. Hüsamettin Arslan ve Prof. Dr. Süleyman Seyfi Öğün’ü de burada şükranla anmak isterim. Çalışmamı okuyan ve tavsiyelerde bulunan Prof. Dr. Mustafa Kaçar’a, Dr. Ömer Faruk Ocakoğlu’na, istişarede bulunduğumuz Dr. Mehmet Ali Akyurt’a, katkıları için sevgili N. Elif Demirtaş ve Bekir Yılmaz’a müteşekkirim. Hep yanımda olan kıymetli annem ve ağabeyime de minnet ve şükranlarımı ifade etmek boynumun borcudur.

Aydın DEMİRTAş

İstanbul, 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
TABLolar LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MODERNLEŞME, SEÇKİNLER ve ÜNİVERSİTE

1.1. Seçkin Teorileri	10
1.2. Eğitim ve Seçkinleşme	20
1.3. Modern Üniversitenin Doğuşu	25

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI'DA YÜKSEKÖĞRETİMİN DOĞDUĞU ATMOSFER

2.1. İmparatorluğun İçinde Bulunduğu Sosyo Ekonomik Durum	44
2.2. Dönemin Düşünce Atmosferi.....	53
2.3. Osmanlı Modernleşme Dönemi Seçkinleri	69
2.4. Bürokrat Aydın Kaynaşması	92

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1946 YILINA KADAR ÜNİVERSİTE VE ÖĞRETİM ÜYELERİ

3.1. Dârülfünûnun Kuruluşu ve Gelişimi	100
3.2. Dârülfünûn Hocaları (1900-1933).....	126
3.2.1. İki Örnek Biyografisi	174
3.2.1.1. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu.....	175
3.2.1.2. Tefik Sağlam	184
3.3. Üniversite Öğretim Üyeleri (1933-1946).....	188
3.3.1. 1933 Üniversite Reformu: Gidenler ve Kalanlar	197
3.3.2. Yeni Kadrolar	212
SONUÇ	233
KAYNAKLAR.....	246
EK- 1: ÖĞRETİM ÜYELERİ (1900-1933).....	264
EK- 2: ÖĞRETİM ÜYELERİ (1933-1946).....	304
ÖZGEÇMİŞ	322

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
AÜ	: Ankara Üniversitesi
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DP	: Demokrat Parti
DTCF	: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
Ed.	: Editör
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
s.	: Sayfa
SBF	: Siyasal Bilgiler Fakültesi
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1- İttihatçıların Doğum Yerleri	87
Tablo 2- 1900-1906 Arası Edebiyat Fakültesi Öğrencilerinin Geldiği Okullar	122
Tablo 3- 1900-1906 Arası Fen Fakültesi Öğrencilerinin Geldiği Okullar	122
Tablo 4- Öğretim Üyelerinin Lise Mezuniyetleri (1900-1933).....	129
Tablo 5- Öğretim Üyelerinin Lisans Eğitimleri (1900-1933)	130
Tablo 6- Öğretim Üyelerinin Yurtdışı Eğitimleri (1900-1933).....	131
Tablo 7- 1915-1918 Yıllarında Gelen Alman Öğretim Üyeleri	142
Tablo 8- Edebiyat Fakültesi Lisans Eğitimi (1900-1933).....	152
Tablo 9- Fen Fakültesi Öğretim Üyelerinin Lisans Eğitimleri (1900-1933).....	154
Tablo 10- 1920 ve 1930'lu yıllarda Dârülfünûna Gelen Fransız Öğretim Üyeleri ..	156
Tablo 11- 1933 Öncesi Dârülfünûn'da Görevli Gayrimüslim Osmanlı Hocalar	157
Tablo 12- Dârülfünûn'da 1900-1933 Arası Görev Yapan Rektörler	161
Tablo 13- Öğretim Üyelerinin Baba Meslekleri (1900-1933).....	163
Tablo 14- İki Kuşak Görev Yapan Öğretim Üyeleri (1900-1946).....	166
Tablo 15- Öğretim Üyelerinin Doğum Yerleri (1900-1933).....	167
Tablo 16- Öğretim Üyelerinin Yaşadıkları Semtler (1900-1933)	168
Tablo 17- Milletvekilliği Yapmış Olan Öğretim Üyeleri (1900-1946).....	172
Tablo 18- 1933-1946 Arasında Almanya'dan Gelen Bilim Adamları	210
Tablo 19- 1933 ve Sonrasında Gelen Alman Hocaların Kalış Süreleri.....	211
Tablo 20- Öğretim Üyelerinin Lisans Eğitimleri (1933-1946)	212
Tablo 21- Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyelerinin Lisans Eğitimleri (1900-1946) .	213
Tablo 22- Fen Fakültesi Öğretim Üyelerinin Lisans Eğitimleri (1900-1946).....	214
Tablo 23- Yurtdışında Eğitim Alanlar (1900-1946).....	215
Tablo 24- Öğretim Üyelerinin Mezun Olduğu Liseler (1900-1946).....	217
Tablo 25- Öğretim Üyelerinin Baba Meslekleri (1900-1946).....	219
Tablo 26- Öğretim Üyelerinin Doğum Yerleri (1900-1946).....	220
Tablo 27- 1933-1946 Arasında Görev Yapmış Rektörlerin Lisans Eğitimleri	221

GİRİŞ

Çalışmamızda üniversitenin kuruluş döneminden itibaren, yani Osmanlı'daki köklerinden başlayarak üniversite öğretim kadrolarının toplumsal köken ve eğitim açısından sosyal profillerini, bu sosyal profilin karakteristik özelliklerini ve hangi dönemde ne derece homojenlik gösterdiğini, üniversitede bulunma ile toplumsal formasyon ilişkisini, sınıfsal özellikler ile üniversitede yer alma ilişkisini sergilemeye çalışacağız. Ayrıca şu sorulara da cevap arayacağız: öğretim üyelerinin içinde eylemde bulunduğu kurum olan üniversiteden ne bekleniyordu, mevcut şartlar bu kurumu nasıl biçimlendirdi ve üniversitenin en önemli bileşeni olan öğretim üyeleri bu yapı içinde nasıl şekillendi? Üniversite kurulduğundan 1946 yılına kadar ne gibi dönüşüm ve kırılmalar yaşadı, bu dönüşüm ve kırılmaların siyasi tarihle paralellikleri nedir? Öğretim üyeleri kümesi homojen midir? Açık mıdır? Kapalı mıdır? Akademik seçkinlerin toplumsal kökenleri ile diğer seçkinlerin toplumsal kökenleri ne derece örtüşmektedir? Aralarındaki geçişkenlik ne seviyededir?

Tezimiz üniversitenin kuruluş tarihi olan 1900 yılından başlayarak, 1946 yılına kadar olan dönemi kapsamaktadır. 1900 yılından başlamanın sebebi bu tarihin üniversitenin kuruluş yılı olmasıdır. Kuruludan başlamanın üniversite hocalığının yeni bir kimlik olarak, toplumsal bir kategori olarak, meslek olarak nasıl doğduğunu, nasıl bir çizgi izlediğini, hangi geleneği tevarüs ettiğini, nerelerden beslendiğini, toplumda nasıl bir yere oturduğunu görmemiz açısından önemlidir.

Modernleşme sürecinde görülen köklü değişimlerin altında süzülüp giden sürekliliklere odaklanmanın daha münbit ve elzem olduğunun farkında olmakla birlikte ele aldığımız zaman diliminde belli karakteristik özellikler gösteren ve kırılma denilebilecek tarihsel dönemler olduğunu söyleyebiliriz. Modernleşmenin derinleşerek kurumlaştığı bu süreçte Meşrutiyet'in ilanı önemli bir kırılmadır. Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan kırılma 1933'te yapılacak geniş çaplı tasfiye ve reformla tamamlanmıştır. II. Dünya Savaşı ertesinde dünyada demokrasi yükselişe geçerken ülkemizde de çok partili hayat başlamıştır. Tek Parti döneminde tamamen

Maarif Bakanlığı emri altına girmiş olan üniversite 1946 yılında yeni bir yasayla daha özerk bir yapılanmaya kavuşacak ve üniversite için yeni bir dönem başlayacaktır. Bu tarihten itibaren üniversite sayıları da gitgide artacaktır.

Bahsettiğimiz siyasi dalgalanmaların üniversiteye etkisi konumuzun bir diğer yönüdür. Siyasi tarihimizin dönüm noktalarında üniversitede de yoğun çalkantılar ortaya çıkmış, akademik kadrolarda geniş çaplı tasfiyeler yapılmış, üniversite siyasi rekabet alanının bir parçası haline gelmiştir. 1933'te başlayan tasfiye geleneği, 1940'larda, 1960 ve 1980 darbelerinde devam etmiştir. Siyaset ve üniversite arasındaki ilişkilerde ve öğretim üyesi profilinde kırılmaları, süreklilikleri, iniş ve çıkışları tespit edebilmek için bu tarihlerde yaşananlara, kadro dışı kalanların kimler olduğuna bakmak da aydınlatıcı olabilir. Bu anlamda sosyolojik bir çalışmanın öğretim üyelerini sosyal konumu ve sosyal ilişkileri içerisinde değerlendirmesi gerekir. Tezimizde sosyal, siyasi dalgalanmaların üniversiteye nasıl yansıdığını, öğretim üyelerinin içinde eylemde bulunduğu üniversitenin siyasetle hangi dönemde ne gibi ilişkiler geliştirdiğini, bunun öğretim üyesi profiline nasıl yansıdığını da ele alacağız.

Siyasi seçkinler ve akademik seçkinler arasındaki geçişkenlik de ele aldığımız konulardan birisi olacaktır. Seçkinler üzerine yapılan araştırmalarda meclise girmeden önce akademide yer almış kişilerin sayısı ve oranı ile ilgili bir bilgiye ulaşamadık. Ancak milletvekili olma kriterleri arasında eğitimin önemli olduğunu, ezici çoğunluğu daima üniversite mezunlarından oluşan mecliste şimdiye kadar yer almış milletvekillerinin dörtte bire yakın kısmının hukukçu, yüzde onunun mühendis, yüzde altısının tıp fakültesi mezunu olduğunu biliyoruz.¹

Modernleşme üzerine oluşmuş devasa külliyatımız içinde siyaseti temel alan metinler ağırlıktadır. Bilim ve üniversite üzerinden bir modernleşme okuması, Dârülfünûn ve modernleşme ilişkisi üzerine yazılmış metinlerin sayısı oldukça azdır. Oysa üniversiteye biçilen en önemli rollerden birisi toplumu modernleştirmesidir. Kuşkusuz yeni bir dünya görüşü ortaya çıkmasında ve yayılmasında, siyasi fikirlerin oluşmasında üniversitenin rolü büyüktür. Osmanlı zihniyeti içinde vücut bulmuş

¹Açikel, Fethi, **TBMM Milletvekili Veritabanı Oluşturulması ve Siyasal Seçkin/Milletvekilleri Profili**, acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/5286/5933.doc, Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri, 2009

Dârülfünûndan nasıl günün koşullarına uygun bir Osmanlı kimliği üretmesi beklendiyse üniversiteden de çağdaş ulus devletin ideolojisini üretmesi veya en azından meşrulaştırması ve operatif kadroları yetiştirmesi beklenmiştir.

Dârülfünûndan başlayarak İstanbul Üniversitesinin tarihi üzerine Mehmed Ali Ayni, Osman Ergin, Cemil Bilsel, Necdet Öklem, Süheyl Ünver, Oktay Aslanapa'nın çalışmaları mevcuttur. Değişik fakülteler veya bölümlerin tarihine yönelik Sevtap Kadioğlu, Feza Günergun, Turhan Baytop gibi isimlerin önemli katkıları vardır. Son yıllarda Emre Dölen'in efemera da dahil olmak üzere konuyla ilgili zengin belge, bilgi içeren 5 ciltlik "Türkiye Üniversite Tarihi" ve Ekmeleddin İhsanoğlu'nun "Dârülfünûn Tarihi" adlı kapsamlı eserleri yayınlandı. Bu iki çalışma ve Osman Nuri Ergin'in Türk Maarif Tarihi adlı zengin ve kapsamlı eseri yararlandığımız kaynakların başında gelmektedir. Bu eserler bilim ve eğitim tarihi bağlamında önemli çalışmalardır. Ekmeleddin İhsanoğlu eserinin ismini "Dârülfünûn, Kültürel Modernleşmenin Odağı" koymuş olsa da modernleşme üniversite ilişkisini doğrudan tetkik etmemiştir. Üniversitenin modernleşme sürecindeki rolünü özellikle Türkçe literatürün oluşması bağlamında ele almıştır. Osmanlı klasik kültür dünyası terkedilip modern kültür ortamına geçilirken Encümen-i Dâniş'den başlayarak modern literatürün yaratılmasında Edebiyat Fakültesinin özellikle dil, tarih ve edebiyat alanındaki katkıları üzerinde durmuştur.

Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisinde ehil eller tarafından hazırlanmış kapsamlı biyografiler de faydalandığımız başlıca kaynaklardan oldu ve işimizi kolaylaştırdı.

Konuyu tarihsel sosyoloji açısından değerlendiren başlı başına bir kaynak yoktur. Hatta dergilerde yayınlanmış birkaç yazı dışında üniversite meselesini sosyolojik olarak ele alan çalışmalar mevcut değildir. Siyasetçilerin, askerlerin sosyal profillerine dair birkaç çalışma olsa da üniversite öğretim üyeleri üzerine böyle bir çalışma yapılmamıştır. Ülkemizde dergilerde, gazetelerde üniversite üzerine yazılanlar genellikle üniversitenin piyasalaştığı, ruhunu, özgürlüğünü, özerkliğini ve kalitesini yitirdiği gibi iddialar üzerine kurulu serzeniş yazılarıdır. Üniversitenin kendi mensuplarının kaleme aldığı tarihsel, felsefi, sosyolojik boyutu olan, problemlere dair derinlemesine analizler içeren metinler ise maalesef çok azdır.

Öğretim üyeleri bir dünya görüşünü, yaşam tarzını, söylem, norm ve değerleri paylaşıyor olmakla Weberci anlamda bir statü grubu oluştururlar. Bu statü grubunun sosyal konumunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacağı düşüncesiyle bu çalışmada seçkin teorilerinden faydalanıldı. Bu topraklarda “seçkin kimdir”, “eğitimle seçkinleşme ilişkisinin mahiyeti nedir”, “üniversite hocaları da seçkinlerin bir parçası mıdır” gibi sorulara aktörlerin sosyal arka planlarına yönelerek cevap arandı.

Üniversite her şeyden önce bilimsel araştırmanın ve üretimin gerçekleştiği sosyal ortamdır. Bu sosyal ortama yeni girenler bir topluluğa, bir normlar, değerler, kavramlar ve literatür dünyasına, yani bir geleneğe adım attıklarını hissetmelidir. Hazır buldukları akademisyen kimliği kişisel dünyalarını toplumun kültür formlarına ve toplumsal ilişkiler ağına anlamlı bir şekilde bağlayabilmelidir. Ancak, bilimsel ürünlerin yeşereceği bir sosyal atmosferin oluşmadığı, belli geleneklere sahip, etkileşim düzeyi yüksek bir bilimsel camianın teşekkül etmediği ve öğretim üyelerinin kendilerini canlı bir bilimsel camianın parçası olarak hissetmediği, ekollerin, geleneğin oluşmadığı yönünde görüşler sıklıkla zikredilmektedir.

Mümtaz Turhan’ın 1967 yılında yayınlanan “Üniversite Problemi” adlı eserinde tespit ettiği en önemli sorun öğretim üyesi sayısının azlığıdır. Türkiye’de bilim adamının kalitesi bir yana sayısı bile yok denecek derecede az diyen Turhan hiçbir bilim dalında umumi efkârın doğmasına yetecek sayıda bilim adamı olmadığını söyler. Harvard Üniversitesinde öğretim üyesi başına düşen öğrenci sayısının İstanbul Üniversitesine göre on kat az olduğunu, İngiltere Üniversitelerinde, bilhassa Oxford ve Cambridge’de bazı bölümlerin talebe sayısına yakın öğretim üyesine sahip olduğunu belirtir ve İngiltere’nin 1830 ile 1860 arasında yirmi üniversite ve kolej açabilmesini mevcut her üniversitede gelecekte açılacak en az üç üniversite kadrosunu bulundurmuş olmasına bağlar.²

Yine üniversitenin sorunları babında üniversitelerimizin hala istenilen seviyede olmadığı, toplumla irtibatının zayıflığından dolayı toplumun sorunlarına dokunmadıkları, teknolojiye dönüşen bilgi üretmedikleri, hala yurtdışına eğitime giden çok öğrencimiz olduğu gibi eleştirileri de sıklıkla duyuyoruz. Türkiye’de

² Mümtaz Turhan, **Üniversite Problemi**, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1967, s.18-23

akademik geleneğin inşa edilme sürecini anlamaya çalışırken bu meselelere dair açılım ve yorumlar yapabilmeyi de umuyoruz.

Yöntem konusuna gelince; sosyal bilimlerde tek bir yöntemden söz edilemeyeceğine, amaca bağlı olarak yöntemin de değişebileceğine inanıyoruz. Metodolojik çeşitliliğin farkındalığı arttıracak, analogiler, modeller, retorik, strateji ve taktiklerin yol almamızı sağlayacak ve ele alınan konuyu daha anlaşılır kılacak açıktır. Tarihin dışına çıkmak imkânsız olduğu için objektif bilgi mümkün değildir, her insanî bilgi durumsal veya olumsaldır. Bilginin gerçeklikle doğrudan bir ilişkisi ve gerçekliği tam temsil kabiliyeti yoktur. Weber’in söylediği gibi “hiçbir ideal tip hayatın sonsuz zenginliğini asla kavrayamasa da, her ideal tip kompleksliği azaltmaya yardım eder.” Tezimizin temel amacı öğretim üyelerinin profilini ortaya koymak olduğu için, belli bir meslekten veya statüden insanların oluşturduğu bir kümenin biyografilerinin incelenmesini ifade eden prosopografi yöntemini kullandık. Osmanlı-İslam geleneğinde aynı meslekten veya aynı mezhepten gelen ilim adamlarının biyografilerinin bir arada bulunduğu tabakât denilen bir tür mevcut olmakla birlikte Dârülfünûn hocaları için böyle bir eser maalesef yazılmamıştır.

Tezimizde konuyla ilişkili akademik kaynaklara ve başlangıcından itibaren akademinin öğretim kadrosunda yer alan kişilere ait biyografilere, otobiyografilere ve arşiv bilgilerine müracaat ettik. Örneklem seçimi şeklinde değil bilgilerine ulaşabildiğimiz tüm kişileri doğum yılı, doğum yeri, baba mesleği, eğitimi, yurtdışı eğitimi gibi değişkenlere dair veriler üzerinden değerlendirmeye aldık. Ancak her bir öğretim üyesi için bu değişkenlere ilişkin veriler bulunmadığı için değerlendirmeye aldığımız kişi sayısı her bir değişken için farklılık göstermektedir. Bazı hocalara dair biyografik bilgilere ulaşmakta zorlandık. Bazılarının aile bağlarına ise maalesef ulaşamadık. Soyadı kanunundan önce yaşamış bazı hocaların bilgilerine ulaşmak isim benzerliklerinden dolayı daha zor oldu. Ayrıca eskilerin hal tercümesi veya terceme-i hâl dediği biyografilerde fertlerin birkaç kuşak öncesine dair bilgiler verilirken modern zamanların birey ve kimlik anlayışına bağlı olarak günümüze doğru geldikçe kişilerin biyografilerinde anne-babalarından dahi bahsedilmez olmuştur.

Şerif Mardin'in Osmanlı'nın son dönemlerinde farklı sosyal zümrelerin statüleri, bürokrasinin dönüşümü üzerine çözümlemeleri çalışmanın fonunu oluşturan modernleşme konusunda derinleşmemizi sağladı. Çalışmada elde ettiğimiz verileri yorumlarken tarihsel sosyolojik yaklaşım çerçevesinde seçkin teorilerine, Weber'in tabakalaşma üzerine görüşlerine, Bourdieu'nun eğitim ve tabakalaşma üzerine düşüncelerine başvurduk. Modernleşme, sanayileşme, modern devlet, modern bilim ve eğitime dair teorilerden faydalandık.

Tarihsel sosyoloji ele alınan konuyu daha geniş bir bağlama oturtmak, kendini kuşatan çevre ve geçmişle ilişkisi içinde anlamlandırmak ister. Çünkü her şey ilişkiler içinde, süreç olarak anlaşılabilir, akıp giden bir oluş ve yapılaşma olarak kavranabilir. Olgular ilişkiler içerisinde birbirini sınırlar, şekillendirir. Hiçbir aktörü kendi başına inceleyemeyiz. Bu açıdan özneler arası, gruplar arası, aktörler arası ilişkiler önemlidir. Üniversiteyi ve bu kurumun içinde eylemde bulunan öğretim üyesini tarihsel süreci göz ardı ederek anlayabilmek mümkün değildir. Modern üniversiteyi ulus devlet, kapitalizm ve sanayileşme yani modernleşme ile etkileşim içerisinde ele almak gereklidir. Buna bağlı olarak bu çalışmada makro genellemelerden, özcü, yapısalcı, teleolojik ve objektivist yaklaşımlardan uzak durularak, tarihin belli bir kesitinde, belli bir coğrafyada yaşananlar geçmişle bağlantısı içinde dinamik bir süreç olarak anlaşılmaya çalışıldı.

Osmanlı modernleşmesinin en önemli hamlelerinden birisi üniversite kurulmasıdır. Burada görev alan hocalar nasıl seçildi, karakteristik özellikleri nelerdi, üniversite içerisinde nasıl bir öğretim üyesi tipi biçimlendi ve yarım yüzyıla yakın bir zaman diliminde siyasal, sosyal, ekonomik süreçlerle ilişkisi içinde ne gibi değişimler yaşadı? Bu kapsamlı soruların cevabı burada öğretim üyeleri merkeze alınarak aranmaktadır. Bu, tarihsel sosyolojide olduğu gibi biyografi ile tarihin kesiştiği noktalara, bireylerin hayatlarıyla makro süreçlerin etkileşimine bakılarak yapılabilir. Şüphesiz kişilerin hayatlarını da hesaba katan bir sosyal bilim anlamı zenginleştirip, çoğaltabilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MODERNLEŞME, SEÇKİNLER ve ÜNİVERSİTE

Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet merkezli yapısında belirgin bir yöneten (askerî zümre) ve yönetilen (reâyâ) ayrımı vardı. Toplumsal tabakalaşma mülkiyet ilişkilerinin belirlediği sınıflarla değil statü ile ilgiliydi. Aristokrasinin ve kast sisteminin söz konusu olmadığı bu yapıda makam-mevkiye matuf bir seçkinlik söz konusuydu. Devletin makam ve mevkileri şahsî yetenekleri ve donanımı olanlar için ulaşılmaz değildi. Seçkinler askeri ve mülki erkânın oluşturduğu devlet ricâlinden ve ulemadan ibaretti. Ulema devlet ricâlinden bağımsız olmamakla beraber nisbî bir özerkliğe sahipti. Klasik dönemde Enderun'da yetiştirilen sınırlı sayıda yönetici seçkin üst düzey devlet işlerini yürütmek için yeterli oluyor, İlmiye mensupları da halka açık olan medrese eğitimiyle statü kazanarak toplumda itibarı yüksek bir zümre oluşturuyordu.

Batının savaşlardaki üstünlüğü fark edilince öncelikle askeri teknikleri ve altyapıyı geliştirmeyi hedefleyen modernleşme süreci başladı. Modernleşme süreci derinleştikçe çok daha geniş ve farklı niteliklere sahip eğitilmiş kadrolara ihtiyaç duyuldu. Bu kadrolardan modernleşme sürecinde taşıyıcı ve inşacı bir rol oynaması bekleniyordu. Bu ihtiyacı klasik dönemin eğitim kurumlarıyla karşılamının mümkün olmadığına inanan yöneticiler modern eğitim kurumları tesis etme yoluna gittiler. Modern eğitim bu anlamda devlet için bekâ meselesi olarak görüldü ve çok önemli hale geldi. Yaygın bir okullaşma* hamlesiyle geniş halk kesimlerine daha açık hale gelen eğitim yüksek statülere ulaşmanın ve seçkinlerin arasına katılmanın da en

*1869 Maarif Nizamnamesiyle idâdiler açılması kararlaştırılmıştı. 1877 yılında taşrada bir İstanbul'da ise altı idâdî mevcuttu. 1884-1894 arasındaki on yıllık dönemde 54 idâdî açılmıştır. Bu okullardan 23'ü Balkanlar, Ortadoğu ve Ege'de kaybedilen Osmanlı topraklarında açılmıştır. 1905-1906 yılı istatistiklerine göre, İmparatorlukta 109 adet idâdî vardır. Bunların 11'i özel idâdî, 5 tanesi askeri idâdîdir. 1909 yılında tüm idâdîlerdeki öğrenci sayısı 20 bin civarındadır. Bayram Kodaman, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, 3. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s.124 Ayrıca, XIX. yüzyıl boyunca Tıbbiye, Harbiye, Mülkiye, Ziraat, Veterinerlik, Hukuk, Darülmuallimin gibi birçok modern yükseköğretim kurumu açıldı.

geçerli yolu oldu. Bu durum seçkinlerin farklılaşmasına ve yeni üyelerini daha geniş bir tabandan almasına yol açtı.

Eğitim ve elitleşme arasındaki bu güçlü ilişki dolayısıyla tezimizde seçkin teorilerine başvurduk. Klasik dönem Osmanlısında da modernleşme gayreti içerisinde olan son dönem Osmanlısında da tarihin gidişatına yön verecek herhangi bir sınıfsal oluşum ve sınıf çatışmasından söz etmek mümkün değildir. Bu açıdan Osmanlı'nın devlet merkezli yapısı da seçkin teorisini daha kullanışlı hale getirmektedir. Osmanlı'nın klasik dönemini analiz ederken feodalite kavramı elverişsiz olduğu gibi, modernleşme dönemi için de sınıf kavramı elverişsizdir. Çalışmamızın kapsadığı dönemde de toplumsal dinamikleri sınıf çatışmasının oluşturduğunu söyleyemeyiz. Egemen kümeyi oluşturan idareciler her şeyden önce mülklerini babadan oğula aktaramadıkları için bir sınıf sayılmazlardı. Osmanlı İmparatorluğunda askeri seçkinler, ilmi ve hukuki seçkinleri oluşturan ulema ve Saray çevresindeki idareci seçkinler vardı. Padişah merkezde olmak üzere iktidarı bu seçkin çevre oluşturunuyordu.¹ Şerif Mardin'e göre "İmparatorluğun kuramsal kökü kişilerarası daha doğrusu seçkinler arası ilişkilerdir. Siyasi Avrupalılaşma tarihinden bakarsak devrimciler ve devrim aleyhtarları vardır, bu şemaya uymayanları da istisna kabul etmemiz gerekir oysa seçkin teorisiyle bakarsak daha aydınlatıcı olabilir."² Osmanlı'da sınıf mücadelesinden değil devletin üst düzey yöneticileri arasında yaşanan mücadelelerden söz edilebilir.³ Osmanlı tabakalaşma düzeni sınıf temelli olmaktan uzaktır. Osmanlı için Weberci anlamda bir statü düzeninden söz edebiliriz. Ancak Osmanlıda feodalite yaşanmadığı ve doğuştan getirilen statü yaygın olmadığı için Weber'in teorisini kısmen tatbik edebiliriz. Osmanlı'da tabakalaşma doğuştan gelen statülerden çok kazanılmış statülere bağlıdır. Burada kalıcı olmayan, kuşaktan kuşağa tam olarak aktarılamayan maddi ve manevi değerler söz konusudur. Devletin yüksek makamlarında yer alanlar, makamlarını muhafaza ettikleri sürece seçkinlerin bir parçasıdır. Bunların çocukları sosyal-kültürel sermaye anlamında avantajlı olsalar da devlet makamlarını tekrar hak

¹ Barkan, Ömer Lütfi "Türkiye'de Servaj Var mıydı?", TTK Belleten, XX/78 (1956), s. 237-246;

² Şerif Mardin, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1992, s.233, 266-267

³ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)**, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 1992, s.229

etmek durumundadırlar. Bu anlamda kuşaktan kuşağa aktarılmayan makama bağlı bir seçkinlik söz konusudur.

Weber sınıfsal konumun tümüyle ekonomiye göre, statü topluluklarının ise belli bir yaşam tarzına, sosyal onur ölçütüne göre belirlendiğini düşünür. Mülkiyet statüyü tanımlayan şey değildir, mülk sahibi olanlar ve olmayanlar aynı statü grubuna ait olabilirler:

“Sınıfların tersine, statü grupları genellikle sosyal topluluklardır. Ancak, çoğu zaman, pek biçimlenmemiş dağınık topluluklardır. Tümüyle ekonomi tarafından belirlenen “sınıf konumu”na karşı tanımlamak istediğimiz “statü konumu”ndan kasdımız insanların yaşam yazgısının somut, pozitif ya da negatif toplumsal onur ölçüsü tarafından belirlenen tüm tipik öğeleridir. Bu onur, bir topluluk tarafından paylaşılan herhangi bir nitelikle ilgili olabilir, ve tabii bir sınıf konumuyla da ilişkisi bulunabilir; sınıf ayrımları da statü ayrımlarıyla çok çeşitli biçimlerde bağlantılı olabilir...Statü tabakalaşmasında manevi ve maddi değer ve fırsatların tekelleşmesi söz konusudur. Statü grupları belli bir hayat tarzının taşıyıcısıdır.”⁴

Bu çerçevede kişileri belli bir yaşam tarzına göre yetiştiren klasik yükseköğretim bir sınıf olayı değil statü yani mevki olayıdır. Bu aristokratik üniversite yapısı II. Dünya Savaşına kadar Avrupa’da etkili olmuştur.

Avrupa’da gelişen ticari kapitalizm ve ardından gelen sanayi kapitalizmi işlevsel çıkarların hakim olduğu piyasa süreçlerini ortaya çıkarmıştır. Bu süreçler mevki, saygınlık ve kişisel ayrıcalıkları kâle almaz. Ekonominin belirleyici olduğu bu sınıf düzeninde bireyler servetleri ve paraya tahvil edilebilen bilgi-becerileri oranında muteber kabul edilir.

Bu süreçlerin yaşanmadığı Osmanlıda statü hep eğitim ve devlet makamlarıyla ilgili olmuştur. Modernleşme dönemine kadar ulema yüksek bir statü grubunu ifade ederken modernleşme ile birlikte mektep mezunları daha itibarlı olmaya başlamıştır. Akademide yer alanlar da eğitim ve sosyal statü arasındaki korelasyonun gücü nispetinde seçkin olmuşlardır.

Turner’a göre toplumsal tabakalaşma üç boyutludur. Politik yasal statü, kültürel ayırım veya yaşam biçimine bağlı olan sosyal statü ve ekonomik sınıfa dayalı

⁴ Max Weber, **Sosyoloji Yazıları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 277, 282

statü. Sosyal statü tabakalaşmanın belirleyicilerinden olan kültürel ayırım ve farkları ifade eder. Yaşam biçimi, giyim, görünüş, konuşma tarzı gibi pratikler statüyü işaret eder.⁵ Türkiye’de üniversite öğretim üyeliği tam meslekleşene kadar ki bu 1940’lı yılları bulur üniversite hocasının yaşam tarzı ve kültürü modern devlet elitleriyle iç içe geçmiştir. Meslekleşme sonrasında, kültürel ayırım ve yaşam tarzı anlamında çizgiler belirginleşmiş ve bağımsızlaşma süreci başlamıştır.

1.1. Seçkin Teorileri

Seçkin teorisi geniş anlamda tarihin şekillenmesinde en etkili faktörün dar bir yönetici kesim olduğunu iddia eder. Karar alma ve kararları etkileme pozisyonunda olan bu insanlar uzman ve yetenekli kimseler olabilirler veya kendilerini öyle sunabilirler. Bu teoriye göre tarih, Marksizmin iddia ettiği gibi sınıf çatışmasıyla değil, bir seçkin grubun yerini bir başka seçkin grubun almasıyla devam edip gider.

‘Egemen sınıf’ ve Mills’in tercih ettiği ‘iktidar seçkinleri’ kavramları şu sorulara cevap aramakta elverişli araçlardır. Toplumun yöneticileri toplumsal bir küme oluşturuyor mu? Bu küme homojen midir? Açık mıdır? Kapalı mıdır? Üyeleri nasıl seçilir? İktidarlarının temeli nedir? Bu iktidar sınırsız mıdır, yoksa bunu sınırlayan başka kümeler var mıdır?

Literatürde yaygın olarak üç tip seçkincilik tanımlanmaktadır: Normatif, klasik ve çağdaş seçkincilik. Normatif seçkincilik yöneticilerin bilginin en yücesine sahip şan, şöhret ve parayla ilgilenmeyen filozoflar olmasını savunan Sokrates ve Platon’un görüşüdür. Klasik seçkincilik Pareto, Mosca, Michels gibi düşünürlerin yaklaşımıdır. Bunlara göre iktidar yapısı bir piramit gibidir, insanlar hiçbir zaman eşit olmadığı ve olmayacağı için elitizm kaçınılmazdır. Her zaman dominant bir azınlık yönetici pozisyonunu işgal edecektir. Günümüzde seçkincilik ise Schumpeter, Aron, Weber gibi düşünürlerin demokratik seçkin kuramıdır: Seçkinler bir bütün halinde değildir, seçkinlerin mevcudiyeti toplumun demokratik olmadığı anlamına gelmez. Fırsat eşitliği, sosyal hareketliliğe açıklık ve rekabet varsa, mesele yoktur.⁶

⁵ Bryan Turner, *Statü*, Çev. Kemal İnal, Ankara, Doruk Yayıncılık, 2000, s.84

⁶ Yayla, Atilla, *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, Ankara, Adres Yayınları, 5. Baskı, 2011

Pareto siyasal erki kullanan veya etkileyen insanları seçkin olarak adlandırır. Seçkinleri de yönetici seçkinler ve yönetici olmayan seçkinler olarak ikiye ayırır. Askeri, dinsel, ticari aristokrasiden bahseder ve modern demokrasi, hümanitarizm, ilerleme gibi kavramlara itibar etmez. Seçkinler meselesini tartışırken sürekli sınıflara atıf yapar. Seçkinlerin dolaşımını merkeze aldığı çalışmasında verdiği örnekler Plebler ve Patriciler arasındaki çatışmalardan başlayarak, feodaller, burjuvazi, işçi sınıfı mücadelesine uzanır. Seçkinleri ve seçkinlerin dolaşımını sınıfsal temelde analiz eder. Ancak ekonomik çözümlemelerle yetinmez, sosyolojik ve sosyo-psikolojik faktörlere müracaat eder. O'na göre eski seçkinler hem ayrıcalıklarını korumak için savaşılmaya hazır hem de hoşgörülü ve bilge olsalardı ve aralarına yeni seçkinleri nasıl kabul edeceklerini bilselerdi Fransız Devrimi kansız olurdu.⁷

Mills'e göre üst düzey askerler, şirket yöneticileri ve siyasal yöneticiler iktidar seçkinlerini meydana getirecek şekilde kenetlenmişlerdir. Böyle bir egemen tabaka bu tabaka üyelerinin aynı toplumsal kökene sahip olduklarını, aralarında samimi bir ilişkiler ağı olduğunu, bir mevkiden diğerine kolayca geçtiklerini gösterir. Bu Avrupa'daki aristokrasiden farklı bir yapıdır. Amerika kökleri tarım toplumuna uzanan, "askerî şan ve şeref sahibi feodaller" döneminden geçmediği için burjuvaziye karşı çıkacak bir sosyal sınıf zuhur etmemiştir dolayısıyla burjuvazi kendisi için çok elverişli koşullara kolayca sahip olmuştur.⁸

İktidar Seçkinleri kavramı;

- 1- Şirketler ekseninde oluşmuş ve özellikle askeri seçkinlerin üstünlüğüne dayanan bir iktisadi yapıda, ekonomik, askeri ve siyasal kurumlar arasında ortak çıkar alanlarının meydana gelmesine dayanır.
- 2- Bu hiyerarşik yapılarda üst mevkilerde yer alanlar benzer sosyal profillere sahiptir, birbirlerine yakınlık duyar ve üst mevkilerde kolaylıkla yer değiştirebilirler, üst mevkilere gelenlerin kariyerlerinde bu yer değiştirmeler daha çoktur.

⁷ W. Pareto, **Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü**, Ankara, Doğu-Batı Yayınları, 2. Baskı, 2010, s.37

⁸ W. Mills, **İktidar Seçkinleri**, çev. Ünsal Oskay, İstanbul, Bilgi yay.,1974, s.15-20

3- Üst düzeyde seçkinler total kararlar alabilir, çok sayıda önemli gücü örgütleyebilir ve demokratik parti geleneğinin sınırlamalarını aşabilirler.⁹

Amerika'da iktidar seçkinleri kendine özel şartlardan dolayı ve özellikle ekonomik çıkarlar ekseninde blok halindedir. Türkiye'de ise devletin bir parçası olan ve ortak modern eğitim süreçlerinden geçen seçkinler birleşik bir blok görünümü kazanmıştır. Modern okullardan mezun olan olan Jöntürklerin ortaya çıkışından sonra siyasiler, aydınlar, sivil ve askeri bürokrasi ittifak halindedir. Üniversite kadroları ile siyasi ve bürokratik mevkileri dolduranlar arasında güçlü bir sirkülasyon var olmuştur.

Mills seçkinler üzerine çalışmaları olan Pareto, Mosca ve Michels gibi soyut, genel ve zorunlu neden-sonuç ilişkileri içinde bir seçkin teorisi yapma çabası içinde değildir. O'na göre tarih kararlarla biçimlenir ve kararları insanlar alır. Amerika'da tarihsel koşullar belli bir dönemde bir iktidar seçkinleri grubu yaratmıştır. Tarihe bakarak bir takım genellemelere ulaşamaz. İktidar Seçkinleri adlı klasik eserinde Hegel'in "Tarihten öğrenebileceğimiz tek şey, tarihten fazla bir şey öğrenmemizin olanaksızlığıdır." cümlesini bu çerçevede zikretmektedir.

Pareto ve Mosca her toplumda yöneten bir azınlık ve yönetilen çoğunluk olduğunu savunur. Mosca yönetici seçkinlere siyasal sınıf adını verir ve bu sınıfın varlığını, gücünü ve istikrarını orta sınıfa borçlu olduğuna inanır. Sayısız insandan oluşan bu ikinci katman olmaksızın herhangi bir sosyal organizasyon mümkün değildir. Seçkinler bu insanlar yoluyla kitlelere ulaşır ve onları yönlendirir. Seçkinler yeni üyelerini buradan temin eder. Herhangi bir politik yapının istikrarı bu ikinci tabakanın ulaştığı fazilet, basiret ve zindeliğe bağlıdır.¹⁰ Mosca bilimadamları ve entelektüelleri bu ikinci tabakanın içerisinde değerlendirmektedir. Duverger'a göre de hemen hiçbir yerde bilim adamı ve teknisyenler önemli sayılabilecek şekilde siyasal iktidar sahibi değildir. Renan'ın düşlediği teknokrasi gerçekleşmemiştir ve gerçekleşebileceğine dair emareler de yoktur.¹¹

Mosca'nın bilimadamları veya akademik kişilikleri ikincil seçkinler olarak değerlendirmesi Batı deneyimine uygundur. Batıda modern üniversite burjuva

⁹ Mills, **İktidar Seçkinleri**, s.411

¹⁰ Gaetano Mosca, **The Ruling Class**, McGraw-Hill Book Comp., New York&London, 1939, s. 404

¹¹ Maurice Duverger, **Siyaset Sosyolojisi**, İstanbul, Varlık Yayınları, Bilâtarih, s.190

sınıfının lokomotif olduğu gelişmelere paralel olarak, bankerlerin, şirketlerin, sanayicilerin, milyonerlerin belirleyici olduğu bir dünyada ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla tabakalaşmanın sınıf temelli olduğu Batıda seçkinler her şeyden önce ekonomik seçkinlerdir. Biz bu çerçevede kendi tarihsel deneyimimiz içerisinde baktığımızda üniversite hocalarına ve bilimadamlarına ikincil seçkinler mi demeliyiz? Bizim seçkinlerimizin devletin idari mekanizmasını kontrol edenler olduğunu ve Batı tipi bir orta sınıfın mevcut olmadığını düşünürsek farklı bir yaklaşım geliştirmek zorunda olduğumuz açıktır. Üniversitenin kuruluşunda öğretim kadrosunu oluşturan kişilerin devletin üst yönetim kademeleriyle iç içe geçtiğini görebiliriz.

Bourdieu Fransız sosyal hayatında ilerlemek için ekonomik ve kültürel olmak üzere iki sermaye türü tanımlar ve akademisyenleri hakim sınıfın bir parçası olarak görür: Her iki sermaye türü de hiyerarşide yükselmeyi sağlar ancak, ekonomik sermayeye sahip olmak çok önemlidir. Fransız toplumunun en üstünde, mülk sahibi büyük burjuvazi ve büyük şirketlerin zengin yöneticilerini görürüz. Buna karşın, ekonomik sermayeden çok kültürel sermaye edinmiş olanlar, örneğin; doktorlar, akademisyenler veya üst düzey profesyoneller hakim sınıfın içinde yer alırlar.¹²

Mills'in 'iktidar seçkinleri' askerler, şirket yöneticileri ve siyasetçilerin oluşturduğu yekpare bir bloktur. Duverger ise üç tip seçkin ayırt eder: Ekonomik seçkinler, hükümet seçkinleri, aydın seçkinler. Ancak sosyal mobilitenin seçkin kuramcıları tarafından abartıldığı konusunda Mills'le benzer düşüncelere sahiptir. İnsanların sınıf atlaması oldukça zordur ve sık rastlanan bir durum değildir.¹³

Seçkinlerin dolaşımı konusunda Pareto, Mosca'dan farklı düşünmektedir. O, tortular (duygular) kavramını kullanarak dolaşımı psikolojik faktörlerle açıklar. Mosca ise siyasal sınıfın en üst kesimi olan seçkinlerin homojen olmadığını ve orta sınıf aracılığıyla topluma nüfuz ettiğini ve teknolojik ve ekonomik değişimlere bağlı olarak yeni seçkinlerin yükseldiğini söyleyerek psikolojik olduğu kadar sosyolojik yaklaşımı kullanır. Yönetici azınlık Mosca'ya göre üç şekilde değişir:

¹² Gil Eyal, Ivan Szelenyi, Eleanor Townsley, **Making Capitalism Without Capitalists: Class Formation And Elite Struggles in Post-Communist Central Europe**, Verso, London-New York, 2000, s.21

¹³ Maurice Duverger, **Siyaset Sosyolojisi**, s. 163

- 1) Toplumun alt katmanlarından yeni bireylerin alınmasıyla
- 2) Yeni toplumsal kümelerin katılımıyla
- 3) Devrimlerde olduğu gibi yerleşik seçkinlerin karşıt seçkinler tarafından yerlerinden edilmesiyle¹⁴

Pareto yerleşik çıkarların çökmesinin seçkinlerin dolaşımına neden olduğunu iddia eder. Seçkinlerin, dolaşım yavaşlarsa yozlaştıklarını, dışarıya kapandıklarını ve mevzilerini kaybettiklerini savunur. İnsanlık tarihi seçkinlerin durmadan devam eden yer değiştirme tarihidir.¹⁵

Mosca seçkinlerin değişimini yeni toplumsal dinamiklerin ortaya çıkışına bağlar; bir toplumda yeni problemler belirdiğinde yeni çıkarlar ve düşünceler görülür. Siyasal güç dengelerinde bir değişim olduğunda yeni kuşaklar kendini devlet yönetiminde kabul ettirmeye başlar, eskiler önemini yitirir, yönetici sınıfın bileşimi ve yönetim tarzı değişir. Bir toplumda yeni bir servet kaynağı gelişirse, bilginin pratik önemi çoğalırsa, eski bir din çöker ve yeni bir din ortaya çıkarsa, yeni bir düşünce akımı yaygınlaşırsa yönetici sınıflarda geniş kapsamlı parçalanmalar meydana gelir.¹⁶

Burada tekrar kendi deneyimimize dönecek olursak ilerleyen sayfalarda açmak üzere şunu söyleyebiliriz. Modernleşme sürecinin başlaması ile Osmanlıda klasik döneme göre daha geniş tabandan gelen yeni tipte bir seçkin ortaya çıkmış ve genişleyen bürokrasiyle birlikte seçkinlerde büyük çapta niceliksel artış olmuştur. Burada seçkinler arasında bir yerinden etme durumundan çok genişleme söz konusudur. Bu seçkinin en önemli özelliği burada ya da Avrupa'da aldığı modern eğitimidir. Bu eğitimle o sadece meslek sahibi olmamış, statü kazanmış ve yeni bir dünya görüşü edinmiştir.

Pareto'ya göre seçkinlerin dolaşımı ya yeni sosyal tabaka mensuplarının mevcut siyasal seçkinlerle ittifak kurup yavaş yavaş iktidar kademelerini ele geçirmeleriyle ya da çatışmayla gerçekleşir. Osmanlıda bu değişim modernleşmeye bağlı olarak gerçekleşmiştir. Mevcut seçkinler devletin bekası arayışı çerçevesinde yeni seçkinlerin doğuş koşullarını hazırlamıştır.

¹⁴ Gaetano Mosca, **The Ruling Class**, s.65

¹⁵ Pareto, **Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü**, s.35

¹⁶ Bottomore, **Seçkinler ve Toplum**, s.70

Mills seçkinlerin dolaşımı ile ilgili bir şey söylemez. Sadece askeri, siyasal ve ekonomik seçkinlerin kendi aralarında geçişkenliği yüksek bir grup oluşturduğundan söz eder. İktidar seçkinleri iç içe girmiş çeşitli klikler aracılığıyla en azından ulusal çerçevede önemli sonuçlara yol açacak nitelikte temel kararları birlikte alabilen siyasal, askeri ve ekonomik çevrelerden oluşur. Kurumlar arasında ortak çıkarların kesiştiği birden çok kendiliğinden yapısal birleşme alanları oluşturulmuş bulunmaktadır ve aralarındaki yüksek geçişkenlik düzeyi seçkinlerin sınıfsal benzerliğine delalet eder. Marksist literatürden alınma “egemen sınıf” kavramı ekonomik temelde çözümleme yaparken Mills’in tercih ettiği “iktidar seçkinleri” kavramı ekonomik, siyasi ve askeri kesimin birliğini ve toplumsal köken açısından homojenliğini vurgular. Mills egemen sınıf kavramını kullanmıyor olsa da iktidar seçkinleri olarak adlandırdığı grubu birleştiren ekonomik unsurlar vardır.

Pareto, Mosca ve Mills kurumlar ne kadar demokratik olursa olsun toplumların bir seçkin azınlık tarafından yönetildiğini savunurlar. Bu, ABD gibi feodal geçmişi olmayan, güçlü demokrasi idealine sahip bir ülkede bile böyledir. Mills’e göre ABD’de sınıf bilincine sahip tek sınıf olan iktidar seçkinlerinin yaşam biçimleri, duygu ve duyarlılıkları okudukları okulların, üye oldukları, dernek, birlik ve kulüplerin, etkisiyle aynıdır.¹⁷ İktidar seçkinleri hangi alanda olursa olsun ortak alanları paylaşır. Kulüplerde, kiliselerde vb. yerlerde görüşür, fikir alışverişi yapar, birbirlerine bilgi aktarırlar. Girdikleri her yüksek çevrede prestijlerini biraz daha arttırmaya çalışırlar. Kolları her yere uzanır. Bilgi sahibi oldukları için isabetli kararlar vermeleri de kolaylaşır. En büyük şirketler iktidar seçkinlerinin girip çıktığı bu tür kuruluşların ta kendisidir. Asker, işadamı, politikacı bu kuruluşların yönetim kurulunda el ele verir. Yaz ve kış aylarında gittikleri sayfiye yerlerinde bir araya gelirler, birbirleriyle tanışarak çevrelerini genişletirler.¹⁸

Bottomore’a göre seçkin kuramcıları geçmişin eşitlikçi olmayan mirasını savunurlar. Yöneten ve yönetilen ayrımını mutlaklaştırırlar. Seçkinlerin yetenekli oldukları için üst sınıflarda yer aldığını savunmak suretiyle yöneten azınlığı meşrulaştırırlar. Onların toplumsal kökenleriyle ilgilenmezler. Eşitlik yerine fırsat

¹⁷ Mills, **İktidar Seçkinleri**, s.86

¹⁸ Mills, **a.e.**, s.395

eşitliği kavramını koymak isterler ama fırsat eşitliği ancak sınıfsız toplumda hayatiyet kazanır.¹⁹

Bottomore Weber'e benzer şekilde tabakalaşma açısından toplumların üç başlık altında toplanabileceğini düşünür:²⁰

- 1) Egemen sınıfın ve bu egemen sınıfın çıkarlarının belli yönünü temsil eden seçkinlerin olduğu toplumlar
- 2) Hiç egemen sınıfın olmadığı ama iktidarın mülkiyet ve kalıttan çok idari mekanizmanın denetimi ve askeri gücü üzerine kurulduğu ve buna bağlı bir siyasal seçkinlerin bulunduğu toplumlar
- 3) Aralarında güçlü bireyler ve ailelerin homojen ve kalıcı bir kümesi bulunuyormuş görünen bir seçkinler çokluğuyla karşılaşılacak toplumlar

Çin'deki literati ve Hindistan'daki Brahmanların üretim araçlarına sahip olmadan önce idari araçları kontrol ediyor olmaları söz konusudur. Bu toplumlarda eğitimli aydınlar aynı zamanda yönetici seçkinleri oluşturur. İki bin yıldan fazla bir zaman Çin yönetici seçkinlerini oluşturan literati sınıfı, üyelerini önceleri çoğunlukla feodal ailelerden sonra da memur ailelerden alırken zamanla halka açık sınavlarla üye seçmeye başladı. Halktan birisinin yazı öğrenmesi zordu ama öğrenirse literatiye girebilirdi. XVII. yüzyıl sonuna kadar hakkıyla uygulanan sınavlarda edebi incelik, güzel yazı yazma kabiliyeti ve klasik metinlere hâkimiyet ölçülüyordu. Çinliler bunları bilmeyen memurların yönettiği ülkeleri barbar olarak nitelendiriyorlardı. İmparatorlukta mali örgütlenme kalıplaştıkça serbest fikir hareketliliği de sona erdi. Konfüçyüs sonrası güçlü bir ahlakçılık başladı. Eğitim kalıpcı, törensel, gelenekçi ve ahlakçıydı ancak dünyevî idi. Metne bağlı, diyalektik olmayan ve patrimonyal bürokrasinin pratik sorunlarına ve statü çıkarlarına yönelik bu eğitim anlayışına mantık kavramı da yabancıydı. Bu eğitim sisteminde retoriğe de yer yoktu. Literati devletin ilahi ve emredici özelliğini destekleyip, makam, resmi görev ve kamu yararı kavramlarını üretti. Literati mensupları davranış sicil notu alıyor ve bu resmi gazetede yayınlanıyordu. Devlet görevleri için rekabet içerisinde olan literatide

¹⁹ Bottomore, **Seçkinler ve Toplum**, s.158

²⁰ Bottomore, **a.e.**, s.50

önemli olan ömür boyu makam yetkisine dayalı sadık hizmetkârlık ve kalem efendiliği ruhuydu. Literati Brahmanlar gibi özerk bir bilginler statü grubu değil daha çok bir memurlar ve makam talipleri tabakası oldu. Zaman zaman memuriyetlerin satışı ya da güçlü ailelerin imparatorların lütfuna nail olması gibi yozlaşmalar görölse de kendisini iki bin yıl sürdürmeyi başarak Çin’de rasyonel yönetime geçişin ve kültür birliğinin öncüsü oldu. Hükümdarlar literatiye olan bağımlılıklarından kurtulmak istedilerse de her afet veya savaş yenilgisi literatiye yaradı. Çünkü bunların gelenekten uzaklaşmaktan kaynaklandığı düşüncesi hakimdi. Konfüçyenlerin temel kanununa göre imparator ancak diplomalı literatiyi göreve getirerek hükümet edebilirdi aksi durumda ise hanedan yıkılabilirdi.²¹

Braudel mandarin de denilen Çin literatisinin en çok günümüz bürokratına benzediğini, İmparatorluk yönetiminin yanında bir ruhban, bir soyluluk ve üçüncü tabaka arayan Batılıların mandarinlerin prestijine aldanıp onları soylu sandıklarını gerçekte onların zorlu sınavlarda gösterdikleri başarıyla işe alınan ve çok az sayıda yüksek dereceden memurlar olduklarını belirtir. XIII. Yüzyılda tüm mandarinlerin sayısı on bin ailedir. Mensup oldukları soy değil görevleri ve kültürleri onları dar bir kast haline getirir. Okumuşlardan oluşan bu kast kapalı değildir ancak bilgileri, dilleri, fikirleriyle, entelektüel unvanlarıyla diğer insanlardan soyutlanmışlardır. Bütün idare ve adalet işini onlar yürütür. Vergi toplamak, asayiş sağlamak, askeri harekâtı yönetmek, çalışma takvimini belirlemek, yol, kanal, baraj, sulama sistemi yapmak gibi bütün idari görevleri yerine getirerek karmaşık bir tarım toplumunda işleri düzene koyarlar. Onlar düzensizliğin karşısındaki düzendirler. Her türlü kolektif zorlamaya karşı çıkıp doğaya dönüşü savunan Taoculuğa karşı hiyerarşiyi, kamu düzenini, Konfüçyüsçü erdemi öne çıkartmışlardır. Çin toplumunu böyle bir denge içerisinde tutarak, Batı tarzında bir toplumsal hareketliliğin ve kapitalizmin önünde engel oluşturmuşlardır ve toplum ataerkillik-gelenekçilik aşamasında kalmıştır.²²

Merkezi devletin çıkarlarına sıkı sıkıya bağlı eğitimli bürokratların istikrarlı bir yapı oluşturduğu örneklerden birisi de Osmanlı İmparatorluğudur. Çin literatisinin Osmanlı kalemiye sınıfı ile örtüşen yanları vardır. Osmanlıda da soya bağlı olmayan,

²¹ Weber, *Sosyoloji Yazıları*, s. 506-541

²² Fernand Braudel, *Uygarlıkların Grameri*, Ankara, İmge Yayınları, 1996, s.206

yetenek ve kabiliyeti ölçüsünde yükselmeye açık bir yönetici memur sınıfı vardır. Osmanlı modernleşme girişimleri de Çin’de olduğu gibi bu memur sınıf eliyle gerçekleşmiştir. Osmanlı İmparatorluğu ve belli bir yere kadar Türkiye Cumhuriyeti’nin de mülkiyete sahip olan bir egemen sınıfın değil idari araçların denetimine muktedir bürokratik seçkinlerin kontrolünde olduğu söylenebilir. Osmanlı geniş bir coğrafyaya yayılmış olsa da iktidarın sıkı bir şekilde merkezde toplandığı bir yapıdır. Devlet, memurlar aracılığıyla tüm sistemi kontrol etmektedir. "Osmanlı devleti, krallık mülkleri, eyaletler, imtiyazlı şehirler ve topluluklar, üniversiteler ve yüksek rütbeli memur grupları gibi Batıda var olan hükmî grupların gelişmesine kat’iyyen izin vermemiştir."²³ Cumhuriyet döneminde de merkeziyetçi devlet yapılanması devam etmiştir. Saray yoktur ancak yetkiler dar bir yönetici elitin elinde toplanmıştır. Tüm Batılılaşma atılımlarına rağmen Cumhuriyetin ertesinde Tek Parti yönetimi oluşmuş ve yönetimde eğitilmiş dar bir bürokratik kadro tarihsel kodlara göre kendisini yeniden üretmiştir. Mümtaz Turhan Çin’de modernleşme çalışmalarına rağmen bir kültürel değişim olmadığını çünkü bürokratik-edebi karakter sahibi sınıfın Batıyla çok esaslı farklar taşıdığını iddia eder. Durum Türkiye için de aynıdır.

Bottomore Batı Avrupa dışındaki ülkeleri (bizim coğrafyamızı da kastederek) “azgelişmiş”, ya da “gelişmekte olan” şeklinde nitelendirip seçkinlerin pozisyonunu çözümlemeye çalışır. Yaptığı çözümleme Osmanlı-Türk Modernleşmesine birçok noktada uymamaktadır. Örneğin bu ülkelerde aydınların da mensup olduğu orta sınıfın sömürge iktidarlarının kurduğu okullardan neşet ettiğini belirtmektedir. Oysa Osmanlı bu okulları kendisi kurmuştur. Ayrıca orta sınıf içinde aydın kesimin hakim konumda olduğunu çünkü devlet eliyle planlı kalkınma çabasının yerli bir ticaret sınıfının ortaya çıkmasını imkânsızlaştırdığını iddia eder. Ancak Osmanlı’da yerli bir ticaret sınıfının ortaya çıkmamasının çok daha karmaşık nedenleri vardır.

Bottomore’a göre siyasal ya da ekonomik değişiklikler farklı seçkinlerin ortaya çıkmasına yol açar. Batıda eğitim görmüş veya Batılı eğitim veren okullarda yetişmiş yeni seçkinler eski seçkinlerin yerini alır. Bunlar iktidarlarını sağlamlaştırmak için

²³ Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2. Baskı, 1992, s.112

değişimi kendi kontrolleri altında genişleterek sürdürmek isterler. Okumuş orta sınıftan gelen bu aydınlar modernleşmeci oldukları için aynı zamanda ulusçudurlar. Ulusçuluğu kalkınma ve modernleşme için benimserler. Ancak aydınlar devrimci önderler de olsa, muhalif de olsa, eğitim, gazetecilik gibi işlerle de uğraşsa az gelişmiş toplumlarda önemlidirler çünkü geleneksel kurumları tahrip olmuş bu toplumlarda ulusçuluk, sosyalizm, Marksizm ve sanayileşmeci kalkınmacılığı içeren fikirler yaygındır. İktidarı elde eden üst düzey bürokratlar ekonomik kalkınma açısından batıdaki kapitalist sınıfın fonksiyonlarını yerine getirir. Bu seçkinler gelişmiş ülkelerle mücadele ederken aynı zamanda geleneksel yaşam biçimlerini savunan muhaliflerle çatışırlar. Azgelişmiş ülkelerde akademi de ordu gibi en modern unsurlardandır. Üniversite eğitimi bu ülkelerde üst sınıfın tekelindedir. Fakat ordu üyelerini toplumun yükselme isteği içerisinde olan orta katmanlarından (işçi-köylü) alır. Böylece ulusçu önderler, devrimci aydınlar ve subaylar iktidara talip olan kesimleri oluşturur.²⁴ Subayların daha alt ve orta kesimden geldiği tezini ülkemiz için Şerif Mardin de zikretmektedir. Ancak yüksek öğretimin herhangi bir sınıfın tekelinde olduğu söylenemez. İlaveten Bottomore'un doğu toplumlarında eğitim farklılığının siyasal katılımın önünde önemli engeller oluşturduğu iddiasını doğuda eğitim süreçlerinin daha açık olmasını göz önünde bulundurarak düşünmek gerekir. Zira eğitim Osmanlı ve Türk tecrübesinde daha ziyade eşitleyici fonksiyona sahip olmuştur. Ayrıca Bottomore geliştirmekte olan birçok ülkede bağımsızlık hareketini başarıyla yönetmiş tek partinin kendisini egemen seçkinler olarak kabul ettirdiğini ve iktidarın kendisini gerek geçmiş eylemleriyle gerekse de gelecekte modern bir ulus yaratma vaadiyle meşrulaştırdığını ancak tek partili yönetimlerde muhalefet ortadan kalktığı için ahlaki yozlaşma görülebildiğini söyler.²⁵

Görüldüğü gibi seçkin teorilerinin Batıda sınıf temelli çözümlemelerin dışında olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü bu toplumlar geçmişten bugüne ekonomiye bağlı bir tabakalaşma yaşamışlardır. Egemen sınıfların olduğu Batı toplumlarında bu konular üzerine düşünen teorisyenler sınıf perspektifinden değerlendirme yapmaktadırlar, seçkin teorilerini bazen sınıfsal çözümlemeye alternatif olarak sunmuş olsalar da ortaya çıkan şey bir alternatiften çok tamamlayıcı gibi

²⁴ Bottomore, **Seçkinler ve Toplum**, s.115

²⁵ Bottomore, **a.e.**, s.112

durmaktadır. Bu toplumların sınıflı yapısı içerisinde tüm kurumlar ve kurumlar arası ilişkiler bizde olduğundan çok farklı şekillenmiştir. Eğitim ve seçkinler konusunda da bu farklılıkları izlemek mümkündür.

1.2. Eğitim ve Seçkinleşme

Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi sonrası Modern Avrupa’da üniversite ulus devlet formunun içerisinde çift yönlü bir işlevsellik kazanmıştır. Devlet modern milli kimliklerin üretilmesinde sosyal bilimlerden faydalanırken, doğa bilimleri endüstriyel kapitalizme hizmet etmiştir. “Üniversitelerin burjuva toplumlarında milli kültürlerin yaygınlaşması ve milli seçkinlerin yetiştirilmesine yönelik örgütlenişi, sanayi kapitalizminin gelişimine paralel olarak gerçekleşmiştir. Bu örgütlenmede beşeri ve tabii bilimler ayrışmasının biri devlete diğeri pazara angajmanı sağlayan bir boyutu olmuştur.”²⁶ Üniversite eğitimi bu çerçevede değerlerin dağıtımında kilit bir rol oynamaya başlamıştır.

Toplumda kültürel öğelerin kazanılmasını sağladığı için eğitim, özellikle de kompleks bilginin işlenip üretildiği üniversite eğitimi tabakalaşmayı keskinleştirip pekiştirebileceği gibi törpülenmesine de yol açabilir. Yerleşik seçkinler farklı kökenlerden gelenlerin üniversiteye girişini engelleyen veya zorlaştıran politikalar uyguluyorlarsa tabakalaşma keskinleşebilir. Fakat üniversite eğitimi herkese açıksa ve fırsat eşitliği mevcutsa basamak işlevi görerek sosyal mobilitayı besleyip tabakalaşmayı törpüler. Avrupa ve ABD’de sanayi geliştikten sonra üniversitenin başlıca toplumsal işlevi, seçkinlerin statü bakımından farklılaştırılması ve aşağı tabakadan sadece sınırlı sayıda öğrencinin yüksek tabakalarla kaynaştırılmasıydı. Böylece üniversite bu yeni teknolojik toplumda ekonomik işleyişin bir parçası haline geliyor, sadece araştırma fonksiyonlarını yerine getirmek için değil aynı zamanda kişilerin seçilip yetiştirilmesini sağlayan kurum olarak tabakalaşma sisteminde merkezi bir rol oynamaya başlıyordu.²⁷ Batıda üniversite eğitimi öncelikle

²⁶ **Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek**, Sempozyum Bildirileri, Ahmet Çiğdem, *Eleştirel Teori Bilim ve Akademi*, İstanbul, Metis Yayınları, 2012, s.260-265

²⁷ Halsey, A. H, “Education, Economy and Society, A Reader in the Sociology of Education”, 4. Printing, May 1964, Pages 456-465, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/481/5621.pdf> çev. Mahmut Tezcan “Üniversitenin Değişen Fonksiyonları” Erişim Tarihi 10.08.2015

eşitsizliğin pekiştirilerek sürdürülmesine yol açarken bizde eğitimin her kademesinde olduğu gibi üniversite aşamasında da açık bir karakter sergilediğini ve statü elde etmenin en işlek yolu olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Batılı toplumların feodal geçmişleri nedeniyle bazı insanların doğuştan getirdiği ayrıcalıkları olduğuna dair duygu ve düşünceler taşımaya daha yatkın olduğunu da göz önünde bulundurmak gerekir.

Modernleşme sürecinde burjuvaların soyluluk ünvanlarına yönelerek aristokratlaştıklarını biliyoruz. Aristokratik hâkimiyet, iktidarın temeli değişmiş olsa da Batı üniversitelerinde varlığını devam ettirdi ve aşağı tabakalardan gelen kabiliyetli gençlerin seçkinlerin arasına katılması oldukça sınırlı seviyede kaldı. Alman ve Amerikan üniversiteleri alt ve orta sınıflardan öğrenci alıyordu. Fakat İngiltere’de işçi sınıfı çocukları artan mesleki ve yönetsel çalışma alanlarından neredeyse hiç faydalanamadılar. Kıta Avrupa’sındaki devlet üniversitelerinde alt tabakalardan yeni seçkinlerin alınmasında eğitim daha etkiliyken Anglo-Saxon ülkelerinde pahalı olması sebebiyle eğitimin dikey hareketliliğe katkısı azdır. Oxford ve Cambridge ancak XIX. yüzyılın endüstri kentlerinde açılan üniversitelerin çoğalmasıyla monopol olmaktan çıkmışlar ama yine de üstünlüklerini korumuşlardır. Bölgesel mahiyet taşıyan yeni üniversiteler mühendis, devlet liselerine öğretmen, uzman memurlar yetiştirirken Oxford ve Cambridge statü farklılaştırıcı özelliklerini koruyarak ulusal seçkinleri ve diğer üniversitelerin öğretim üyelerini yetiştirmeye devam ettiler.²⁸ Fransa’da Grandes écoles’ler Bourdieu’ya göre neredeyse tamamen imtiyazlı sınıfların tekelindedir. Yüzyılın başından bugüne doğru geldikçe bu okullarda üst sınıflardan gelen öğrencilerin oranı artmıştır. 1966’da bu oran yüzde 65’i geçmiştir.²⁹ Weber, Alman geleneğinde bilimsel eğitimin entelektüel aristokrasinin işi olduğunu ve bilimsel kariyer yapmayı sadece zenginlerin göze alabileceğini ifade etmiştir.³⁰

Bottomore siyasi, askeri ve ekonomik seçkinlere göre aydın seçkinlerin farklı kökenden gelme oranlarının bireysel yeteneğin ve zekânın öneminden dolayı daha yüksek olduğunu öne sürer. Birçok toplumda üniversiteler ve entelektüel uğraşlar

²⁸ Halsey, a.g.m.

²⁹ Bourdieu, **Yeniden Üretim**, s. 276

³⁰ Weber, **Sosyoloji Yazıları**, s. 206

yetenekli bireylerin toplumun alt katmanlarından daha önemli konumlara yükselebilmelerine aracılık etmiştir. Bu yüzden aydın seçkinlerin toplumsal kökenleri diğer seçkinlere göre farklılık arz eder.³¹

Bourdieu'nun Fransız Üniversitesinde fakültelere göre profesörlerin sosyal profillerini araştırdığı çalışmada ulaştığı sonuçlara göre baba mesleği itibariyle hakim sınıftan gelenlerin en az olduğu fakülte fen-edebiyat fakültesidir (%58). İkinci sırada sanat fakültesi (%66) yer almakta, sonra hukuk fakültesi (%77) gelmektedir. Tıp fakültesi ise (%85,5) oranıyla seçkin çocuklarının en yüksek oranda yer aldığı fakültedir. Bourdieu üniversite alanının bu yapısının iktidar alanının bir yansıması olduğunu, seçim ve indoktrinasyon yoluyla bu yapının yeniden üretildiğini belirtir. İktidara daha yakın fakültelerin mensupları da sosyal orijinleri itibariyle iktidara en yakın olanlardır. Sosyal pozisyonları prensipte sahip oldukları kültürel sermayeye bağlı olan profesörler iktidar alanının ikincil pozisyonunda yer alır ve iş dünyasıyla sanayi yöneticilerine muhalefet ederler. Ancak Hukuk ve tıp fakültesi hocaları iş dünyası ve sanayi yöneticilerine en az muhalefet edenlerdir.³² Bourdieu eğitimin tabakalaşmayı yeniden ürettiğine dair düşüncesini üniversite için de yinelemektedir. Statü ayrımı kültürel dışlayıcılıkla devam ettirilmektedir.

Bourdieu Fransa özelinde çalışmış olsa da benzer süreçlerden geçmiş olan Avrupa'da da eğitim ve dikey hareketlilik arasındaki ilişki güçlü değildir. Eğitim bireylerin yükselerek sınıf değiştirmelerine yol açmaz, sınıfsal yapıyı ve mevcut sistemi yeniden üretir. Konturları keskinleşmiş sınıfların olduğu Avrupa'da ekonomik sermaye sahibi sınıfların belli kültürel sermayeleri de vardır. Sınıflara ait farklı beğeniler, alışkanlıklar ve duygusal örüntüler oluşmuştur. Bourdieu'nun Weber'in yaptığı sınıf ve statü tabakalaşması ayrımını anlamlı bulmuyor olması bu çerçevede anlaşılabilir.

Bourdieu eğitimin mevcut eşitsizlikleri pekiştirerek sosyal sistemi yeniden ürettiğini savunmaktadır. Eğitim bu anlamda dikey hareketliliği sağlayan bir fonksiyona sahip değildir. Ona göre ekonomi temelli sınıf tabakalaşmasından ayrı bir tabakalaşma yoktur. Bourdieu'nun kullandığı temel kavramlardan birisi kültürel sermaye kavramıdır. Buna göre sınıf farkları kültürel biçimlere bürünür ve eğitim

³¹ Bottomore, **Seçkinler ve Toplum**, s.78

³² Bourdieu, **Homo Academicus**, s. 41,42

yoluyla yeniden üretilir. Bu açıdan sınıf çözümlemeleri sadece ekonomik ilişkiler üzerinden yapılamaz çünkü kültürün kendisi sınıfsal eşitsizliklerin pekiştirici unsuru ve yeniden üreticisidir.

Bireye ait aşağıda sıralanmış özellikler Bourdieu'ya göre ilköğretimden ortaöğretime ve ortaöğretimden yükseköğretime geçiş başarısının nesnel ihtimalini ve ekonomik-toplumsal hiyerarşide bireyin ulaşacağı konumu belirlemektedir.

“1-İkamet ve morfoloji kaynaklı diğer sosyal ve kültürel nitelikler: Kültürel değerlerin merkezine veya merkezlerine, entelijensiyanın yoğun olarak bulunduğu yerlere ve kültürel tedrisi donanımlara uzaklık; aidiyet temelli grupların (komşuluk, denk gruplar) kültürel ve tedrisi şanslarının yapısı.

2-Cinsiyet ve diğer demografik karakteristikler: Sınıfsal Aidiyet (farklılaşmış seçilme) ve toplumsal tanım tarafından imlenen diğer demografik nitelikler (aile içindeki sıra, ailenin büyüklüğü, vb.)

3-Varoluş Koşulları: İş güvencesi; gelir ve büyüme umudu; habitat ve iş koşulları; boş zaman, vb.

4-Ethos: Kültüre ve okula (yani öğrenmeye, otoriteye, tedrisi değerlere, vb.) ilişkin yatkınlıklar, (okula erişime, başarıya ve okul sayesinde yükselmeye) ilişkin öznel umut; dille ve kültürle kurulmuş ilişki (tarzlar).

5-Kültürel ve Sosyal Sermaye: Dilsel sermaye, ön bilgiler; itibar ve sosyal ilişki sermayesi (tavsiye edilme); tedrisi sistem üzerine sahip olunan bilgi, vb. ”³³

Bilindiği gibi Marx'a göre tabakalaşmanın nihai belirleyicisi ekonomik unsurlardır. Fakat Weber için güç, iktidar ve kültürel farklılıklar yanında ekonomi tabakalaşmanın belirleyicilerinden sadece birisidir. Marx'a göre modern toplum gelir düzeylerine göre farklılaşmış sınıflardan oluşur. Marx'ın perspektifi Batılı toplumları anlamakta işlevselken Weber'in teorisi sınıfların olmadığı diğer toplumlarla ilgili olarak da kullanılabilir. Nitekim Weber servetten çok eğitim ve kültürle sosyal gücün elde edildiği Çin toplumunu ele almış ve literati denilen okur-yazar kesime odaklanmıştı. Osmanlı için de bir tabakalaşmadan bahsedilecekse bunun belirleyicisinin ekonomik değil politik-kültürel olduğu söylenebilir.

³³ Pierre Bourdieu, Jean-Claude Passeron, **Yeniden Üretim**, Çev. Aslı Sümer, Özlem Akkaya, Levent Ünsaldı, Ankara, Heretik Yayınevi, 2015, Ek tablo

B. Lewis de Osmanlı'dan Cumhuriyete tabakalaşma sistemini Weberci bir şekilde ele almıştır. "Hakim sınıftan-eğer böyle bir şey ayırt edilebilirse- çok daha önemlisi hakim seçkin idi (egemen otorite ile birlik halinde, iktidar cihazının işleyişini etkinlikle kontrolü altında tutan kişilerin ortak grupları) . İktisadi sınıftan çok yetişme, görev ve işe giriş yöntemiyle belirlenen bu idari, dini ve askeri seçkin gruplarından pek çok vardı. Bunların şekillenmesi, rekabetleri ve değişiklikleri, Türk Devrimini anlamak için son derece önemlidir. Çünkü bir anlamda Kemalist Cumhuriyet, Türk idareci elitinin kendini, devleti ve sonunda ülkeyi değiştirme sürecinin en uç noktasına ulaşımı idi. Bu değişimin daha az önemli olmayan bir vechesi de mensuplarını öncekinden daha geniş halk çevrelerinden toplayan ve böylece Türk ulusunun kamu işlerinin yönetimiyle gittikçe artan bir oranda etkinlikle ilgilenmesi ve hatta katılması sonucunu yaratan, elitin bizzat kendisinin genişlemesi ve çeşitlenmesi idi."³⁴

Bu tarz statü feodal Avrupa'nın aksine soya bağlı olarak doğuştan gelmez, eğitim yoluyla ulaşılan bürokratik makamlara bağlıdır. Feodal geçmişinden dolayı doğuştan imtiyazlı grupların varlığına alışkın olan Avrupa'da eğitim yaygın bir yükselme yolu değildir. Geçmişten beri kategorik olarak imtiyazlı grupların olmadığı coğrafyamızda kastlaşmaya dönük böyle sınıfsallıkların görülmediğini söyleyebiliriz. Muhakkak ki kültürel değerlerin merkezine yakın olmak, daha önce benzer eğitim süreçlerinden geçmiş ailelerin mensubu olmak, okula başlamadan önce elde edilen kültürel kazanımlar bir avantaj olacaktır. Ancak burada bir kuşak önce şehre gelmiş olmak, bir kuşak önce devlet memuriyetine girmiş olmak gibi çoğu zaman arızı faktörlere bağlı olarak bu avantajların geliştiğini söyleyebiliriz. Hem İslam dininin, hem güçlü devlet yapısının eşitleyici özellikleri bu tip katı ayrımların ortaya çıkmasını engellemiş ve eğitim, devlet erkânına, ricâl-i devlete yani seçkinlere dahil olmanın işlek bir yolu olmuştur. Sınıfların teşekkül etmediği toplumda devletin eğitimi ayrıcalıkları pekiştirecek şekilde organize etmesi de söz konusu değildir. Bu minvalde eğitim yoluyla mevki-makam sahibi olmak ve daha yüksek statülere ulaşmanın her zaman mümkün olduğunu söyleyebiliriz. Bunu klasik dönemde Enderun'da ve medreselerde gördüğümüz gibi bütün masrafları devlet tarafından

³⁴ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu** , s.478

karşılanan Darüşşafaka örneğinde de görebiliriz. Bu minvalde Mülkiyeyi de zikredebiliriz. Mülkiye’ye de her yıl hepsi yatılı 40 kişi alınıyor, ilerde devletin üst kademelerine gelecek olan bu öğrencilerin yüksek kalitede yemek ve giysi masrafları devlet tarafından karşılanıyordu. Şerif Mardin Cumhuriyet devrinde de süren eğitim yoluyla mevki makam sahibi olmaya açık olma durumunu modern kültürü yaymaya çalışan merkezin çevreden eleman devşirmesi olarak görmektedir:

“Klâsik Türk lise ve üniversitesi, cumhuriyetin yönetici seçkinler tabakasına eleman devşirmek üzere düzenlenmiş üniter bir sistemdi. Liseye ve daha sonra üniversiteye giden köylü, esnaf ve zenaatkâr çocukları, daha lisenin ilk yıllarında, sahip oldukları ve çevrenin kültürüne ait olan kültürel hamûlenin (knapsack) unsurlarını kaybetmeye başladılar. Bunların yerine, eğitim görmüş bir Türk’ün taşıması gerektiği söylenen unsurları koydular. Bu; milliyetçilikle devlet kapitalizmine inancı ve cumhuriyetin memurlarıyla genel olarak öğrenim görmüş olanların halkın öncüsü olduklarına inancı olduğu kadar, "Batılı terbiye"yi bir "komilfo" tavrı da içine alıyordu.”³⁵

1.3. Modern Üniversitenin Doğuşu

Bu bölümde üniversitenin kısa tarihçesi verilecek, bu tarihsel süreçte üniversite kavramının değişen anlamları ortaya konacak, üniversitenin fonksiyonlarının ve üniversiteden beklentinin toplumsal yapıdaki değişimle birlikte ne şekilde evrildiği ele alınacaktır. Özellikle endüstrinin, ulus devletin ortaya çıkışıyla birlikte üniversitenin fonksiyonunun nasıl değiştiği üzerinde durulacaktır. Burada anlatılanların ışığında Türkiye’nin özgül tarihsel gerçekliğinde üniversiteden ne anlaşıldığı, ne beklendiği, üniversitenin sosyal yapıda ne şekilde konumlandığı daha iyi görülecektir. Böylece modern üniversitenin en önemli ögesi olan akademisyenin tarihsel süreçte nasıl biçimlendiğine dair fikirlerimiz de oluşacaktır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında kurmaya çabaladığımız üniversite Batılı bir kurumdur. Dolayısıyla Üniversitenin Batıda ortaya çıkış ve gelişim macerasına göz atmakta fayda vardır.

³⁵ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, s.276

Paris, Bologna ve Oxford üniversiteleri XIII. yüzyılda güçlü kurumsal yapıları. Yazılı kaynaklar olmadığı için bilemesek de bir önceki yüzyılda da eğitim verdikleri muhtemeldir. XII. yüzyılda Yeni Ahidin Latinceye çevrilmesi ile üniversitelerin ortaya çıkması ilişkilidir. O dönemde Bologna Üniversitesi tıp ve hukuk alanlarında, Paris ve Oxford Üniversiteleri felsefede meşhurdur. Bu üç üniversite ve ardından kurulan yüze yakın üniversite ile üniversite geleneği şekillenmiştir.³⁶

Üniversite kurumunun Antik Yunan ile doğrudan bir ilişkisi yoktur. Üniversite Avrupa'nın ekonomik canlanma görülen şehirlerinde doğmuştur. Bu dönemde ekonomik canlanmanın en güçlü olduğu yer İtalya'dır ve İtalyan şehirleri bu gelişimi Haçlı Seferleri ve Doğu ticaretine borçludur.³⁷ Ticaretin gelişmiş olduğu Bologna'da XII. yüzyılda hukuk eğitimi ileri bir düzeye ulaşmıştır ve İtalya'nın değişik bölgelerinden çok sayıda öğrenci burada toplanmıştır. Öğrenciler şehir sakinlerine ve idarecilerine karşı kendilerini korumak, eğitim için para ödedikleri hocalara karşı haklarını savunabilmek için Latince değişik birlikler ve sendikalar için kullanılan üniversitas adıyla bir lonca oluşturmuşlardır. Hocalar da öğrencilere karşı kendi birliklerini (college) kurunca ikisinin birlikteliğinden yeni bir yapı ortaya çıkmıştır. Eğitim faaliyeti bu iki lonca arasındaki dengedir. Üniversite kelimesi o zaman bugünkü manada bir fakülteler toplamını ifade etmiyordu.³⁸

Üniversitenin ne olduğu ne olması gerektiği konusunda şimdi de geniş tabanlı bir uzlaşma olmasa da Ortaçağ'ın Üniversitesini tanımlamak çok daha zordur. Çünkü; öncelikle Ortaçağda eğitim bugünkü gibi seviyelere ayrılmamıştı. Ortaçağ Üniversitelerinde yükseköğretim yanında kısmen ilk ve orta öğretim de yapılıyordu, ya da onun denetim ve gözetiminde sürdürülüyordu.³⁹ İkinci olarak üniversite özerk kentsel komünlerin meydana çıkmasına bağlı olarak zuhur eden loncalardan birisiydi. “Ulusal ve yerel atılımlardan geniş ölçüde faydalansa da (Paris Üniversitesini Capet Hanedanının gücünün genişlemesinden ayırmak mümkün değildir; Oxford üniversitesi İngiliz Krallığının güçlenmesine bağlıdır. Bologna

³⁶ Edward Grant, **Ortaçağda Fizik Bilimleri**, Çev. Aykut Göker, Ankara, Verso Yayınları, 1986, s.23

³⁷ İsmail Coşkun, “Modernliğin Kaynakları: Rönesans Üzerine Bir Değerlendirme”, İstanbul Üniversitesi **Sosyoloji Dergisi**, 6. Sayı, 2003, s.45-69

³⁸ İhsanoğlu, **Dârülfünûn**, s. 51-55

³⁹ Jack Le Goff, **Ortaçağda Entelektüeller**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, Ayrıntı Yay. , 1994, s.102

Üniversitesi ise İtalyan komünlerinin canlılığından faydalanmaktadır) üniversite yerel değildir, çeşitli milletlerden gelen hoca ve öğrencileriyle uluslararasıdır.”⁴⁰ “Paris üniversitesinde dört millet vardır: Normanları ve Bretonları içine alan Normandiya milleti; Pikarları ve Valonları içine alan Pikardiya milleti, İngiliz, Alman ve İsveçlileri içine alan İngiliz milleti, son olarak lâtın ırkından olan tek mil üniversite mensupları için Fransız Milleti.”⁴¹

Ayrıca üniversite “her şeyden önce kilise hiyerarşisi içerisinde yer alan bir loncadır, üyelerinin hepsinin kilise hiyerarşisi içinde yer almamasına hatta safları arasında düpedüz laik kişilerin sayılarının giderek artmış olmasına rağmen, üniversite mensupları ruhbandan sayılmakta, kilise yargısına hatta bundan da ötesi Roma’nın yargı yetkisine tabi olmaktadırlar. Laikliğe yönelik hareketten doğmalarına rağmen, kilisenin içindedirler ve hatta kurumsal olarak onun dışında kalmaya çalıştıklarında bile bu böyle olmaktadır. Böylece üniversite bütün sınıf ve toplumsal gruplarla yarışmaya mahkûm edilmişe benzetilmektedir. Herkese ihanet etmek zorunda kalıyor gibidir. Kilise, devlet ve kent açısından o bir Truva atı olabilir. Onu sınıflandırmak mümkün değildir.”⁴² Görüleceği üzere Ortaçağın üniversiteleri kendi içinde birçok çelişki taşımaktadır.

Üniversiteler Ortaçağda bu kompleks yapılarından dolayı farklı iktidar odaklarına karşı sürekli özerklik mücadelesi içinde olmuşlardır. Kimi zaman kiliseyle kimi zaman diğer iktidar güçleriyle bu uğurda mücadele ederek özerklik elde etmişlerdir. Ancak bu özerklik uç noktada düşünülmemelidir. Ortaçağ üniversitesi farklı iktidar odaklarıyla ilişkilerinde karışık bir görünüm arz etmektedir. Üniversite zaman zaman gönüllü bazen de mecburen bu güç odaklarının yörüngesine girmiştir. Fakat çoğul iktidarın varlığının üniversite için mühim bir avantaj olduğu açıktır.

Öncelikle üniversite ile kilise arasındaki sınırları tespit etmek kolay değildir. Bilindiği üzere ortaçağ kültürü geniş ölçüde dine dayanmaktadır. Bu dinsel atmosfer içerisinde kilise bilgiyi ve eğitimi bir iman meselesi olarak değerlendirmekte, bunlar üzerinde kontrol tekelinin kendisinde olduğunu savunmaktadır. “Zaten üniversite bir

⁴⁰ Jack Le Goff, *Ortaçağda Entelektüeller*, s.99

⁴¹ **Dünya Üniversiteleri ve Türkiye’de Üniversitelerin Gelişmesi**, Cilt I., Derleyen, Ernest Hirsch, Ankara Üniversitesi yay. 2. Baskı, 1998, s.27

⁴² Jack Le Goff, *Ortaçağda Entelektüeller*, s.99

lonca olarak teşekkül etmeden önce öğretim; manastır, papaz ikametgâhı ve katedral gibi dini kurumların yanı sıra kurulan okullarda yapılmaktadır. Örneğin Paris Üniversitesi, hocalarının piskopos tarafından tayin edildiği Notre Dame okulu ile süreklilik ilişkisi içerisinde.”⁴³

Üniversite loncası doğmadan evvel piskoposun okullardan mesul memuruna okul yöneticisi adı veriliyordu, üniversite loncaları ortaya çıktıktan sonra okulların mütedeyyin özünü korumasından sorumlu görevliye şansölye denilmiştir. Şansölye vasıtasıyla üniversiteleri kontrol eden piskopos, üniversite mensuplarını uyruğu saymakta ve üniversiteliler ruhbana mensup olmak zorundadırlar. Ancak 1300’lü yıllara doğru Paris daha sonra Oxford Üniversitesinde piskoposluk görevlisi olan şansölyeler bu haklarını kaybetmişlerdir.⁴⁴ Fakat bu gelişmelere rağmen ortaçağ üniversitesi hiçbir zaman kiliseden tamamen bağımsız olmamıştır. Kilise hem üniversite kaynaklı düşüncelere müdahale etmiş hem de üniversitenin ekonomik olarak kısmen kendisine bağımlı kalmasını başarmıştır.

Üniversitenin laik iktidarlara karşı mücadelesi daha çetin geçmiştir. Mücadele evvela krallık iktidarına karşıdır. Hükümdarlar krallıklarına zenginlik ve prestij sağlayan, memurlarını temin edeceği bir kurum olan üniversite loncalarını kontrol altına almak istemişlerdir.

Ortaçağın büyük üniversiteleri olan Paris ve Oxford Üniversiteleri XIII. Yüzyılda merkezileşmeye başlayan krallıkların kendilerini kontrol altına almalarına karşı direnmişler, kralların askerleriyle üniversite mensupları arasında çatışmalar yaşanmıştır. Paris Üniversitesi bunun üzerine iki yıl süreyle Orleans şehrine giderek eğitime ara vermiştir. Bu boykot üzerine üniversitenin sağladığı avantajları yitirmek istemeyen kral üniversiteye istediği hakları vermek durumunda kalmıştır. Oxford üniversitesinde de netice aynıdır. Üniversite camiasının kendi yargısal yetki alanı dışında kalmasını hazmedemeyen yerel iktidarla da çatışmalar yaşayan üniversiteler bu kavgalarda galip gelmeyi başarmıştır. Çünkü sivil iktidar ve kilise iktidarı üniversitenin varlığından çıkar sağlamaktadırlar. Üniversitesi olan şehirlerde ticaret

⁴³ Hirsch, a.g.e.,s.25

⁴⁴ Goff, a.g.e., s.93

canlanmakta, kalifiye memurlar ve müşavirler yetişmekte olduğundan bu şehirlerin itibarı artmaktadır.⁴⁵

Fakat üniversitelerin laik iktidar ve kilise iktidarı ile mücadelelerini başarıyla sonuçlandırmasının altında yatan daha önemli bir neden papalıktan sağladığı destektir.1229'da krallık kolluk güçlerinin birçok üniversite üyesini öldürmeleri sonrasında Paris üniversitesinin kenti terk etmesi üzerine Papa Paris piskoposunu beceriksizlikle suçladıktan sonra ünlü Prens Scientarum Fermanıyla üniversiteye yeni statüler vermiştir. Bu ferman üniversitenin Magna Carta'sı olarak adlandırılmıştır. Aynı şekilde Oxford ve Bologna Üniversitelerinde de Papalık yerel güçlere karşı üniversiteyi desteklemiştir. Papalık entelektüel faaliyetin önem ve değerini kabul etmekle birlikte müdahalelerini belli bir amaç çerçevesinde gerçekleştirmektedir. Üniversiteli entelektüelleri laikliğe yönelten güçlü akımın tersine, onları laik yargı yetkisinden çıkarıp kendisine tabi kılmak istemektedir. Kısaca toparlayacak olursak şunları söyleyebiliriz: Ortaçağ üniversitesi bir lonca örgütlenmesi olarak kentsel komünler içinde doğmuş olsa da dönemin genel düşünce dünyası ve sosyo-ekonomik yapısı nedeniyle dini kurumlarla iç içe geçmiş vaziyettedir. Fakat yerine getirdiği işlevler, üyelerinin çeşitliliği, ders programları ve izlediği yöntem itibarıyla o bir dini kurum değildir. Kilise çerçevesi içinde bazı kısıtlamalarla da olsa hukuki özerkliğe sahiptir, akademik unvanların verilmesinde tam yetkilidir.⁴⁶

Ortaçağ üniversitesinde hukuk, tıp ve teoloji fakültelerine başlayabilmek için altı yıl sanatlar fakültesinde eğitim görmek gerekiyordu. Bu eğitim kabaca 14-20 yaşlar arasında devam ediyor, bu uzun eğitim döneminden sonra başarılı olanlar diğer fakültelere devam ediyordu.

Sanatlar fakültesinde teoloji ve metafizikle ilgili dersler ağırlıklı değildi; tahmin edilebileceği gibi bu ortaçağlar için alışılmamış bir durumdu. Dersler daha çok mantık (ağırlıklı olarak gramatik bir temele dayandırılmıştı), fizik, kozmoloji ve astronomi ile matematik öğeleri üzerineydi. Paris ve Oxford Üniversitesinde mantık ve diyalektik ön plana çıkmakta; Bologna'da Aristoteles'ten parçalar açıklanmakta ve

⁴⁵ Goff, a.g.e.,s.92-94

⁴⁶ Goff, a.g.e.,s.96-98

Çiçeron ile retorik ele alınmaktadır. Ayrıca başta Euclides ile Ptolemaios'un matematik ve astronomi bilimleri incelenmektedir.⁴⁷

Paris Üniversitesi'nde diğerlerine tercihen okutulan disiplin diyalektikti; diyalektiğe sanatların en yücresi, bütün problemleri halleden bir metod gözüyle bakılıyordu. Bugün ise diyalektik bize son derece kısır ve kuru bir disiplin olarak gözükmektedir. Fakat o devirde diyalektiğin tatbik edildiği meseleler insanları en fazla ilgilendiren meselelerdi: iman meselesi gibi hayati meseleler ve insan düşüncesini her devirde meşgul etmiş bulunan büyük problemler bunlardandı. Diyalektik sayesinde, dine temel teşkil edecek olan bir felsefe kurulmak isteniyordu. Paris Üniversitesinde din konusunda yaşanan büyük münakaşaları halk da izliyor ve Üniversite idari ve dini makamların hesaba katmak zorunda oldukları bir manevi kuvvet haline geliyordu.⁴⁸ Diyalektik daha geniş bir sistem ve düşünce tekniği olan skolastiğin alt birimini oluşturuyordu. Ortaçağ Üniversitesinde kullanılan yöntem ağırlıklı olarak skolastikti. Skolastik için kelime, kavram ve varlık arasında hangi ilişkilerin var olduğunu bilmek önemlidir. Ortaçağ hoca ve düşünürleri neden söz ettiklerini bilmek istemektedirler. Skolastiğin temeli gramerdir, Öncelikle dil yasalarına yani gramere sonra kanıtlama yasalarına yani diyalektiğe dayanır. Hristiyanlığa ve Araplarla beslenmiş Antik düşünceye dayanır. Kitab-ı Mukaddes, kilise babaları, Platon, Aristoteles ve Araplar bilginin verileri, eserin malzemeleridir. Skolastik yöntemi kullanan bir İlâhiyât hocası imanı akıl yoluyla kavramaya çalışır, İlâhiyâtçı akla, imanla aydınlatılmış akla (ratio fide illustrata) başvurur. Skolastik o dönemde bir ilerlemedir.⁴⁹

XVIII. yüzyılın sonuna kadar üniversitelerin çoğunda liberal arts denilen temel bir müfredat vardı. Gramer, belagat, mantık, aritmetik, geometri, astronomi ve musiki dersleri talebeyi teoloji eğitimine hazırlıyordu.⁵⁰

Klasik eğitimin odağında güzellik kavramı vardı. Şiir, mimari, resim, müzik, dans gibi estetik disiplinler klasik edebiyatla birlikte insanlara güzellik, erdem ve

⁴⁷ Grant, a.g.e., s.24

⁴⁸ Ernest Hirsch, **Dünya Üniversiteleri**, s. 28

⁴⁹ Goff, a.g.e.,s.117-118

⁵⁰ İhsanoğlu, **Dârülfünûn**, s.57

hakikat duygusu kazandırmak içindi. Almanya’da 1750-1780 arası popüler olan bu anlayış Kant’ın estetik yargıları bilgi alanının dışına itmesiyle sarsıldı.⁵¹

Ortaçağın sonunda üniversitenin gerilediği ve bir çöküş sürecine girdiği görülmektedir. Bu gerileme iç içe girmiş birçok gelişmenin sonucu olarak ortaya çıkmış gözükmemektedir. Öncelikle Ortaçağın sonu kıtlıklar, salgınlar ve savaşlarla Batı’nın ekonomik-toplumsal yapılarının altüst olduğu bir dönemdir.

Zanaatkârlar gerilerken, burjuvazinin üst tabakası durumunu iyileştirmiştir ve eski egemen sınıflarla bütünleşmiştir. Siyasal iktidar yüzyıllar boyunca eski rejimi destekleyecektir. Bu dönem her şeyden önce hükümdarların çağıdır. Ancak ona hizmet edilerek iktidar ve prestij kazanılabilmektedir. Bu şartlar altında, bir lonca örgütlenmesi olan üniversite içinde bilgisini öğreterek geçinen üniversite mensupları yok olmaya yüz tutmuştur. Mali nedenlerden dolayı üniversite hocaları hükümdar saraylarına, kiliseye veya laik koruyuculara mensup olma yolunu seçmişler, aristokratlaşma eğilimine girmişlerdir. Kent dünyası içinde ortaya çıkan üniversiteli entelektüellerin yerini kendisine hümanist denilen genellikle saraylı düşünce adamları alacaktır. Bunun kaçınılmaz sonucu bilgi ve öğretimin birbirinden kopuşudur.⁵²

Üniversitenin gerilemesi konusunda öne sürülen ikinci neden Ortaçağ entelektüel hayatının içeriğini geniş ölçüde belirleyen Aristotelesçi düşünceye karşı kilisenin gösterdiği şiddetli tepki olabilir. 1270’te Paris Piskoposu Aristoteles’in öğretilerinden ya da İbn-i Rüşd’ün açıklamalarından çıkarılmış on üç önermeyi mahkum etmişti. 1272’de Paris üniversitesi sanat hocalarından teoloji meseleleri üzerine düşünmekten kaçınacaklarına ama herhangi bir nedenle bundan kaçınmıyorlarsa böylesi tüm meseleleri din yararına çözeceklerine dair yemin etmeleri istendi. 1277’de yasaklı önermelerin sayısı 219’u bulmuştu.⁵³

Üniversite mensupları kilisenin bu yasaklamalarına uymamaları halinde kendilerini bekleyen cezanın aforoz olduğunu biliyorlar ve bu yüzden aksi yönde davranmaktan kaçınıyorlardı.

⁵¹ Bas Von Bommel, *Between “Bildung” and “Wissenschaft”: The 19th-Century German Ideal of Scientific Education*, ieg-ego.eu, Erişim Tarihi 05/09/2017

⁵² Goff, a.g.e.,s.211

⁵³ Grant, *Ortaçağda Fizik Bilimleri*, s.38

14. yüzyılın ilk yarısında Kilisenin yayınladığı yasaklama bildirileri ve aforoz tehditlerinin gerektirdiği yönde bir felsefî görüş yetenekli bir mantıkçı ve filozof olan Ockhamlı William tarafından geliştirildi. Buna göre Tanrı'nın mutlak kudretine dayalı olarak var olan şeylerin başka türlü de olabileceği veya hiç olmayabileceği şeklinde olumsal bir görüşe ulaşıldı. Madem her şey olumsaldı, bu dünyadan yola çıkarak Tanrı'nın varlığı veya diğer teolojik meseleler mantıksal ve diyalektik olarak kanıtlanamazdı.⁵⁴

Bunun neticesinde XIII. asrın üniversitesi Aristo ve İbn-i Rüşd'ün rasyonel felsefesi çerçevesinde, inancı diyalektik ile temellendirmeye çalışırken, XIV. asır teolojisi iman temelli bir basitleştirmeye gidiyordu. İmanın akıldan arındırılması, skolastik metodun ve diyalektiğin bittiği anlamına geliyordu. Dogmanın otoritesi hakikatin ve tüm bilginin merkezi haline gelirken, akıl itibarını yitiriyordu. Skolastiğin yerine, bir tür hümanist sofuluk geçiyor, rasyonalite, duygu yüklü bir iman karşısında sönüyordu. Üniversiteliler artık entelektüel değil hümanist bir karaktere bürünüyordu. Hümanist ve entelektüel birbirine tamamen zıt iki kavramdır. Hümanist akılcı ve bilimsel olmaktan çok edebî, ve imanîdir. Diyalektik ve skolastik entelektüelin temel enstrümanları iken hümanist için bunların karşılığı gramer ve retoriktir.⁵⁵

Bu konuda A.Koyre *Yeniçağ Biliminin Doğuşu* adlı eserinde benzer düşünceler öne sürmektedir. Ancak Koyre bu gelişmeyi bilimin internal tarihinden yana olan tavrı çerçevesinde Aristoteles düşüncesindeki küçük bir değişiklik olarak değerlendirir. Görüleceği üzere J. Le Goff ise bu gelişmeyi açıklamak için daha çok sosyal ve ekonomik faktörler üzerinde durur yani bilimin external tarihine başvurur.

Daha önce Ortaçağda ilk üniversitelerin millet sistemi özelliğiyle uluslararası bir karakter taşıdığını vurgulamıştık. XIV. ve XV. Yüzyılda Latincenin etkisi azalırken yerel diller öne çıkmaya başlamış üniversiteler uluslararası niteliğinden uzaklaşmaya başlamıştır. Bunun başlıca nedeni talebeleri ve hocalarıyla gitgide daha milli veya bölgesel alandan gelen, birçoğu hükümdar veya Papalık tarafından desteklenen üniversitelerin süratle çoğalmasıdır.

⁵⁴ Grant, a.e., s.33

⁵⁵ Goff, a.g.e.,s.178

Örneğin tüm üniversiteler gibi uluslararası olan Prag Üniversitesinde kısa bir süre sonra Almanlar hakim olmaya başlamış, Çeklerle Almanlar arasında ulusal duygulara dayalı çatışmalar belirmiştir. Almanlar 1409 senesinde Prag Üniversitesinden ayrılarak Leipzig üniversitesini kurmuştur. Ortaçağ tarihinde büyük bir değişim yaşanmış ve ulusal bir üniversite doğmuştur.⁵⁶

Rönesans üniversiteler için parlak bir çağ değildir. Ortaçağın sonundan itibaren etkinlikleri azalan üniversiteler bu dönemde iyice sönükleşmiştir. A. Koyre'nin de belirttiği gibi Rönesans'ın uygarlık ideali bir bilim ideali değil, retorik idealidir. Bu dönemde kanıtlama mantığının yerine inandırma mantığı ön plana çıkmış, Ortaçağın sonunda kökten sarsılan Aristo fiziği, metafiziği ve ontolojisinin yerine bir şey konmamıştır. Ortaçağ Üniversitesinin omurgasını oluşturan diyalektik ve skolastik bir kenara bırakılmış, dilbilim ve retorik üzerinde durulmuştur.⁵⁷ Örneğin bu dönemde Fransa'da öğretim dünyasına egemen olan Cizvitler için yazı yazma sanatı sanatların en yükseği idi. Zevk terbiyesi onların nazarında fikri terbiyenin başlıca hedefini teşkil ediyordu ve klasik eski çağın incelenmesi bu gayeye varmak için bir vasıttan ibaretti. Üniversite bilimsel faaliyet merkezi olmaktan çıkmıştı.⁵⁸

Ortaçağ üniversitesi bilimsel çalışmaları da içeren her tür entelektüel etkinliğin merkezi iken, kabaca bir kronolojiyle XV. asırdan sonra bu özelliğini yitirmeye başlamış, XVII. yüzyılda hemen hemen bütünüyle kronikleşen bu hal XIX. asra kadar sürmüştür. XVII. asrın meşhur bilimsel atılımlarından bahsederken üniversite isminin geçmediğini görenler şaşıracaktır. Dahası üniversiteler modern bilimin geliştirdiği yeni doğa anlayışına cephe almışlardır. Bu yüzyılda üniversiteler verimsizlikle, amaçsızlıkla, aynı zamanda geleneksel eğitimin boyunduruğuna girmekle itham edilmişlerdir. Üniversite, önemli bilim adamlarının birçoğunu yetiştirse de Ortaçağdan kalma müfredatı sistematik bir revizyon geçirmemiştir.⁵⁹

Görüldüğü üzere XVII. yüzyılda üniversite, doğuşundan beri kısmen kilisenin etkisi altında bulunan karakterini korumakta, yüzyılın büyük bilimsel gelişmelerinin dışında ve bazen de karşısında yer almaktadır. Bu durumda XVII. yüzyılın bilimsel

⁵⁶ Goff, a.g.e.,s.187-189

⁵⁷ A. Koyre, **Yeniçağ Biliminin Doğuşu**, Çev. Kurtuluş Dinçer, Ankara, Gündoğan Yay.II. Baskı, 1994, s.43-52

⁵⁸ E. Hirsch, a.g.e., s.29

⁵⁹ Richard Westfall, **Modern Bilimin Oluşumu**, s.125

hareketi kendi kurumlarını yaratmış, bilimsel dernekleri ve akademileri ortaya çıkarmıştır. XVII. yüzyıldaki bilimsel atılım bilimsel dernekler ve akademilerde ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi olan İngiliz Kraliyet Akademisinin tüzüğünde İlâhiyât, Metafizik, Ahlak, Politika, Gramer, Retorik ve Mantık gibi üniversitelerde ele alınan başlıca dersleri dışarıda tutma çabası dikkate değerdir.

“Thomas Hooke 1663'te Kraliyet Cemiyeti'nin (Royal Society) tüzüğünü yazarken, cemiyetin amacını “doğal nesnelerin ve yararlı Zanaatların, Manifaktürlerin, Mekanik uygulamaların, Makinelerin ve Deneyle yapılan İcatların bilgisini geliştirmek olarak belirliyor ve “İlâhiyâtı, Metafiziği, Ahlakı, Politikayı, Grameri, Retoriği ya da Mantığı işin içine katmadan” diye bir cümle ekliyordu...Deneysel, ampirik çalışmalar bilimin vizyonunda merkezi bir yer edindikçe, felsefe, doğa bilimcilerine giderek, gerçek hakkında apriori, deneye tabi tutulmayan önermeler geliştirmekle suçlanan teolojinin yerini alan bir dal olarak görülmeye başladı. On dokuzuncu yüzyıla doğru, bilgideki bu ayrışma iki dalın “ayrı ama eşit” oldukları yolundaki eski anlamını yitirdi ve yerini, en azından doğa bilimcilerinin gözünde, kesin olan bilgiyi (bilim), hayal edilen, giderek hayali (bilim olmayan) olandan üstün gören bir hiyerarşiye bıraktı. Bilim, yani doğa bilimi, dünyanın daha adı üzerinde bile anlaşılamadığı alternatifine göre daha açık biçimde tanımlanmıştı. Bazen sanat, bazen insan bilimi, bazen edebiyat, bazen felsefe, bazen de sadece “kültür” olarak adlandırılan alternatif bilgi değişik noktaları vurguluyor ve değişik görünümler alıyor, iç tutarlılıktan yoksun görünüyor, bu da hele pratik yarar sağlamadaki görünür zayıflığı göz önüne alındığında, bu bilgiyle uğraşanların davalarını otoritelere kabul ettirebilmelerine hiç de yardımcı olmuyordu.”⁶⁰

Akademilerin ortaya çıkışı araştırma işini yapacak olan bilimadamları grubunun bir kurumsal çatı altında örgütlenmesini sağlıyordu. XIX. yüzyıl, bu bilimadamlarının üniversite çatısı altında toplanmasına şahitlik edecektir.

“1700 yılı dolaylarından itibaren, yalnızca bir öğretmen ya da yazar olarak değil, başlıcaları Paris, Berlin, Stockholm ve St. Petersburg'ta kurulan ve her birine fonlar ayrılan Bilim Akademileri olmak üzere, (her ne kadar ayrılan sınırlı fonlar,

⁶⁰ Gulbenkian Komisyonu “Onsekizinci Yüzyıldan 1945'e Kadar Sosyal Bilimlerin Tarihsel Kuruluşu”, Sosyal Bilimleri Açın, Metis Yayınları, İstanbul, 1996, s.14

bunlardan yararlananları genellikle başka işlerle ücretlerini desteklemek zorunda bırakıyor olsa da) bilgiyi biriktirme amacıyla yaratılmış belli bir takım örgütlerin ücretli bir üyesi olarak düşünsel bir meslek yaşamı izlemek olanak kazanmıştı. Biz bu adamlara “bilim adamları” (scientists) desek de demesek de, böyle bir grubun Avrupa’da ortaya çıkması Avrupa clerisy’sinin tarihinde kesinlikle önemli bir olay olmuştur. Bu grubun kimi üyeleri, kendi uğraşlarını, geleneksel bir üniversite öğreticiliği yaşamına bilinçli olarak yeğlemişlerdi.”⁶¹

Luther taraftarlarınca 1694 yılında kurulan Halle Üniversitesinde Latince yerine anadil Almanca ders yapılmaya başlanmıştır. Rasyonallite ve ilerleme düşüncesindeki bu kurumda her tür dini ortodoksi reddedilmiştir.

XIX. yüzyıl başlarında dinin baskın güç olma özelliği azalınca Avrupa Üniversiteleri modern bilim ve araştırma kurumları haline geldi, idareleri ile müfredatları laikleştirildi. 1809’da açılan Berlin Üniversitesinde deneyler yapılmaya başlanmıştır. Bu üniversite akademik hürriyetin modern standartları konusunda öncü bir rol oynamıştır. Bu yüzyılda üniversiteyi karakterize eden özelliklerden birisi kilisenin etkisinden kurtuluş diğeri de sanayileşmeye cevap vermesidir. Bu dönemde işadamları tarafından kurulmuş birçok üniversite vardır.⁶² Modern bilimle meşgul olacak bir Dârülfünûn kurulmasının 1845 yılında resmen gündeme geldiği ve programa alındığı düşünülürse Osmanlı devlet adamlarının Batıyı takip etme konusunda oldukça zinde olduklarını söyleyebiliriz.

Burada bir parantez açarak medrese-üniversite ilişkisine dair düşüncelere göz atabiliriz. Genellikle dini bir kurum olan medresenin Batıdaki muadili olan Ortaçağ üniversitesinin başardığı şeyi başaramamış olduğu düşünülür. Osman Ergin’de gördüğümüz şu bakış açısı oldukça yaygındır: "Bir Avrupalının methettiği eski Türk medreseleri zamanla birlikte yürüyemedi, günden güne gerek Türkiye’de, gerek bilhassa garpta mektepçilikte ve okutma usullerinde birçok yenilikler ortaya çıktığı, eski medreseler garpta birer Dârülfünûn haline getirildiği halde bizimkiler ilk derecelerini bile muhafaza edemiyerek seneden seneye kıymet ve ehemmiyetten düşmeğe başladılar."⁶³

⁶¹ Peter Burke, **Bilginin Toplumsal Tarihi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001, s.30

⁶² İhsanoğlu, **Dârülfünûn**, s.62

⁶³ Osman Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, 5 Cilt, İstanbul, Eser Matbaası, 1977, Cilt I-II, s.101

Ancak modern bilimin üniversite dışında doğduğunu göz önüne alırsak Batıdaki üniversitelerin de dini karakterlerini ve klasik müfredatlarını terk ederek dönüşmek zorunda kaldıklarını söyleyebiliriz. İlginçtir bizde üniversite ilk gündeme geldiği 1845 senesi de dahil olmak üzere hiçbir şekilde medrese içerisinde düşünülmemiştir. Hukuken medresede gayrimüslim öğrenci ve hocanın yer alamayacak olmasının (ki Tanzimatın ideali Müslim-Gayrimüslim demeden bir Osmanlı Milleti oluşturmaktı) teşkil ettiği engel bir yana Batı Avrupa tarzı bir reformasyon-hümanizm süreciyle sekülerizasyon yaşamamış bir toplum olmanın etkileri kaçınılmazdır. Osmanlı modernleşmesi topyekün bir değişim perspektifiyle başlamadığı için başlangıçta medresenin klasik yapısıyla varlığını sürdürebileceği düşünülmüştür.

Bilimsel gelişmeler Aydınlanma düşüncesinin gelişimine katkıda bulunan en önemli etkenlerdendir. Aydınlanma düşüncesinde deneyin rehberliğindeki akılla bağlantılı olarak bilim başat bir yer tutmaktadır. Üniversitelerin önemli ve etkili bir hale gelmesi bilimsel gelişmelerle beslenmiş olan Aydınlanma çağı sonrasında olmuştur. Fransa'da, Fransız İhtilali sonrasında üniversitelerin öne çıktığı görülebilir. Ortaçağ üniversitelerinin dinsel içeriği artık geride kalmıştır. Aydınlanma düşüncesinde doğaüstünün doğal olanla ve bilimsel olanın dinsel olanla yer değiştirmesi söz konusudur. Üniversite de sekülerleşme yönündeki genel gelişme içerisinde dönüşüme uğrayacaktır.

Ortaçağdakinin aksine artık bilimsel eğitim ön plana çıkarken, doğmakta olan toplumun ihtiyacı yönünde toplumsal işbölümünün gerektirdiği biçimde meslek adamlarının yetiştirilmesi amaçlanmaktadır. Bundan sonra bilimden pratik faydalar elde edilmesi beklenmektedir. Ortaçağ üniversitesinin skolastik yönteminde akıl metinlere yönelirken bu çağda akıl toplumun ve doğanın anlaşılmasında işlevsel bir hale gelmektedir.

Bununla birlikte modern anlamda üniversitenin doğuşu ulus devletlerin doğuşuyla paralel olarak gerçekleşmiştir. Avrupalı monarşilerin toplumun merkezi düzenlenmesi ve kontrolüne yönelik girişimleri (aydınlanmış despotizm) Fransız

* B.Lewis'e göre Dârülfünûn düşüncesini geliştirip olgunlaştıran Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye bahsedilen İngiliz Kraliyet Cemiyetini model olarak almıştır. Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s.432

Devriminden önce başlamıştı. Ernest Gellner'in "Yaban ve Bahçe Kùltürleri" benzetmesi imparatorluklardan ulus devletlere geçiş sürecinde başlayan bu merkezi düzenleme anlayışı ile ilgilidir. "Yaban kùltür" denilen ortam toplumun merkezi bir düzenlemesi ve değiştirilmesinin söz konusu olmadığı Aydınlanma öncesi dönemin toplumsal ve siyasal yapısını işaret etmektedir. Baumann yaban kùltüründe siyasal yapının yönetici aktörlerine avlak bekçisi, bahçe kùltüründekilere ise bahçıvan yakıştırmalarını yapmaktadır. Bahçe kùltüründe bahçıvanın rolü düzenleme ve yönlendirmedir, bunu mümkün kılan en önemli araçlar ise ulusal bir eğitim ve iletişim sistemi olmaktadır. Bu noktada birçok sosyal bilimcimizin XIX. yüzyıl Osmanlı reformlarını yürüten devlet adamlarını aydın mutlakiyetiler olarak adlandırdıklarını hatırlamakta fayda vardır.

Bu perspektiften bakarsak 1789 ertesinde Napolyon'un yaptığı şey üniversiteyi devletin kontrolü altına almak ve rejimin ihtiyaçları yönünde şekillendirmektir. Fransa örneğini izleyen Türkiye'de de durum benzer bir karakter taşımaktadır. II. Mahmut devri biterken Bâb-ı Âli Avrupa'nın merkeziyetçi devlet modelini uygulamanın yollarını aramaya başlamıştı. XVIII. yüzyıl Avrupası'nda monarşiler birlik ve bütünlüğü sağlayıp üretkenliği arttırmak için teb'alarına can ve mal teminatı veriyor, okullar açıyor, soyluların ayrıcalıklarını kaldırıyor. Geniş bir coğrafyaya yayılmış kozmopolit Osmanlı İmparatorluğu da bütünleşmeye ihtiyaç duyuyordu. Osmanlı devlet adamları idarî, hukukî ve iktisadî alanlarda atılacak adımlarla bir Osmanlıcılık bilinci yaratabileceklerini düşündüler. Tanzimat'ın ilanının arkasında bu şekilde bir modern merkezi devlet yaratma düşüncesi yatmaktadır. Dolayısıyla "XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu geleneksel devlet tipinden modern merkeziyetçi bir devlet tipine geçiş sürecini yaşamaktaydı. Merkeziyetçi reformları yürütenler, imparatorluk tarihinin aydın mutlakiyetileriydi."⁶⁴ Süreç ilerledikçe Diderot'nun Aydınlanmış Despotizm olarak adlandırdığı siyasal düzeni çağrıştıran görünümde artacaktır. Bu açıdan modern üniversitenin doğuşu Fransız Devriminin sonucunda ortaya çıkan yeni siyasal yapılanmadan ayrı olarak değerlendirilemez. Tanzimat'ın hemen ardından Dârülfünûn kurma projesinin belirmesi de buna delalet eder. Bu çerçevede Osmanlı Dârülfünûnunu bir Osmanlı kimliği ve dünya görüşü üretmek

⁶⁴ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, Hil Yayınları, 1987, s.97

durumundaydı. İleride göreceğimiz gibi 1933'te yeniden kurulan üniversitenin de ödevi ulusal kimlik ve ideoloji üretmek olacaktır.

Üniversite kavramının işaret ettiği kurumun mevcudiyeti XII. yüzyıla kadar uzanır. Bugün varlığını sürdüren en eski Batı kurumu Papalıkta, ikincisi de Üniversitedir.⁶⁵ Ancak bugünkü anlamına ulaşmadan önce değişik fonksiyonlar icra etmiş ve farklı anlamlar içermiştir. Başlangıçta ticaretin geliştiği şehirlerde loncalardan bir tanesidir ve dini kurumlardan tamamen bağımsız değildir. 17. Yüzyılın bilimsel gelişmeleri üniversitede gerçekleşmemiştir. Üniversitenin modern bilimi merkeze alması ve bilim üreten kurumlar haline gelmesi ancak XIX. yüzyılda gerçekleşmiştir.

Görüldüğü gibi üniversite Batıda ticaretin geliştiği kentlerde bir lonca örgütlenmesi olarak ortaya çıktı. Üniversite hocası zanaatkârın ürününü sattığı gibi bilgisini satan kentli entelektüeldi. Daha sonra bu bağımsız entelektüel dahil olduğu üniversite kurumu ile birlikte kilise, hükümdar veya laik koruyucu tarafından kontrol altına alınmaya çalışıldı ve kısmen alındı. Rönesans, diyalektiğin ve skolastiğin dolayısıyla üniversitenin gerilediği bir dönem oldu. Kanıtlama mantığı değil ikna mantığı öne çıktı, skolastik yerini imancılığa bırakırken entelektüel de yerini hümaniste bıraktı. Bugünkü anlama yakın bir kimlik olarak üniversite öğretim üyeliği 18. yüzyılda ortaya çıktı.

“Üniversite profesörleri, özellikle, 18. yüzyıl sonlarında, diğer yükseköğrenim kurumları hariç, kırktan fazla üniversitenin bulunduğu Almanca konuşulan dünyada ayrı bir grup olmaya başlamıştı. Bunların çoğu kilise dışı halktandı. Sık sık da başka profesörlerin oğulları ya da damatlarıydılar. Ayrı bir kimlik duyguları olduğu, akademik giysi ve unvanlara meraklarının artmasından da, Uppsala Üniversitesi'nde ve başka yerlerde profesör portrelerinin sergilendiği galerilerin ortaya çıkmasından da anlaşılmaktadır...17. yüzyıl sonları İngiltere'sinde yani Max Weber'in bu konudaki ünlü yapıtından iki yüzyılı aşkın bir süre önce, Cambridge'teki Trinity (Kutsal Üçleme) Koleji'nin Master'ı Isaac Barrow, Of Industry [Çalışma Üstüne] adlı yapıtında, akademisyenlerin “iş”inin (*business*) “doğruyu bulmak” ve “bilgi

⁶⁵ Tansu Açıık, 19. Yüzyıl Bildung Çağı, academia.edu, Online Erişim Tarihi 15.10.2017

edinmek” olduğunu ileri sürerek bilginliği bir meslek ya da “çağrı” diye nitelemişti.”⁶⁶

Avrupa ülkelerinden sadece İngiltere’de bürokrasinin hâkimiyetini sınırlandırabilecek küçük bir üst tabaka vardı. Diğer ülkelere göre bürokrasinin gelişmemiş durumda olduğu İngiltere’de üniversiteye düşen fazla bir görev yoktu. Bu yüzden üniversitelerin 1700’lerde ve 1800’lerin sonlarında İngiliz düşünce hayatındaki idari reformlara kadar aktif bir rolü olmadı .⁶⁷

XVII. yüzyılın bilimsel gelişmelerini sağlayan kişiler üniversite hocaları değildi. Üniversite XIX. yüzyılda yeni bir yüzle yeniden doğarak bilimsel çalışmaların odağı haline geldi ve Batının dünyanın güç merkezi olmasında önemli rol oynadı. Osmanlı İmparatorluğu’nun XIX. yüzyılın ortalarından itibaren üniversite kurmaya girişme sebebi modern bilimi transfer etmek ve Batı lehine değişen güç dengelerini tersine çevirerek devletin bekasını teminat altına almaktı.

Modern üniversite Hristiyan-Latin kültürü menşelidir ve eğitim geleneği Orta Çağın sonlarında şekillenmiştir. Fakat modern üniversite XIX. yüzyılın ürünüdür. Aydınlanmacı Fransız sekülerizmi ve Sanayi Devrimi ile beliren uzman ihtiyacı ile bilinen şeklini almıştır.⁶⁸ XX. yüzyıla girerken Avrupa’da üç tarz üniversite vardır; Alman (Humboldt), İngiliz, Latin veya Fransız Üniversitesi. Humboldt tarzında araştırma önemlidir, öğretimle beraber sürdürülür. İngiliz veya Oxbridge denilen tarzda resmi olmayan yakın ilişkiler ön plandadır. Latin veya Fransız tarzında üniversite okuyanlar üst tabakayı teşkil eden seçkinleri oluşturur, bunlar topluma model olarak sunulur. Araştırma bu kurumlarda çok önemli değildir.⁶⁹

Von Humboldt üniversite modelinin XIX. yüzyılda Berlin Üniversitesinde tatbik edilmesi akademi tarihinde dönüm noktasıdır. Berlin Üniversitesi için artık öncelikli olan şey araştırmaya dayalı bilgi üretimidir. Amaç özgür bir ortamda insan yaratıcılığını harekete geçirmek ve bilgiyi zenginleştirmektir. Değişik meslek erbabının veya devletin ihtiyaç duyduğu memurların yetiştirilmesi ise lütfen yapılan tâli bir iştir. Bu yeni üniversiteyi biçimlendiren şey endüstriyel kapitalizmdir.

⁶⁶ Peter Burke, Bilginin Toplumsal Tarihi, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001, s.28

⁶⁷ Randall Collins, **Sosyolojide Dört Ana Gelenek**, Çev., Ümit Tatlıcan, Bursa, Sentez Yayınları, 2015, s. 22

⁶⁸ İhsanoğlu, **Dârülfünûn**, s.73

⁶⁹ İhsanoğlu, **a.e.**, s.49-67

Endüstriyel dünyanın taleplerini karşılamak üzere bilimsel araştırma; enstitüler, büyük laboratuvarlar ve kütüphaneleriyle üniversitelerde kurumsallaşmıştır. Araştırma ve bilgiyi derinleştirme öncelikli fonksiyonu olsa da üniversitenin mesleki ve teknolojik öğretime yönelmesi de kaçınılmaz olmuştur. Ancak Avrupa’da aristokrasinin XVIII. yüzyılda üniversite üzerindeki hâkimiyeti XIX. yüzyılda hatta XX. yüzyılın başlarında dahi sürmüştür. İngiltere’de üniversiteler teknolojikleşmeye sert şekilde mukavemet göstermişlerdir. Amerika’da ise geleneksel aristokrat sınıfın mevcut olmaması mesleki ve teknik öğretimin kolayca yerleşmesine yol açmıştır.⁷⁰

Collins Alman üniversite devriminin dünya çapında taklit edilmeye başladığını ve Fransa, İngiltere, Amerika gibi ülkelerin Almanya’ya öğrenci göndermek suretiyle Alman sistemini transfer ettiklerini ifade eder. Paris’te kurduğu teknik okullar ve akademiler ağı ile Fransa doğa bilimlerinde fena değilse de Almanya’nın gerisinde kaldığını hissemektedir. Böylece Fransızlar 1800’lerin ikinci yarısında kendi sistemlerine katabilecekleri şeyleri keşfetmeleri için Almanya’ya öğrenciler gönderdiler. Émile Durkheim da Alman ustaların ayağına giden birçok Fransız aydından biriydi. Fransa-Prusya Savaşı’ndaki (1871) bozgundan sonra Fransa can çekişmekte olan üniversitelerinde Alman modelini uygulamaya ve bu modelin temeli olan kamu ortaöğretim sistemini kurmaya hazırdı. İngiliz Üniversiteleri 1860’larda yeni Alman sistemini uygulayarak gelişmeye başladı. Amerika’nın 1900 yılına kadarki birkaç kuşağı için akademik kariyer daha ileri düzeyde eğitim görmek için Almanya’ya gitmek demekti. ABD’nin dünya bilim sahnesine çıkması Alman üniversite modelini benimsemesi ve John D. Rockefeller’in büyük bağışları sayesinde oldu.⁷¹

Osmanlı İmparatorluğunda üniversite 1900 yılında ayakta durmayı başardı. Bu yıllarda Almanya’da klasik üniversite yapısının ve entelektüel aristokrasinin çöküşünden bahsedildiğini görüyoruz. “The Decline of The German Mandarins The German Academic Community, 1890-1933” adlı eserinde Fritz K. Ringer yirminci yüzyıla girerken Alman üniversitelerinde idealizmin sonunun geldiğinden ve ruhsal bir krizin varlığından söz etmektedir: “Alman üniversitelerinin akademik standartlarının, entelektüel ve aristokratik ruhsal ideallerinin üzerinde demokratik

⁷⁰ Halsey, a.g.m.

⁷¹ Collins, a.g.e., s.30-31

saldırı vardı...German idealizmi materyalizm ve pozitivistizmin çullanmasıyla zayıflatıldı. Uzmanlaşma ve salt teknolojik düşünce bilgi ve görgü arasındaki bağlantıyı yok etti. Şüphecilik, relativizm ve tarihsicilik idealist öğrenmenin felsefi ve etik standartlarının altını oydu. Böylece yarı eğitilmiş bülten yazarlarının relativist argümanları kullanarak üniversiteyi köleleştirmesi mümkün oldu...Teknolojik başarıların ortasında yaşam profan, seküler ve vülger olan tarafından boğuluyordu. Entelektüel ve ruhsal bir kriz vardı.”⁷²

Weber 1919 yılında Üniversite öğrencilerine verdiği “Meslek Olarak Bilim” Konferansında yukardaki ifadeleri destekleyen cümleler sarfetmiş ve süreci Amerikanlaşma olarak isimlendirmiştir: ‘Büyük tıp ve doğa bilimleri enstitüleri ABD’de devlet kapitalist işletmeleri haline gelmiştir. ABD’de hoca bilgi ve yöntemi satan kişidir. Alman geleneğinde bilimsel eğitim bir entelektüel aristokrasinin işidir ve bilimsel kariyer yapmayı zenginler göze alabilir, çünkü Amerika’daki gibi asistan olup maaş alma şansı yoktur. Ancak günümüzde Alman üniversite yaşamı da Amerikanlaşıyor. Buna bağlı olarak modern üniversitede bilimin meslek olarak örgütlenmesi ve uzmanlaşma ortaya çıkıyor. Gençler Platon’un mağara alegorisindeki idealizmden uzaklar ve bilimi fabrikalarda olduğu gibi laboratuvar sonuçları ve istatistiklerle ilgili soğukkanlı bir hesaplama işlemi olarak görüyorlar.’⁷³

Amerikan Üniversiteleri Avrupa’dakilerin aksine aristokratik ve idealist bir geleneğin içinden gelmiyordu. Hem bu nedenle hem de sanayi kapitalizminin gelişmişliğinden ötürü bu üniversiteler piyasa koşullarına göre biçimlenmişti. Weber’den, 1919 gibi erken bir tarihte Amerikan üniversite tarzının kendisini Avrupa’da da kabul ettirmeye başladığını öğreniyoruz.

Aşağıdaki paragrafta da bu süreç şöyle özetlenmektedir: “Ortaçağdaki kökleri sebebiyle Avrupa üniversiteleri ekonomik hayattan çok dini hayatın organik bir parçası idiler...Bu anlamda yükseköğrenim dini ve aristokratik unsurların dağılımı ile ilgili olduğundan sınıftan çok statü belirleyici özellik gösteriyordu. Avrupa üniversitelerinin bu özelliği genel anlamda XIX. yüzyıla kadar hatta yer yer II. Dünya savaşına kadar devam etti. Modern bilim üniversitelerde doğmadı.

⁷² Fritz K. Ringer, **The Decline of The German Mandarins The German Academic Community, 1890-1933**, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1969, s.254, s.445

⁷³ Weber, **Sosyoloji Yazıları**, 200-214

Üniversiteler sanayi toplumunun gerektirdiği meslek adamlarını yetiştirme konusunda da istekli değildiler.”⁷⁴

Anlaşıldığı üzere Batıda üniversite XIX. yüzyılda aristokratik bir karakter taşıyordu. Bu aristokratik elitizm ve idealizm XX. yüzyılın ortalarına kadar üniversitenin pratik bilgiyle ilgilenmesine karşı direndi.

Osmanlı Üniversitesi de hem üzerine bina edildiği Şark-İslam-Medrese geleneği dolayısıyla hem de kurulduğu dönemde model aldığı ve beslendiği Avrupa üniversitelerinin henüz idealist muhtevasını yitirmemiş olması dolayısıyla liberal, hümanist bir karaktere sahipti. Osmanlı vülger materyalizmi ve pozitivismi üniversitede etkili olamamıştı. Dil, tarih, edebiyat, felsefe gibi alanlarda canlı bir merkez haline gelen Edebiyat Fakültesinde Ahmed Midhat Efendi, Filibeli Hilmi, Mehmet Akif, Babanzâde Naim gibi isimler hocalık yaparken Beşir Fuad, Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Baha Tevfik, Kılıçzâde Hakkı, Ahmet Rıza gibi pozitivism ve biyolojik materyalizme yakın isimler görevlendirilmediler. Salih Zeki, Babanzâde Naim gibi pozitivism muhalif isimler Dârülfünûn rektörlüğü yaptılar. Dönemin temel siyasi paradigmalarını temsil eden İctihad, Sırat-ı Müstakim, Türk Yurdu gibi dergiler vardır. Abdullah Cevdet adıyla özdeşleşmiş olan İctihad Dergisinin yazarlarından Dârülfünûn’da yer almış olanlar yok denecek kadar azdır. Rıza Tevfik ve Cenab Şahabeddin bir dönem hocalık yapmış olsalar da 1922 yılında Dârülfünûn’dan atılmışlardır. Sırat-ı Müstakim (1912’den sonra Sebilürreşad) ve Türk Yurdu Dergilerinin yazarlarından ise Dârülfünûn’da çalışmış birçok isim mevcuttur. Türk Yurdu Dergisinin beş kurucusundan dördü Dârülfünûn ve Üniversitede hocalık yapmıştır.⁷⁵ Dârülfünûn’un bu yapısını 1933’e kadar az çok muhafaza ettiğini söyleyebiliriz. 1933’de Sebilürreşad kadrosunda yer alanlar tasfiye edilmiştir. İleride bahsedeceğimiz gibi, 1933 yılında gerçekleşen Üniversite Reformu öncesinde Dârülfünûn uzmanlaşma ve teknoloji açısından başarısız olmakla, bir Ortaçağ idealizmi içerisinde yaşamakla eleştiriliyordu. Bu yıllarda bir kimseyi ya da kurumu Ortaçağ ile ilişkilendirmek itibarsızlaştırmanın en etkili yollarından birisidir.

⁷⁴ Halsey, a.g.m.

⁷⁵ Mustafa Gündüz, **II. Meşrutiyet’in Klasik Paradigmaları**, Ankara, Lotus Yayınevi, 2007. Bu kitaptan İctihad, Sebilürreşad ve Türk Yurdu dergileri yazarlarına dair listelere ulaşıldı.

Ortaçağa ait olmak demek bilim öncesi, akıl öncesi çağın kalıntıları olmak demektir ve ilerlemeye inanmış yeni modern yöneticilerin gözünden düşmek için yeterlidir.

1915 yılında Dârülfünûna gelen yirmi Alman öğretim üyesi Dârülfünûnun modern üniversite yapısı kazanmasında önemli bir adım olmuştur. Eğitim öğretimin ağır bastığı üniversitede araştırma bu dönemde daha önemli hale gelmiştir. Enstitüler (darülmesai) ilk defa o dönemde kurulmuştur. 1933 reformunda çok sayıda Alman öğretim görevlisinin gelişiyle Alman modeli daha da yerleşmiş, 1946'da yeni üniversite yasası hazırlanırken de Alman modeli esas alınmıştır.

İlk kurulduğunda yurtdışında eğitim görenlerin büyük çoğunluğu Fransa'ya gittiğinden ve hakim Batı dili Fransızca olduğu için Dârülfünûn ister istemez yoğun bir Fransız etkisi altındaydı. Fransız Devrimi'nden bu yana, Fransız yükseköğrenim sistemi birçok açıdan Almanya'nın karşısındaydı. Fransa 1793 yılında bağımsız olarak faaliyet göstermek üzere mesleki eğitim için uzmanlaşmış fakülteleri oluşturmuştu. İkincisi, Fransız fakültelerinde 19. yüzyılda geleneksel, hümanist bir yaklaşım hâkimdi. Bu yaklaşım titiz bilim idealine değil, geniş bir kitleye yönelik zarif, empatik metin açıklamasına odaklanmıştı. Üçüncü olarak, Fransa'daki araştırmalar, Collège de France, Musée d'Histoire Naturelle ve her şeyden önce 1863 yılında eğitim bakanı Victor Duruy (1811-1894) tarafından kurulan ünlü École Pratique des Hautes Études gibi kurumlarda yürütülüyordu. Fakülte eğitimi ile bilimsel araştırma arasındaki keskin ayrım, tipik olarak Alman öğretim ve araştırma entegrasyonunun Fransa'da pek gerçekleşmediğini ispatlıyor.

19. yüzyılın sonlarından itibaren, Avrupa içinde ve dışında yeni kurulan veya reforme edilen üniversiteler, sadece eğitim yoluyla bilgi aktarmayı değil aynı zamanda bilimsel araştırmayı amaçlayan Alman modelini esas aldılar. 1832'de Osmanlı'dan ayrılan Yunanistan 1837'de Alman modeline göre bir üniversite kurdu.⁷⁶ Bilimsel araştırma ve eğitimi birleştiren bu Alman modeli bizde İttihat ve Terakki döneminde benimsendi.

⁷⁶ Bas Von Bommel, *Between "Bildung" and "Wissenschaft": The 19th-Century German Ideal of Scientific Education*, ieg-ego.eu, Erişim Tarihi 05/09/2017

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI'DA YÜKSEKÖĞRETİMİN DOĞDUĞU ATMOSFER

Osmanlı İmparatorluğunda eğitimin temelinde medrese vardı ancak eğitim bununla bitmiyordu. Modern okullar açılana kadar Enderun, cami ve tekkeler, kalem denilen devlet daireleri, saray ve konaklar, alim ve mütefekkir kişilerin evleri, esnaf loncaları ve şahsi derslerle eğitim ihtiyacı karşılanıyordu. Otodidakt eğitim denilen tarz oldukça yaygındı. Modernleşme hamleleriyle birlikte askeri ve sivil mektepler kuruldu. Mühendishane, Tıbbiye gibi askeri-sivil mekteplerin araştırma açısından yetersiz kaldığı düşüncesiyle üniversite kurma fikri ortaya çıkmıştır. Osmanlı Üniversitesi İslam dünyasında Müslümanların kendi eliyle kurduğu ilk üniversitedir. Böyle bir teşebbüsün ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi ve dinsel manada merkez durumunda olan Osmanlı İstanbulunda gerçekleşmesi şaşırtıcı değildir.

2.1. İmparatorluğun İçinde Bulunduğu Sosyo Ekonomik Durum

Osmanlı İmparatorluğu savaşlarda eski başarılarını gösteremez olunca askeri alanda modernleşme atılımlarına girişmişti. Ancak kısa zamanda askeri atılımla yetinemeyeceğini gördü ve modernleşme idari alana doğru genişledi. XIX. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nda idari anlamda modern ve merkezi bir devlete geçişin yüzyılıdır. Türklerin Petrosu olarak anılan II. Mahmut döneminde ordu, eğitim, maliye ve idari sistem birlikte değerlendirilmeye başlandı. Enderun yerine sivil memur okulu (Mekteb-i Maarif-i Adliye) kuruldu. Gazete çıkarılmaya başlandı. Nüfus sayımı, memurlara maaş bağlanması, merkezi bir mali sistem kurulması, demiryolları ağının kurulması, öncelikle vilayet merkezlerini İstanbul'a ve birbirine bağlayan yolların yapılması, demiryollarıyla iskeleleri buluşturan yolların yapılması,

telgraf şebekesi kurulması, posta arabaları ve posta pulu ile bir posta şebekesi kurulması merkeziyetçi anlayışın kendini gerçekleştirmesiydi.¹

Devletin zafiyetine çözüm arayan Osmanlı ricâli bir yandan merkeziyetçi politikaları devreye sokarken diğer yandan Sanayi Devrimi dediğimiz sürecin hızlı gelişimini izliyordu. "Endüstri İnkılabı ismi verilen vetirenin ilk merhalelerindeki gelişmeler, Avrupa atmosferinde refaha doğru gidildiğine dair bir hava yaratmaya muvaffak olmuştu. Bu havanın 1830'larda veya daha önce Avrupa'ya murahhas veya elçi olarak giden Osmanlılar üzerinde mühim izler bırakmış olduğu muhakkaktır."² Avrupa ile ilişki içerisinde olan bu üst düzey devlet adamları Osmanlının modernleşme hamlelerinin öncülüğünü yaptılar.

Modernleşme devlet katında başladı, dolayısıyla İmparatorluğun merkezi olan İstanbul kozmopolit yapısıyla, yetişmiş insan gücüyle ve nisbî ekonomik refahıyla üniversite kurmaya en müsait yerd. Osmanlı modernleşmesinin öznelere olan bürokrat-aydınlar ağırlıklı olarak İstanbul'da bulunuyordu. Tanzimat İstanbulunda yeni mekanlar hızlı ve derin bir değişimin habercisiydi. "XIX. yüzyılın ikinci yarısında Saray, Bâb-ı Âli denen Sadrâzam konağı, Süleymaniye'deki Ağa kapısı ve Şeyhülislamıktan başka belli başlı resmi bina tanımayan İstanbul'un bir bölümü XX. yüzyılın şafağında nezâretler, devlet daireleriyle donandı. Beyoğlu ise bankalar ve ticarethâneler, mağazalar, restoran ve cafelerle doldu. İstanbul'un her yerinde kargir okullar, karakollar gibi XIX. yüzyılın mimari zevkini yansıtan yapılar yükseldi."³

Tanzimatla birlikte daha programlı düzenlemeler başladı. Ancak istenen noktaya gelmenin kolay olmadığı fark edildi. "Tanzimatçıların idari düzenleme sırasında karşılaştıkları iki büyük eksik vardı; nitelikli eleman ve para...Bir yandan genişleyen ve modernleşen örgütler yeni memur kadrolarına ihtiyaç yaratırken, öte yandan fakir bütçe dolayısıyla kadrolarda tasarrufa gitmek gerekiyordu. Nitelikli elemana sahip olmak ise eskisi gibi kaleme çıracak olan gençleri yetiştirmekle mümkün değildi, yeni okullar gerekiyordu. Bürokrasinin iş hacmi büyümüşü. Yazışmalar arttı."⁴

¹Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s.57

²Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, s.308

³Ortaylı, *a.g.e.*, s.198

⁴Ortaylı, *a.g.e.*, s.111

Tanzimatla programlı düzenlemeler başlamış olsa da devlet adamlarının çoğu yapılan yenileşme çalışmalarına yüzeysel yaklaşıyor ve geçici bir heves olarak değerlendiriyorlardı. Tanzimatçılar inkılapçı değildiler, reformcu bir dünya görüşüne sahiptiler. Kaide-i tedric dedikleri ılımlı yoldan ayrılmadılar.⁵

Osmanlıda modernleşme hamleleri orduyu güçlendirmek için başladı ancak bunun için eğitim, ekonomi, maliye ve idari sistemin de değişmesi gerektiği zaman geçtikçe anlaşıldı. Bu anlamda Osmanlı modernleşmesinin, herhangi bir alanda değişim yapmanın zincirleme olarak diğer alanlarda da değişimi zorunlu kılmasıyla ilerlediğini ve derinleştiğini söyleyebiliriz. Dârülfünûna ihtiyaç duyulması da yine bu şekildedir. Pratiğe dönük askeri ve teknik okulların yetersiz kaldığı görülünce Dârülfünûn kurma düşüncesi ortaya çıktı. Sürekli teknoloji ve teknisyen ithal etmekten, yurtdışına eğitim için öğrenci göndermekten kurtulma arzusu da Dârülfünûn kurma iradesini güçlendirdi.

Tanzimat döneminde başlayan modernleşme girişimlerini yürütebilmek için modern eğitim almış kadrolara ihtiyaç duyuluyordu. 1800'lerin ilk yarısında sanayi atılımı başlayınca jeolog, maden mühendisi, mimar, yol ve köprü inşa edecek mühendis, tarım uzmanları, kimya mühendisleri, tekstil mühendisleri vb. ihtiyacı baş gösterdi. Artan diplomasi, büyüyen ve uzmanlaşan bürokrasi, gelişen iş hacmi, ekonomik sistemin farklılaşması da yeni uzmanlar gerektiriyordu. Bu eksikleri giderebilmek için ihtiyacın türüne ve aciliyetine göre ya yurtdışından uzmanlar getiriliyor, ya eğitim alması için öğrenciler yurtdışına gönderiliyor ya da modern eğitim kurumları açılıyordu.

Dârülfünûnun açılması isteğini körükleyen nedenlerden birisi de yurtdışına öğrenci gönderilmesi uygulamasını sona erdirmektir. Nitekim "1900 yılında Dârülfünûnun da kurulması üzerine 10 Mart 1902 tarihli kararla, Avrupa'daki 39 öğrencinin bursları kesildi ve yurda geri çağrıldı (Y.PRK.HR. nr. 32/59) ve Meşrutiyet'in ilanına kadar yeni öğrenci gönderilmedi. Osmanlı öğrencilerinin Paris'te gösterilere katılmaları bardağı taşıran son damla olmuştu."⁶

⁵ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 88

⁶ Aynur Erdoğan, **Osmanlı'da Yurt Dışı Eğitim ve Modernleşme**, İstanbul, Büyüyen Ay Yayınları, 2016, s.214

İstanbul'a ekmeklik buğday Balkanlardan ve Rusya'dan geliyor, Anadolu topraklarının çoğu ekilmiyor, boş duruyordu. Ekilen yerler de geleneksel usullerle geçimlik olarak işleniyordu. Tarım ve zanaatte gelişmeyen ülkede idari yapıyı reforme etmeye çalışanlar, elverişsiz bir iktisadi yapı devralmışlardı. Dünya görüşleri, uygarlık anlayışları ve devlet geleneklerinin onlara gösterdiği yol, ekonomik engellere takılıyordu. Bu gecikmiş Osmanlı modernleşmesinin açmazıydı. Tarımsal alanda teknolojik değişimi gerçekleştiremeyen ve artı değer elde edemeyen ülkede sanayileşmeyi sağlayabilecek bir ekonomik sınıf vb. ortaya çıkmamıştı.⁷

Bu dönemde Batının sanayileşmiş devletleri hammadde ve pazar arayışıyla dünyanın her tarafını kendi ihtiyaçlarına göre projelendirmiştir.

*"Ülkenin gelişmemiş ilkel tarım düzeni ve zanaatlara dayalı iktisadi yapısı sanayi imparatorluklarının yayılma hırsıyla karşı karşıya gelmişti. Ordu kaldırılmıştı ve XIX. yüzyılda modern ordu kurmak XVIII. yüzyılda Rusya'da Deli Petro'nun yaptığı kadar kolay değildi. Bir barut fabrikası, bir tersane, birkaç kumaş dokumahanesi ve dökümhaneye modern ordu donatılamamaktaydı. XIX. yüzyılın ordusu talim ve donanım için daha gelişmiş bir tekniğe, mühendis kadrolarına, mükemmel ve geniş bir mali-idari bürokrasiye ihtiyaç gösteriyordu. Modern ordunun yaşaması ve etkinliği için madencilik, yan sanayi dalları, teknik-askeri okullar, ülke çapında bir deniz ulaşımı veya kara yolu ağı gerekiyordu."*⁸

Sanayi İnkılabı orduların cephelere süratle nakledilmesine ve hareket etmesine neden olmuştur, dünya siyasi ve iktisadi dengelerini değiştiren Sanayi İnkılabına bağlı olarak Osmanlı da geleneksel provizyonist sistemi terk ederek değişmek zorunda kalmıştır ancak bu kolay olmamıştır. 1838 tarihli Baltalimanı Ticaret Antlaşması üretim ve ticaret dengelerini Osmanlı aleyhine bozmuştur. Toprak sisteminin de bozulduğu, sürekli karışıklık ve savaşların yaşandığı bu dönemde Dârülfünûn gibi büyük bir projeyi hayat geçirmek zor olmuştur.⁹ İlk Dârülfünûn denemesinin yapıldığı tarih Osmanlı ekonomisinin büyük yara aldığı Kırım Savaşının ertesine denk gelmektedir. 1846 yılında başlayan Dârülfünûn inşaatı 17 sene sürmüş ve 1863'te tamamlanmıştır. Dârülfünûnün görkemli binasının

⁷Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, s.163-178

⁸Ortaylı, **a.e.**, s.89

⁹İhsanoğlu, **Dârülfünûn**, s.88-89

kendisinden önce var olması imparatorluğun devlet merkezli işleyişini göstermektedir. Dârülfünûn için inşa ettirilen binanın yirmi seneye yakın sürmesi ekonomik zaafiyetin yanı sıra acele etmeyi gerektirecek bir toplumsal talebin olmaması ile ilgilidir. Pratik ihtiyaçları mevcut modern mekteplerin karşılıyor olması da ayrı bir etkindir.

Rasyonel işletme, çalışmaya önem verme, ticareti teşvik, para politikası bunlar Osmanlıya yabancı şeylerdi.¹⁰ Osmanlı'da Maliye Nezâreti 1838'de kuruldu, modern anlamda bütçe hazırlanması ise 1856 yılında gerçekleşti. İlk Dârülfünûn'un eğitime başladığı 1863 senesi aynı zamanda Osmanlı'nın ilk Merkez bankası olan Bank-ı Osmani-i Şahane'nin açıldığı tarihtir. Avrupa'da ise modern bankalar 17. yüzyılın ortalarından itibaren kurulmaya başlamıştı.

Tanzimat dönemi Osmanlısında iktisada dair bilgi sahibi olan çok az sayıda insandan birisi Tanzimat Fermanındaki zihniyetin öncülüğünü yapmış olan Sadık Rıfat Paşa idi. O'na göre Avrupa refah seviyesinin yükselmiş olması, Batı memleketlerinde vatandaşların iktisadi faaliyetlerinin emniyet altına alınmış olması ve teşvik edilmiş olmasına bağlıdır. Yol yapımı, sanayileşme için özel teşebbüs, anonim şirketler, devletin kudretinin arazi büyüklüğü değil servet olduğu, insanların kendi olurlarına bırakılırsa müteşebbis olacağı gizli el, özel mülkiyete saygı, serbest ticaret ortamı oluşturulması klasik iktisat okulu ve fizyokratların fikirlerinin tesiridir. Bu anlamda Osmanlı idarecileri üzerinde Adam Smith etkisi görülür.¹¹ XIX. yüzyılın başlarında Osmanlılar ilkin klasik iktisatla tanıştılar. Tanzimat döneminde ise iktisadi canlanmayı sağlayarak vergi gelirlerini yükseltmeyi düşünen kameralist iktisat anlayışı yürürlükteydi. Ancak üretim düşük olduğu için ekonomi zayıftı.

Osmanlı seçkinleri bu durumu değiştirmek için XIX. yüzyılın ilk yarısında sanayi hamlesi ile ekonomiyi toparlamak istemişlerdir. Ancak klasik iktisadi anlayışları buna izin vermeyecektir. Buhar teknolojisinin kullanıldığı fabrikalar kurmayı ve üretim yapmayı başarmışlardır ancak provizyonist anlayışlarından dolayı ürettikleri ürünlere gümrük himayesi getirmeyi düşünememişlerdir.¹² Gelişen ve ucuz üretim yapan Avrupa sanayii ile rekabet edemediği için Osmanlı sanayi girişimi

¹⁰Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, s.169

¹¹Mardin, *a.e.*, s.312

¹² Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 7. Baskı, 2010, s.97

başarılı olamamıştır. Böyle bir rekabete dayanmak için Japonya gibi çok uzakta bir ada olmak gerekliydi. Bu takdirde taşıma ücreti ile pahalılaşan mal akımını sıkı bir kontrolle önlemek mümkün olabilirdi, ama Osmanlı ülkesi Batı Avrupa ile yüzyıllardır kaçak veya kanuni ticaret ilişkileri içindeydi. Coğrafya koşulları bir içe kapanmayı olanaksız kılıyordu.¹³

Bunların yanında sermaye birikimi oluşturma ve sanayileşmeyi sağlamaya yardımcı olacak kültürel, siyasi ve iktisadi bir zemin yoktu. Hâla miri toprak rejimi hukuku yürürlükteydi. Düşünsel olarak, maddi olarak, örgütlenme, işleyiş ve hukuk olarak da elverişli bir ortam yoktur. Sanayinin iflasına denk gelen Kırım Savaşından sonra Osmanlı Devletine çok yoğun bir muhacir akını başlamış, 1877-1878 Osmanlı Rus savaşından sonra Anadolu ve Balkanlarda nüfus kompozisyonu köklü değişiklikler göstermişti. Aynı zamanda Osmanlı Devleti Balkanlarda birçok milliyetçi isyan ile uğraşıyor ve Anadolu'nun birçok bölgesinde Avrupalıların müdahalesini amaçlayan Ermeni isyanları görülüyordu.

1858 Arazi Kanunnamesini yürürlüğe koymakla idareciler Tanzimat ve Islahat Fermanlarındaki perspektife uygun hareket etmişlerdir. Amaç kişilerin üretkenliğini arttırarak ekonomik canlılık yaratmaktır.

Sultan Abdülaziz saltanatının sonlarına gelindiğinde, temel ekonomik meseleler hala bir çözüme kavuşturulamamıştı. Alınan istikrazlar, sefahat ve göstermelik tüketimi kamçılarken, bu kanaldan ülke içine akan paranın pek azı prodüktif alanlara sarf edilmişti. Ödenmesi gereken borç taksitleri, faizleri ile birlikte, Osmanlı ekonomisini bir yıkımın kenarına itmekteydi. Osmanlı Devleti 1875 yılı sonbaharında borç ödemelerini yarı yarıya indirdiğini, 1876 yılında da borç ödemelerini tümüyle durdurduğunu ilan etti.¹⁴

II. Mahmud ve Abdülmecid zamanında girişilen sanayi hamlesinin kısa zamanda iflas ettiğini söylemiştik. İktisadi mekanizma hakkında en iptidai bilgilerden yoksunluk, vatandaşın nasıl verimli hale getirilebileceğinin anlaşılmaması söz konusuydu...İktisadi faaliyet azınlıklara bırakılmıştı. Dış ticaret de azınlıkların elindeydi. Bu durum iktisadi hayatın gelişimini sınırlandırırken aynı

¹³ Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, s.159

¹⁴ Ahmed Güner Sayar, **Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 5. Basım, s.370

zamanda Türk-Müslüman kesimin Avrupa'yı ticaret yoluyla tanınmasına engel oldu. Avrupa ile temasımız kültür ağırlıklı gelişirken Avrupa'yı sadece aydınlar tanıdı ve bu durum modernleşme sürecinin daha sağlıklı yürümesini sağlayabilecek ekonomik boyutun eksik kalmasına yol açtı. Modernleşme sadece kültürel bir konu olarak anlaşıldı. Batı Avrupa tarihinde ticaretin ve ekonomik faaliyetlerin gelişmesinin kentlerin ve üniversitenin gelişimini nasıl doğrudan etkilediğinden yukarda bahsetmiştik. Bunlar göz önüne alındığında Osmanlı coğrafyasında bir üniversite var edebilmenin neden bu kadar zor olduğuna dair ipuçları bulunabilir. İleride göreceğimiz gibi Üniversite hocalarının % 90'ı devlet memurlarının çocuklarıdır.

Ekonomik olmayan bu koşullarda devlet makamları için mücadele edenler mümkün olduğunca eğitim almaya çalıştılar. Bürokraside, devlete ait eğitim veya sağlık müesseselerinde mevkiler için rekabet ettiler. Eğitimle kazanılan devlet memurluğu üzerinden bir seçkinler zümresi ortaya çıktı. Avrupa'da orta sınıfı oluşturan eğitilmiş kesim bizde yönetici seçkinleri oluştuyordu.

Yeni Osmanlılar ve Namık Kemal devletin ekonomi politikasından rahatsızlıklarını dile getiriyorlar ve zirai, ticari ve sınai çalışmaları ortaya çıkaracak kurumların tesis edilmesini istiyorlardı. Namık Kemal ve Ziya Paşa sanayimizin zayıflığı konusunda birçok makale yazmışlardı. Bu metinlerde Namık Kemal, “fabrikamız yok, bankamız yok, şirketlerimiz yok” diye yakınıyordu. Ahmed Midhat keza birçok yazısında vatandaşları iktisadi faaliyete teşvik çabası gösteriyordu.¹⁵

1838 Baltalimanı Anlaşması ile başlayan süreçte Osmanlı'da hakim iktisadi anlayış klasik liberalizmdi. Klasik iktisadi anlayışa dayalı uygulamalar kısa zamanda önemli bir tahribata yol açtı. "1855'ten sonra çoğu fabrika ithal rekabetine dayanamadığı için kapanmıştır. Yerli imalatın korunması fikrine 1880'lerde ulaşıldı ve böylece acı tecrübelerle klasik iktisadi anlayış sona erdi."¹⁶ "1880'lerden sonra, düşüncede Merkantilizm, laissez-faire'a bir alternatif olarak ortaya çıktı. Asıl bu yöndeki uygulamaya, bilhassa II. Meşrutiyet'le geçilecektir. Esasen dip köklerini

¹⁵ Ş. Mardin, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, s.171-173

¹⁶ M. Genç, **Osmanlı'da Devlet ve Ekonomi**, s.97

rahatlıkla devletin kuruluşunda hazır bulan ve insan-insan ilişkisinde hakim bir norm olan tesianütçölük de merkantilizme yakın düşüyordu."¹⁷

Ancak Osmanlı İmparatorluğu sanayi kapitalizmiyle ortaya çıkan dünya pazarından habersiz değildir. 1851 yılında Londra'da 6 milyon kişinin ziyaret ettiği görkemli Fuar'a İmparatorluğun değişik bölgelerinden sağlanan ürünlerle iştirak sağlanmışır. Sanayi kapitalizmiyle birlikte ortaya çıkan bu fuarlar zamanla yaygınlaşmışır. 1867 yılında Paris'te açılan devasa fuara Padişah Abdülaziz de yeğenleri Şehzâde Murad ve Abdülhamit'le birlikte katılmışır. Fuarda sergilenmek üzere getirilen ürünlerin miktarı bakımından Osmanlı Devleti, Fransa ve İngiltere'nin ardından üçüncü sırada yer almışır.¹⁸

Sanayileşme, Amerika, İngiltere gibi ölkelerde özel sektörün, şirketlerin etkili olduğu bir ekonomik ve siyasi çerçevede gerçekleşti. 1892 yılında Amerika'da 4046 milyoner vardı.¹⁹ Bu ölkelerde bürokrasi sanayi kapitalizminin 'ratio'suyla biçimlenmişti ve işlevselliğiyle değerlendiriliyordu. Osmanlı imparatorluğu ise XIX. yüzyılın başında giriştii sanayileşme işini finanse etmek, gerekli insan gücünü yetiştirmek gibi zor ve kompleks bir işi sermayedarların yokluğunda devlet eliyle başarma gayretindeydi. Hammadde temini, üretimi gerçekleştirecek teknoloji ve bu teknolojiyi uygulayacak kalifiye eleman yanında ürünün pazarlanması gibi süreçler de devletin elinden geçmek durumundaydı. Ulaşım, pazarlama gibi sektörler kısmen azınlıklar, yabancı şirketler ve yabancı sermaye ile imparatorluğun son yıllarına kadar devam etmiştir. İttihat ve Terakki'nin "Milli İktisat" politikası ise 1929 ekonomik buhranı ile katı bir devletçiliğe evrilecektir.

İktisadi faaliyetlerin azınlıkların elinde olmasına mukabil iktisatla ilgili dersleri de gayrimüslim hocaların okutması kaçınılmazdı. Mehmed Ali Ayni'nin de kaydettiği gibi "Mülkiye ve Hukuk mekteplerindeki ekonomi, politik, finans...dersleri(ni) hep Ermeni profesörler okutuyordu."²⁰ Tıbbiye, Harbiye, Galatasaray Lisesi, Hukuk, Baytar ve Ziraat Mektepleri ile Dârülfünûn şubelerinin hepsinde ve devlet dairelerinde bilhassa Adliye, Maarif, Maliye, Ticaret, Ziraat ve

¹⁷ A. Güner Sayar, **Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması**, s. 240

¹⁸ İbrahim Şirin, "Sâdullah Paşa'nın 19. Asır Manzumeleri Bağlamında Osmanlı'da Bilginin Toplumsal Tarihine Bir Bakış", **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi, 15. Sayı, 2007/2, 41-56

¹⁹ Mills, **İktidar Seçkinleri**, s.139

²⁰ Sayar, **Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması**, s. 281

Hariciye Nezâretlerinde pek çok Ermeni muallimlere, hukukçulara, mütercimlere, doktorlara, müelliflere rastgeliyoruz.²¹

Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme girişimlerine eşlik edecek yeterli seviyede fikrî bir canlılık olmadığını da görüyoruz. "Osmanlı Türkiyesinde, 1818-1875 arasında neşrolunan hukuk, siyaset ve ekonomiye dair kitapların sayısı sadece 21'dir. Benzer şekilde, XX. yüzyılın hemen başlarında, İstanbul'da iktisada dair tek bir süreli yayın olmamasına karşılık "St. Petersburg'da yayınlanan süreli yayınların yüzü sosyal bilimler alanındadır. Bunların 15'i ekonomi ile ilgiliydi."²² İlk Devlet Kütüphanesi olan o zamanki ismiyle "Kütüphane-i Umûmî-i Osmanî" 1884 yılında Beyazıt'ta açıldı. Kütüphanenin ilk müdürü Dârülfünûnda hoca olması için Paris'e eğitime gönderilen Hoca Tahsin Efendi olmuştur.

Türkçe fazla bir kitap yoktu fakat modern mekteplerin yabancı dil öğrenmiş olan öğrencileri ve mezunları sınırlı sayıda kitabı yaygın bir şekilde okuyordu. "Çok "kitâbî" olan 1890'lar kuşağı Batı literatüründe bilime ne kadar önem verildiğini fark ederek etkilendi....XIX. yüzyıl bilim için büyük bir uygulama alanı oldu. Buhar makinesi, iletişim ağları, kimyasal buluşların sanayide kullanımı, savaş araçlarının kusursuzlaşması gibi bilimin sonuçlarından Batılı toplumlar ziyadesiyle etkilenmişti. Örgütlerin büyümesi, dev fabrikalar, tüketim mallarının ülke geneline pazarlanması, bürokratik kuruluşların gelişmesi bilimin gelişmesiyle yan yana oldu."²³ Dârülfünûn-ı Şahane'nin kurulduğu 1900 yılında Taylorizmin kurucusu F. Winslow Taylor Paris Fuarında bilimsel yönetime dayalı maksimum üretkenlik üzerine başarılı çalışmalarına karşılık altın madalya ile ödüllendirilmişti.

Dârülfünûn kurma teşebbüslerini Osmanlı sosyal ve ekonomik şartları içinde değerlendirmek, teşebbüslerin başarısızlıklarını da izah etmektedir. "Özellikle, varlıkları asırlarca vakıflar tarafından devam ettirilen tek sivil eğitim kurumu olan medreselerden farklı olarak, masrafları doğrudan devlet tarafından karşılanan sivil amaçlı ilk büyük teşebbüs olması bakımından Dârülfünûn, Osmanlı sosyo-ekonomik tarihi içinde önemli bir yere sahiptir."²⁴

²¹ Osman Ergin, *a.g.e.*, Cilt I, s.801

²² Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s.57

²³ Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, s.228,229

²⁴ İhsanoğlu, *Dârülfünûn*, s.89

Abdülhamid dönemi eğitimde devasa atılımların yaşandığı bir zaman dilimiydi. Abdülhamid eğitim, iktisat ve siyaseti bir bütün olarak ele alıyor, Tanzimatçıların sathi ve kısmi bakışının ötesine geçerek çok yönlü atılımlar yapıyordu. Bir yandan ilk mektepleri ve Rüştîyeleri İmparatorluğun her yanına yayarken, idâdîler ve sanayi mektepleriyle Müslüman-Türkleri ekonomik ve kültürel gelişim yolunda seferber etmeye çalışıyordu. Bugüne kadar süregelen üniversitenin kalıcı olarak kuruluşu da onun döneminde gerçekleşmiştir.

2.2. Dönemin Düşünce Atmosferi

Modern bilimin Tanzimat öncesinde Osmanlıya transferinde Mühendishane, Tercüme Odası, Tıbbiye, Harbiye gibi kurumlar öncülük etmiştir. Mühendishane, Harbiye ve Tıbbiye'ye getirilen yabancı hocalar bu transferde önemli rol oynuyordu. Öncü şahsiyetler ya buralardan yetişenler ya da yurtdışına giden veya devlet tarafından gönderilen kimselerdir. Tamamı yabancı dil bilen bu öncü kuşak yaptığı çevirilerle modern bilim düşüncesinin yaygınlaşmasını sağlıyorlardı.

Üniversitenin açılması için gereken hazırlıkları yapmak üzere 1851 yılında Encümen-i Dâniş kuruldu. 1861'de kurulan Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, herkesten önce Münif Paşa'nın gayretleri ve yayın organı olan Mecmua-i Fünun dergisiyle pozitif bilimleri popüler hale getirdi. 1862'de neşredilmeye başlanan bu seviyeli dergi beş yıl boyunca kırk yedi sayı çıktı. Derginin rolü 18. asır Fransız Ansiklopedisinin oynadığı role benziyordu.²⁵ Mecmua-i Fünun'un dergisinde çıkan bazı makalelerin başlıkları şöyledir: "Bilgi ve Cehalet Arasında Mukayese", "Milletlerin Zenginliğinin Bilimi", "Jeoloji İlmine Giriş", "Üniversite Konferansları", "Telgrafın Tarihi", "Yunan Bilgeleri Tarihi". Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin kırk üyesi vardı ve başkanı Sami Paşa idi. Haftanın altı günü, 3-11 arası açık olan bir okuma salonu, Avrupanın önemli gazeteleri ve 600 cilt kitap bulunan bir kütüphanesi vardı.²⁶

²⁵ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s.432, Kazancıgil, Aykut a.g.e., s.72

²⁶ Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, s.267-268

Hilmi Ziya Ülken de Mecmua-i Fünunu bir ilki gerçekleştirmesi anlamında önemli bulmaktadır: “Tanzimattan sonra bizde Mecmua-i fûnun ile Avrupacılık ve ilim zihniyeti başladı. Biraz sonra Servet-i fûnun pozitivism ile bunu tamamladı. Daha sonra Ulum-i İctimaiye dergisi aynı çığırı devam ettirdi.”²⁷ Ulum-i İctimaiye ve İktisadiye Dergisi Rıza Tevfik, Cavid Bey ve Ahmed Şuayib tarafından çıkarılıyordu. Hukuk Mektebi hocası ve 1908’de Edebiyat Fakültesi Umumi Tarih hocası olan Ahmed Şuayib Bey pozitivismin ve liberal anlayışın temsilcilerindendi.

Avrupa’nın hızlı şekilde dünyanın üstün gücü haline gelmesini Osmanlı idarecileri ilim ve fenne bağlıyorlardı. Mecmua-i Fünunda, değişik vesilelerle yazılmış risalelerde, Dârülfünûn vb. yerlerin açılış konuşmalarında bunun örneklerine bolca rastlamak mümkündür. Buralarda Avrupa’nın bilim sayesinde geliştirdiği ulaşım ve üretim tekniklerinden, teknolojik buluşlardan hayranlıkla bahsediliyor kurtuluşun hızla bilimsel bilgiyi alarak terakki yoluna girmekte olduğu vurgulanıyordu. Avrupa’nın gücü, kuvveti, bilim ve teknolojisi üzerine bir retorik oluşmuş, adeta bir Avrupa miti gelişmişti. Bu manada pozitivismin güçlü bir şekilde yerleşmesine müsait bir halet-i ruhiye ve fikri altyapı mevcuttu.

Bilimsel devrimler ve Aydınlanma felsefesi temelinde yükselen pozitivism aynı zamanda Fransız Devrimi ile sarsılan sosyal düzenin yeniden inşa edilmesini sağlamaya dönük arayışların bir parçasıydı. Aydınlanmanın eleştirel akılçılığında entelektüeller geleneksel olan her şeyi eleştiri süzgecinden geçiriyor hatta daha ileri gidip hicvederek itibarsızlaştırıyordu. Aydınlanma düşüncesinde ilerlemeye duyulan inanç öne çıkarken pozitivismde düzen arayışı ön plandaydı. Eleştirel akıl *ancien régime*’e karşı misyonunu tamamlamış, pozitivism bilimsel bilgiye dayalı bir düzen inşasına girişmişti. Batıda Aydınlanma, Fransız Devrimi ve Sanayileşme gibi süreçlerle toplumsal düzen altüst olmuştu. Devrim sonrasında Fransa’da sosyal çalkantılar durulmuyor üstelik Avrupa’ya da yayılıyordu. Pozitivistler sosyal düzenin bilimsel bilgiye dayalı olarak yeniden inşa edilebileceğine inanıyorlardı. Bilim adamları adeta rahibin yerini alıyor, kaosu kozmosa çevirecek yol göstericiler olarak kutsanıyordu. Modernleşme çabalarının başladığı yıllarda düşünce dünyamızı etkileyen başlıca isimlerden birisi olan Ernest Renan; 1848 Devriminin hemen

²⁷ Hilmi Ziya Ülken, “Fikir Geleneği II”, **Türkiye’de Bir Felsefe Gelenek-i Kurmaya Çalışmak**, Der. Recep Alpyağıl, İstanbul, İz Yayıncılık, 2. Baskı, 2012, s.365

ardından, “İlkel toplumlarda tanrı adına rahipler kurulu hükümet ederdi, yarının toplumunda ise, ussal yoldan en iyiyi bulma adına, bilim adamları hükümet edecekler diyor ve geleceğin toplumunda sözcüğün etimolojik anlamıyla teknokrasinin egemen olacağını öngörüyordu.”²⁸

Ayrıca yeni entelektüel iklimin oluşmasında yurtdışına siyasi nedenlerle gidenlerin de önemli payı olmuştur. 1860'lardan sonra memleket meselelerini dert edinen entelektüel bir kesim ortaya çıkmıştı. Daha farklı bir misyona sahip olan Yeni Osmanlılar adı verilen grup, 1870'lerde, “küskün münevverler” olarak gönüllü sürgünle Avrupa'da bulunuyorlardı.²⁹ Yeni Osmanlılar da dahil olmak üzere hiç kimse yeniliklere karşı değildi, çünkü bu yenilikler devletin bekası için elzem görülüyordu. Ancak yeniliğin sınırları ve muhtevası konusunda gitgide birbirinden zıt yönlerde gelişen iki ana akım ortaya çıkacaktı.

Avrupa'da 18. Yüzyıldan beri tarihi dönemlere ayıran ve ileriye doğru bir mükemmelleşme varsayan birçok şema ortaya çıkmıştır. İlerlemeye duyulan inanç Osmanlı aydınları arasında da bu dönemde çok güçlü ve yaygındır. Mümtaz Turhan, tekâmül nazariyesi adını verdiği tek boyutlu evrimci ilerleme anlayışının 19. asrın ortalarından sonra tarih felsefesi, sosyoloji ve iktisat bilimlerinde hakim olduğunu ve bunun sosyal değişmeyi anlamak açısından olumsuz sonuçlara yol açtığını düşünür. Bu anlayışın en bariz ifadesi olarak da Comte'un üç hal kanununu örnek göstermektedir.³⁰

Avrupayla tanıştığımız dönemde pozitivizm başat düşüncelerden birisiydi. Teknoloji transferi çerçevesinde başlayıp Aydınlanma düşüncesi ve Fransız Devriminin idealleriyle genişleyen modernleşme sürecimizin aktörlerinin pozitivizmi kullanışlı bulduğu ve yoğun olarak beslendiği de genel kabul gören bir gerçekliktir. Pozitivizmin düzen içinde ilerlemeyi kutsayan yapısı, toplumu yekpare bir bütün olarak değerlendirmesi, Batı dışı toplumlara olumlu bakışı, modern bilimi ve bilimsel eğitimi yüceltmesi modernleşme dönemi seçkinlerimize cazip gelmiştir. Hızla ilerlemek gerektiğini bunun yolunun da bilimden ve eğitimden geçtiğini söyleyen bürokratlar ilerleme adına yaptıkları inkılapları ve iktidarlarını bilimsel bilgiye

²⁸ Maurice Duverger, **Siyaset Sosyolojisi**, s. 190

²⁹ İhsanoğlu, **Dârülfünûn**, s. 389

³⁰ Mümtaz Turhan, **Kültür Değişimleri**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1997, s.28

yaslanarak pekiştiriyor, vesayetçi ve otoriter bir siyaset tarzını meşrulaştırıyorlardı. Özellikle Jöntürkler “bey”, “paşa” gibi geleneksel ünvanlara karşı cephe alıyor, bilgi sahibi olanların yönetimde olmasını savunuyorlardı.

Ahmed Rıza bir uzmanlar zümresi olmadan hükümet etme ilminin gereklerinin yerine getirilemeyeceği iddiasındaydı.³¹ Ziya Gökalp gibi o da eğitilmiş güzideleri hakiki yöneticiler olarak görüyordu.

Abdülhamid karşıtı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nde pozitivism son derece etkiliydi. Mottosu düzen ve ilerleme olan Cemiyetin Reisi Ahmed Rıza Bey (1859-1930), pozitivistlerin lideri Pierre Lafitte ile tanıştıktan sonra pozitivism “intisap” etmişti. Onu etkileyen şey pozitivistlerin düzen ve ilerleme fikri, anti-kolonyal söylemleri, İslama, Osmanlının siyasi ve sosyal yapısına, aile kurumuna gösterdikleri saygının yanında kendisine Fransa’da gösterdikleri dostça yaklaşımdı. “Akıl mabetleri” kurulması gerektiğinden bahseden Ahmed Rıza, “Batı’daki Modern Mekke” olarak nitelediği Paris’e “bir ışık aramak” için gittiğini ama sadece pozitivistlerin kendisine saygı ve dostluk gösterdiğini ifade eder. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin yayın organı olan ve Ahmed Rıza’nın yazı işleri müdürlüğünü yaptığı *Meşveret* gazetesinin ilk sayısı 1895 yılının Aralık ayında çıktığında gazetenin Fransızca ekinde, *Mechveret* başlığının altında *Organe de la Jeune Turquie* (Genç Türkiye’nin [Yayın] Organı) açıklaması ve *Ordre et Progrès* (Düzen ve İlerleme) ifadeleri yer alır. Ahmed Rıza pozitivist elitizmin etkisiyle halka güvenilmeyeceğini, sosyal-siyasal ilerlemede asıl görevin “aydınlanmış vatanperverlere” düştüğünü söyler. Çünkü “halk düşünmez, aklıyla değil duygularıyla hareket eder”. Elitist, otoriter-merkezî bir devlet biçimini benimseyen pozitivist düşünce 1908 (“Jön Türk Devrimi”) sürecine rengini vermeyi büyük ölçüde başarmıştır. 1908 öncesi Jön Türk hareketi şiddete kesinlikle karşıdır. Fransız basınında, “Cumhuriyetçi Fransa’nın oğulları” olarak adlandırılan Jön Türkler, “Şarkın İhtilal-i Kebiri”ni kan dökmeden gerçekleştirdiklerini iftiharla ilan ederler. Bu pozitivistlerin hayal ettiği biçimde düzen içinde bir devrimdir.³²

³¹ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 4. Baskı, 1992 s.180

³² Kabakcı, Enes, “Bir Yeniden Yorumlama Örneği: Ahmed Rıza’nın “Pozitivism”i”, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 28. Sayı, 2014/1, s.27-58

1922 yılında Fransızca yazdığı *Batının Doğu Politikasının Ahlaken İflası* adlı eserde Ahmed Rıza Batılı düşünörlere hürmet ve bağılılığını bildirirken Batı politikalarını ve diplomasisini kıyasıya eleştirir. Ekonomik çıkarları her şeyin üzerinde gören Batı diplomasisi her türlü ahlaki değeri göz ardı ederek Doğunun güvenini kaybetmekte ve “beşeriyet tarikatını” tehlikeye düşürmektedir. Ahmed Rıza’yı Fransızca kaleme aldığı bu kitabı yazmaya götüren şey Batıyı doğuya karşı dürüstlüğe davet etmektir. Batı hilesiz ve hud’asız davranır ve barbar, vahşi diye küçümsemekten vazgeçerse Müslömanların güvenini kazanabilir ve böylece onlar da “beşeriyetin ilmine hâdim” bir unsur haline gelebilir. Müslöman bilgin ve sanatkârlar medeniyetin gelişiminde büyük rol sahibidir, onlara barbar ve vahşi demek haksızlıktır. Ahmed Rıza İlâhiyâta dayalı fikirlerin milletlerin birliğini ve yakınlaşmasını sağlayamayacağına sadece müspet bir gerçeğin insanları birbirine bağlayacağına inanır. Bu çerçevede Batı’nın özellikle Hristiyan yanını eleştirmektedir. “Üstadım Pierre Lafitte bana sık sık şu sözleri tekrarlardı: Batı Doğuyu düzeltmeğe kalkışmadan evvel kendi tereddisine çare bulmalıdır. Hristiyanların insan neslini idareye kalkışmasından daha manasız ve daha küstah bir iddia tasavvur edemiyorum.”³³ Müslöman ve Türklerin Avrupa’dan değil Avrupa’nın menfi politikalarından nefret ettiklerini Pasteur’ün beşeriyete ettiği iyiliği takdir ettiklerini belirtir. Auguste Comte’un açıklaması gibi “beşeriyet, aynı gelişme hedefine yönelmiş insanların devamlı birliğidir.” Beşeriyet kendisine hizmet etmiş büyük insanlara şükran hissini bildirirken ırk ve din farkı gözetmez.

Osmanlılar, Batı düşünce dünyasına açıldıklarında karşılaştıkları aydınlanmacı ve pozitivist fikirleri eleştiri süzgecinden geçirebilecekleri bir felsefeye sahip değillerdi. Böylece devrin fikir adamları Fransız tipi bir pozitivismi benimsediler. Fransız pozitivismi epistemolojik olarak rasyonalist, sosyolojik olarak holistik, siyasi bakımdan merkezîyetçi, otoriter ve jakobendi. Pozitivist üniversal ütopya, aydınların öncülüğünde Batı dışı toplumların da Batının Rönesans sonrası katettiği mesafeyi kısa zamanda geçerek toplumlarını pozitif aşamaya taşıyabileceğine inanıyordu. İntelijensiya bunu merkezîyetçi, otoriter bir siyaset yürüterek yapabiliirdi. Osmanlı aydınları devleti kurtarmak ve yeni bir düzen kurma ihtiyacı ile motive olduklarından

³³ Ahmed Rıza, *Batının Doğu Politikasının Ahlaken İflası*, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1982, s.37

pozitivizmin epistemolojisi ile değil siyasi tarafıyla ilgilendiler ve Cumhuriyet idaresi bu aydınların eseri olarak kuruldu.³⁴

Dârülfünûn'da pozitivist epistemoloji ile ilgilenen Salih Zeki Bey, Filibeli Ahmed Hilmi gibi birkaç isim vardı. Salih Zeki Bey pozitivizmin güçlü muhaliflerinden H. Poincare'in bilim felsefesine dair üç kitabını tercüme etmişti. Daha öncesinde Yeni Osmanlılar dine mugayir gördükleri Batılı ideolojilere karşı mesafeli davranıp reddiyeler yazmış olsalar da kaybedilen savaşların, çöken ekonominin doğurduğu karamsar ortamda geçmişe dair ne varsa savunmak güçleşiyor, kültürel teslimiyet derinleşiyordu.

Comte'a göre sosyoloji, Osmanlı ve Rus toplumu gibi geri kalmış toplumların pozitif aşamaya ulaşmalarını hızlandırabilir, hatta Osmanlıda metafizik evreyi atlayarak doğrudan pozitif evreye ulaştırabilirdi.³⁵ İttihat ve Terakki üyesi olması ve Durkheim'in takipçisi olması hasebiyle Ziya Gökalp'in pozitivizmden etkilenmesi kaçınılmazdı. Gökalp'in ümmetten millete geçişi Comte'un tarih felsefesindeki ilerleme yasasını çağrıştırmaktadır. M. Kemal Atatürk ve arkadaşlarının da bu düşüncüyü içselleştirip hayata geçirdiklerini biliyoruz. Kalkınmanın bilimle olacağına inanmış bir toplumda pozitivizmin itibarının yüksek olacağı açıktı. Başlangıçta bilimin ilahi hikmete vakıf olmak için bir vasıta olduğu anlayışıyla bilim ve dini uzlaştırma, meşrulaştırma gayreti içerisinde olan Osmanlı aydınları ilerleyen zamanlarda pozitivizmin de etkisiyle bilimi adeta dinin yerine ikame etme noktasına ulaşmışlar, yeni bir toplum yaratma işinde bilimin otoritesinden faydalanmak istemişlerdir. Özellikle Cumhuriyet kurulduktan sonra bilimin merkezi olarak görülen Dârülfünûnun bu konuda kendilerine yardımcı olmasını, inkılap adına yapılanları tasdik etmesini istemişlerdir.

Mosca'nın bir toplumda bilginin pratik önemi arttığında, bir din geçerliliğini kaybedip yenisi geliştiğinde, yeni bir fikir akımı ve dünya görüşü yaygın hale geldiğinde mevcut seçkinlerin hâkimiyetinin sarsılacağını iddia ettiğini söylemiştik. Osmanlı modernleşmesi özellikle harp teknolojisi bakımından bilginin pratik öneminin artmasıyla başlamıştı. Yeni seçkinler modernleşmenin getirdiği okullarda

³⁴ Şükrü Hanioglu, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2006

³⁵ Kabakcı, E., "Bir yeniden yorumlama örneği: Ahmed Rıza'nın "Pozitivizm"i"

okuyan ve modern bilgiye sahip olanlardır. Modern mesleki bilgiye sahip olanların modernleşme bir siyasi ve sosyal proje olmaya doğru genişlediğinde eskiye karşı tavırlarının keskinliği ölçüsünde yönetici seçkinler arasında yer alma şanslarının arttığını söyleyebiliriz. Modern bilimi yeni bir din gibi algılayan pozitivist anlayışı da düşünürsek yeni seçkinlerin ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur.

Pozitivizm bizzat kurucusu olan Comte tarafından bu yeni seçkinlerin prototiplerinden Mustafa Reşit Paşa'ya bir "İnsanlık Dini" olarak 1853 yılında mektupla tebliğ edilmiştir. Comte'un bu mektubu gönderdiği sıralarda Mustafa Reşid Paşa'yı "medeniyet resulü" olarak adlandıran Şinasi Fransa'da bulunuyordu. Burada Littré, Renan gibi isimlerle de görüşüyordu. Littré, Comte'un öğrencisi olmakla birlikte onun insanlık dini modelini benimsemiyordu. Şinasi, Littré'nin çerçevesini çizdiği bir pozitivizmi Comte'unkine tercih etmiştir.³⁶ Sonraki yıllarda da İttihat Terakki Partisi'nin lideri Ahmed Rıza pozitivizmin temsilcileriyle kişisel ilişkiler içerisinde bu ideolojiyi Osmanlı aydınları arasında yayma çabası içerisine girmiştir. Temsilcileriyle bu kadar doğrudan iletişim kurmuş olmak açısından pozitivizmle tanışmamız özgün bir tecrübe olmuştur.

Osmanlı aydınlarının çoğu bilime dair izlenimlerini edebiyat üzerinden geliştirmiştir. Fransız edebiyatı bu konuda özel bir yere sahiptir. Bilime dair bilincin gelişiminde de insan davranışını bilimsel perspektiften ele alan Taine gibi yarı edebiyatçı isimler etkili oldu.³⁷ Bazı Osmanlı münevverleri bilime dair düşüncelerini şiirle ifade ediyorlardı. Yeni Osmanlıların ilk kuşağından Ziya Paşa'nın 'Terc-i Bend'i astronomideki gelişmelerden bahsediyor, Sâdullah Paşa'nın (1838-1891) 'XIX. Asır Manzumesi' hem akıl ve deneye dayalı bilimle meydana gelen ilerlemeye, hem de hürriyet ve eşitlik fikirlerine hayranlık ifade ediyordu. Sâdullah Paşa şiirinde idrakimizin ışığının zirveye ulaştığını ve tecrübe (deney) sayesinde birçok bilinmeyeni bilir hale geldiğimizi, eski bilgilerimizin de kökünden yıkıldığını yazar. Bu kökten yıkılış klasik epistemolojiden açık bir kopuşu, epistemolojik bir bunalımı dile getirmektedir. Şiirin ilerleyen bölümlerinde kanunların hak ve hürriyetleri teminat altına almış olmasının öneminden bahsedilmektedir. İlaveten aklın Tanrı'nın birliğini ispat ettiğini ve bütün milletlerin bu noktada birleşeceği

³⁶ Bedri Mermutlu, **Sosyal Düşünce Tarihimizde Şinasi**, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2003, s.47

³⁷ Mardin, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, s.229

düşüncesini ifade eder. Zaman terakki zamanı, dünya ilim dünyasıdır, artık toplumlar cehaletle varlığını sürdüremez.

“Erişti evc-i kemâlâta nûr-ı idrâkât
Yetiştî rütbe-i imkâna kısm-ı mümteniât
Besâit oldu mürekkeb, mürekkeb oldu basit
Bedâhet oldu tecârible hayli meçhûlât
Mecâz oldu hakîkat, hakîkat oldu mecâz
Yıkıldı belki esâsından eski mâlûmât
...
Zamân zamân-ı terakki cihân cihân-ı ulûm
Olur mu cehl ile kabil beka-yı cemîyyât”

Edebiyat eserleri yoluyla aynı zamanda modernleşme sürecinin eleştirisi de yapılıyordu. Osmanlı'da ilk romanlar 1870'lü yıllarda yazılmaya başlandı. Bu ilk romanlar İslam'ın sunduğu epistemolojik pencereden Batıyı ve Batılılara benzemeye başlamış olanları eleştiriyordu. Ahmed Midhat Efendi, Namık Kemal gibi yazarların eserlerinde maddeye karşı ruh, şehvete karşı aşk, deneysel bilgiye karşı iman yüceltiliyordu. Bu anlayışı reddeden Beşir Fuad gibi radikal Batılılaşma yanlısı natüralistler de vardı. Fuad'a göre bedenden ayrı bir ruh yoktu. O, Şinasi'nin yolundan giderek Namık Kemal, Ahmed Midhat ve birinci nesil Tanzimat yazarlarının çoğunun örnek aldığı romantik Hugo'ya karşı Voltaire ve Zola'yı yüceltiyor, şiiri bilimsel olmadığı için bir kenara bırakmayı istiyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti kurucularından Dr. Şerafeddin Mağmumi şairlerin beynin işlevlerini kalbe atdeferek bilimsellikten uzaklaştıklarını öne sürüyordu.³⁸ Ahmed Midhat ve Namık Kemal gibi Yeni Osmanlılar Şark Medeniyeti ve İslamı müdafaa etmekle beraber Şinasi, Sâdullah Paşa, Beşir Fuad gibi isimler Doğu ve İslam dünyası hakkında Batılılara yakın düşünüyorlardı. Voltaire, Zola gibi edebiyatçıları, Renan, Littre gibi düşünürleri rehber edinen bu düşünürlerle göre modernleşme topyekün bir değişim anlamına geliyordu. Modernleşmeye kimsenin küllî itirazı

³⁸ Şükrü Hanioglu, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih**, s.16

yoktu ancak Ahmed Midhat, Namık Kemal gibi bazı isimlerin din, ahlak ve geleneksel yaşayışı korumaya dair kaygıları vardı. Yapılması gereken Şark-İslâm dünya görüşü ve moral değerleri esas alınarak geniş çaplı bir ıslahat hareketi başlatmaktı.

1900 yılı aynı zamanda Türkçede modern anlayışla kaleme alınan ilk kapsamlı ansiklopedi olan Muhîtü'l-maârif'in 639 sayfalık ilk cildinin yayınlandığı tarihtir. İlk ciltten sonra devamı gelmeyen ansiklopedinin sahibi İkdâm gazetesini çıkaran Ahmet Cevdet, başyazarı ise Dârülfünûn'da hocalık da yapmış olan Emrullah Efendi'dir. Muhîtü'l-maârif ismini Emrullah Efendi ansiklopedi kelimesine karşılık kullanmıştır. Emrullah Efendi İkdâm gazetesinde yazdığı tanıtıcı yazılarda bu eserin ilim ve sanat dilinin gelişmesine sağlayacağı katkıdan söz etmiştir.³⁹

Beşir Fuad (1852-1887), Fransız fizyolog C. Bernard'ın etkisiyle fizik, kimya gibi bilimlerin insan bilimlerinde de geçerli olduğunu ileri sürüyordu.⁴⁰ Orhan Okay'ın ilk Türk Natüralist ve Pozitivisti olarak takdim ettiği Beşir Fuat 35 yaşındaki intiharını bilimsel bir deney olarak tasarlayıp gerçekleştirdi ve vücudunun kadavra olarak Mekteb-i Tıbbiye'de bilimsel inceleme amacıyla kullanılmasını vasiyet ederek kendi ölümünü bilime inancını gösteren keskin bir mesaja dönüştürdü. Sâdullah Paşa da Beşir Fuad'dan dört yıl sonra İslâmın yasakladığı ölüm yolu olan intiharı seçecektir.

Meşhur Fransız pozitivist fizyolog Claude Bernard'ın öğrencilerinden Şakir Paşa'nın ders verdiği Askerî Tıbbiye, pozitivizmin Osmanlı zihin dünyasına girdiği bir diğer güçlü kanaldı. İttihat ve Terakki Cemiyeti Tıbbiye'de mayalandı ve kuruldu. Tıbbiye'nin birçok mezunu o dönemlerde siyasette ve bürokraside önemli mevkilere geldi ve bu düşüncüyü devlet katında yaygınlaştırdılar. Dârülfünûnun 1900-1933 arasındaki rektörlerinden ikisi; Besim Ömer Paşa ve Nurettin Ali Paşa Askerî Tıbbiye mezunuydu. Tıp, Fen ve Eczacılık Fakültesindeki hocaların arasında da Askerî Tıbbiye mezunu birçok hoca vardı. Tıbbiye hem bu güçlü biyolojik materyalizmin hem Fransızca eğitimin etkisiyle derin bir yabancılaşmaya yol açtı:

³⁹ TDV Ansiklopedisi, Cilt 31, s. 40

⁴⁰ Mardin, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, s.229

“Fransızca eğitimin en bariz tesirlerinden biri yeni yetişen neslin kendi kültür çevresi ile bağlantı kurması yerine, kendini başka bir kültür dünyasına ait hissetmesi ve topluma yabancılaşmasıdır. Bu döneme rastlayan 'pozitivist' anlayışın, Osmanlı aydınları üzerine geniş tesiri de bu yoldan başlamıştır. Doğudan Batıya yönelik daha önce mühendishanelerin ders programlarında da görüldüğü halde burada eğitim dilinin Türkçe olması, kültürel bakımdan daha tutarlı bir neslin yetişmesine vesile olmuştur.”⁴¹

Dârülfünûn kadroları arasında pozitivistlere yakın hocalar olsa da 1933’e kadar Dârülfünûnda genel hava klasik, liberal, hümanist bir karakterdeydi. Salih Zeki Bey ve Babanzâde Ahmed Naim gibi pozitivist muhalifleri 1913-1919 yılları arasında üniversiteyi yönettiler.

Hilmi Ziya Ülken 1915 yılında Dârülfünûna gelen Alman öğretim görevlilerinden birisi olan felsefeci Gunther Jacobi ile Matematikçi Salih Zeki arasında geçtiğine şahit olduğu diyalogu şöyle nakleder: "Birinci Dünya Savaşı sırasında Dârülfünûnda felsefe tarihi okutan Gunther Jacobi Dârülfünûn’un umum müdürü (rektörü) olan Salih Zeki'ye Henri Poincare'in kitaplarını okumasını tavsiye edince, üstad gülerek kütüphanesinden Fransız matematikçi filozofundan çevirip yayınladığı üç eseri çıkarıp Jacobi'ye göstermişti. Bu kitaplar La Valeur de la Science, Science et Méthode ile Science et Hypothèse'di.”⁴²

Almanya’da pozitivist güçlü Alman idealizminin mirası ve Yeni Kantçılar (Rickert, Windelband) karşısında tam bir zafer kazanamamıştı. Alman idealist geleneğinden gelen Jacobi’nin Salih Zeki Bey’e okumasını tavsiye ettiği Poincare bilim felsefesi üzerine eserlerinde pozitivist bilim anlayışını eleştiriyordu. Ahmed Midhat Efendi, Filibeli Ahmed Hilmi, Ahmed Naim Babanzâde, Manastırlı İsmail Hakkı gibi isimlerin yer aldığı Dârülfünûnda pozitivist hakim olamadı. Bunda 1914 yılında gelen Jacobi gibi Almanların etkisi de oldu. Pozitivistin yoğun etkisi daha çok H. Reichenbach gibi neopositivistlerin 1933’te gelişiyle başladı. Buraya gelen Alman hocalar ya Yahudi ya da nazi karşıtı sosyalist insanlardı. Dolayısıyla Alman idealizmine uzaktılar. Reichenbach geldikten hemen sonra metafizik, estetik vb.

⁴¹ İhsanoğlu, Ekmeleddin, **Büyük Cihaddan Frenk Fodulluğuna**, İstanbul, İletişim Yay., 1996, s.243

⁴² Ülken, **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, s.229

kürsülerini kapattırdı. Niyazi Berkes anılarında Reichenbach'ın Bergson ve başka bazı filozofların kitaplarını felsefe bölümünün kitaplığından çıkarttırıp edebiyat bölümü kitaplığına gönderdiğinden ve bunun üzerine Mustafa Şekip'in yaşadığı şaşkınlıktan bahseder. M. Şekip için “felsefe Tanrısı” olan Bergson’u Reichenbach filozof saymamakta edebiyatçı olarak görmektedir.⁴³ Adnan Adıvar Paris'te uluslararası felsefe kongresinde rastladığı Reichenbach'a “İstanbul Üniversitesi sizin, sırf müspet ilimler üzerine kurulu, tabiat üstünü inkâr eden, felsefe tarihini gereksiz sayan felsefenizi kendi ideolojisine uygun bulduğu için sizi seçmiş olmalı” demiştir. Alman fiolozofun 1938 yılında Amerika’ya gidişi üzerine de “O modern Arz-ı Mevut'ta bir yer bulunca savuşup gitti.”⁴⁴ ifadesini kullanmıştır.

Pozitivizm Dârülfünûnda hakim olamadı ancak genel düşünce atmosferinde olduğu kadar siyasi alanda da etkiliydi. İttihat ve Terakki Cemiyeti kurucularından dönemin etkili Batıcı yazarlarından olan Tıbbiye mezunu doktor Abdullah Cevdet bilim hakkında yazdıklarıyla tıbbiyeli olmanın hakkını veriyor, biyolojinin bayraktarlığını yapıyordu. Haeckel, Büchner, Spencer ve Le Bon gibi düşünürlerin üzerinde duruyordu. Bir yazısında Arşimed'in meşhur “Dünyanın dışında bir dayanak noktası bulun, onu yerinden oynatayım” sözüne atıfla “bana ilmi verin cemiyet-i beşerin tali'ini değiştireyim, dünyayı cennete dönüştüreyim” diyerek bilime olan inancını anlatıyordu. O'na göre “bilim ve fennin bayrağını diktiği yerlerde çöller buğday tarlalarına, bataklık çiçekli bahçelere dönüşür. Tutsaklık ve yoksulluk kaybolur, mutluluk, namus ve doğruluk yaşamaya başlar. Türkiye’de önceleri de sonraları da ulum ve fününun en yüksek derecede öğrenildiği yer Mekteb-i Tıbbiye’dir.”⁴⁵

Tıbbiye’yi ilim ve fennin zirvesi olarak gören Cevdet, Avrupa’nın tek medeniyet olduğunu, Avrupa’nın bilimle bizimse cehaletle özdeş olduğumuzu, toprak kayıplarımızın da bu farktan kaynaklandığına inanır. “Avrupa ile bizim aramızdaki münasebet kuvvet ile zaaf ilim ile cehl aralarındaki münasebet demektir. İşkodra’yı, Manastır’ı, Selânîk’i Trablusgarb’ı kuvvet aldı zaaf verdi, ilim aldı cehl verdi, zenginlik aldı, züğürtlük verdi...Avrupa’ya muhabbet etmek ilm-ü terakkiye,

⁴³ Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, Haz. Ruşen Sezer, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997, s.105

⁴⁴ Adıvar, **Adnan, Bilgi Cumhuriyeti Haberleri**, “Bir Kongre, Bir Filozof, Bir Kitap”, İstanbul, Tasvir Neşriyat, 1945, s.125-126

⁴⁵ Zeki Arıkan, “Dr. Abdullah Cevdet Hak Gazetesinde”, OTAM 25, Bahar 2009, s.1-32, s.9

maddi ve ma'nevi kuvvete muhabbet etmektir...Bir ikinci medeniyet yoktur. Medeniyet Avrupa medeniyetidir.”⁴⁶

Yurtdışında veya yurttta modern eğitim görmüş Jön Türk kuşağı bir paradigma değişimi yaşadı. Askerî Tıbbiye başta olmak üzere, modern yükseköğretim kurumlarından mezun olmuş olanlar merkezinde bilimin yer aldığı yeni bir dünya görüşü edinmişti. Jön Türk zihniyetinin temelinde Le Bon seçkinciliği, sosyal darvinizm, biyolojik materyalizm ve pozitivizm gibi ideolojiler yatıyordu. Sadece bilimsel bilgiyle donanmış bir entelektüel aristokrasi doğru olanı bilebilir ve halka rağmen halkın çıkarlarını koruyabilirdi. Bilhassa Gustave Le Bon'dan esinlenen bu yeni seçkincilik, resmi ideolojinin payandası oldu.⁴⁷ Osmanlı aydınlarında görülen Le Bon elitizmi bilimsel bilgiye dayalı, yerellikleri dışlayan, ulusal seçkinler anlayışını savunmaktaydı. Seçkinlik ve modern bilimin ayrılmazlığı düşüncesi bu yeni dünya görüşünün merkezinde yer alıyordu.⁴⁸ Abdullah Cevdet'in L. Büchner'den ilham alarak formüle ettiği “ilim havassın dinidir, din avamın ilmidir” anlayışı Jöntürkler arasında oldukça yaygındı.

Toplumumuzda yaygın olan din-bilim çatışması varsayımı ve bilimi dinin yerine ikame etmek isteyen anlayışı XIX. yüzyıl ortalarının Osmanlısına kadar götürebiliriz.

XIX. asırda altın çağını yaşayan bilimcilik yalnızca herşeye kadir bir “bilim”i ideolojisinin merkezine yerleştirmekle kalmıyor, felsefe, insan davranışları ve toplumsal bilimlerin de deneysel bilimlere ait yöntemlerle yapılması gerekliliğini savunuyordu. Bu tez yani bilhassa Alman vülgermateryalizminin etkisinde deneysel bilimler ve tıbbın herşeyi açıklamaya kadir olduğuna, mesela bilinç ve fikir üretiminin beyin ve sinir sistemini meydana getiren “madde”nin basit bir işlevi olduğunun “ispat edildiğine” duyulan “inanç” ondokuzuncu asrın son yirmi yılında Osmanlı entelektüellerinin hatırı sayılır bir bölümünün Ludwig Büchner'in izinde bilimi dinselleştirmelerine neden olmuştu. Bilim burada Batı'nın

⁴⁶ Zikreden Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, İstanbul, Üçdal Neşriyat, Bilatarih, s. 357-359

⁴⁷ Şükrü Hanioğlu, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2006,, s.75

⁴⁸ A.e., s.98,99

*üstünlüğünün arkasındaki güç olarak kutsanıyordu. Herşeye kadir olduğuna inanılan bilimin fazla da uzak olmayan bir gelecekte yaratacağı yeni ahlak anlayışı ile dinlerin yerini alacağı kabul ediliyordu.*⁴⁹

1880'lerde Mülkiye'de öğrenci olarak bulunan Servet-i Fünun gazetesi başyazarı ve İttihat ve Terakki Üyesi Ahmed İhsan pozitif bilimlerin kendilerini nasıl etkilediğini şöyle ifade ediyordu: “Hekimbaşı Salih Efendi vardı. Nebatat dersi verirdi, fakat onun ağzından çıkan sözler en derin felsefe kaideleri idi. O derse geldiği günler bahçesinden getirdiği çiçeklerin, yaprakların ilmi yaşayışlarını anlatırken bizim batıl itikatlarla doldurulmuş olan zihinlerimizi sanki süpürür ve temizlerdi.”⁵⁰ Örnekte de görüldüğü gibi modern mekteplerde edinilen pozitivist bilim anlayışı adeta yeni bir dünya görüşüydü. Bu dünya görüşü yönetici seçkinlerin alamet-i fârikası gibiydi. Yeni yönetici seçkinler İmparatorluğun çökmesinin ve mevcut olumsuz tablonun sorumlusu olarak eski dünya görüşünü mahkûm ediyordu.

Aslında dinle bilim arasında bir çatışma değil bir geçiş devri sendromu yaşıyordu. Bunu kurumlardaki ikilik yanında şahıslarda da gözlemek mümkündü. Modern mekteplerde içten içe sarıklılar ve fesliler mücadelesi yaşıyordu. Dârülfünûn müderrislerinden Mahmud Esad Efendi gibi bazı hocaların kıyafetiyle müktesebatı yeni nesle uyumsuz görünüyordu. Mahmud Esad Efendi'nin talebelerinden Asım Us, onun hakkında şunları yazmıştı:

“M. Esad Efendi ilmî kıyafet taşırdı, başında sarığı ve sırtında uzun bir cübbe vardı. Bu kıyafetle beraber yabancı dillerden tercümeler yapması, iktisat ve devletler hukuku gibi ilimlerin müderrisliğini üstlenmesi garibimize giderdi. Okuldan çıktıktan sonra Tanin gazetesinde: "Karikatür" başlığı altında bir seri mizahi yazılar yazmıştım. Bunlar arasında: "Cübbe içinde bonjur" başlığı altındaki yazı M. Esad Efendi'nin mizahi şeklinin tasviridir. (O yazıda özet olarak öyle denilmişti:.) "Cübbe içinde bonjur" cümlesi, onun şahsiyetinin özetidir. Bu ifade kendisinin yalnız harici şahsiyetine ait değildir. Bütün manevi hayatını da içine alır. Onun bütün varlığı, böyle zıt bir ikizlik içindedir. Bununla beraber birden bire böyle iç içe iki varlık

⁴⁹ A.e., s.15-16

⁵⁰ Ahmet İhsan Tokgöz'ün 1930 yılında basılmış, **Matbuat Hatıralarım** adlı kitabından aktaran Şerif Mardin, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, s.196

*olduğunu herkes farkedemez." Doğu ile Batıyı kendisinde toplayan üstad kimseye benzemez. Hatta hayatının çeşitli devrelerini takip edenler onu bir kere camide, sonra mektepde, daha sonra bakanlıktaki dairesinde görenler, farklı zaman ve mekanda O'nu kendisine mezc edemezler. Onun gece ile gündüz kıyafeti bile başkadır."*⁵¹

XX. yüzyıla girerken devrin aydınları tarafından bilime büyük önem veriliyor, bilim olmak ya da olmamak mesabesinde hayati bir mesele olarak görülüyordu. İstanbul'da Servet-i Fünun (1891), Paris'te ise Meşveret (1895) yayınlanmaya başlanıyordu. Servet-i Fünun dergisi başlangıçta yalnız Batıya ait ilmî, fennî bilgiler içeriyordu ve pozitivist düşünce sistemini aydınlar arasında yaygınlaştırıyordu. Ancak sonradan edebi akım halini almış ve edebiyat akımı gibi anlaşılmıştır. Servet-i Fünun dergisinin en önemli isimlerinden Hüseyin Cahit Yalçın ilerleme gördüğü bilim konusunda iyimserdi: "Eğer yaşamak isteniyorsa ilim ve Hikmet'i Avrupa'dan alarak milletimizin bitmez cevherine aşlamak, yeni bir içtimai zihniyet yetiştirmek lazımdır. Bütün aydın fikir sahiplerince bu sonuç bir gaye halini almıştır. Tabiat ilimleri, edebiyat her şey tercüme olunuyor; bir Dârülfünûn açılıyor, Takvim-i Vekayi'de Sorbonne derslerinin tercümesi, ilm-i servete (économie politique), maliyeye dair kitapların tefrikaları görülüyor."⁵² Bu dönemde siyasette hürriyet nasıl sihirli bir kelime ise kültür alanında da bilim öyleydi. Aralarında farklılıklar olsa da Tanzimat kuşağı da, Yeni Osmanlılar da, Jöntürkler de eğitime, ilerlemeye ve bilime inanıyorlardı. Ulema da dahil olmak üzere modern bilimin transferine karşı çıkan kimse yoktu.

II. Meşrutiyet'in coşkusu içerisinde Tevfik Fikret Dârülfünûn için daha sonra bestelenecek olan aşağıdaki şiiri yazmıştır. Şiirde Dârülfünûnün cehaleti yok ederek, toplumu karanlıktan aydınlığa, tutsaklıktan özgürlüğe ve mutluluğa taşıması arzusu vurgulanmaktadır.

⁵¹ Murtaza Köse, Osmanlı Son Dönem Hukukçularından Seydişehirli Mahmut Esadın Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 2, 2003, s.207-217

⁵² Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 1994, s.143

Dârülfünûn Marşı

“Yükselmeli artık yetişir zillet ü zulmet
Parlatmalı her nasıye bir neyyir-i fikret

Cehl ölmeli, zulm ölmeli, hak bulmalı rif'at
Hakkın yüzü güldükçe gülümser beşeriyet
Gafletlere, zilletlere, zulmetlere lanet
Sen doğ bize, sen doğ bize ey fecr-i hakikat
Ey fecr-i hakikat sana azdır bu tahassür
Ati kılar ancak lemeatinla tenevvür
Gülsün beşeriyet, şu cehennemleri söndür
Herkes ebedi neşeli, herkes ebedi hür
Şirretlere, zilletlere, zulmetlere lanet
Sen doğ bize, sen doğ bize ey fecr-i hakikat”

Güfte: Tevfik Fikret

Osmanlılar bilim ve medeniyeti idealize ediyor, bunların arkasındaki iktisadi, siyasi işleyişi anlamaktan uzak iyi niyetli değerlendirmelerde bulunuyorlardı. Doğu Batı arasındaki asimetrik ilişkileri ekonomik, siyasi bir sistem meselesi değil münferit ve ahlaki meseleler olarak değerlendiriyorlardı. Medeniyet insanlığın ulaştığı ortak bir seviye, bir bileşim, bilim ise insanlığın ortak malı ve sağlıklı, müreffeh bir cemiyet oluşturmaya vesile olacak yüce bir faaliyetti. Sultan Abdülhamit'in kuduz aşısını bulan Pasteur'a altın ve hediyeler yollaması bu anlayışı yansıtan bir örnektir.

Pozitivizm laikliğe felsefi meşruiyet atfediyor olmasıyla da yönetici seçkinlere cazip geliyordu. Osman Ergin'in şu satırlarını da laiklik ve pozitivizm arasındaki ilişki üzerinden değerlendirebiliriz: "Atatürk, laikliği Türkiye ve Türk kültürü için en esaslı bir prensip olarak ele alıp medreseleri, tekkeleri ve bütün hurafelerin ve batıl itikatların kaynaklarını kurutmakla bizi asırlardan beri ilerlemekten alıkoymuş olan en önemli amillerden kurtarmış oldu. Bugün Türk çocuğu her işte yanlış ve

muzır akidelere göre değil, pozitif ilimlerin ilmi metodlarla elde ettikleri hakikatlere göre düşünecek, karar verecek ve iş yapacak bir yolda ve karakterde yetişmektedir."⁵³

1900 yılına kadar bir üniversite yoktu ama modern fen bilimleri, siyaset, felsefe gibi alanlar edebiyatçılar tarafından tartışılıyor ve topluma tanıtılıyordu. Bu düşünceler ve fikir tartışmaları kuruluşundan itibaren, özellikle II. Meşrutiyet döneminde Dârülfünûn dahilinde gelişip, sürdürüldü ve Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi bu konuda merkezî bir rol oynamaya başladı. Bütün tartışmalara, fikir ayrılıklarına rağmen modernleşmeyi herkes bir bekâ sorunu olarak görüyor ve modernleşmek gerektiğini düşünüyordu. Yenileşmeye esastan muhalefet eden kimse yoktu. Bilim, sanayi, terakki, birlik, nizam, vatan ve hürriyet gibi kavramlar dönemin aydınları tarafından sık zikredilen ve ortak değer haline gelmiş kavramlardı.

Cumhuriyet döneminde siyasi ve kültürel olarak aydınlanma geleneğine bağlı pozitivist batıcılar yönetici seçkinleri oluşturuyordu. Yönetici kesimin zaten yüksek olan sosyal statüsü bilimin yarattığı aurayla pekişirken seçkinlerle kitleler arasındaki mevcut çatlak daha da genişlemişti. Bilime ve Avrupa uygarlığına inanan modern okullarda eğitim görmüş çoğu aydın, toplumlarını ve kültürlerini terk etmiş görünüyordu.⁵⁴

Bu yönetici seçkin 1930'lara gelindiğinde Serbest Cumhuriyet Fırkası tecrübesiyle aslında halkın kendilerinden ne kadar uzak olduğunu görmüşler ve Cumhuriyetin ideallerine bağlı insanlar yetiştirme, İnkılapları yaygınlaştırma ve halka benimsetme konusunda radikal atılımlar yapmaları gerektiği sonucunu çıkarmışlardı. 1931 CHF Kongresinden bu yönde önemli kararlar çıktı. Bu kararlardan birisi de Dârülfünûn'un ıslahına dairdi. Bu tarihten sonra basında Dârülfünûnu eleştiren yazılar çıkmaya başladı. Bu yazılarda Dârülfünûnun 'çağın ve inkılapların gerisinde kaldığı', 'Ortaçağ zihniyetinde olduğu' gibi iddialar öne sürülüyor, hızla pratik faydalar üretmesi ve inkılapları yüceltmesi isteniyordu.

⁵³ Osman Ergin, **a.g.e.**, Cilt V, s.1636

⁵⁴ Kemal Karpat, **Elitler ve Din**, İstanbul, Timaş Yayınları, 4. Baskı, 2010, s.252,253

2.3. Osmanlı Modernleşme Dönemi Seçkinleri

Tanzimat sonrası ortaya çıkan yeni seçkinlere odaklanmadan önce İmparatorluğun en önemli bileşenlerinden olan ve **klasik epistemik cemaati oluşturan ulema** sınıfının sosyal konumu üzerinde durmak faydalı olacaktır. Zira bir anlamda **üniversite medresenin yerini** alarak bilimin ve tedrisatın yeni merkezi oldu. Üniversite hocaları da sosyal algıda ulemanın yüksek sosyal itibarını tevarüs etmiş oldular.

Osmanlı'da eğitim (tedris) ve yargı (kaza) işleri İlmiye denilen zümre tarafından yürütülüyor ve bu zümre mensuplarına ulema deniliyordu. Klasik eğitim kurumu olan medreselerde müderrisler ders veriyordu. Dârülfünûnda 1933 yılına kadar en üst seviyede olan hocalara da bugünkü profesörün karşılığı olarak **müderris** denilmiştir. Her ne kadar akademisyenler ulemanın mirasçısı değilse de hoca öğrenci ilişkileri ve halkın üniversite hocasına bakışı gibi konularda kısmi süreklilikler olması kaçınılmazdır. Osmanlı'da eğitim ve yargı işlerini yürüten ilmiye zümresi, saray ve ordu ile birlikte iktidarın önemli bir ayağını oluşturuyordu. Cumhuriyet kurulduktan sonra da **ilmiyenin yerini alan üniversite ve yargı kurumu iktidarın parçası olmaya devam** ettiler. Bu anlamda bir süreklilikten bahsedebiliriz. İlmiye sona erdikten sonra ortaya çıkan boşluğu dolduran yargı ve yükseköğretim kurumları Osmanlı siyasal sistemi içerisinde ilmiyenin oynadığı role benzer rollere soyundular.

Padişah kamusal nizamın ve dahi dinin önderi sayıldığından ulema devlet idaresinde merkezî bir role sahipti. Tedrisat ve hukuk alanında hatırı sayılır derecede bir tekel oluşturmuştu. “**Miras bırakabilen ve tevarüs edebilen yegâne grup** olan ulema seçiminde diğer yöneticilerde olduğu gibi devşirme sistemi yoktu ve ulema medeni haklar açısından ayrıcalıklı bir konuma sahipti. Bu olgu onlara mesleklerinin gizemli boyutu yanında dışındakilere kapalı, adeta toplumsal bir kale görünümü vermekteydi. Ünlü ulema aileler mevcuttu.”⁵⁵ Devlet zamanla medreseyi ve ulema sınıfını kendisine sıkı bir şekilde bağlayarak kendi işleyişi çerçevesinde işlevselleştirdi. Ulema geçimini devletten sağladığı için ruhbana benzemiyordu.

⁵⁵ Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, s.92

Osmanlı'da devlet dışında beliren dinsel odak noktalarına da zaten izin verilmezdi.⁵⁶ “İlmiye sınıfı şüphesiz ki cemiyet esasını teşkil eden mukaddes kanunun ve diğer İslami ilimlerin koruyucusu olarak pek parlak bir mevki işgal ediyordu. Hammer'in Osmanlı İmparatorluğunun yegâne müstakil unsuru diye isimlendirdiği bu sınıf adaletin tecellisine yardım ettiği gibi, devlet işlerinde bazı ahlaki kıstasların da muhafaza edilmesine delalet ediyordu.”⁵⁷ Devletin selametine yönelik köktenci hareketlere kalkışmadığı veya Sünni İslam düşüncesine muhalefette ısrarlı olmadığı sürece ulema sınıfının siyaseten katl edilmesi istisnaydı. Şeyh Bedreddin bu çizgileri ihlal ettiği için idam edilmişti.⁵⁸

Bernard Lewis ilmiyenin bu statüsünü biraz abartarak şu şekilde tasvir ediyordu: “İlmiye sınıfı hukukun, adaletin, dinin ve eğitimin mutlak denetimini elinde tutuyordu. Bu sınıfın başı Hristiyan yargıçları ve piskoposları gibi yetki dairelerine sahip büyük kadı ve müftü hiyerarşisine başkanlık eden, başkent müftüsü Şeyhülislam idi. Bu sınıfın mensupları olan ulema vergiden muaftı ve bende kuruluşundaki meslektaşlarından farklı olarak, mülklerini ve gerçekte statülerini, kuşaktan kuşağa devredebilirlerdi; bu suretle de Osmanlı İmparatorluğunda belki teminatlı ırsi tek mülk sahibi sınıfı teşkil ediyorlardı.”⁵⁹

Ancak ulemanın mülklerini miras bırakmanın ötesine geçip mevkilerini de miras bırakmaya başladıklarında ilmiyenin çökmeye başladığı yaygın bir kanaattir. “Türkler demokrat bir millet olmakla beraber zamanla ilmiye mesleğine mensup olanların çocukları halk arasında mümtaz yani üstün bir yer edinmişler ve bu yüzden ilmiye mesleğini cehalet ve taassup kaplamıştır.”⁶⁰

XIX. yüzyıla girerken Devlet, Ulema, vakıf ilişkilerini elit çatışması perspektifinden ele aldığı çalışmasında Selim Argun Osmanlı ulemasının yargı, eğitim, idare ve belediye hizmetleriyle İmparatorluk topraklarına bir sinir ağı gibi yayılarak merkezi bir rol oynadığını dolayısıyla daha **önceki İslam devletlerinden**

⁵⁶ Mardin, **a.e.**, s.208

⁵⁷ Mardin, **a.e.**, s.268

⁵⁸ Ahmet Mumcu, **Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl**, Birey ve Toplum Yayınları, II. Baskı, Ankara, 1985, s.125-130

⁵⁹ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s.439-440

⁶⁰ Osman Ergin, **a.g.e.**, Cilt III-IV, s.892

farklı olarak sisteme entegre bu haliyle seçkin pozisyonunda olduğunu savunur.⁶¹ Hatta Osmanlı yönetim sisteminde ulemanın en ayrıcalıklı elit pozisyonunda olduğunu iddia eder.⁶² Geniş ekonomik güçlerine eşlik eden toplumsal statüleriyle devletin karar alma mekanizmasında etkili olan ulema toplumda muazzam bir güce sahiptir ve vakıf sistemi servet birikimini mümkün kıldığı için ulema bir elit grup olarak varlığını sürdürebilmektedir.⁶³

Osmanlıda, kendi ekibini oluşturup yönetimde söz sahibi olmak gibi bir temayül vardı. Haneg-i himaye denilen olay konaklarda yetenekli gençleri yetiştirip belli mevkilere getirerek nüfuz alanları oluşturmayı amaçlıyordu. Ulema arasında da bu metodu kullananlar vardı.⁶⁴ Ulema mensupları devlet bürokrasisindeki kazanılmış çıkarları sebebiyle yönetici seçkinler arasındaki iktidar mücadelelerinde ittifaklar kurarak şahsi, ailevi ve sınıfsal çıkarlarını savunmak için nüfuzlarını ve örgütsel araçlarını kullanıyorlardı. Tüm bürokratlar arasında olduğu gibi ulema arasında da yıpratıcı bir rekabet vardı. Bu rekabet ve çatışmalar, kıskançlıklar devlete ve topluma zarar verdi.⁶⁵

Ulema bu ayrıcalıklara sahip olmakla birlikte gelirleri devlet ricalinden düşüktü. Ahmed Cevdet Paşa'nın ifadesiyle; **"Tarik-i ilmiye ashabı vüzera ve ricâl-i devlet gibi bol bol para kazanamazlardı."**⁶⁶

İstanbul'un fethinden sonra idari mekanizmada kul sistemi hakim olunca ulema idari mevkilerden uzaklaşmıştı ve eğitim ile hukuk dairesinde söz sahibi olmaya devam ediyordu.⁶⁷ Tanzimat sonrasında ise ulema eğitim ve hukuk alanındaki tekeli de kaybetmeye başladı. Klasik eğitim kurumları olan medreseler kaderine terkedilmiş gözüküyordu. Osman Ergin Tanzimatın ilanı ile beraber medreselerin ıslah edilerek mektep haline getirilmesi gerektiğini savunmaktadır: "Hasılı bu memleket ta (1140) 1727'den beri yüzünü garbe çevirmiş orduya, donanmaya bilgili

⁶¹ Selim Argun, Elite Configurations and Clusters of Power, The Ulema, Waqf and Ottoman State, http://digitool.library.mcgill.ca/webclient/StreamGate?folder_id=0&dvs=1518161924530~959, Erişim Tarihi, 10/11/2017, s.113

⁶² a. e., s.75

⁶³ a. e., s.306

⁶⁴ a. e., s.62-67

⁶⁵ "Modernleşme Dönemi Osmanlısında Ulema Aileleri ve Elitleşme" Paneli, 22 Şubat 2014, Bilim Sanat Vakfı

⁶⁶ Sayar, **Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması**, s.278-279

⁶⁷ Mumcu, Ahmet, **Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl**, Birey ve Toplum Yayınları, II. Baskı, Ankara, 1985 s.

ve hünerli zabit, memlekete malumatlı memur yetiştirmek için birçok mektepler açmış olduğu halde bunları yapanlar medreselerin ıslahına bir türlü yanaşamıyorlardı. (1254) 1839’da ilk sivil mektebi açarken en evvel yapılacak iş medreseyi mektep yapmaktan ibaretti, fakat buna kimse cesaret edemedi. Bilakis mekteplerde medrese ruhu yaşatıldı. (1263) 1846 senesine kadar Mektebi Maarifi Adliye ve Mektebi Ulumu Edebiyye’de bile Arapça okutmak en başta gelen bir yenilik sayılıyordu...1867 senelerine doğru sivil mektepler hayli çoğaldığı, bir Maarifi Umumiye Nizamnamesi tanzim ve neşredilerek, s byan, rüştiye, idâdiye ve sult n  adlarındaki mekteplerle birlikte bir de Dârülfünûn a ılmağa teşebbüs edildiği sırada yine medreseler hatıra getirilemiyor, onların ıslahında kimse önayak olamıyordu.”⁶⁸

Dârülfünûnu kuran Sultan Abdülhamit tahta çıktığında seyfiye, kalemiye ve ilmiye kendisine karşı ittifak halindeydi. Abdülhamit’in iç siyasette attığı adımlar her şeyden önce bu ittifakı çökertmeye yönelikti. Padişah ulemaya hiç güvenmiyordu. Medreseler kaderine terkedilerek iyileştirilmesine dair tedbirler alınmadığı gibi medrese talebeleri askerlikten muaf kılındığından askerden kaçmak isteyenlerin doluştuğu yerler oldu.”⁶⁹

Osmanlı’da merkeziet   devlet anlayışı ile oluşan yeni bürokrasi farklı okullara ihtiyaç duyuyor ve medreseler Fransa’da klasik  niversitenin yaşadığına benzer süreçleri yaşıyordu. **“Fransız hükümeti  niversiteleri Katolik ortodoksinin kalesi olarak bırakmasına rağmen, resmi istihdam kaynaklarını keserek onları çürümeye terk etti, din adamlarının yerine laik yöneticiler ve aydınları geçirdi... niversitenin sadakati sorgulanabilir olduğu için, hükümet Paris’te mühendislerin ve diğer kamu görevlilerinin yetiştirilmesi için bağımsız akademiler ve okullar kurdu. Fransız Devrimi’nden sonra Napolyon eski  niversiteleri tamamen kapatarak ve yerlerine bu laik okulları kurarak teknik seçkinlerin zaferini ilan etti.”**⁷⁰

Mustafa Sabri Efendi 1922 yılında son elli yıldır payitahtın ve h k metlerin medreseleri ihmal ettiğini, soğuk davrandığını eşraf ve üst tabakadan kimselerin

⁶⁸ Osman Ergin, **a.g.e.**, Cilt I, s.106

⁶⁹ Mardin, **J n Türklerin Siyasi Fikirleri**, s.67-71

⁷⁰ Randall Collins, **Sosyolojide Dört Ana Gelenek**,  ev. Ümit Tatlıcan, Bursa, Sentez Yay., 2015 s. 22

çocuklarını katiyen buralara göndermediğini, talebelerin fukaradan ve Anadolu çocuklarından ibaret olduğunu yazmaktadır.⁷¹ Modern mekteplerin mezunları kısa zamanda eğitim, yargı ve yönetim kadrolarında söz sahibi olmaya başladı. Ancak ulemanın yenileşme hareketlerine karşı köktenci bir muhalif tavrı olmamıştır, hatta ulemadan kimseler devletin güçsüzlüğüne çare olarak yazdıkları layihalarda yenileşmeyi desteklemişler ve kendi çocuklarını da modern mekteplere göndermeye başlamışlardır.⁷² İlerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak göreceğimiz gibi 1900-1946 aralığında üniversite öğretim üyelerinin yaklaşık beşte birinin babası ulemadandır.

Osmanlı İmparatorluğunda klasik üst düzey bürokrasi Enderun çevresinden yetişen ve devşirme tabir edilen sınırlı sayıda kişiden oluşuyordu. Orta ve alt düzey memurlar ise kalemiyede usta çırak ilişkisi içerisinde yetişiyordu. İmamlardan kadılara, müftülere, müderrislere kadar ilmiye zümresi ise medrese mezunlarından oluşuyordu. Modernleşme süreci başladıktan sonra bu eğitim kurumları işlevsizleştiler. İhtiyaçların farklılaşmasıyla Tercüme Odasında ve yaygınlaşan modern mekteplerde batılı bilgi ile temas ederek yetişen farklı bir seçkin kuşak ortaya çıktı.

Bu yeni kuşak aldıkları modern eğitimle statü kazandılar ve yeni seçkinleri oluşturdular. Kitle ve makine çağının şafağında Osmanlı İmparatorluğu modern ve merkezi bir devlete evrilerek ayakta kalmaya çalışıyordu. Modernleşmeyi gerçekleştirecek ve sürdürecekt devlet adamı, asker, akademisyen, öğretmen, diplomat, işletmeci, mühendis, veteriner, eczacı, hukukçu, gazeteci, iletişim uzmanı, iktisatçı, maliyeci gibi modern meslekleri icra edecek geniş bir eğitilmiş insan gücü gerekiyordu. Bu mesleklerden insanlara hem sahada hem de idari düzeyde acil ihtiyaç duyuluyordu. Eğitim bu yüzden bir bekâ meselesiydi. Eğitilmiş insan hem geleneğin, hem aydınlanmacı-pozitivist düşüncenin yücelttiği, hem devletin yaşamak için muhtaç olduğu bir varlık olarak el üstünde tutuluyordu. Devlet “münevver bendegân”, “mütefennin zabıt”, “diplomalı efendi” denilen bu insanları kurtarıcı

⁷¹ İsmail Kara, “İslamcılık Hareketi ve İlmiye Sınıfı”, **Türk Aydın ve Kimlik Sorunu**, Yayına Hazırlayan Sabahattin Şen, İstanbul, Bağlam Yay. 1995, , s. 306

⁷² Mesela; Şeyhülislam Cemallettin Efendinin oğlu, Mehmet Nadir Bey tarafından kurulan ve dönemin en yenilikçi ve açık fikirli hocalarının toplandığı Numune-i Terakki Mektebinde okudu. Aktaran Osman Ergin, **a.g.e.**, Cilt III-IV, s.997

olarak görüyordu, aydınlanmacı-pozitivist düşünceye göre de bu kişiler bilimin ışığına sahip birer mürşiddi.

Yeni memur tipi yetiştirilirken klasik memurlarda olduğu gibi devlete sadakat ve kamu yararı gibi değerler yeniden üretilmişti; esasen eğitimle incelmış bu klasik memur tipi Çin literatüsü veya mandarin denilen kesime oldukça benziyordu. Modern bürokrasiye geçerken kendi amaçlarına benzeyen amaçlara yönelmiş olan Fransız *Grandes Ecoles*'ünü model alan "19. yüzyıl Osmanlı reformcuları 'devletin çıkarlarını' gözönünde tutan iyi yetişmiş, bilgili bürokrat seçkinler yetiştirmişti. Bir bakıma eski seçkinler zümresi sürdürülüyordu. Bu seçkinler yeni kalıplara dökülmüş ve böylece, daha önceki resmi görevliye birçok açıdan benzeyen bir ürün elde edilmişti."⁷³ Eğitim işiyle uğraşanları da bu yeni seçkinlerin içerisinde düşünebiliriz.

Feodal geçmişi olmayan Osmanlı'da soyluluk iddiaları mevcut değildi. Osmanlılar kendisinden başka hanedanların oluşmasına izin vermemiş, iktidar tartışmasız şekilde Osmanlı hanedanının tekelinde kalmıştı. Yetenekli ve zeki gençlerin küçük yaşta ailelerinden alınarak üst düzey yöneticilikler için eğitildiği klasik sistemde sarayın iktidarına tehdit oluşturabilecek muhtemel nepotist girişimler bertaraf edilmekteydi. Bu bağlamda devletin yüksek kademelerine çıkış soya bağlı değildi. Kabiliyeti olanların eğitim yoluyla yükselmesi, seçkinler arasına girmesi mümkündü. *Dârülfünûn* 1900 yılında açılırken kürsünün arkasına bayraklar arasında yerleştirilmiş iki levhadan birincisinde "E's-seref bi'l-ilm lâ bin neseb" (Şeref ilimledir soyla değil) ve "Rütbetü'l-ilm ala'r-rüteb" (Rütbelerin en yücresi ilim rütbesidir) yazmaktadır.⁷⁴ Bu İslam-Osmanlı ruh ve düşünce dünyasında ilim adamının kategorik olarak seçkin pozisyonunda yer aldığına delalet eden göstergelerden birisidir.

Makdisi de İslam dünyasında öğretim üyelerinin yüksek onurlu bir statüye sahip olduğunu ifade eder. Açılış derslerini bunun en iyi gözlenebildiği örnek olarak gösterir. Öğretim üyeliği kadrosuna yeni atanmış kimse tarafından verilen açılış dersi vezirler ve başkadılar gibi ileri gelen devlet erkânı için yapılan merasimlerin muadilidir. Bu merasimlerin amacı yöneticilerin müderrislere verdiği değerini sergilenmesi ve onların taltif edilmesiydi. Açılış dersi Osmanlıda ilk kez XVII.

⁷³ Şerif Mardin, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, İstanbul, İletişim Yay., 3. Baskı, 1992, s.56

⁷⁴ Ekmeleddin İhsanoğlu, **Dârülfünûn**, s.191

yüzyılda Sultan Murad'ın annesinin Üsküdar'da kurmuş olduğu vakıf medresede yapılmıştır.⁷⁵

Karpat'a göre "devlete ve bütün zenginliklere hükmeden bir aristokrasinin veya toprak sahibi soyluluğun olmayışı, otoritesine karşı meydan okunmasına izin vermeyen bürokrasinin eşitleyici özelliğı gibi faktörler Türk toplumunun tabanda eşitlikçi ve halkçı özellikler geliştirmesinde rol oynayan faktörlerdendir."⁷⁶ Feodalitenin olmayışı kuşkusuz Osmanlıda herhangi bir kimsenin doğuştan getirdiğı bir takım üstünlük ve imtiyaz iddialarında bulunmasının önüne geçiyordu. Bu noktada İslam'ın herkesi doğuştan eşit kabul eden yönünü de zikretmek gerekir. İslamiyet soya bağı imtiyaz iddialarının ortaya çıkmasında ve yerleşmesinde önemli bir engel olmuştur. Aslında bir takım üst düzey bürokrat çocukları belli avantajlara sahip olsa da İslamın sınırsız eşitlik anlayışı zihinleri ve duyguları belirliyordu. Bu açıdan fertlerin yükselişinin önünde aşılmaz duvarlar hiç olmadı.

Marksistlere göre eğitim devletin ideolojik aygıtlarından birisidir ve hakim sınıfın enstrümanı olarak devlet, eğitim yoluyla statükoyu devam ettirir. Bourdieu da eğitimin mevcut tabakalaşma sistemi ve farklılıkları yeniden ürettiğine kânidir. Bottomore birçok Batılı toplumda eğitimin yönetenlerle yönetilenler arasındaki farkı pekiştirdiğini, ekonomik eşitsizliklerden kaynaklanan farklılıkların eğitim aracılığıyla pekiştirildiğini iddia eder.

Feodal geçmişe sahip sınıflı Batı toplumlarının aksine Doğuda eğitim maddi ve manevi anlamda yüceltici dir. Ortaçağ yükseköğretim kurumlarını inceleyen G. Makdisi Abbasiler döneminde yaşamış bir alimin gençleri bilgi peşinde koşmaya teşvik için "...Çünkü eğitim, fakirlere zenginlerin halılarını çiğneme imkânı verir!" dediğini aktarır.⁷⁷

İslam-Osmanlı coğrafyasında eğitim, zekî ve yetenekli fakir çocukların zenginlerle aynı ortamlarda olmasını sağlayarak, aradaki farkları yumuşatıyor, aristokratik veya sınıfsal baskılamalara maruz kalmadan daha yüksek statülere ulaşabilmelerine aracılık ediyordu. Ele aldığımız dönemde Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye'sinde eğitimin ilkesel olarak herkese açık olduğı görülmektedir. Ancak

⁷⁵ G.Makdisi, **Ortaçağda Yükseköğretim**, s.235, 240

⁷⁶ Karpat, **Elitler ve Din**, s.207

⁷⁷ Makdisi, **Ortaçağda Yüksek Öğretim**, s.234

eğitimli insanların halkın içinden de gelseler modern dönemlerde halka yabancılaştığı bir gerçektir. Zira eğitim sadece uzmanlık bilgisi verme üzerine kurulu değildir. Eğitimle aynı zamanda yeni bir dünya görüşü aktarılır ve modern eğitim görmüş azınlıkla geleneksel halkı birbirinden ayıran şey servet veya soy değil kültürdür.

Mardin'e göre Tanzimat sonrasında bürokrasinin üst basamaklarına gelmek liyakate değil kişisel ilişkilere bağlıydı. Üst kademelere ilk kez yükselmiş olan yeni seçkinler ancak kendi istediklerinin yükselmesine imkân veren bir organizasyon tipi üretmişlerdi. Bu yüzden Tanzimat döneminin orta düzey memurları kendilerinden daha az ehliyetli amirlere tâbi olmanın memnuniyetsizliği içindeydi. 1850'lerden beri buna dair serzenişler yükseliyordu. Ceride-i Havadis gazetesinin yazı işleri bürosu bu gayrimemnun bürokratların toplantı yerine haline geldi ve Jöntürklerin temeli de burada atıldı.⁷⁸

Ancak Jöntürkler de şikayetçi oldukları bu sorunları çözme konusunda başarılı olamadılar. Taşra kökenlerine rağmen onlar da eğitim süreçlerinde halka yabancılaştılar. II. Meşrutiyet yönetenler ve yönetilenler şeklinde oluşan ikili tabakalaşma sistemini değiştirmede. Halkçılıkla ve köylüyü yücelterek yumuşatmaya çalışsalar da Jöntürkler de devleti ele geçirdiklerinde bürokratik yapıyla özdeşleşmişlerdir.⁷⁹

Tanzimat sonrası modern okullardan mezun olan yeni seçkinler eylemlerini devletin kurtuluşu söylemi ile meşrulaştırıyorlardı. Böylece zayıf düşmüş ulema ile bir çatışma içerisine girmediler. Zaten bu yeni kuşak, devletin bekâ arayışı çerçevesinde giriştiği reformların neticesinde varlık kazanmış ve bizzat saltanat tarafından desteklenmişti.

Devlet merkezli yapısıyla Osmanlı güçlü bir bürokrasi geleneğine sahipti ve otoritesini bu bürokrasi aracılığıyla sağlıyordu. Weber'e göre "modern bürokrasiler, kitle demokrasisinin yani kitlelerin siyasete daha fazla katılmaya başlamalarının doğal bir sonucu olarak eşraf kökenli bürokrasilerden orta sınıf kökenli ve kalıtsal olmayan bürokrasilere doğru geçiş sergilemiştir."⁸⁰ Babıali bürokrasisinin Saray

⁷⁸ Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, s.140-144

⁷⁹ Mardin, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, s.113-115

⁸⁰ Weber, **Sosyoloji Yazıları**, s.178

bürokrasisinin yerini alma sürecini Ş. Mardin, Weber'deki patrimonial bürokrasinin rasyonel bürokrasiye dönüşme sürecine benzetmektedir.⁸¹ Ancak Osmanlı bürokrasisi Weber'in söylediği gibi kalıtsal bir özellik arz etmiyordu, devşirme olsun ya da olmasın yöneticiler statülerini miras bırakamıyordu. Hatta ulema haricinde yönetici seçkinler servetlerini de miras bırakma hakkına sahip değildi. Tanzimattan sonra Batılı bilgi ile donanmış Babialı mensupları miras bırakabilmeye ve çocuklarına iyi eğitim fırsatları sağlamaya başladılar.

Osmanlı toplumunda kurumlaşmış bir irsi aristokrasi, yarınından emin bir asilzâde takımı yoktu. Vezarete kadar yükselmiş olanların evlatları dahi geleceğinden emin olamıyordu. Mevki makam sahibi olmak için babanın etkisinden çok kabiliyet gerekiyordu. Servet ve mevki kuşaktan kuşağa aktarılamayınca aristokratik kültür de oluşmadı. Osmanlı askerî (yönetici) sınıfı zengin bir yaşam tarzına ancak XVIII. yüzyılda kavuştu. Bugün bahsedilen burjuva kültürünün gelişmeyişi aslında buna dayanır. "XVI. yüzyılda Alman-Avusturya İmparatorluğu'nun elçisi olarak ülkemize gelen O. G. Busbecq dahil birçok yabancı bu durumu överek değerlendirmişler, bazıları ise yermişlerdir. Kuşkusuz madalyonun öbür yüzünü de görmek gerekir. Busbecq, irsi aristokrasinin bulunmayışını ve mevki edinmek için soyluluğun aranmayışını imparatorluğun gücü olarak gösterirken; aynı yüzyılda gelen bir Alman seyyah; 'Servet ve şanın kalıcı olmadığı bu toplumda paşaların bile ahır gibi konaklarda oturduğunu' yazar."⁸²

Hendesehane denilen subay okulundan sonra II. Mahmut zamanında Harbiye açıldı. XVIII. yüzyılda devşirme usulü terk edilmişti. Artık Avrupa'dan uzmanlar getirilerek ordu ıslah edilmeye çalışılıyordu. Bu gelişmelerle Osmanlıda asker profili değişti. "1241'de (1826) yeniçerilik kaldırılarak yerine garp tarzında talim ve terbiye gören asker getirildikten ve 1250'de (1834) Harbiye Mektebi açılarak zabıt yetiştirilmeye başlandıktan sonra orduda büyük mevkilere geçenler de, bunların çocuklarının da halk arasında mümtaz bir sınıf teşkil ettikleri görüldü. Abdülhamit II. devrinde bu mümtaziyet kendisini daha ziyade göstererek o türlü çocuklar halk çocukları için açılmış olan mekteplere verilmeyip önceleri Yıldız'daki Şehzâdegân

⁸¹ Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, s.251

⁸² Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s.83

Mektebi'nde Padişahın ve Hanedanın çocuklarıyla birlikte okutulmağa başlandı. 1307(1889) tarihlerinde paşazâdelerin şehzâdelerle birlikte okumaları mahzurlu görülerek bunların Mektebi Harbiye'de açılan hususi sınıflara* devamları kararlaştırılmış ve bu usûl 1908 inkilabına kadar böylece devam etmiştir."⁸³

Zâdegan sınıfları kapatıldıktan sonra ordu daha halk kökenli bir kurum olmuştur. "Ordu mensupları daima, yüksek tabakadan, zengin ve dokunulmaz sülaleleri olan ilmiyeden, veya başkente kaçınılmaz bir eğilim duyan ve geleneksel

*"Zadegan Sınıfları: Türkler demokrat bir millet olmakla beraber zamanla ilmiye mesleğine mensup olanların çocukları halk arasında mümtaz yani üstün bir yer edinmişler ve bu yüzden ilmiye mesleğini cehalet ve taassup kaplamıştır. 1241 (1825) de yeniçerilik kaldırılarak yerine garp tarzında talim ve terbiye gören asker getirildikten ve 1250 (1834) de Harbiye Mektebi açılarak zabıt yetiştirilmeye başlandıktan sonra orduda büyük mevkilere geçenler de, bunların çocuklarının da halk arasında mümtaz bir sınıf teşkil ettikleri görüldü. Abdulhamit II devrinde bu mümtaziyet kendisini daha ziyade göstererek o türlü çocuklar halk çocukları için açılmış olan mekteplere verilmeyip önceleri Yıldız'da ki Şehzadegan Mektebi'nde Padişahın ve Hanedanının çocuklarıyla birlikte okutulmağa başlandı. Şehzadegan Mektebi bahsinde de anlatıldığı gibi 1307 (1889) tarihlerinde paşazadelerin şehzadelerle birlikte okumaları mahzurlu görülerek bunların Mektebi Harbiye'de açılan hususi sınıflara devamları kararlaştırılmış ve bu usul 1908 inkilabına kadar böylece devam etmiştir. İlmiye mesleğine mensup olanların çocukları daha beşikte iken Ruus denilen rütbeleri ve Arpalık adı verilen aylıkları aldıkları gibi bu devirde Paşaların çocukları da henüz mektep sıralarında iken livahı ve ferikliğe kadar askeri rütbelere alırlar ve bir kısmı da Hünkâr yaverliği veya Hünkâr Çavuşluğu üniformasını taşırlardı. Zâdegânlar arasında hususi surette okumuş, yazmış ve yabancı bir veya birkaç dil öğrenmiş olan değerlileri bulunmakla beraber çoğu İdadi tahsilini gormeden Harbiye'ye gelmiş kimselerden olduğu için bu türlüleri Harbiye tahsilini takip edecek bir hale gelinceye kadar mektepçe hususi muallimler tayiniyle yetiştirilirdi. Fakat idâdî tahsilini görmeyenler seneden seneye çoğalınca bu tarzda hareket edilmesi müşkilatı ve külfeti mucip olduğu görüldüğünden o türlüleri için Kuleli İdâdisinde bir sınıfı mahsus açılıp idâdî tahsilini önce orada görmeleri usul ittihaz olundu. Zâdeganlar dersleri Harbiye talebesiyle birlikte dershanelerde takip etmekle beraber teneffüs ve istirahat zamanlarını mektebin Hünkâr dairesinde yani Padişaha mahsus binada geçirirler, aynı zamanda halk çocuklarından ayrı bir yerde yemeklerini yerlerdi. İstanbul'da evleri bulunmayan pek azı da mektepte yatar, fakat ötekileri akşamları arabalarla evlerine giderlerdi. Kuleli İdâdisindekilerde böyle yaparlardı. Zadegan sınıflarını Harbiye talebesinden ayrı olarak bir ilkbahar kuzu ziyafeti münasebetiyle kağıthanede çıkartılmış bir fotoğrafları 23 sayılı ve 11 Teşrini sani 1311 (1895) tarihli musavver malumat gazetesinde görülmektedir. Bu fotoğrafta 100 kadar zadegan çocuğu sayılabiliyor ve çoğunun talebe oldukları halde zabıt rütbeleri ve yaverlikleri olduğu da görülüyor. Harbiye'de ilk zadegan sınıfı açıldıktan üç sene sonra 1310 (1892) de talebe çıkartılmış ve bunlardan Derviş Paşa'nın oğlu yaver ve damat Halit Paşa, İsmail Hakkı Paşa'nın oğlu yaver ve damat Ahmet Paşa, Tunus'lu Hayrettin Paşa'nın oğlu yüzbaşı Tahir Bey Erkanı harp sınıflarına ayrılmışlar ve Gazi Osman Paşa'nın oğlu damat ve yaver Nurettin Paşa yine Osman Paşanın oğlu damat ve yaver Binbaşı Kemalettin Bey, Namık Paşa'nın oğlu mülazım Ahmet Bey, Mısırlı Şerif Paşa'nın oğlu mülazım Mehmet Bey ve mülazım Mehmet Ali Bey Harbiye şahadetnamesiyle çıkmışlardır...Bu suretle zadegan sınıfında okuyup çıkanlar orduya ve fiili hizmetlere de gitmezler; İstanbul'da yahut babaları yüksek bir memuriyetle nerede ise oralarda onların yanında işsiz ve güçsüz vakit geçirirlerdi. Eski zamanlarda şimdiki gibi terfiler ehliyet ve müddetle mukayyet olmadığı için bu paşazadeler sık sık rütbelere alırlar ve daha küçük yaşta iken Paşa olurlardı. 1908 inkilabından sonra Harbiye Mektebi'nden zadegan sınıfı kaldırıldığı gibi o sınıflardan çıkıp çabucak yüksek rütbelere almış olanlar da tasfiyeye tabi tutularak bir kısmının rütbeleri mülazımlığa kadar indirilmiştir." Osman Ergin, **a.g.e.**, Cilt III-IV, s.892

⁸³ Osman Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, Cilt III-IV, s.892

resmi eğitim üzerinde ısrar eden kalemiyeden (bürokrasi) daha geniş bir çevreden toplanmıştı.”⁸⁴

Bahsettiğimiz süreçte seçkinlerin farklılaşması ile birlikte toplumun ağırlık merkezi de değişiyordu:

“Ağırlık merkezinin değişmesi ve Anadoluculuk kültü Anadolu’yu ulusun duygusal olduğu kadar gerçek merkezi yaptı ve Anadolululara daha önce sahip olmadıkları bir fırsat verdi. Rumelili büyük, bürokratik, dini ve askeri aileler yavaş yavaş ufalıp önemlerini yitirmektedirler. Kamu okullarının gelişmesi taşradaki ailelerin çocuklarına yeni eğitim fırsatları yarattı. Tanzimatla birlikte bürokrasinin alt ve orta basamaklarını besleyebilmek için Batı modeli okullar açılmıştır. Eğitim parasız olduktan sonra, öğrencilere yiyecek ve yatacak yer de sağlandığından bu okullara taşradan belli bir akın başlamıştır. Bu taşralılar genellikle ayan ve eşrafın alt kademelerinden oluşan tabakanın ve birkaç hali vakti yerinde olan köylü ailesinin çocuklarıydı...1890’larda artık bir yarı soyluluğa dönüşen üst bürokratik kademedekilere başkaldıranlar işte bu acemiler olacaktır.”⁸⁵

Bu durum Askerî Tıbbiye’de açık bir şekilde gözlemlenebiliyordu: “Askerî Tıbbiye öğrencileri de kendilerini Abdülhamit’in kurduğu düzene yabancı hissediyordu, çünkü çoğu taşralıydı. Taşralılar ve İstanbullular olarak mektep ikiye ayrılmıştı ve kavgalar oluyordu. Taşralı grubun liderleri daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyetini kuracak olanlardı.”⁸⁶ II. Meşrutiyet bu anlamda taşranın İstanbul’a başkaldırısı olarak okunabilir. Taşra İstanbul dışındaki bütün İmparatorluk topraklarını ifade etmektedir. Buradaki taşradan anlaşılması gereken şey Anadolu’nun doğusu değil öncelikle Balkanlar, Trakya ve Ege kıyılarıdır.

Zürcher Jöntürklerin farklı etnik kökenden gelen Müslümanlar olduğunu belirtir. Aralarında toprak sahiplerinin, yüksek rütbeli ordu mensuplarının çocukları olduğu gibi alt düzeyden devlet memurlarının çocukları da vardır. Hepsi şehirlidir ve XIX. yüzyılda Batı modelinde kurulmuş modern okullarda öğrenim görmüşlerdir. Adları gibi gençtirler ve bu gençlik vurgusu modernliğe atıf yapar. Subaylar

⁸⁴ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Metin Kırıatlı, , Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, 1988, s.457

⁸⁵ Mardin, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, s.113-115

⁸⁶ Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, 67-71

çoğunlukta olsa da doktor, eğitimci ve yönetici olan üyeleri de vardır. Kurucu ve ilk dönem azası 20 kişiden 2'si İstanbul, 7'si Balkanlar, 4'ü Rusya'nın Müslüman bölgeleri, 3'ü Ege (Rodos, Girit, İzmir), 2'si Diyarbakır ve Malatya, 2'si Arap eyaletlerindendir. Bu kurucular da dahil olmak üzere kökenleri bilinen, ilk dönem öne çıkmış 66 kişiden 29'u (%44) Güney Balkanlar yani Rumelidendir. 14'ü (%21) İstanbulludur. 8 kişi (%12) Ege adaları ve sahil şeridindendir. İmparatorluğun Asya topraklarından olanların sayısı 10 kişi (%15) iken Rusya Müslümanlarının sayısı 5 (%7,5) kişidir.⁸⁷

Zürcher, incelediği 36 kişinin de biyografilerinden yola çıkarak 1908-1945 arasında siyasi seçkinlerde bir süreklilik olduğunu iddia etmektedir. Jöntürk mantalitesi diye bir şeyden söz edilebileceğini ifade eden Zürcher, Jön Türklerin teker teker hayat hikâyelerine ve uyguladıkları politikalara bakıldığında bu mantalitenin de görülebildiğini söyler. Zürcher'e göre, "Osmanlı ve daha sonra Türkiye tarihinde önemli noktalarda bulunan bu insanların mantalitesini anlamak, modern Türk tarihini, Birinci Dünya Savaşındaki politikaları ve Kemalist Cumhuriyet'in kültür devrimini anlamak açısından çok önemlidir."⁸⁸

Bu yeni bürokratların, ilmiyeden yetişmiş olanlara nispetle, daha "cahil ve görgüsüz" olmaları ve cehaletlerinin doğurduğu "zulüm" Namık Kemal ve Ziya Paşa tarafından incelenmiş olan bir konudur. Prens Sabahattin genel görüşleri itibarıyla seçkinlerin memurlardan oluşmasından hoşnut değildir: "Memleketimiz, devletin ta teşekkülünden beri, umumi kuvvetleri elinde tutarak yaşayan ve birbirlerinden ancak zevahiri itibarıyla farklı muhtelif nümuneler meydana getirmiştir ki, bunun en son istihalesi; içinde bulunduğumuz Tanzimat Devri'nin mahsulü olan memur numunesidir."⁸⁹ Adem-i Merkeziyetçi ve liberal anlayışına uymadığı için Sabahattin Bey yüksekokulların açılış gayesinden de rahatsızdır: "Yüksek mekteblerimizin, asrımızın gittikçe artan yeni teşkilatına ve devlet idaresinin genişlemesine ve

⁸⁷ Erik Jan Zürcher, **Savaş, Devrim ve Uluslaşma**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s.147-149

⁸⁸ Talin Suciyan, "Türkiye 1908-1914: Biyografik Yaklaşımlar" Konferansına Dair Notlar, **Tarih ve Toplum** Yeni Yaklaşımlar, 8. Sayı, Bahar 2009, s.188

⁸⁹ Nezahet Nurettin Ege, **Prens Sabahaddin**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1977, s.348

tahakkümüne çalışan, yüksek tabakayı yetiştirmek gayesi ile açılmış olduğunu görüyoruz.”⁹⁰

Said Halim Paşa bu yeni memur sınıfıyla ilgili daha menfî düşünceler ifade etmiştir: Sultan II. Mahmud tahtta iken memleketin ilerlemesi için Batı medeniyetinden faydalanmak zorunda kalmamız ve buna bağlı merkezîyetçi politikaların doğurduğu ihtiyaçlar sonucunda hiçbir denetleyicisi ve rakibi olmayan yeni bir aydın memur sınıfı ortaya çıktı. Bu aydın memur sınıfı, idari kabiliyete sahipti ancak seçkin bir sosyal sınıf için gereken bağımsızlık, kalıcılık ve gelenek gibi meziyetlerden yoksun olduğu için sosyal bir değeri yoktu. İtibar ve servetleri, hükümdara bağlı oldukları müddetçe kalıcıydı. Gelenekleri, memurlara özgü rekabet, itaat ve bencillik olan bu zümre mesuliyet almaya cesaret edemez. Dar görüşlü ve cesaretsiz oldukları için taklide kaçarak memleketin yapısına uygun yeni kurumlar oluşturmayı başaramamışlardır. Böylece ilk zamanlar kendisine umut bağlanan bu memur sınıfa karşı toplum düşmanlık beslemeye başlamıştır. Bunlar da kötümserliğe kapılarak kurtuluşu mevcudu tamamen yıkmakta görmüşlerdir.⁹¹

Said Halim Paşa modernleşme sürecinde ortaya çıkan yeni seçkinleri eleştirirken Ziya Gökalp de bilakis Osmanlı seçkinlerini eleştirir. “Havas, yalnız sarayın bendelerinden mürekkep bulunan ve halka kıymet vermeyen Osmanlı güzideleriydi. Bunlar halkı avam diyerek küçümser ve tahkir ederlerdi. Halkın canlı müzesinden beslenmedikleri için sanatta, bilimde ve felsefede bir birikim oluşturamadılar.”⁹²

Gökalp’e göre Osmanlı seçkinlerinin ahlâkı “maduna karşı tecebbür” (halka baskı) ve “mafevke karşı tabasbus”a (amirlere yaltaklanma) dayanmaktadır.⁹³ Gökalp burada hem klasik dönem Osmanlı seçkinlerinin (havass) hem de Tanzimat döneminin yeni idareci aydınlarının halka yabancılaşmış olduklarını ve hakir gördüğünü belirtir. Gökalp bunlardan birincisinin Şark-İslam eğitim süreçlerinden geçerek, ikincisinin ise Avrupa etkisinde kalarak dil ve davranış açısından halka yabancılaştıklarını söyler.

⁹⁰ Nezahet Nurettin, a.e, s.348

⁹¹ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 60-92

⁹² Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.44

⁹³ Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2. Baskı, 1993, s.138

Said Halim Paşa ise yukarda gördüğümüz gibi yeni memur aydını yüksek yetkilere sahip olmasına rağmen niteliksiz olmakla eleştirmektedir. Said Halim Paşa bir yüksek sosyal tabakanın varlığını Şark İslam memleketleri için vazgeçilmez bir ihtiyaç olarak görür. Bu manada seçkincidir. Ona göre; “Batılı ülkelerin sosyal hastalığı eşitsizlik, Şark İslam memleketlerinin cemiyet buhranı ise eşitlik yüzündendir. Milletlerin ilerlemesinde en mühim âmil, fikir adamları, bilgin ve aydın tabakalar ile idarecilerdir. Seçkin sınıf ihtiyacı için şahsiyeti, ahlakı ve akıllı ile temayüz etmiş irfan ve istidat sahibi şahıslardan, maddi ve manevi servet sahiplerinden, memleketin sonsuz tabii servetlerinden istifade edebilecek sanatkârlardan, vicdanları aydınlatarak ve müşterek ilerleyişi temin ederek halkı irşad etmek isteyen faziletli zatlardan meydana gelecek seçkin bir sınıf teşkil edilmesi lazım gelir. Böyle kimselerin serbest bir şekilde yükselerek, memlekete faydalı olabilecek bir seviyeye gelmelerini temin etmeli, bu suretle bir yüksek tabaka meydana getirmeye çalışılmalıdır. Fakat bu seçkin sınıf devlet memurları gibi kolaylıkla yetişmez.”⁹⁴

Her ikisi de İttihat ve Terakki mensubu olmakla birlikte Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın torunu olan Said Halim Paşa sarayda büyümüş, Lozan’da eğitim almış bir Osmanlı sadrazamıdır. Ziya Gökalp ise taşralı bir evrak memurunun çocuğu olarak Diyarbakır’dan İstanbul’a eğitim için gelerek Baytar Mektebi’nde okumuştur.

Tanzimat ve sonrasında ortaya çıkan seçkin çeşitlenmesini ve yeni seçkinlerin motivasyonunu Mardin şöyle yorumlamaktadır: “XIX. yüzyıldan sonra bürokratlar kulluk statülerini reddetmekte, siyasal iktidarın dizginlerini ele geçirip çağdaşlaşma hareketinin önderliğini üstlenmekteydiler. Bunlar imparatorluğa kişi haklarının korunmasına ilişkin, Batı kökenli kavramlar getirdiler. Ancak bu girişimler yakından incelendiğinde, yeni yeni ortaya çıkmakta olan çağdaş bürokrasinin, aslında kendi haklarını belirlemek ve korumak peşinde olduğu açıkça görülür. Çağdaş Türkiye’nin toplumsal ve ekonomik temelini atan da bu tabaka olacaktır...Yönetici kurumun üst kademelerindekiler, artık yasal olarak korunmuş ve varislerine bırakabilecekleri servetler edinmeye başlamışlardı. Bunların çocukları çağdaş eğitim ve yabancı dil öğrenme olanaklarından da yararlanabilmekteydi. Böylelikle de bir sonraki kuşak,

⁹⁴ Said Halim Paşa, **Buhranlarımız**, s.93

ulemadan da daha billurlaşmış ayrıcalıklı bir statü sahibi olarak hayata atılabilecekti. Bu durumda başkentte bir bürokratik soylular çeşitlemesi ortaya çıkıyordu.”⁹⁵ İlerleyen bölümlerde Dârülfünûn öğretim kadrosunu oluşturanlar içinde bu kesimin çocuklarının ağırlığına bakacağız.

Elde ettiklerini yasalarla güvence altına alan bu sınıf artık kuşaktan kuşağa sürecek belli avantajlar da elde ediyordu. Seçkin konumuna yükselen bu bürokratlar çocuklarına ayrıcalıklı bir ortam sağlama konusunda diğer toplumsal gruplara göre üstünlük taşıyorlardı. Bilindiği üzere Osmanlı modernleşmesi sermaye sahibi bir orta sınıfın değil devlet memurlarının özne olduğu bir süreçtir.

“Osmanlı burjuvazisi ekonomik girişim ruhundan yoksun bürokrat taifenin varlığına özdeşti. Devlet adamlarının servetlerini kısır, ekonomik verimlilikten uzak, ya da kâr bekleyişlerinden çok prestije açık kalemler, bu arada ziynet eşyaları, gayrimenkûller (konak, yalı, arazi) ile kısmen tahviller oluşturmaktaydı. Bütün bunlar, ekonomik canlılık ve istihdam için seferber edilmiş kıymetler değildi...Tanzimattan sonra ortaya çıkan yeni tabaka bürokrat kapitalist eksenî etrafında dönerken, bunun ön safında sultanlar, şehzadeler, sultan hanımlar, Mısırlı Hidivler ile üst düzey devlet ricâlî bulunmaktaydı. Aslında bu gurup temelde Osmanlı problematiğini can korkusundan alıp memurlaştıran, fakat mal güvencesini Batılı tazyik ve yol göstermelerle kapitalistleştiremeyen taifenin garip bir bileşimidir.”⁹⁶

Sadrâzam ve çevresindeki üst düzey memurların bu kadar güçlenmesi Batılılaşmanın getirisiidir. M. Reşit Paşa zamanındaki idari reformlar yeni bir yüksek memur zümresini ortaya çıkardı. Bunlar dil bildikleri için Batıyla temas içerisinde olan kalem efendilerinden müteşekkildi ve Batılılaşmanın bayraktarlığını yapıyorlardı. Avrupa devletlerinin yönetim usullerini öğrenmeleri sayesinde söz sahibi olan bu üst tabaka memleketi sadece kendilerinin yönetebileceği gibi bir kibire kapıldı ve idareyi tedricen padişahın elinden aldı. Kudretli ilmiye sınıfı dahi bu yeni kalemiye zümresi tarafından etkisizleştirildi, fakat yerine yeni bir şey de konamadı.

⁹⁵ Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, s.107,108

⁹⁶ Sayar, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, s.278-279

Eskiden sultanın keyfî idaresine dahi mani olan İlmiye, Babialı bürokratlarının idari karar ve eylemlerine müdahale edemiyordu.⁹⁷

Bu noktada Weber'in modern bürokrasinin doğuşuyla ilgili yazılarında “Mutlakçı Kral, bürokratik uzmanın üstün bilgisi karşısında âcizdir”⁹⁸ ifadesinden yola çıkarsak Osmanlı İmparatorluğunun yaşadığı sürecin dünyada modern bürokrasilerin doğuş süreciyle de belli yönlerden paralellikler arz ettiğini söyleyebiliriz. Ancak Batıda yeni bürokrasinin doğuşu öncelikle sanayinin gelişmesiyle ilgiliyken bizde Batılılaşma ile ilgilidir.

Ortaylı modern merkeziyetçi devlet anlayışının ürünü olarak gördüğü ve lord-bürokrasi olarak adlandırdığı bu yeni yöneticilerin maliye ve diplomaside uzmanlaşmış, Batı kültürü ve dilini bilen kimseler olarak 18. yüzyıl kalem efendilerine göre çok farklı niteliklere sahip olduğunu belirtir. Devlet yönetimi Bâb-ı Âli'nin kontrolüne girerken laik bir hukuk ve eğitimin gelişmesi, gazete ve dergilerin hayata girişiyle ideoloji üreten yeni merkezler ortaya çıkıyor ve ulema da sosyal kontrolü kaybediyordu.⁹⁹

Osmanlı bürokratik seçkinleri çocuklarını yeni laik okullara gönderiyorlardı. Aile kökeni değişmiyor ama eğitim formasyonu farklılaşıyor, kuşaklar arasında bir epistemolojik kopuş yaşanıyordu. Yeni seçkinler ile eski seçkinlerin akrabalık ilişkisi devam ediyordu, çünkü toplumsal bir dönüşüm değil üst yapısal bir dönüşüm söz konusuydu. Ne oluyorsa devlet katında oluyordu. Modern eğitim süreçlerinden geçen ve devletle senkronize hareket eden klasik seçkinler pozisyonlarını devam ettiriyorlardı. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde üniversite hocalarının sosyal profillerinden yola çıkarak üniversite özelinde durumu ele alacağız.

Mustafa Sabri Efendi'den üst tabakanın çocuklarını medreseye değil mekteplere gönderdiği bilgisini yukarda aktarmıştık. Mesela büyük din alimlerinden sayılan ve ilk Dârülfünûn kadrosunda yer alan Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'nin oğlu Tıbbiye'de okumuş ve Atatürk'ün özel doktorluğunu yapmıştır. Torunu İsmail Hakkı Arar Milli Eğitim, Adalet ve Devlet Bakanlığı görevlerinde bulunmuştur.

⁹⁷ Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, s.279-282

⁹⁸ Weber, *Sosyoloji Yazıları*, s.316

⁹⁹ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s.72,73

Modernleşme konusundaki çatışmacı yorum yeniliklere karşı otomatik tepki veren bir muhafazakâr kitle olduğunu varsaymaktadır ancak bu yorum gerçeğe çok uygun değildir. "Batı bilimi, zevki, düşüncesi tümüyle askeri reform sayesinde gelmiş değildir. Hatta bu alanda öncülük, askerlerin değil sivil bürokrasinin ve medrese mensuplarıdır. XIX. yüzyıl başlarında Batı bilimini Türkiye'ye getirenlerin ve bu alanda kuramsal bir örgütlenmeye gitmek isteyenlerin başında gelen Şanizâde Ataullah Efendi'dir. Şanizâde, konağındaki seminer tipi toplantılar yüzünden diğer medreselilerin hışmına uğrayıp Bektaşilik ve fesat tertiplemeyle suçlanıp İstanbul'dan sürülmüştür. Buna rağmen ordunun modernleşmesi gibi acil faaliyet, askeri okulların kurulmasını ve kınanan Batı biliminin resmen programlaşıp eğitimin yaygınlaşmasını sağlamıştır." ¹⁰⁰

Laik okullardan yetişen Tanzimat kuşağı Kırım Savaşından itibaren İmparatorluğun idari seçkinlerini oluşturdu. Modern merkezi bir devlet yapılanması arzulayan bu kuşak yüksek motivasyon sahibiydi ve XIX. yüzyılda kurulan modern mekteplerde görece iyi eğitim almıştı. Çoğu eski idari seçkin sınıfa mensup bu yeni nesil önceki nesilden farklı normlar, değerler, tutumlar edinerek yeni bir dünya görüşüne sahip olmuştu. Yani seçkinlerin sosyal kökenleri değişmiyordu fakat yeni jenerasyonun formasyonu farklılaşıyordu. ¹⁰¹

Osmanlı Modernleşmesi toplumun en ileri kesimi olan devlet katında başladı, dolayısıyla toplumun en avangard kesimini oluşturan üst düzey askerî ve mülkî erkânın çocukları yeni seçkinleri oluşturdu. Yönetici aileler kan bağı anlamında süreklilik içinde olsalar da yeni kuşak öncekilerden farklı eğitim formasyonu ile yeni bir dünya görüşünün temsilcisi olmuştur. Modernleşme süreci birçok alanda yeni seçkinler gerektirdiği için saray çevresi hariç tutulursa bir seçkin grubun diğer seçkin grubu yerinden etmesinden çok hacimsel genişlemeden söz edebiliriz. Bu süreçte ulema buharlaşmıştır fakat değişime ayak uyduranlar çocuklarını modern okullara göndererek yeni seçkinlerin parçası olmaya devam etmiştir.

Bu dönemde Tıbbiye, Harbiye ve Mülkiye gibi okullarda okuyan mektepli gençlik okula alınma şartları standartlaştığı için aynı yaşlarda olan, okul gibi kapalı

¹⁰⁰ Ortaylı, a.e., s.107

¹⁰¹ S.Szyliowicz, Joseph, "Türkiye'de Seçkinlerin Kökeni Üzerine Bir İnceleme-Mülkiye'nin Rolü", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt XIX Sayı 186

bir ortamda birlikte vakit geçiren, benzer kitapları okuyan ve benzer hayalleri olan iletişimi yüksek gençlerdi ve bir nesil bilincine de sahiptiler. Güçlü bir Abdülhamit karşıtlığı ve istibdat mağduriyeti duygusu aralarındaki dayanışmayı güçlendiriyordu. İmparatorluğun kökünden sarsılması gibi bir tarihsel deneyimi yaşarken, devleti kurtarmak, aydınlanmayı yaymak, ilerlemeyi sağlamak gibi misyonları vardı. Bu gençler 1908’de kendilerini parlamentoda buldular. Bu aynı zamanda yaşa bağlı otoritenin de sonu oldu. Kitabı bilgileri ve bilimsel yaklaşımları ile gençler baskın geldiler. Askeriyede yaşlı alaylı komutanlar ile genç mektepliler çatıştı. Ancak gençliğin söz sahibi olduğu bu dönem bir istisnaydı ve 1908 den sonra kısa sürede kapandı.¹⁰²

II. Meşrutiyet döneminde Tensikat Kanunu, Tasfiye-i Rütbe-i Askeriye Kanunu gibi kanunlar çıkarılmıştı. Yayınlanan bu kanunlarla asker-sivil memurlar yeni bir personel düzenlemesine tabi tutulmuş, kimisi yaş haddinden emekliye sevk edilmiş, kimisi tasfiye edilmiş, özellikle Abdülhamid döneminde verilen nişanlar/rütbeler geri alınmıştı. Böylece boşaltılan kadrolara yeni ve genç kimseler atandı. Bu kanunlarla tenzil-i rütbe maruz kalanlardan birisi de rütbesi paşalıktan albaylığa indirilen Tıp Fakültesi hocası Besim Ömer Paşa idi. Dr. Cemil Topuzlu da aynı akıbete uğramış ve bunun üzerine askerlikten istifa etmişti.

Bu kanunlarla İttihatçılar askeri ve mülki erkânı kendi mensupları ve güvendikleri kişilerden oluşturmak istemişlerdir. Devlet yönetimini ele alan parti yerini sağlamlaştırmak için kendisine bağlı yeni bir seçkin zümreye ihtiyaç duymaktadır. Başvurulan yol kanun marifetiyle eskilerin tasfiye edilmesi ya da rütbelerinin düşürülmesi yoluyla etkisiz hale getirilmesidir. 31 Mart sonrası binlerce alaylı asker emekliye sevk edilmiş, onların yerine mektepli genç subaylar getirilmiştir. Bu kanunlar yükselen yeni seçkinlerin zâdegâna yönelik harekâtın bir parçasıdır. Askeri okullarda imtiyazları kaldırılmış olan zâdegân sınıfının, İlmiyede de etkisizleştirilmesi için harekete geçilmiştir. Ayrıca İstanbulluların askerlik yapmaması ile ilgili kanun da lağvedilmiştir. İttihatçıların modern okullarda yetişen kuşağın taşralı kanadı olduğu genellikle söylenir. Bu duruma Dârülfünûn özelinde

¹⁰² Georgeon, François, “Nesil Kavramı Osmanlı İmparatorluğu’ndan Kemalist Türkiye’ye geçişi anlamada Anahtar Olabilir mi?”, **Tarihsel Sosyoloji**, s.79-91, Dipnot Yayınları, 2. Baskı, 2012, Ankara

baktığımızda da bunu doğrulayacak verilerle karşılaşırız. 1900-1933 arasında Dârülfünûn'da ders vermiş olan 24 İttihat Terakki mensubu vardır. Bunların sadece üçü İstanbul doğumludur. Bu %12,5'a tekabül etmektedir. Oysa 1900-1933 arasındaki kadronun geneline baktığımızda İstanbul doğumluların oranı %51,8'dir. Üniversitedeki İttihatçıların büyük çoğunluğu Balkanlar, Trakya ve kıyı Ege bölgesindedir.

Doğum Yeri	Kişi Sayısı
İstanbul	3
Selânik	4
Filibe	2
Lofça	1
Manastır	1
Tekirdağ	2
Çanakkale	1
Balıkesir	2
İzmir	2
Antalya	1
Trabzon	1
Erzincan	1
Diyarbakır	1
Azerbaycan	2
Toplam	24

Tablo 1- İttihatçıların Doğum Yerleri

II. Meşrutiyet döneminde yüksek maaş ve ödenekler kırpılmış, Saray harcamaları katkat azaltılmıştır. Abdülhamide duyulan yoğun öfkenin dışında İttihatçılar klasik Osmanlı seçkinlerine karşı tepkilidir. Gökalp'e göre Osmanlı yöneticileri ve havas halkı hakir gören kozmopolit bir sınıftır ve meşru değildir.

Mills seçkinlerin kişiliğinin küçük samimi gruplarda kendisine benzeyen insanlarla ilişki içinde oluştuğunu ve bu yüzyüze ilişki ortamları içinde en önemlilerinden birisinin öğretim kurumları olduğunu vurgular. Tıbbiye, Harbiye, Mülkiye gibi modern okullarda yetişen yeni nesil bu anlamda ortak karakteristik

özellikler göstermektedir. Okudukları okullar ve aldıkları eğitimin etkisiyle akademisyenlerin duygu ve duyarlılıkları siyasal, askeri ve ekonomik seçkinlerle benzeşir. Modernizm macerası yaşamış bizim gibi bir toplumda bu benzeşme daha yoğundur.

İşte bu “mektepli gençlik” yeni seçkinler havuzunu oluşturmuştur. Dârülfünûn kadroları arasında da bu seçkinler havuzundan kişiler yer almıştır. Ancak Dârülfünûnda yurtdışında eğitim almış olanlar ağırlıktadır. İlk kadro arasında yer alanların yarısından çoğu (%53,7) yurtdışında eğitim görmüştür. Türk-İslam-Osmanlı Tarihi, İlâhiyât, Türk Edebiyatı gibi bölümlerin hocaları haricinde yurtdışında eğitim almamış az sayıda öğretim üyesi vardır.

Eğitim ve elitleşme ilişkisi üzerine fikir öne sürenlerden birisi olan Ziya Gökalp, seçkinleri yüksek tahsil görmüş kimseler olarak görmektedir. “Bir milletin münevverlerine, mütefekkirlerine ki milletin güzideleri adı verilir. Güzideler yüksek bir tahsil ve terbiye görmüş olmakla halktan ayrılmış olanlardır.”¹⁰³ Seçkinlerin kim olduğu konusunda Gökalp elit teorilerindeki gibi ekonomik, sınıfsal veya statü ile ilgili kategorilere başvuramaz. Seçkini tanımlarken karar alma pozisyonunda olmak, üretim araçlarına sahip olmak, üst düzey yöneticilik gibi kriterleri de kullanmaz. Gökalp için seçkin olmanın tek kriteri yüksek tahsilli olmaktır. Gökalp’in seçkini halka göre üstün olan da değildir. Halkla eşit düzeyde bir alışveriş ilişkisi içerisindedir. Halktan kültürü alırken ona medeniyeti götürecektir.

Eğitim tarihçimiz Osman Ergin eğitime izafeten seçkinleri Dârülfünûna gidenler olarak tanımlarken, seçkinlerin modern toplumda zorunlu olarak ortaya çıktığını ve üniversiteden yetiştiğini söyler. Alimlerin üstün yetenekleri dolayısıyla seçkin olduklarını öne sürer. Zeki, yetenekli, zengin ve şehirli olanlar Dârülfünûn ve sultânîlere alınmalıdır çünkü zenginler ve şehirli seçkin olmaya daha yatkındır. Bu noktada Ziya Gökalp’ten ayrılarak seçkinci bir tavır gösterir. Fakir çocukların ancak çok yeteneklilerse yatılı olarak sultânîlere alınıp Dârülfünûna hazırlanmasını ister.¹⁰⁴

¹⁰³ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, s.42

¹⁰⁴“Seçkin Dârülfünûn halkı demektir. Bir memlekette elitin zuhuru sebepsiz değildir. Seçkin, içtimai hayatın mütefekkir bir sınıf tarafından idareye ihtiyaç gösterecek derecede mu’dil complexe bir hale geldiği zaman zuhur ediyor. Asri millette seçkin Dârülfünûnda teşekkül eder. Her millet aynı derecede içtimaen muteazzi olamadığından, her milletin yetiştirebileceği ve yaşatabileceği elitin miktarı da muayyen ve mahdud olmak lazım gelir. Gerçi elite cemiyetin nisbeti kemmi olarak tayin edilmiş değildir. Fakat muayyen olan bir şey varsa o da gelişi güzel güzide yetiştirmenin ne iyi, ne de

Buna benzer seçkin bir tavrı 1882 yılında yayınlanan bir dergide görmek mümkündür. Demirci veya çiftçinin çocuğuna babasının mesleğini sürdürmek üzere eğitim verilmesi gerektiğinin vurgulandığı yazıda verilen örnekte bir uçta Dârülfünûn müderrisi diğer uçta çobanın seçilmiş olması konumuz açısından ilginçtir:

“...Her nev’ maârifin kâffe ahaliye neşr ü ta’mimi arzu ve talep etmek mevhum bir şeyle uğraşmak demektir. Çünkü, evvela her nev’ ulûm ve fûnûnu tahsile ömr-i beşer kifayet etmez. Sâniyen bu mümkün olsa bile ale-l-umum efrad-ı ahalinin mütefennin ve ülema olması faide yerine belki zararı mucib olur...Biz demek istiyoruz ki herkes mütefennin ve ülema olduktan yâni bir büyük Dar-ül-fünûnda müderris olabilecek bir hale geldikten sonra, çiftçi, demirci, çoban kim olacak, ve o ulemaları kim besleyecektir? Bundan maksadımız nev’-i beşerin böyle hidematında bulunan sınıf-u ahalinin zülâm-ı cehl içinde bırakılması değil, belki bunların, işlerine yarayabilecek maârifle tenvir-i ezh’an ve tezyin-i istifade etdirilmesidir...Elhasıl, maârif

mümkün olamayacağıdır. Her memleketde İptidailere mukabil bir amele sınıfı, Talilere mukabil bir hars sınıfı, âlilere mukabil bir mütehassıs sınıfı vardır. Bu sınıflar arasındaki ayrılık, cemiyetin bünyesine ve tekamülünün derecesine göre değişiyor. Asri ve normal bir cemiyette her ferd ruhen ve içtimaen müstaid olduğu sınıfa koşar. Bunun için herkes ya ameli, ya harsi, yahud ilmi bir tahsil alır. Lakin herkes hilkaten ilme namzed olmadığı gibi, herkes de mutlaka tahsilden tahrım edilemez. Herkes tahsili tali ve aliye cebredilemeyeceği gibi, tali ve ali tahsil de inhisar altına alınamaz. Alimler şüphesiz milletin güzideleridir. Çünkü ilim, sahibinden fikri ve manevi bir takım melekeler ister ki bunlar herkesde yoktur...Sultânîlere ve Dârülfünûnlara sevkdebileceğimiz talebe, yalnız güzide sınıf olmak lazım gelir. Zihinsiz, kabiliyetsiz, hatta servetsiz - çünkü bu günkü medeniyette, servetde ihtisasın, tetebbuun şartıdır – kimselerin Sultânîlere ve bu vesile ile Dârülfünûnlara doldurulmasında ne Sultânî bir gaye, ne de Dârülfünûn bir menfaat vardır. Ben Dârülfünûn şehrinin yalnız Dârülfünûn ahalisi ile iskan edilmesine taraftarım...Sultânîlere alınacak talebe tabii olarak yalnız iki menbeadan gelmelidir:

1) Ücretliler, bunlar bir kısım erbabı servet evladıdır, tahsili ali görmek arzusundadırlar. Bunun için gerek maddi ve gerek manevi vasıtalarla malikdirler. Okumak için paraları vardır. Bunlar ekseriya güzide bir nesil teşkil ederler. Gerçi her zengin evladının güzide olması icab etmez. Fakat güzideler ekseriyetle bu sınıf evladı arasından çıkar. Sultânî talebesinden ücret almak, Sultânîleri ücretli bir hale getirmek bu gibileri Darulfununa celbetmek için en mihaniki bir vasıta. Galatasaray Sultânîsi bu tarz Sultânîlerin en güzel en muzecidir. Birçok kıymetli memurlarımız ve mütefekkirlerimiz burada teşekkül etmiştir. Eğer Galatasaray gibi, mümtaz sınıfın evladını terbiye edecek Sultânîlere kâfi derecede malik olmazsak müstakbel sınıfı müdürü Amerikan kolejlerinde, Avrupa liselerinde milli zevki bozulmuş görmeğe mâhkum kalacağız.

2) İstidat ve kabiliyet zengin evlatlarına inhisar edemez. En aşağı tabakalardan dahîlerin bile zuhur ettiği görülüyor. Demokrat bir milletin vazifesi, bu cevherleri korumaktır. Bunun için de vasıta, âli tahsil imkanını bu gibi müstaid, fakat servetsiz, kimsesiz, mevkisiz olanlara temin etmektir. Buna da çare, Sultânîlerde meccanî tahsil imtiyazının hakikaten zeki, hakikaten kıymetli, hakikaten müstesna olan çocuklara hasretmektir. Vaktiyle bu usulün en bariz mümessili Mektebi Mülkiye idi. Bu mükemmel müessesenin memlekete pek kıymetli adamlar yetiştirmek hususundaki muvaffakiyeti imtihan ve istifa usulünü büyük bir dikkat ve itina ile tatbik etmesidir.” Osman Ergin, **a.g.e.** Cilt III-IV, s.1435

*ahalinin kâffe sınıfuna neşr-ü ta'mim olunmalı, fakat her sınıfın ihtiyacatına göre maarif verilüb, mesela demirci veya çiftçinin oğluna; kâtib memur yahud softa olmasını icab edecek maarif verilmeyüb, pederi gibi demirci yahud çiftçi olacak ve pederinin sanatını ilerletebilecek suretde tahsil-i ilm etdirilmelidir...”*¹⁰⁵

1869 Maarif Nizamnamesiyle idâdi ve sultânî adı verilen bugünkü lise düzeyinde okullar açılması kararlaştırılmıştı. İmparatorluğun dört bir yanında hızla yayılan bu idâdilerin seçkinlerin hacimsel genişlemesinde özel bir yeri vardır. Dârülfünûn denemelerinin 1900 yılına kadar başarısız olmasının en önemli nedeni yükseköğretim görmeye hazır öğrenci olmamasıydı. 1877 yılında taşrada bir tane, İstanbul'da ise altı tane idâdî mevcuttu. 1884-1894 arasında vilayet merkezlerinde idâdî sayısı 53'e ulaşmıştır. 1906 yılında ise imparatorluğun her köşesinde idâdî sayısı 109'a, öğrenci sayısı ise 20 bine ulaşmıştır. Bu idâdîlerin hemen hepsi yatılı olduğu için taşradan öğrenciler de buralarda okuma fırsatı bulmuştur. Bu okullar halka açık olmasına rağmen daha çok memur çocuklarının okuduğuna dair kayıtlar mevcuttur. 1895-1896 yıllarında taşra maarif yetkilileri, idâdîlerden halkın fakir çocuklarının değil memur çocuklarının yararlandığını öne sürerek bu okulların masraflarının memur maaşlarından karşılanmasını ve okulların ücretli olmasını teklif etmişlerdir. İdadilerin masrafını karşılamak için sunulan bir başka teklif ise şöyledir: vilayet ve sancak merkezlerinde satılan beyaz (has) ekmeğin her kilosundan ve kesilen her hayvan başına maarif için bir miktar para alınmalıdır. Ayrıca taşra maarif yetkilileri idâdîlere fakir halk çocuklarının gitmesinin de zararlı olacağını düşünüyorlardı. Çünkü bu fakir çocuklar zenginleri görüp nihilizm, anarşizm ve sosyalizm gibi muzır fikirlere yönelebiliyorlardı. Bayram Kodaman'a göre Maarif taşra teşkilatının bu tavrı kaynakların iptidai ve rüştiye gibi ilk kademe okullara ayrılmasını istemesinden kaynaklanıyordu. Merkez ve taşranın önceliklerinin farklı olması bu çatışmayı ortaya çıkarıyordu. Merkez bir an önce kalifiye eleman ihtiyacını gidermek istiyordu taşra ise okuryazar insanlara ihtiyaç duyuyordu.¹⁰⁶

¹⁰⁵ M. Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1986, s.614

¹⁰⁶ Bayram Kodaman, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, 124-128

İdadilere dair yönetmelikten bu okulların parasız yatılı öğrenci de kabul ediyor olduğunu anlıyoruz. Dolayısıyla fakir çocukların buralarda okumasının engellenmediği bilakis devlet tarafından teşvik edildiği sonucuna varıyoruz. İdadilerden önce kurulmuş olan ve tamamen parasız yatılı olarak kimsesiz çocukların alındığı Darüşşafaka'nın (1863) varlığı da bunu destekleyen bir örnektir.

Sonuç olarak kaht-ı ricâl meselesi denilen eğitilmiş insan azlığı modernleşme sürecinin başlamasıyla derinden hissedilmiştir. Okullaşma konusunda büyük hamleler yapmış olan II. Abdülhamit'in kaht-ı ricâli memleketin önemli bir meselesi olarak gördüğünü biliyoruz.¹⁰⁷ Birinci Meclis-i Mebusan'ın açılışında bütün ıslahatların ve terakkinin “ancak ulum ve maarif kuvvetiyle” mümkün olacağı kuvvetle vurgulanarak maarifle ilgili kanun tasarılarının derhal meclise gönderilmesi istenmiştir.¹⁰⁸ Vasıflı insan gücü meselesininin eğitimle çözüleceğine dair güçlü bir inanç söz konusudur. Bu çerçevede modernleşen Osmanlıda eğitimle mevki kazanıldığını ve o mevkiye matuf statü onuruna erişildiğini, seçkin oluşumu ve dolaşımında temel dinamiğin eğitim olduğunu söyleyebiliriz.

Dârülfünûn hocalarının baba mesleğine baktığımızda memur çocuklarının yoğunluğuyla karşılaşmakla birlikte bir kalıtsallık ve kapalılık söz konusu değildir. Eğitim herkese açıktır lakin toprakla bağıni koparmamış olanlara ve zanaatkâr kesime özellikle uzaktır. Köylüler insan gücüne ihtiyaç duyduğu için uzun eğitim süreçlerine sıcak yaklaşmamanın yanında yaşam biçiminin getirdiği vizyonda standart kurumsal eğitimin yeri yoktur. Buna ilaveten laik eğitim kurumlarına mesafeli durmaları da söz konusudur. İmparatorluk mentalitesinde zorunlu eğitim uygulaması ise zaten mevcut değildir.

Weber Modern bürokrasinin gelişim sürecinde eğitim yoluyla kazanılan uzmanlığın avantajlı makamları tekel altına aldığını, diplomalar ve sınavlarla ayrıcalıklı bir kesimin ortaya çıktığını belirtir.¹⁰⁹ Colins modern toplumu ‘diploma toplumu’ olarak adlandırmıştır.¹¹⁰ Eğitimin ve diplomaların önemli olduğu bir dünyada yükseköğretim kurumlarındaki öğretim üyeleri hem eğitimin en yüksek basamaklarına ulaşmış oldukları için hem de yeni seçkinleri yetiştirdikleri için

¹⁰⁷ Ayşe Osmanoğlu, **Babam Sultan Abdülhamid**, İstanbul, Selis Kitaplar, 2. Baskı, 2008, s.174

¹⁰⁸ Bayram Kodaman, **a.g.e.**, s. 28

¹⁰⁹ Weber, **Sosyoloji Yazıları**, s.321

¹¹⁰ Bryan, Turner, **Statü**, s.15

yüksek itibara sahip olmaları kaçınılmazdır. Fakat diplomanın kazanımlarını ekonomik güç ve nüfuzla birleştiren siyasi ve ekonomik seçkinler karar alma süreçlerinde daha etkili pozisyonlara ulaşarak aydın seçkinleri ikincil pozisyonlara itmektedir.

2.4. Bürokrat Aydın Kaynaşması

Tanzimatten itibaren yöneten konumundaki sivil ve askeri bürokrasiyle çoğu zaman iç içe geçmiş bir aydınlar zümresi mevcut olmuştur. Aynı okullarda benzer eğitim süreçlerinden geçmiş bu kişilerin birçoğu hayatlarına memur olarak başlamış, öğretmenlik-hocalık yapmış, üst düzey idari mevkilerde, milletvekilliği gibi siyasi pozisyonlarda bulunmuştur. Memur aydını, sivil ve askeri bürokrasiden kolayca ayırmak mümkün değildir. Üniversite hocaları da bu aydın zümrenin en etkili kısmını oluşturmuştur. Ülkenin ilk ve uzun yıllar tek üniversitesi olan İstanbul Üniversitesi uzun yıllar boyunca bürokraside, politikada, iş dünyasında, akademide, sanat ve kültür alanında en üst pozisyonlarda yer alacak olan seçkinleri yetiştirmiştir.

İlk dönem üniversite hocalarının büyük çoğunluğu üniversitede ders vermenin yanında valilik, büyükelçilik, müsteşarlık vb. değişik devlet kurumlarında yöneticilik gibi görevlerde bulunmuştur. “Devlet için kurtuluş formülleri arayan bürokratik seçkinlerin oluşturduğu ittifaklarda aydınlar önemli bir yer tutmuştur. Aynı hedefe -devleti kurtarmak- yönelen bürokrat ve aydın kesim o kadar iç içe geçmiştir ki (aynı okullardan mezun olmuşlar vb) onları ayırıştırmak çok da kolay olmamaktadır. Bu biraz da “aydının iktidarda doğması”ndan kaynaklanmıştır.”¹¹¹

Erol Güngör Cumhuriyet bürokrasisinin Osmanlıdan farklı olarak yönetici seçkin pozisyonunda olduğunu vurgular. “Cumhuriyet bürokrasisi imparatorluktan devralınmıştı; fakat bu bürokrasi on yıllık bir harpten sonra kolunu kıpırdatamayacak hale gelmiş yorgun ve yoksul bir milletin nüfuzlu idarecileri durumuna geçmişti.”¹¹² Güngör aydın zümre için de “münevver tabaka” kavramını kullanır çünkü aydınların

¹¹¹ Özgür Önder, **Türk Bürokrasisi ve Bürokratik Elitizm**, Ankara, Otorite Yayınları, 2013, s.173

¹¹² Erol Güngör, “Yeni Türkiye’de Münevver Tabaka”, **Töre Dergisi**, Sayı 36, Mayıs 1974 s.20-29 s.25

sınıfların yokluğunda ayrı bir toplumsal zümre olarak vücut bulduklarını düşünür. Benzer bir düşünceyi Tanpınar'da da bulabiliriz: “Bizde sınıfların vâzih ve kat’i bir şekilde mevcut olmaması, münevveri ayrı bir sınıf hâline getirmektedir ki, bu cemiyetle olan alâkasını mübhem bir şekle sokuyor.”¹¹³

Güngör, ayrı bir sınıf telakki ettiği aydın kesimin bürokratik seçkinlerin bir parçası olarak toplumdan kopuk olduğunu belirtir:

“Türkiye’nin tek partili cumhuriyet devrinde münevver tabakanın biraraya geldiği yerler birkaç çatı altına inhisar etmişti: Üniversite, Dil Kurumu, Tarih Kurumu, Parti, Meclis ve büyük şehirlerde çok sayıda devlet memuru istihdam eden devlet daireleri. Üniversitede muhtariyet olmadığı için bu müessese hükümetin, dolayısıyla partinin kontrolü altındaydı. Tarih ve Dil kurumları ise partinin hem maddî hem de ideolojik kontrolü altındaydı. Bu devirde münevverlerin ideolojik bakımdan çeşitli istikametlere ayrılmaya başladığı, İkinci Dünya Harbi’yle birlikte ortaya çıkan gruplaşmalardan anlaşılmaktadır. Fakat münevver tabaka büyük çoğunluğuyla bir bürokratik seçkin olarak devam ediyordu ve bunlarla halk arasında açık, hattâ kesin farklar bulunduğu görülmekteydi. Türkiye’de münevver zümre, İkinci Dünya Harbi’ne kadar, devlet kadrolarını dolduran bir bürokratik seçkin olarak karşımıza çıkmaktadır.”¹¹⁴

Güngör’ün bu çözümlemesinde tek partili dönemin sonuna kadar üniversite öğretim üyeleri de bürokratik seçkinlerin bir parçasını oluşturmaktadır. Ancak 1933 öncesinde üniversite hocalarının önemli bir kısmının hükümete mesafeli durduğunu söyleyebiliriz. Bu hem II. Meşrutiyet dönemiyle birlikte belirginleşen siyasi ayrılıklardan hem de Ziya Gökalp, Emrullah Efendi, İ. Hakkı Baltacıoğlu gibi önemli figürlerin Humboldt tipi liberal üniversite anlayışına bağlı olarak savunduğu özerklik inancından kaynaklanıyordu. Nitekim 240 öğretim görevlisinden 157’si 1933 yılında tasfiye edilmiş ve üniversite bürokrasinin ve hükümetin eksenine oturtulmuştur. Genel hatlarıyla Dârülfünûnda ve akabinde üniversitede öğretim üyeliği yapmış kimselerin Güngör’ün bahsettiği münevver zümre ve bürokratik seçkinlerle örtüştüğünü söyleyebiliriz. Zira toplumsal kökenleri itibariyle büyük oranda

¹¹³ Ahmet Hamdi Tanpınar, **Edebiyat Üzerine Makaleler**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2. Baskı, s. 50

¹¹⁴ Erol Güngör, “Yeni Türkiye’de Münevver Tabaka”, **Töre Dergisi**, Sayı 36, Mayıs 1974 s.20-29

bürokrasi içerisinde yer alan ailelerin çocuklarıdır. Bu yüzden akademik figürler üzerine konuşurken aydınlar ve bürokratik seçkinler üzerinde de durmak gerekir.

Ülgener çoğunluğu devlet bursuyla yurt dışında okumuş, yönetici bürokratik seçkin durumundaki bu münevver zümreyi ‘devletli aydın’ olarak adlandırır ve temkinli yaklaşır. “Devletli aydın hem dili dönen hem de gücü yeten bir varlık olarak çok tehlikeli olabilir.”¹¹⁵

Yöneten ve yönetilen ayrımı modern okulların kurulmasıyla farklı bir muhteva kazanarak devam etti. Üniversite öğretim kadroları bürokratik seçkinlerin içerisinde yer aldı. Modern eğitim almış seçkinlerden oluşan ordu, yargı kurumları ve üniversite siyasi iktidarı etkileyip, yönlendirebiliyordu. Şerif Mardin de yöneten ve yönetilen arasındaki bu tarihsel ikiliğin ve devlet seçkinleri arasındaki ikili rekabetin aşılamadığı düşüncesindedir.¹¹⁶

Heyd’in belirttiği gibi Gökalp Osmanlı Devletinde, Osmanlı bürokrasisiyle bu bürokrasinin yönettiği Türk halkı arasında devamlı bir sınıf kavgası olduğunu ileri sürer. Milli bir bürokrasi oluştuğunda yöneticilerle halk arasındaki çatışmanın son bulacağına ve iki sınıfın kaynaşacağına inanır.¹¹⁷ Milli bürokraside manevi yöneticiler eğitim görmüş aydınlar veya güzideler olacaktır. Gökalp’in güzide dediği seçkin tipi bir realiteyi değil bir temenni ve ideali işaret etmektedir. Güzideler halkla iç içe, bildiğini halka öğretene ve halktan da öz kültürü öğrenen kimsedir. Üstünlüğü aldığı pozitif eğitimde, zaafı ise halk kültürüne yabancılaşmış olmasındadır. Seçkin halk ilişkisinde ilk adımı atacak olan ve bu ilişkiyi yönetecek olanlar seçkinlerdir. Halktan ulusal kültürü inşa edeceği hammaddeyi alacak onu işleyecektir. Bu arada halka hem ulusal bilinç aşılayacak hem de eğitim, tarım, hayvancılık, sağlık gibi konularda bilimsel ve teknik destek sağlayacaktır. Ancak Gökalp 1924’te ölmüştür ve yeni yöneticiler ile halk arasındaki ilişki onun hayal ettiği gibi gelişmemiş, yönetenler ve yönetilenler iki ayrı grup olarak kalmaya devam etmiştir.

Eğitilmiş insanların yüksek statü sahibi olmasını etkileyen bir diğer faktör de Osmanlıda Fransız etkisinin yoğunluğudur. "Latin veya Fransız tarzında üniversite okuyanlar üst tabakayı teşkil eden seçkinleri oluşturur, bunlar topluma model olarak

¹¹⁵ Sabri F. Ülgener, *Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler*

¹¹⁶ Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, s.117

¹¹⁷ Uriel Heyd, *Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, Sebil Yayınları, 1980, s.104

sunulur. Araştırma bu kurumlarda çok önemli değildir."¹¹⁸ Fransa'da Anglo-Sakson dünyaya göre aydınların statü onuru daha yüksektir. Aron'a göre Fransız aydını İngiliz, Alman ve ABD aydınına göre daha saygındır. Fransız aydınları siyasal yaşamın idari, pratik yönleriyle ilgilenmezler, toplumu daha köktenci eleştirirler. Fransa'da aydın öncelikle toplumu eleştiren kişidir. 1871'den 1958'e kadar Fransız Meclis üyelerinin yarıdan fazlası aydın kişilerdir. Bunlar uzlaşmaz ideologlar, tutkulu polemikçilerdir. Gerçekçi değillerdir.¹¹⁹ Ayrıca Fransız idari seçkinlerini eleştiren bir yazar kendi elemanlarını kendi içlerinden aldıklarını, üstün ve egemen bir topluluk oluşturduklarını, siyasal müdahaleden bağımsız, "tüm siyasi fırtınaların boş yere dövdüğü bir kayaya" benzediklerini söylüyor.¹²⁰ Fransa'da memur hukuk karşısında idare tarafından korunur, kamu hizmetkârı değil kamu yetkilisi olarak görülür ve kendisini entelektüel addeder. Teknokrat özellikler gösteren bu bürokrat tipi ülkesinin geleceği için çalıştığını iddia eder.¹²¹

Aydınlarımızın Fransız tipi seçkinli entelektüele daha yakın olduğunu gözlemlediğimiz birçok örnek vardır. Tipik Alman entelektüel orta düzey devlet memuru pozisyonunda bir üniversite hocasıyken, Fransız entelektüel iktidarın koridorlarında gezinen ama bir yandan da devrimci potansiyel taşıyan bir kültürel seçkindir. Alman entelektüel sistematik, bilimsel ve kılı kırk yarmaya meyyalken, Fransız aydını bilime olduğu kadar siyasal tartışmalara heveslidir, kendisi de dahil olmak üzere her şeyi şık bir üslupla eleştirip, sorgulamada maharetli bir hatip ve yazardır. Durkheimci gelenek bahsedilen Fransız entelektüellerin sosyal ortamında yeşermiş olabilir.¹²²

O dönemde Osmanlı münevverleri arasında Le Bon çok popülerdir. Dolayısıyla Le Bon'un kitleye dair düşüncelerinden ve elitist tavrından yoğun bir etkilenme olması kaçınılmazdır. Le Bon'un en sadık takipçilerinin başında Batıcı düşünürlerin ileri gelenlerinden Abdullah Cevdet gelmektedir. Gökalp'in Halk ve Güzideler adlı çalışması da Le Bon'dan esinlenmişti. Fikir adamları dediği güzideler özel bir grup olarak toplumu yeniden yoğuracaklardır. Gökalp'e göre güzideler hakiki

¹¹⁸ İhsanoğlu, *Dârülfünûn*, s.64

¹¹⁹ Bottomore, *Seçkinler ve Toplum*, s.79

¹²⁰ Bottomore, *a.e.*, s.92

¹²¹ Özgür Önder, *Türk Bürokrasisi ve Bürokratik Elitizm*, s.128-129

¹²² Collins, *a.g.e.*, s.22

yöneticilerdir, onlar manevi bir hükümet teşkil ederler çünkü onlar milletin beynidir, milli şuurları onlarda tezâllül eder. Siyasi yöneticiler icra organından başka bir şey değildir.

Bu dönemin düşünce dünyasında sosyolojinin özel bir yeri vardır. Ahmed Rıza-Comte, Ziya Gökalp-Durkheim, Abdullah Cevdet-Le Bon, Prens Sabahaddin-Le Play sosyolojisinin takipçisi ve aktarıcısı olmuştur. Batıda sanayi devrimiyle dönüşen toplumun sorunlarına çare bulmak için doğmuş olan sosyoloji burada toplumu dönüştürmekte kullanılmak istenmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1946 YILINA KADAR ÜNİVERSİTE VE ÖĞRETİM ÜYELERİ

Tezimize konu olan öğretim üyeleri Tanzimatla Cumhuriyet arasındaki dönemde imparatorluk topraklarında dünyaya gelmiş ve Tanzimat sonrasının yeni atmosferinde gençliklerini idrak etmişlerdir. 1900’de kurulan Dârülfünûn-ı Şahane’nin ilk kadrosunda yer alan en yaşlı hocalar 1840-1860 yılları arasında doğanlardır ve ekserisi İlâhiyât ve edebiyat şubesi hocalarıdır. Sadece 4 kişi Fen şubesi hocasıdır ve bunların üçü gayrimüslim Osmanlı, birisi de Sakız Adası doğumlu ve Harbiye Mezunu Mehmed Nadir Bey’dir.

46 yıllık süre içerisinde üniversitede görev almış olanlardan doğum yerini bilebildiğimiz 247 öğretim üyesinden 128’i İstanbul doğumludur. 54 kişi bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırlarındaki değişik şehirlerindendir. 47 kişi bugün sınırlarımız dışında kalmış olan Balkan şehirlerinde dünyaya gelmiştir. 11 kişi Azerbaycan, Kazan, Başkurdistan, Kırım gibi Türk coğrafyasında doğmuştur. 6 kişi yine bugün sınırlarımız dışında kalmış olan Yemen, Bağdat, Şam, Lübnan gibi İmparatorluğun Arap bölgelerindendir. (Bu altı kişiden dördü babaları valilik görevindeyken bu şehirlerde doğmuşlardır.) Bir kişi ise İngiliz hâkimiyeti altındaki Kıbrıs doğumludur. Dârülfünûn’da eğitim dilinin Türkçe olmasından olsa gerek İmparatorluğun Türkçe konuşulmayan bölgelerinden olanlar yok denecek kadar azdır.

Bu bölümü iki başlık altında incelemek uygun olacaktır. Öncelikle kuruluştan başlayarak 1900 ile 1933 arasını bir başlık altında ele alacağız. Üniversite reformundan başlayarak yeni bir üniversite yasasının çıktığı ve çok partili hayata geçişin yaşandığı 1946 yılına kadar olan süreci ayrı bir başlıkta inceleyeceğiz.

Bu bölümde öğretim üyelerinin lise, üniversite ve yurtdışı eğitimlerini, doğum yerlerini, babalarının mesleklerini prosopografik yöntemle ele alacağız.

Tezimizde üniversitede ders veren insanları hangi kavramla adlandıracağımıza dair tereddütler yaşadık. İlgili dönem için bugün bir meslek ismi olarak kullanılan

akademisyen kelimesini kullanmak doğru olmazdı. Bahsedilen zaman diliminde böyle bir tabir olmamasının yanında üniversitede öğretim işinin henüz bir meslek haline gelmemiş olması da söz konusuydu.

O yıllarda üniversitede ders veren kişiler için müderris, muallim, müderris muavini, muallim muavini gibi tabirler kullanılıyordu. 1900 yılında Dârülfünûnu-ı Şahane Nizamnamesinde öğretim işini yapacak olanların geneline muallim denilmektedir. 1912 tarihli Nizamname Layihasında öğretim kadrosunun geneli için muallim ifadesi kullanılırken hocalardan müderris olarak söz edilmektedir. Bu layiha kanun tasarısı haline geldiğinde müderris ve muallim kavramlarının ayrıldığı görülür. Müderris kavramı profesör anlamında kullanılırken Müderris muavini tabiri de geçmeye başlamıştır. ‘Mehazır muallim’ tabiri de konferans şeklinde ders verecek ve ders başına ücret alacak olanlar için kullanılmaktadır. 1918 tarihinde Meclis-i Müderrisin ve müderris ifadeleri kullanılmaktadır. Bazen hey’eti talimiye, bazen tedris heyeti denilmektedir. Muallim bazen tüm öğretim kadrosunu ifade etmek için bazen de müderristen sonra ikincil seviyedeki hocaları (doçent) ifade etmek için kullanılmaktadır. 1919 tarihli Dârülfünûn-ı Osmani Nizamnamesi’nde ‘Heyet-i İlmiye’ denilmekte ve bu heyetin müderris ve muallimleri içerdiği belirtilmektedir. Muallimler Dârülfünûnun seçkin mezunları arasından dil bilmek koşuluyla imtihanla alınırlar. Ayrıca bir eser yazıp savunmak ve müderrislerin huzurunda tafsilatlı bir ders takriri yapmak zorundadırlar.

1933 reformundan sonra Dârülfünûn yerine üniversite kavramı kullanıldığı gibi müderris, muallim gibi ifadeler de ortadan kalkmış, ordinaryüs, profesör, doçent, asistan kavramları kullanılmaya başlamıştır. Ancak kanun ve yazışmalarda kadronun bütünü için tedris heyeti denilmektedir. 1 Ağustos 1933 tarihli talimatnamede ‘emin’ ve ‘fakülte reisi’ denilmekte iken 18 Aralık 1933 tarihli ek talimatnamede rektör ve dekan ifadeleri kullanılmıştır.

1942 yılında bir kanun tasarısında (“Üniversite ve Yüksek Okul Öğretmenleri Kanun Layihası”) öğretim işiyle uğraşan kişiler öğretmen olarak anılmaktadır. Aynı yıllarda İstanbul Üniversitesinin hazırladığı bir tasarının ismi “Üniversiteler Öğretim Öğeleri Hakkında Kanun” şeklindedir. Tasarının içeriğinde “üniversite öğretim heyeti” şeklinde geçmektedir. 1943 yılında Maarif Vekâleti kanun tasarısı yazışmalarında “Üniversite ve Yüksek Okullar Öğretmen ve Yardımcı Öğreticileri”

şeklinde ifade edilmektedir. Yine tasarının içerisinde “yüksek tahsil öğretmenliği” ibaresi bulunmaktadır. Yardımcı Öğreticiler; Lisan Öğretmenleri (lektörler), teknik ve artistik dersleri okutanlar ve asistanlardır. 1961 Anayasasında “öğretim üyeleri ve yardımcıları”, 1982 Anayasasında “öğretim elemanları” olarak geçmektedir.

1946 Üniversiteler Kanununda doçent ve profesörlere “öğretim üyesi” denilmektedir. Öğretim görevlileri, okutmanlar, uzmanlar, tercümeciler ve asistanlara “Öğretim Yardımcıları” denmektedir. 1946 yılında Üniversiteler Kanunu’nun kabulü üzerine yapılan törende konuşan Rektör Tevfik Sağlam ve Sıddık Sami Onar, “akademik meslek” tabirini kullanmaktadır. Onar, ‘Akademik meslek’ doğmadığı için ilmi araştırmalar yapılmadığını ve 1933’te Üniversitenin tamamen Maarif Vekâletine bağlandığını ifade ederek yeni yasada “Üniversite öğretim ve araştırma işleriyle uğraşma ayrı bir meslek haline getirilmiş, akademik meslek adını taşıyan bu mesleğe girenlerin hallerini, istikballerini teminat altına alacak hükümler konulmuştur” demektedir.¹

Maarif Vekâleti İstanbul Üniversitesinin görüşlerini de dikkate alarak hazırladığı son tasarıda “Üniversite Öğretim Mesleği Üyeleri” demektedir. Görüldüğü üzere ele aldığımız dönemde akademisyen tabiri kullanılmamaktadır ve kanun tasarılarından anlaşıldığı gibi üniversite hocalığı henüz tam anlamıyla bir meslek haline gelmemiştir.

Üzerine araştırma yaptığımız dönem aslında öğretim üyeliği mesleğinin üniversiteyle beraber doğup geliştiği dönemdir. Üniversitenin olmadığı bir toplumda ilk hocaların meslekten olmaları zaten mümkün değildir. Dolayısıyla ilk kadrolar bu işe en yakın işlerle uğraşanlardan oluşturulmuş ve üniversitenin gelişme döneminde bu kimseler müesseseyi taşımışlardır.

1946 Üniversiteler Kanununda üniversite Sıddık Sami Onar’ın tabiriyle fakülteler, enstitüler ve mekteplerin bir federasyonudur. Üniversite idari anlayışının temelinde adem-i merkeziyet ilkesi vardır. Fakülte ve enstitüler ilmi, idari ve mali bakımdan müstakil bir varlık olarak tanınmıştır. Rektörler ve dekanlar seçimle işbaşına gelir. Fransa’da olduğu gibi en yüksek oy alanlardan birisinin Bakan tarafından seçilmesi gibi bir usul de yoktur. Üniversite hiçbir bakanlığa bağlı

¹ Emre Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi*, Cilt V, s. 354

değildir. Üniversite ile hükümet arasındaki bağı Milli Eğitim Bakanı sağlar fakat bakanın üniversite üzerinde bir yaptırımı yoktur. Bakan herhangi bir konuda itiraz etse bile Üniversiteler Arası Kurulun kararı geçerlidir. Üniversite öğretim üyeleri diğer devlet memurlarından tamamen ayrı kanunlara tabidir. Akademik ünvanlar bir kere alındıktan sonra şahsa bağlıdır. Öğretim üyeleri protokollerde bakanlardan başka bütün devlet memurlarından önde gelir. Danıştay, Yargıtay ve Sayıştay üyeleriyle eşit muamele görürler. Bu kanun yüksek ve müstakil bir akademik mesleğin doğmasına ve gelişmesine imkân vermektedir.

4936 sayılı kanun TBMM’de görüşülürken Kasım Gülek “1933 senesinde üniversite reformunu yaptığımız zaman mevcut hakları tanımamış birçok hocaları çıkarmıştık. Hatıra gelebilirdi ki, bugünkü kanunla koyduğumuz standartlara uymayan doçent ve profesörleri de bu kanunla tasfiye edelim” diyerek önce tasfiye yapalım sonra kanun çıkaralım teklifinde bulunmuştur.²

Üniversite hocasının bir araştırmacı tarafı olduğu gibi bir de öğretmen yanı vardır. Hem sistemin ihtiyaç duyduğu insanları yetiştirme hem de sistemin ihtiyacı olan bilgiyi üretme görevini birlikte ifa eder. Bazen de iş dünyasına, bürokrasiye ve siyasetçilere danışmanlık yaparak sisteme daha doğrudan müdahil olabilir. Bazen de hocalar doğrudan siyasete girerek vekillik, bakanlık yapmaktadır. Ancak siyasete giren öğretim üyesi sayısı bugüne doğru geldikçe azalmıştır. Bugün akademisyen kökenli milletvekili oranı geçmişe nazaran oldukça azdır.

3.1. Dârülfünûnun Kuruluşu ve Gelişimi

Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi'nin mahsulü olarak ortaya çıkan XIX. yüzyıl Avrupa Üniversitesinin bir İslam toplumunda Müslüman idareci ve aydınlar tarafından kurulması ilk olarak Osmanlı Dârülfünûnunda görülür.³ Ancak farklı tarihsel ve sosyal koşullarda ortaya çıkmış bir kurumun burada ayakta durabilmesi hiç kolay olmamış, bunun için yarım asır süren bir hazırlık evresi gerekmiştir.

² Emre Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi*, Cilt V, s. 60, Hirsch, s. 1042

³ İhsanoğlu, *Dârülfünûn*, s.349

Osmanlı İmparatorluğu XVII. yüzyılın başından itibaren sıkıntılar yaşamaya başlasa da XVIII. yüzyıla gelene kadar klasik eğitim kurumlarıyla varlığını sürdürdü. “XV. ve XVI. yüzyıllarda kuvvetlenen merkezi otoritenin sağladığı siyasi istikrar ve iktisadi refahın bir sonucu olarak seçkin bilim adamları ve sanatkârların imparatorluğun başşehirinde toplanması ve medreselerin zengin vakıflara sahip olmaları canlı bir bilim ortamı oluşturmuştu. Ancak Osmanlılarda ilim hayatının gelişmesine müsait şartların XVII. yüzyıldan itibaren tedrici olarak aksi yönde tezahür etmesi söz konusudur.”⁴

XVIII. yüzyılın başından itibaren savaşlarda alınan yenilgiler devletin bekası ile ilgili endişelere yol açmıştı. Çözüm arayışları çerçevesinde modernleşme doğal olarak öncelikle ordudan başladı. 1826'da Yeniçeri Ocağı lağvedildiğinden ordunun modern anlayışla yeniden kurulması söz konusuydu.

Aynı yıl kurulan Evkaf Nezâreti tüm vakıf gelirlerini devletin kontrolü altına alıyordu. Böylece XVII. yüzyıldan beri zayıflayan medreseler maddi kaynaklarını da yitirince etkisizleşmeye başladı. Bundan sonra ıslahat çerçevesinde gitgide batılı özellikleri artan okullar açıldı, yurtdışından uzmanlar getirildi ve eş zamanlı olarak da “1830 yılında ilk örneği görülen ve 1835 yılından itibaren bir devlet politikası haline gelen yurt dışına öğrenci gönderme uygulaması çerçevesinde Paris, Viyana ve Londra’ya öncelikle ordu teknolojisinin üretilmesinde istihdam edilmek üzere askerî öğrenciler gönderilmiştir. İlerleyen yıllarda teknik kalkınma sivil alanlara doğru genişlemiş ve bu çerçevede açılan sanayi kurumları ile zirai çiftliklerde ve bu alanlara yönelik açılan eğitim kurumlarında istihdam edilmek üzere, yine modern teknik bilgiyi transfer edecek öğrenciler Avrupa’ya gitmiştir.”⁵

Tanzimat döneminde mülkî idare yeniden organize edilerek ticaret, tarım ve sanayide verimi arttırmanın yolları aranıyordu. Askerlik, vergi ve ticarete dair standartlar belirlenmesi, yasalar çıkartılması iktisadi gelişmeyi sağlamaya dönük teşebbüslerdi. Tanzimat reformlarının istenilen başarı düzeyine ulaşabilmesi için eğitimin öneminin farkına varan devlet, halkın eğitilmesi için okulları yaygınlaştırmaya başladı.

⁴ Mustafa Kaçar, Bilim Sosyolojisi, Sosyoloji Yıllığı 16., Ed. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan “Cumhuriyet’in Devraldığı Yüksek Öğretim Mirası”, 693-720, s.693

⁵ Aynur Erdoğan, **Yurt Dışı Eğitim ve Türk Modernleşmesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 14

II. Mahmut döneminde kamu eğitimi konusunda arayışlar başlamıştı ancak amaç öncelikle münevver bendegân (aydın memur) yetiştirmektir. 1838'de memurların devam etmek zorunda olduğu Mekteb-i Maarifi Adliye'nin kuruluşu bununla ilgiliydi. Abdülmecid halkın eğitimine özellikle önem veriyor, kamu eğitimi (terbiye-i amme) meselesi ile bizzat ilgileniyordu. 1845 tarihli bir hatt-ı hümayunda "ilim ve fenlerin membaı ve sanayinin kaynağı olacak mekteplerin icadı ve inşası ilk işlerinden addolunduğundan memleketin münasip mahallerine kurulması gereken mekteplerin tanzim edilmesini ve halk eğitiminin çaresine bakılmasını" emretmiştir. Emrin yer aldığı hatt-ı hümayunda eğitim ve sanayi ile modernleşme arasında kurulan bağ Tanzimat devri yöneticilerinin ve ardından bütün Osmanlı ricalinin ideali haline gelmiştir. Bunlar modern üniversite kavramının Avrupa'da ortaya çıkmasını sağlayan başlıca iki sebep olan kamu eğitimi ve endüstrileşmenin Osmanlı dünyasındaki iz düşümüdür.⁶

Abdülmecid'in eğitime dair emriyle kurulan Meclis-i Muvakkat 1846 senesinde bir Dârülfünûn kurma düşüncesini ilk kez resmen zikrettiğinde Avrupa'da modern üniversitenin ortaya çıkışının üzerinden çok zaman geçmemişti. Avrupa'daki benzerlerini örnek alarak üniversiteyi kurmaya çalışanlar, bilimle terakki yoluna girerek devleti kurtarabileceğine inanan üst düzey devlet adamlarıydı. Osmanlıda olduğu gibi Rusya, Japonya, İran, Mısır gibi ülkelerde de modernleşme teşebbüslerine üniversite kurma girişimlerinin eşlik ettiğini biliyoruz. Bu ülkelerde devlet eliyle başlayan modernleşme girişimlerinin en etkili ayaklarından birisi üniversite kurulması olmuştur. Zira üniversite hem bilimsel-teknolojik bilgiyi üretme hem de modernleşmenin ihtiyaç duyduğu siyasi, kültürel, bilimsel seçkinleri yetiştirme işlevine sahiptir. İlâveten üniversitelerin edebiyat fakültelerine yeni bir dünya görüşünün oluşturulup geliştirilmesi konusunda ideolojik misyonlar yüklenmiştir. İlk teşebbüslerde üniversitenin bu anlamda misyonu bir Osmanlı milleti yaratmaktır. Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı ile ilan edilen ideallere ulaşılmasında üniversitenin de rol oynaması bekleniyordu. Nitekim Osmanlı Üniversitesinin kapıları medresenin tersine gayrimüslimlere de açıldı. Gayrimüslim öğrenciler de hocalar da azımsanmayacak sayıda idi.

⁶ İhsanoğlu, *Dârülfünûn*, s.84

Osmanlıda Dârülfünûn kendini geliştirmek için ilim ve fenle ilgilenmek isteyenlerin ve bürokraside istihdama talip olanların devam edeceği bir merkez olarak düşünülmekteydi: "Derececi salisede olarak sunufi tebaai saltanatı seniyyeden her kim olursa olsun ikmalî kemâlâtı insaniye etmek için kaffei ulum ve fûnunu taallüm ve iktisaba hahişger olanlara ve eklamı padişahide istihdam arzusunda bulunanlara istihsalî fûnunu matlubenin merkez ve makarri olmak ve...anda hiçbir nevi fen ve ilmin talim ve taallümü giru kalmamak ve derununda talebei ulum gece ve gündüz beytutet ve ikametle, iktiraf ve iktisabı kemalata say ve ikdam eylemek velhasıl bilcümle levazimat ve teferruatı kâmilî tesviye kılınmak üzere Dersaadette münasip bir mahalle bir Darülfunun inşası..."⁷

Burada öncelikle "kemâlât-ı insaniye" den bahsedilmesi bir eğitim ideali olarak uzmanlık bilgisinin henüz "kâmil insan" olmanın önüne geçemediği bir dünya görüşünün ifadesi olarak okunabilir. Weber'in aşağıdaki alıntıda "kültürlü adam" dediği tip Osmanlıdaki kalem efendisi, kamil insan tipine yakındır.

*"Feodal, teokratik ve patrimonyal egemenlik yapıları gibi çok değişik sistemlerde eğitimin amacı "uzman"dan çok "kültürlü adam" yetiştirmek olmuş ve toplumsal saygınlığın temelini bu oluşturmuştur... "Kültürlü adam" terimini burada tümüyle değer yargılarından uzak bir anlamda kullanıyoruz. Kasdimiz, öğretimin amacının özel uzmanlık eğitimi değil, kişiyi toplumda "kültürlü" kabul edilen bir düzeye ulaştırmak olduğudur. Egemenliğin yapısı ve yönetici tabakaya üye olmanın toplumsal koşulları tarafından belirlenen "kültürlü kişi" kavramı, öğrenim idealini oluşturuyordu. Bütün bir eğitim, bir şövalye ya da asetik tipini, Çin'de olduğu gibi bir yazar-çizer tipini, Hellas'daki gibi bir gimnazyumlu hümanist tipini, ya da Anglo-Saksonlar'da olduğu gibi bir geleneksel centilmen tipini yaratmayı amaçlıyordu. Yönetici tabakanın yeterlilik nitelikleri, "daha fazla" uzmanlık bilgisinden çok "daha yüksek" kültür düzeyine sahip olmakla ölçülüyordu. Özel askeri, teolojik ve hukuki yetenekler de elbet geliştiriliyordu, ama Hellenik dönemde olsun, Orta Çağ'da ya da Çin'de olsun, asıl ağırlık, kişinin uzmanlık alanında "yararlı" olandan apayrı öğrenim konularına veriliyordu."*⁸

⁷ Osman Ergin, a.g.e., Cilt I-II, s.545

⁸ Weber, *Sosyoloji Yazıları*, s.322-323

Ulema, asker ve bürokratlardan seçilenlerle oluşturulan Maarif Meclisi Kurulu 13 Mart 1845 tarihinden itibaren Babıali'de Beşiktaş Ulema Grubuna* mensup reis'ül ulema Melekpaşazâde Abdülkadir Bey başkanlığında çalışmalarına başlamıştır. Kurul üyeleri; geleceğin şeyhülislâmlarından Arif Hikmet Bey, vakanüvis Esad Efendi, Babıaliden yetişme mühürdar Said Muhib Efendi, Meşrebzâde Mehmed Arif Efendi, Avrupa'da tahsil görmüş Harbiye Mektebi Nâzırı Ferik Mehmed Emin Paşa, sonradan sadrâzamlığa kadar yükselen Keçecizâde Fuad Paşa'dır. Kurulun kâtibi ise reis-ül küttâb kâtibi ve vakanüvis Mehmed Recai Efendi'dir. Dördü ilmiyeden, üçü bürokrat, biri askeriyeden olan bu şahıslar yeni bir eğitim politikasının temel prensiplerini tespit etmek ve planlamakla görevlendirilmişlerdir. Osmanlı modernleşmesinin bir parçası olan yeni eğitim anlayışına göre Osmanlı vatandaşları her şeyden önce dini kültüre sahip olacak, bunun yanında modern bilimleri deVâlâ öğrenerek Osmanlı cemiyetini oluşturacaklardır. Bu muvakkat meclis onbir ay çalışarak Meclis-i Vâlâ'ya ilk layihasını takdim etti. Meclisi Vala'nın bu layihayı da görüştüğü mecliste 19 Şubat 1846 tarihli mazbatada asıl hedefin “malumatlı bendegân” yetiştirmek olduğu ifade edilmiş ve Dârülfünûn kelimesi ilk kez telaffuz edilmiştir. Halk eğitiminin yanında modernleşme ile değişen devlet yapısının acil ihtiyacı olan donanımlı memur yetiştirmek hedeflenmiştir.⁹ Kurulda dikkat çeken şey mümkün olduğu kadar Avrupa ile temas etmiş kişilerin varlığıdır. Tercüme odasından yetişme Fuad Paşa, sonradan hariciye Nezâretine dönüşen reis-ül küttâb mensupları ve Avrupada eğitim almış bir asker kurulda yer almaktadır. Kurulun Başkanı olan Melekpaşazâde Abdülkadir Bey ulemadandır lakin Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi mensubudur. Bu cemiyette Avrupa'da elçilik yapmış ve Batı kültürüne aşina kişiler vardır.

Kuruluş çalışmaları 1846 yılında başladı. Dârülfünûn'a öğrenci sağlamak için Valide Mektebi adıyla Arapça, Farsça, matematik, geometri, fizik dersleri okutulan

*Beşiktaş Cem'iyet-i İlmiyesi olarak da bilinir. Cevdet Paşa'nın bildirdiğine göre Beşiktaş ile Ortaköy arasında yalıları bulunan, Londra'da büyükelçilik yapmış İsmâil Ferruh Efendi (ö. 1840) ile vak'anüvis tabip Şânîzâde Atâullah Efendi (ö. 1826), Melekpaşazâde Abdülkadir Bey ve Kethüdâzâde Ârif Efendi (ö. 1849) genellikle kendi aralarında, zaman zaman da dışarıdan gelen bazı talebe ve dinleyicilerin katıldığı toplantılarda din, felsefe, tıp, fen ve edebiyat konularında ilmî konuşma ve tartışmalar yapmaktaydılar. TDV Ansiklopedisi, Cilt 05, s. 552

⁹ İhsanoğlu, *Dârülfünûn*, s.85-86

lise düzeyinde bir okul kuruldu. Dârülfünûn'a dil, edebiyat, tarih fen ve teknik alanlarında Türkçe kitaplar hazırlaması için 1851'de Encümen-i Dâniş denilen bir topluluk oluşturuldu. İlmiyeden Ataullah Efendizade Şerif Efendi başkan, hekimbaşı Abdullah Molla oğlu Hayrullah Efendi başkan vekili seçildi. Padişahın da katıldığı ve Mustafa Reşit Paşa'nın açılış konuşması yaptığı bu kurumun yaptığı çalışmalarla bilimleri teşvik ederek cehaleti yok etmesi, yeni fikirler üretmesi bekleniyordu. Tarihçi Von Hammer, Türkçe-İngilizce Redhouse, Türkçe-Fransızca kamus müellifi Bianchi gibi isimler de heyete dahildi. Cevdet Paşa'nın Lale Devrinden, Yeniçeriliğin ilgasına kadar olan devri incelediği 12 ciltlik önemli çalışması bu heyetin en önemli eseridir.¹⁰ Kırk kişilik kurucu heyeti ve yönetimi ile "Akademie Francaise" modeline benzeyen, edebi ve felsefi bir karakter taşıyan Encümen-i Dâniş fazla yaşamadı. Ortaylı'nın Cevdet Paşa'dan aktardığına göre istemedikleri halde vezirlerden ve mevki sahiplerinden kimselerin encümen azası yapılması kalitenin düşmesine ve encümenin kısa ömürlü olmasına yol açtı.¹¹

Bu hazırlıklar çerçevesinde Dârülfünûnda görev alacak öğretim üyelerinin yetiştirilmesi de hedefleniyordu. 1857 yılında Hoca Tahsin Efendi ve Selim Sabit Efendi dönüşte Dârülfünûn hocası olmak kaydıyla matematik ve doğa bilimleri tahsili için Paris'e gönderildi.¹² Diğer modern mekteplerle kıyaslandığında Dârülfünûn öğretim üyelerinin yurtdışından getirilen yabancı uzmanlar değil yerli olmasına dikkat edildiğini söyleyebiliriz. "Yurtdışından uzman transfer etmek, kısa vadeli ve aynı zamanda dışa bağımlı olan bir çözümdü. Yurtdışına öğrenci gönderme ve modern okullar açma Osmanlı Devleti'nin dışa bağımlılığını azaltmak ve kendi modernleşmesini üretmek amacıyla başvurduğu daha yerli çözümlerdir. Modern okulların açılması, yurtdışına öğrenci göndermeye göre, daha yerli ve uzun vadeli bir çözüm yoludur. Osmanlı modernleşme tarihinde ilk iki yolun, üçüncüyü besleyen ve zamanla yerini ona bırakması arzulanan bir uygulama olduğu görülmektedir."¹³ Osmanlıda olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de belli bir tarihe kadar öğretim üyelerinin büyük çoğunluğunu devlet tarafından yurtdışına gönderilen

¹⁰ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s.231

¹¹ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s.51

¹² Ayni, *Dârülfünûn Tarihi*, s.10-12

¹³ Erdoğan, Aynur, *Yurt Dışı Eğitim ve Türk Modernleşmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s.20

öğrenciler oluşturmıştır. Üniversite kurma sürecinde ders verebilecek evsafta öğretim üyesi bulma sorunu bu şekilde giderilmek istenmiştir.

İlk Dârülfünûn denemesi halka açık dersler tarzında Sultanahmet'te İtalyan mimar Fossatti'ye 17 yılda inşa ettirilen görkemli binada¹⁴ başladı. Yurtdışından mimar getirerek ve büyük bir masrafı göze alarak başlanan binanın çok gösterişli olması istenmiştir. “Öncesinde oldukça basit yapılar içinde açılan sivil okullardan farklı olarak herkesin görebileceği bir yerde inşa edilecek büyük ve gösterişli bir binada açılması istenen Dârülfünûn eğitimdeki eksiklikleri ve boşlukları örtecek kadar büyük bir heyecan ve hayalden beslenen yeni bir siyasal söylemin tek başına ve çok daha büyük bir gösteriye dönüşmesi için tasarlanmıştı. Bu inşaatın yürütülmesinde söz sahibi olan bürokratların ifadeleriyle, "herkesin nazarında bâ husûs enzârı ecnebiyyede pek büyük asarı nafia ve haseneden addolunacağı ve gayet zibayiş ve nümayişli hey'ette ve beren ve bahren (karadan ve denizden) göze görüneceği" ifadeleriyle binanın görünürlüğüne dair çok açıkça tasvir edilmiş bir resmi talep bulunmaktadır. Bu ifadelerde büyük, gösterişli ve seyredilebilecek uygun bir konumda olması arzu edilen yapı, esasen dolduracağı varsayılan boşluğun büyüklüğünü ve konumunu da işaret eder. O halde Dârülfünûn onu görecektir olan herkesin, özellikle de "bâ husûs enzârı ecnebiyyede" ifadeleriyle vurgulandığı gibi "yabancı" gözün bakışına yönelik bir tahayyüle karşılık tasarlanmıştır.”¹⁵ *

Bu dersler bu binada Ocak 1863-Mart 1865 arasında iki yıldan fazla sürdü.**

Âli Paşayla birlikte 1845 yılından beri Dârülfünûn kurulması ile ilgili çalışmaların başında yer alan Sadrâzam Keçecizâde Fuad Paşa bina bitene kadar halka açık

¹⁴ Ekim 1846 da kurulması kararı alınan binanın yapılması için mimar Fosatti ile Kasım 1846 da sözleşme yapılmıştır. Bu bina 20 yıla yakın bir zamanda tamamlandı. Devrin vakanüvisi Ahmed Lütü Efendi iyiki 20 yıl sürdü bitmiş olsa kimi okutacaktık diye müstehzi ifadeler sarfetmiş, alt yapısı hazır olmadan büyük bir bina halinde kurulmasını eleştirmiştir. İhsanoğlu, a.g.e. s.94, “Esasen çabuk bitmiş olsaydı yine açılmıyacak, boş kalacaktı. Çünkü onu besliyecek ve dolduracak talebe bulunamıyacaktı.” Osman Ergin, a.g.e., I.II.Cilt, s.546

¹⁵ Akyürek, Göksun, **Tanzimat Döneminde Mimarlık, Bilgi ve İktidar: Bilgiyi Yeniden İnşa Etmek**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2012, s.74

* Üniversitenin ve modern mekteplerin kuruluş sürecinde sadece ders verecek hocalar değil, içinde öğrenim yapılacak olan binaların mimarları da Avrupa'dan getirilmiştir. İlk Dârülfünûn binasının mimarı İtalyan Fosatti'dir. Haydarpaşa'da yapılan görkemli Tıp Fakültesi binasının mimarları İtalyan Valauri ve D'Aranco'dur. DTCF Binasının mimarı Alman Bruno Taut'tur.

** 1863 yılı aynı zamanda Robert Kolej'in kurulduğu tarihtir. Ancak kolejin kırk yıl boyunca hiç Müslüman mezunu olmamıştır.

konferanslar verilmesini istemiş, Meclis-i Vâlâ Azası Edhem Paşa, Meclis-i Maadin Reisi Kimyager Derviş Paşa'yı ilk dersi vermekle görevlendirmiştir. Dârülfünûnda eğitim Mühendishane'den mezun olmuş, İngiltere ve Fransa'da eğitim görmüş olan Kimyager Derviş Paşa'nın dersiyle başlamıştır. Halka açık olarak bu şekilde birkaç ders yapılmış ve 400-500 kişilik bir dinleyici topluluğu oluşmuştur. Divân-ı Muhasebat Reisi Ahmed Vefik Paşa'nın tarih, Divân-ı Zaptiye Reisi Salih Efendi'nin zooloji, botanik ve jeoloji dersleri vermesi kararlaştırılmıştır. Yüksek rütbeli bu insanların ders vermesinin halkın katılımını arttıracak ve eğitim politikasının daha süratle hedefine ulaşacağı düşünülmüştür. 16 Şubat 1863'te bu dersler başlamıştır. Mekteb-i Bahriyeden Said Efendinin de astronomi dersi vermesi uygun görülmüştür. Bu dersleri 1864 yılında Sadrâzam da izlemeye gelmiştir. Derviş Paşa tedavi için Paris'e gidince yokluğunda fizik dersini Harbiye Mektebi Nâzırı Safvet Paşa vermiştir. Modern bilimi popüler hale getirme konusunda gayretli olan Münif Paşa Mecmua-i Fünunda bir yazı yazarak derslere talebeleri, memurları, ehl-i hıref ve sanayi erbabını özellikle davet etmiştir. Derslere coğrafya da eklenmiş bu dersi vermek üzere Mekteb-i Mülkiye coğrafya hocası Mehmed Cevad Efendi tayin edilmiştir. Dersleri takibedenler Allah'ın kudret ve büyüklüğünü daha çok idrak ettiklerini belirtmişlerdir. Tanzimat ricâl'inin bilim konusunda temel stratejisi dinle bilimi uzlaştırmak (hikmet-i tabiiye: hikmeti ilahiye), modern Osmanlı kültürünü oluşturmak, ilmi de eşit şekilde halka dağıtmak şeklindedir.¹⁶ Görüleceği üzere ilk üniversite dersleri Sadrâzam Fuad Paşa'nın girişimiyle başlamış, ilk hocalar yüksek rütbeli askeri-mülki erkândan ve Mülkiye, Harbiye gibi modern mekteplerin hocaları arasından seçilmiştir.

İlk Dârülfünûn deneyiminde tarih gibi önemli bir dersi vermekle görevlendirilmiş olan Ahmed Vefik Paşa üzerinde durmak üniversite geleneğimizin köklerine inmek ve öğretim üyelerinin soykütüğü hakkında fikir sahibi olmak açısından faydalı olacaktır. Ahmed Vefik Paşa aynı zamanda Dârülfünûn'un kuruluş hazırlıklarını yapmakla görevlendirilen Encümen-i Dâniş azasındandır. Dârülfünûn müderrisliği hayatındaki bir ayrıntıdır. Ancak ilk kadrodan olması hasebiyle göz ardı edilmemesi gereklidir. Çünkü kurucu seçkinler bir takım rol kalıplarının, ilişkilerin

¹⁶ İhsanoğlu, **Dârülfünûn**, s.102-105

ve söylemlerin oluşmasına yol açarak geleneğin biçimlenmesinde belirleyici olmuşlardır.

Ahmed Vefik Paşa'nın babasının babası, Divân-ı Hümayun'un ilk müslüman tercümanı Yahya Naci Efendidir. Babası Rühuddin Mehmed Efendi Hariciye Nezâreti Tercüme Odası'ndan başlayarak sefaret tercümanlığı ve maslahatgüzarlığı, daha sonra da Bâb-ı Seraskeri Tercüme Odası müdürlüğü gibi memuriyetlerde bulunmuştur. Ahmed Vefik ile Abdülhak Hamid'in babası meşhur tıp alimi Hayrullah Efendi kardeş çocuklarıdır. Ahmed Vefik seçkin aile çocuklarının alındığı Mühendishane-i Berri-i Hümayun'a yazılmıştı ancak babası 1834'de Paris elçiliğine atanan Mustafa Reşid Paşa'nın yanında elçilik tercümanı olarak görevlendirilince Mühendishane'yi ikinci sınıfta terkederek Paris'te Saint-Louis Lisesine yazıldı. Burada Mühendishane'de başladığı Fransızca'yı ilerletti, Latince ve Grekçe öğrendi. 1837'de İstanbul'a dönünce dedesi ve babası gibi Tercüme Odasına girdi. İstanbul'da birçok Avrupalı dost edindi. 1840'ta sefaret katibi göreviyle Londra'ya gitti. 1849'da Tercüme Odası başmümeyyizi, 1859'da Paris büyükelçisi oldu. Meclis-i Vâlâ Azalığı, Evkaf Nâzırlığı, Divân-ı Muhasebat Başkanlığı yaptı. Zaman zaman değişik diplomatik krizlerin çözülmesinde görevlendirildi. 1863 Şubat ayında halka açık dersler tarzında başlayan Dârülfünûndaki Tarih müderrisliği görevi kısa sürdü. Hikmet-i Tarih adını verdiği dersleri özet halinde Tasvir-i Efkâr gazetesinde tefrika edildi. 1863 Nisan ayında İzmit'ten İçel'e kadar olan bölgede idari teftiş göreviyle yola çıktı ancak depremle harap olmuş Bursa'nın imarını devletin şeref meselesi sayarak burada kaldı. Sonra azledildi ve yedi yıl boş kaldı. İlk Moliere tercümeleriyle mektepler için kaleme aldığı Fezleke-i Tarih-i Osmani, mühim bir folklor ve dil derlemesi olan Atalar Sözü (Türkî Durûb-i Emsal) ve Micromegas tercümesini bu yıllarda ortaya koydu. Telemaque ve Gil Blas'ın tercümesine başladı. Maarifçi tarafı her fırsatta ortaya çıkan Ahmed Vefik, bu arada talebe için yer adlarını Türkçe okunuşlarına göre düzenlediği dünya küresi ile çeşitli haritalar da bastırdı. Rûsumat Emini, Sadaret Müsteşarı, Maarif Nâzırı, Şura-yı Devlet Azası oldu. I. Meşrutiyet ilan edilince İstanbul Mebusu ve ilk Meclis-i Mebusan Reisi oldu. Midhat Paşa'ya yakın olan Namık Kemal, Ziya Paşa, Ebuzziya Tevfik gibi isimlerle arası iyi değildi. Edirne Valisi oldu ardından Ayan Azası ve tekrar Maarif Nâzırı oldu. Ardından Başvekil ve hükümet reisi oldu. Osmanlı ve Küçük Asya öncesi hakkında hiçbir fikri

olmayan Osmanlı düşünce dünyasını Orta Asya'daki Türk varlığından haberdar etmek gibi bir rolü oldu. Türkiye'de Çağatay Türkçesi ile neşredilmiş ilk kitabı ortaya koyması, büyük bir Çağatay lugatına hazırlanışı, Türklüğün Orta Asya'daki kaynakları ile temas kurma düşüncesinin birer tezahürüdür. Osmanlı sahasında zamanla cahil köylü, kaba adam gibi menfi manalar alarak kullanılmaktan kaçınılır hale gelmiş "Türk" sözüne tek bir milliyeti ifade eden bir kavram muhteva ve derinliğini vererek itibarını iade etmeye çalışması, onu çağdaşları içinde Türkçü düşüncenin en ön safına koyar. Dil ve tarih çalışmalarıyla ilk türkologdur. Dârülfünûnda verdiği derslerin yer aldığı Hikmet-i Tarih adlı eserinde ırkların ve en eski milletlerin ortaya çıkışını bilimsel metodla ele alan bu eserinde Batı düşünürleri yanında İbn Haldun'dan izler taşıyan rasyonalist bir tarih anlayışı sergiler. Şimal ırkı olarak kategorize ettiği Türk ırkının Altaylar'dan yeryüzünün her tarafına nasıl yayıldığı üzerinde durur. Türklüğün Anadolu'ya gelmeden önce anayurttaki geçmişini tanıtmak gibi bir milli tarih hizmetini yerine getirmiştir. A. Vefik'in neşri, Desmaisons'un neşir ve Fransızca tercümesinin 1872'den beri ortada olmasına rağmen, Necip Asım'dan Ziya Gökalp ve 1920'den önceki yazıları ile Fuad Köprülü'ye kadar birçok türkoloğa Oğuz Han menkıbesi ve diğer milli efsaneler konusunda doğrudan doğruya kaynaklık etmiştir. Voltaire'in *Micromegas* adlı eserini tercüme etmiştir. Namık Kemal, Ahmet Vefik Paşa'nın burada kullandığı halk Türkçesi ile mahalle karısı Türkçesi diye alay etmiştir.¹⁷ Görüldüğü üzere Ahmed Vefik Paşa lise yıllarından itibaren gittiği Fransa'dan milliyetçilik düşüncesiyle dönmüştür. Ziya Gökalp, Ahmet Vefik Paşa'nın Türkçülüğün ilk esaslarını kuranlardan olduğunu ve kendisini bu konuda etkileyen kişilerden birisi olduğunu belirtir. "Dârülfünûnun bir müderrisi Türkçülüğün bu ilk esaslarını kurarken, askeri mekteplerin Nâzırlığında bulunan Şıpka kahramanı Süleyman Paşa'da Türkçülüğü askeri mekteplere sokmaya çalışıyordu."¹⁸ Burada bahsedilen Süleyman Hüsnü Paşa'nın oğlu Süleyman Paşazâde Sami Bey 1912-1913 yılında Dârülfünûn rektörlüğü yapmıştır. Sami Bey Servet-i Fünun edebiyat çevresindendir ve pedagoğdur.

¹⁷ Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi [Ahmed Vefik Paşa - Ömer Faruk Akün], cilt: 02; sayfa: 157

¹⁸ Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, s.7

İlk Dârülfünûn denemesi iki yıl devam ederek 1865 senesinde son buldu. Dârülfünûnun görkemli binası da Maliye Nezâretine devredildi. Eğitimin halka açık dersler tarzında başlaması devletin toplumda bilim kültürünü oluşturma önceliğine inanmış olmasıyla ilgili olmanın yanında kurumlaşmanın zayıflığı ile de ilgilidir. Müfredat hazırlamak, literatür oluşturmak ve ders materyali temin etmek henüz mümkün olmadığı gibi burada ders görebilecek seviyede öğrenci de mevcut değildi.

1869 yılında çıkarılan Maarif Nizamnamesi ilk ve ortaöğretimi düzenleyerek yükseköğretim görmeye hazır öğrenci kitlesinin oluşturulmasına sağladığı katkı bakımından eğitim tarihimize önemli bir adımdır. "Bu nizamname mektepleri köylerde ve mahallelerde sıbyan, beş yüz evli kasabalarda rüştiye, bin evli kasabalarda idâdiye ve vilayet merkezlerinde Sultâniye olarak tertip ve tasnif etmiş ve bunlardan üstün olmak üzere de birçok meslek ve ihtisas mektepleriyle birlikte Dârülfünûn'u göstermişti."¹⁹

Sultanahmet'te Ayasofya Camii'nin yanı başında yapılan görkemli bina Maliye Nezâretine tahsis edilince Çemberlitaş'ta Atık Ali Camii'nin karşısında bulunan Nuri Efendi Konağında eğitime devam edildi. Ancak beş ay kadar sonra bu bina tamamen yandı. 1865 yılı Eylül'ünde ilk dârülfünûn girişimi bitmiş oldu. Bunun üzerine Divanyolu'nun Çemberlitaş kısmında bugün Basın Müzesi olarak kullanılan bina Dârülfünûn olarak kullanılmak üzere inşa edilmeye başlandı. İnşaat 1865-1869 yılları arasında devam etti.

Müdürlüğüne Hoca Tahsin Efendi'nin²⁰ atandığı Dârülfünûnun açılışından önce kamuoyunun ilgisini çekebilmek için ilanlar hazırlanmıştı. İlanda mektepler için hoca ve muallim yetiştirilmesi amacının öncelikle zikrediliyor olması dikkat çekicidir: "...İşbu Dârülfünûn, Dersaadet ve bütün Memalik-i Mahrusa-i Şahane'de mevcut olan mekâtip için hoca ve muallim ve umur-ı mülkiyede istihdama kabil zevat yetiştirmesiyle beraber Türki ve Arabi ve Farisi lisanlarında yazılan fûnun ve maarif-i külliye'nin mebahis-i dakikasına ve Avrupa'da mütedavil bulunan fûnun-ı

¹⁹ Osman Ergin, **a.g.e.**, Cilt I-II, s.425

²⁰ Hoca Tahsin Efendi Dârülfünûn kurulması ilk defa gündeme geldiğinde Hoca olarak yetiştirilmek üzere Fransa'ya gönderilen iki kişiden birisidir. Avrupa hayranlığını gösteren "Paris'e git hey efendi akil ü fikrin var ise, Aleme gelmiş sayılmazlar gitmeyenler Paris'e" beyitti meşhurdur.

hikemiye ve sınaıyeye dair malumat-ı nafia ve cedidenin neşr ve işaası (duyurulması) için mahall-i tahsil-i kemal olacaktır.”²¹

İkinci Dârülfünûn 1870 senesinin 20 şubat günü merasimle açıldı. Hâzirun arasında Sadrâzam Âli Paşa da vardı. Maarif Nâzırı Safvet Paşa ve Münif Paşa’nın nutuklarını Dârülfünûn Müdürü Tahsin Efendi’nin Türkçe, Maarif Meclisi Üyelerinden Aristoklis Efendi’nin Fransızca ve o esnada İstanbul’da bulunan Cemaleddin Afgani’nin Arapça nutukları izledi. Safvet Paşa’nın açılış konuşmasında ana fikir Avrupa’nın sanayide ilerleme sebebinin ilim ve fen olduğu, terakki için ilim ve fennin alınması gerekliliğidir. Ayrıca Maarif Nâzırı Safvet Paşa’nın açılış konuşmasında 'terakki yolunda' gecikmiş olmanın vurgulandığı görülür: “Avrupa’nın mileli mütemeddinesile dahi ihtilat ve münasebet hasıl edilerek anlarla birlikte terakki yoluna gidilmiş olsaydı, bugünkü gün memaliki devlet-i aliye dahi başka bir halde bulunarak memaliki sairenin terakkiyatı ilmiye ve sınaıyesi bizde dahi kemale ermiş olurdu.”²² Münif Paşa’da kalıcı zaferlerin fetihlerle değil ilimle olacağını, refaha ilimle ulaşılacağını, Avrupalıların uzun yıllar çalışarak ilim ve fende ilerleme sayesinde medeniyetin en yüksek derecesine ulaştığını beyan etmiştir. Tahsin Efendi muasır medeniyeti yakalamak için darülfünûnun önemini belirtirken, Afgani Avrupa emperyalizmine karşı İslâm ülkelerinin birliği ve hilafet merkezinde darülfünûn açılmasının öneminden bahsetmiştir.²³

Anlaşıldığı üzere üniversiteden beklenti büyüktür. Üniversite hem Osmanlının hem İslam âleminin bekâ sorunu olarak görülmektedir. Üniversitenin bilim ve endüstriyi kurup geliştirecek bilgiyi ve kadroyu üretmesi ve büyük bir atılımı tetiklemesi beklenmektedir. Gelecekte de üniversite üzerindeki baskı bu yüzden büyük olacaktır. İleriki tarihlerde Meclis konuşmalarında, basında çıkan yazılarda üniversitenin bu noktadan çokça eleştirildiği görülür.

Dârülfünûn kütüphanesi için Mekteb-i Sultânî (Galatasaray Lisesi) müdürü Tıbbiye mezunu Sava Paşa’nın belirlediği kitaplar Paris’ten satın alınmıştır. Bunlar devrin Avrupasında bilinen hümanizm ve pozitivizmin başlıca kitaplarıdır. Dârülfünûn kadrosunu seçme mesuliyeti Safvet Paşa’ya aittir. Paşa, matematik ve

²¹ İhsanoğlu, *Dârülfünûn*, s.113

²² Ayni, Mehmet Ali, *Dârülfünûn Tarihi*, s.23

²³ İhsanoğlu, *Dârülfünûn*, s.124

fen bilimleri için Harbiye, Tıbbiye ve Mühendishane'den hocalar atamayı düşünmüştür. İkinci derece sayılan fıkıh, kelam, felsefe, edebiyat, derslerine ise ulemadan hocalar tercih edilmiştir. İlk Dârülfünûn teşebbüsünde maksat halkı modern bilim konusunda aydınlatmaktı, ikinci teşebbüste Tanzimat ricâlinin İslâm ve batıyı uzlaştırmak modern Osmanlı kültürü oluşturma gayretleri sürdürülüyordu. İlk Dârülfünûna herkes gelip ders dinleyebiliyordu fakat bu defa Fransa'daki gibi fakültelerden oluşan bir yapı oluşturulmuş ve 16 yaşını doldurmuş olan adaylara giriş imtihanı konulmuştu. Giriş imtihanında sorulan derslerden birisini herhangi bir devlet okulunda okumuş ve başarılı olmuş olanlar imtihandan muaf tutuluyordu. Bu da mekteplilerin medreselilere tercih edildiğini gösteriyordu.²⁴

Mekteplilerin medreselilere tercih edilmesi mekteplilerin modern bilimsel eğitime daha hazır olmasıyla ilgili olsa da bu tercih aynı zamanda seçkinlerin değişimi anlamına gelmektedir.

İlk Dârülfünûn teşebbüsünde bütün masrafin devletçe karşılanacağı ifade edilmiş ancak daha sonra değişen şartlar neticesinde bu karar uygulanamamıştır. İkinci teşebbüste 1000 civarında başvuru olmuş ve 450 kişi Dârülfünûna kabul edilmiştir. Bunların çoğu medrese talebesidir ve talebelere o gün için yüksek sayılabilecek ücretler alınması söz konusudur. Ancak ikinci yılında Dârülfünûna rağbet edilmemiş ve Maarif Nezâreti ilgiyi arttırmak için giriş sınavlarını kaldırmıştır. Derslerin sayısı azaltılmış ve daha basit işlenmeye başlamış, eğitim seviyesi iyice düşmüştür. Nihayet 1872 Şubat ayında "Dârülfünûn da ne hakkile tedrise ne de layıkile tahsile muktedir muallim ve talebe bulunamayıp akıbet Dârülfünûn tatil edildi" denilmektedir.²⁵

İlk iki Dârülfünûn girişimi başarısızlıkla sonuçlanınca üçüncü girişim sessiz sedasız başlamıştır. Yeterli öğrenci ve hoca altyapısı olmadığı anlaşılan bu kurumun Islahat Fermanı sonrasında Fransa'nın baskısıyla ve desteğiyle 1868'de kurulmuş olan Mekteb-i Sultânî içinde olgunlaştırılması düşünülmüştür. Tıp ve İlâhiyât eğitimleri halihazırda bağımsız olarak devam ettiği için edebiyat, hukuk ve mühendis fakülteleri kurulması hedeflenmiştir. Bunlara; "Hukuk Mektebi" (Ecole de Droit), Mülkiye Mühendis Mektebi (Ecole des Sciences), Edebiyat Mektebi (Faculte des

²⁴ İhsanoğlu, *Dârülfünûn*, s.114-118

²⁵ Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi*, Cilt I, s. 120

Lettres) adı verilmiş, her üçü birden Mekatib-i Aliye (Yüksekokullar), Fransızcada ise Université Impériale Ottoman olarak anılmıştır. Mülkiye Mühendis Mektebi'nin ismi birinci yıl sonunda Turuk ve Maabir Mektebi (Yollar ve Köprüler Mektebi) olarak değiştirilmiştir. Geniş imparatorluk toprakları üzerinde bayındırlık faaliyetleri için nitelikli eleman önceliği vardır. Edebiyat fakültesi, hukuk ve mühendislik eğitimi alanların ilk iki sene okuduğu bir genel kültür şubesi gibi iş görmüştür. Tamamen Fransız modeline göre kurulmuş okulda meslek sahibi profesyonellerin yetiştirilmesi temel amaçtır. Tanzimat döneminin ilk belgelerinde ifade edilen münnevver bendegân yetiştirme ideali sürdürülmektedir. Bu anlayış II. Meşrutiyet dönemine kadar rakipsiz şekilde sürmüştür. Ali Suavi müdür olduğu dönemde mektepte gayrimüslimler lehine bir dengesizlik olduğunu iddia ederek bunu giderme yollarına bakmıştır. Gerekli kitaplar hazırlanana ve muallimler yetiştirilinceye kadar Fransızca eğitimin uygulandığı bu okulda öğrencilerin büyük çoğunluğu gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Birçok fakülteden oluşan ve tüzel kişilik sahibi bir üniversite kurulması bu girişimle de başarılamamış ancak mühendislik ve hukuk mektepleri olgunlaşmış ve önemli mesafe katedilmiştir.²⁶

Osman Ergin genel eğilimin aksine Galatasaray Lisesi bünyesinde gerçekleşen bu girişimi bir Dârülfünûn girişimi olarak değerlendirmez. “Programda Latin, Rum ve Arap dilleri ve Edebiyatları ile Asar-i atika gibi dersler bulunuşu ve bir kısım derslerin Fransızca, bir kısmının da Arapça tahrir edilişi bu yeni Dârülfünûn müdavimlerini yalnız Galatasaray’dan çıkanlara hasrettirmiş olduğu için buna üniversite manasında Dârülfünûn demektense Galatasaray Lisesi’nin yüksek sınıfları demek daha doğru olur.”²⁷

Bugüne kadar kesintisiz bir şekilde gelen Dârülfünûn’un kurulması 1900 yılındaki dördüncü teşebbüste mümkün oldu. Başka bir toplumsal ilişkiler ağı içerisinde ortaya çıkmış bilimsel bilgiyi ve bunun araştırma ve eğitime dönük kurumlaşması olan üniversiteyi kendi toplumsal yapımıza transfer edebilmek için aşağıda listelediğimiz konu başlıklarında ciddi hazırlık çalışmaları gerekiyordu:

1- Zihniyet

²⁶ İhsanoğlu, **Dârülfünûn**, s.137 +

²⁷ Osman Ergin, **a.g.e.**, Cilt I-II, s.700

- 2- Hukuki alt yapı
- 3- İdari çerçeve
- 4- Mali kaynakları temin etmek
- 5- Hocaları yetiştirmek
- 6- Modern üniversite eğitimine uygun öğrenci yetiştirmek
- 7- Okutulacak bilim dallarının Türkçe literatürünü hazırlamak

Üniversite kurumuna hayatiyet kazandıracak davranış-rol-statü kalıpları, kurumsal ilişkiler ağı gelişmediği, ilk ve ortaöğretim kurumları öğrenciyi üniversite eğitimine hazırlamıyor/hazırlayamıyor olduğu, ders kitabı eksikliği ve Dârülfünûnda ders verebilecek evsafa öğretim üyeleri bulunmaması gibi nedenlerden dolayı daha önceki üç teşebbüs başarısız olmuştu. Toplumda var olmayan bir kurumu var etmeye çalışmanın ne kadar zor olduğunu üniversite tarihimizde görmek mümkündür. Öğrencisiyle, hocasıyla, binasıyla, ders kitabı ve kütüphanesiyle, yeni bir kurumu ayakları üzerinde durabilir hale getirmek yarım asırdan fazla bir zaman almıştır. Üniversitenin mali ve idari sistemde yerini bulması, hukuki kimlik kazanması, diğer kurumlarla ve kendi içinde ilişkilerini düzenlemesi kolay olmamıştır.

Daha geniş bir açıdan bakarsak bilginin sosyal temeli meselesi karşımıza çıkmaktadır. Modern bilimsel bilgi ve üniversite kurumu Batılı toplumların kendi tarihsel ve sosyal şartlarında, karmaşık bir sosyal ilişkiler ağının içinde ihtiyaçların zorlamasıyla ortaya çıktı. Sanayi kapitalizminin ve buna bağlı siyasal sistemin ihtiyaç duyduğu rasyonel düzenlemeler, organizasyonlar, tasnif, yeniden üretim, dağıtım, kontrol ve meşrulaştırma, izleme değerlendirme, araştırma, geliştirme, uzmanların ve ara elemanların yetiştirilmesi gibi noktalarda üniversite kurumu bir zaruretti. Bir yaşam tarzı, zihniyet ve dünya görüşünün kuşatıcılığında sanayi kentleri, piyasa süreçleri, bankalar, sigorta kuruluşları, şirketler, fabrikalar, askeri sistem, uluslararası ticaret acentaları ve hukuk birimleri, patent sistemi, bilimsel dernekler, yayınlar, medya ağı içinde bilim ve üniversite fonksiyonel, vazgeçilmez ve kendiliğinden oluşumlardı.

“Weber’in bize belirttiğine göre rasyonel bilim, dünyanın hiçbir yerinde ve tarihin hiçbir ânında ortaya çıkmamış, halihazırda kapitalizme giden yolda ilerlemişken Batı dünyasında ortaya çıkmıştır. Rastlantı, bu ikisi arasında

basit bir çağdaşlığı aşmakta olan daha derin bir bağ olduğuyla ilgili ipucu vermektedir. Rasyonel bilimin tipik idaresi ve bir kapitalist toplumun hayat biçimi aynı dokunun özelleştirilmiş uygulamalarıdır. 'Devamlı rasyonel kapitalist girişim', 'kapitalistik iktisabın rasyonelliği', 'iktisadi eylemin parasal harcamalar ile para gelirine karşılaştırılmasına ilişkin fiili adaptasyonun' tamamı bilimsel nesnelliğin belirleyici kaynağı olan aynı araçsal rasyonelliğin ifadeleridir."²⁸

Batıyı Batı yapan şey ne eğitim ne de bilimdi. Eğitim ve bilim Batıda sistemin fonksiyonel birer parçasıydı. Biz ise bu iki parçadan yola çıkarak ilerlemeyi, güçlenmeyi, devleti kurtarmayı düşünüyorduk.

*"Batı'da/ Avrupa'da bilim adına gerçekleştiği söylenen bütün herşey; aslında, burjuvazinin kapitalist ilişkileri oturtup sürdürebilmesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan sanayileşmenin yaygınlaşması ve buna bağlı olarak denetiminin elde tutulması çerçevesinde olacaktır."*²⁹

Başarısız denemelerin en önemli sebebi yukarıda ifade etmeye çalıştığımız daha geniş çerçeveye bağlı olarak yükseköğretim görebilecek donanıma sahip öğrenci olmamasıydı. Çünkü modern eğitim kurumlarına öğrenci hazırlayacak ilk-orta öğretim kurumları mevcut değildi. Böyle olunca eğitim seviyesi düşük seyretmek zorunda kalıyordu. Birçok yükseköğretim kurumu kendi bünyesinde idâdiler kurarak bu meseleyi halletmeye çalışıyordu. Bu eksiklerin giderilmesine nereden başlanacağı ile ilgili tereddütler vardı. Sınırlı maddi kaynakların yükseköğretime mi yoksa ilk ve ortaöğretime mi ayrılması gerektiği üzerine tartışmalar eğitim tarihimizde önemli yer tutmaktadır.

Orta öğretim sağlam bir temele dayandırılmadan ve yaygınlaştırılmadan yükseköğretim için yapılacak bütün teşebbüslerin boşa gideceği zamanla anlaşıldı. 1879 yılında Maarif Nezâreti yeniden organize edildi. Nezâret Maarif işleriyle ilgili beş daireye bölünerek, her bir daire Meclis-i Maarif üyelerinden birinin

²⁸ Zygmunt Bauman, **Hermenötik ve Sosyal Bilimler**, Çev. Hüseyin Oruç, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2017, s.100

²⁹ Korkut Tuna, **Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine**, s.84

sorumluluğuna verildi. Beş müdürlükten birisi de Mekatib-i Aliye (yükseköğretim) dairesidir. Müdürü Aristokli Efendi'dir.³⁰

Üniversitenin ilk defa resmen kurulmasının gündeme geldiği 1846 yılı ile kurulmasının başarıldığı 1900 yılı arasında geçen dönem aynı zamanda maarif teşkilatının ve ilk-orta öğretimin de kuruluş yıllarıdır. Bu süreçte özellikle II. Abdülhamid döneminde modern eğitimin altyapısı güçlendirildi. 1883'den sonra idâdilerin sayısı önemli oranda arttı. "İstanbul'da inkişafa başlayan garp kültürü en feyizli ve en geniş intişar sahasını vilayetlerdeki idâdilerde bulmuştur...İdâdiler vilayet ve sancak merkezlerinde hükümet konaklarından daha muhteşem binalarıyla, çoğu yüksek tahsil görmüş talim ve tedris heyetleriyle beş, on sene içinde yer yer yükselmiş, hemen randıman vermeğe başlamış ve buralardan çıkanların çoğu yüksek tahsili, meslek ve ihtisas mekteplerini takip etmek üzere fevc bevc İstanbul'a akın etmişlerdir."³¹

Mektep sayıları çoğaldıkça öğretmen bulmakta sıkıntı yaşanıyordu. Üniversite hocası bir yana idâdilerde ve diğer mekteplerde de öğretmen eksikliği vardı. Vilayet ve sancak merkezlerinde muallim sorunu şöyle çözülüyordu:

*"Mesela Din Dersleriyle Arapçayı dersiamlar yani sarıklı hocalar, Farsçayı çok kerre Derviş denilen Tekke mensupları faraza bu Mevlevi Dervîşi, Fizik, Kimya, Hayvanat, Nebatat, gibi müsbet ilimleri umumiyetle Zabıt veya Asker yahut Sivil Doktor, hatta Baytar ve Eczacılar, Dil, Edebiyat ve Tarih gibi dersleri Vilayet Memurları, Mektupçular ve Fransızca'yı yine bu Memurlar, bilhassa Vilayet Umuru Ecnebiye Müdürleri okuturlardı. Gerek Fransızca'yı gerek sonraları programa konulmuş olan Rumca, Bulgarca ve Ermeniceyi İslam olmıyan yerli ve yabancı kimseler de okutabiliyordu. Ve böylelerini bulmakta güçlük çekilmiyordu."*³²

Üniversitenin kuruluşu modern devletin kuruluşuyla beraber yürümüş adeta iç içe geçmiştir. Devlet teşkilatı modernleştirilirken, aynı zamanda sanayileşme gerçekleştirilmeye çalışılıyor, bir taraftan bunları gerçekleştirecek, geliştirecek

³⁰ Kodaman, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, s. 30-35

³¹ Osman Ergin, **a.g.e.**, Cilt III-IV, s.881

³² Osman Ergin, **a.g.e.**, Cilt V, s.1772

seçkinlerin yetiştirilmesi için çaba sarf ediliyordu. Seçkinlerin yetiştirildiği öncelikli yer başlangıçta modern mektepler iken sonraları buna üniversite de eklendi.

Weber'in ortaya koyduğu çağdaş bürokrasinin ortaya çıkış sürecine benzer şekilde Osmanlıda üniversitenin doğuşu, bir yönüyle, modern bürokrasinin gerektirdiği uzmanların yetiştirilmesiyle ilişkilidir. "Kıta Avrupa'sındaki öğretim kurumları, özellikle yükseköğretim kurumları -üniversiteler, teknik akademiler, işletmecilik kolejleri, gimnazyumlar ve diğer orta dereceli okullar- çağdaş bürokrasi için giderek vazgeçilmezleşen uzmanlık eğitimi ve özel sınav sistemi üreten bir öğretim türüne olan gereksinimin etki ve egemenliğine girmiş bulunmaktadır."³³ Osmanlıda yükseköğretimden beklenen öncelikle devlet eliyle yürütülen modernleşme teşebbüslerinin taşıyıcısı olacak memur ve meslek sınıfının yetiştirilmesiydi. Mülkiye Mektebi'nin Dârülfünûndan önce kurulmuş olması bu öncelikle ilgilidir

Mehmet Ali Ayni, Osman Ergin, Cemil Bilsel gibi isimler oldukça uzayan üniversite kurma sürecindeki başarısızlıkları öncelikle eskiyi muhafaza etmek isteyenlerle ıslahat yanlıları arasındaki çatışmaya bağlamaktadırlar. Bu kimseler, yükseköğrenim görmeye hazır öğrenci, hoca ve ders kitabı olmaması gibi somut nedenleri değil bilime karşı çıkan geleneksel kesimleri başarısız denemelerin sebebi olarak görmektedirler. Oysa bu işe girişenler öncelikle şu sorunlarla karşılaştı: "Hocalar nereden bulunacak, öğrenci nereden yetişecek, kitaplar nasıl hazırlanacaktı, Osmanlı Türkçesinde literatürü olmayan bilim dalları konusunda kaynak eser ve ders kitabı hazırlamak için çok yönlü tercüme problemi nasıl çözülecekti."³⁴

Ziya Gökalp Dârülfünûn konusundaki başarısızlığı daha genel bir çerçeveye oturtarak yorumlamaktadır. O'na göre diğer konularda olduğu gibi bilimsel tetkik ve bütüncül bir program yapılmadan işe başlanması Dârülfünûn tesis edilmesini güçleştirdi.

"Vaktile, tanzimatçılar da bu lüzumu idrak ederek, Avrupa medeniyetini almağa teşebbüs etmişlerdi: Fakat onlar, aldıkları şeyleri yarım alıyorlar, tam almıyorlardı. Bundan dolayıdır ki, ne bir hakikî Dârülfünûn

³³ Weber, *Sosyoloji Yazıları*, s. 319

³⁴ İhsanoğlu, *Dârülfünûn*, s.41

*yapabildiler, ne mütecanis bir adliye teşkilâtı vücade getirebildiler...Tanzimatçılar, millî istihsali asrîleştirmeden evvel istihlâk tarzlarını, yani telebbüs, tegaddi (giyinme, beslenme), bina ve mobilya sistemlerini değiştirdikleri için, millî sanatlerimiz tamamiyle mümkariz oldu, buna karşı yeni tarzda Avrupaî bir sanayiî cersumesi (zerresi) bile vücade gelemedi. Buna sebep, kâfi derecede ilmî tetkikat yapmadan, esaslı bir mefkûre ve kat'î bir program vücade getirmeden işe başlamak ve her işde yarım tedbirli olmaktı.*³⁵

Osmanlı uleması yöneticilerin devletin bekası için elzem gördüğü Dârülfünûna karşı menfî bir tutum takınmadı. Bu manada klasikten moderne geçişte bir çatışma yaşanmadı. Üniversite devlet yöneticilerinin önem verdiği bir kurumdu. Devlet ricâlinin de önemli bir kısmı medresede öğrenim görmüştü ve üniversitenin medreseden farklı bir şey olduğunun farkındaydı. Hocalar ve öğrencilerin bir kısmı medrese kökenli olsa da en baştan beri Dârülfünûnun ilmiyeye bağlanması düşünülmedi. Dârülfünûn Tıbbiye ve Mühendishane gibi askeri daire içerisinde de mütalaa edilmiyordu. Ayrıca Osmanlı Milleti yaratma idealiyle beraber doğmuş olan Dârülfünûnda öğrenci ya da hoca olarak gayrimüslimlerin bulunması kaçınılmazdı. Oysa medrese İslamî gelenek dairesinde bir kurum olduğundan hiç gayrimüslim talebesi olmamıştı. Bunun yanında açılışının üzerinden çok zaman geçmeden kadınlar da Dârülfünûnda eğitim almaya başladılar.

Bilimin yerleşmesi ve yaygınlaşması için öncülük yapan devlet ricâlinin halkın teveccühünü arttırmak için derslerin ilahî hikmeti daha derinden kavramaya vesile olduğunu belirtme ihtiyacı duyduklarını görüyoruz. Sadrâzam Keçecizâde Fuat Paşa da Derviş Paşanın dersini dinlemek vesilesiyle bir gün Dârülfünûna giderek dersin sonunda şu sözleri söylemiştir: "Burada tedris olunan fenne hikmeti tabîiye denur ise de hakikatte hikmeti İlahiyedir. Zira bizim acimizin bile bilemiyeceği mertebede marifeti ilahiyeyi gösterir. Hikmet buna bir alet ve vasıta olup hikmeti kadime ile hikmeti cedidenin farkı ise yelken gemisiyle vapurun farkı gibidir."³⁶

Bilimin ilahi hikmetin daha açık görülebilmesine vesile olduğu düşüncesi sadece bize has değildi. Almanya'da da 19. yüzyılın başlarında farklı disiplinlerden

³⁵ Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, s.58

³⁶ Osman Ergin, **a.g.e.**, Cilt I-II, s.552

akademisyenler, insan bilgisinin çeşitli alanlarının altında yatan sistematik yapının daha yüksek manevi bir realiteye işaret ettiğine, yaratılışın ihtişamı ve büyüklüğünü gösterdiğine ilişkin fikre abone olmuşlardı.³⁷

Kuruluşundan beri Dârülfünûnun, askeri ve sivil diğer yüksekokulların bağlı bulunduğu merciler birçok kez değişmiştir. Mesela askeri okullar önce Maarif Bakanlığına bağlıyken sonra Erkan-ı Harbiye'ye devredilmiştir. Mülkiye Mektebi Üniversiteye bağlı bir fakülte olmazdan önce Maarif Bakanlığı ile Dahiliye Nezâreti arasında bir kaç kere gidip gelmiştir. Mühendis Mektebi de İmar Bakanlığından Maarif Bakanlığına geçmiştir. Hukuk Mektebi aynı şekilde Adalet Bakanlığı bünyesinde kurulmuş sonra Üniversite bünyesine alınmıştır. Dârülfünûn da muhtar bir yapı iken sonradan Maarif Vekâletine bağlanmıştır. Üniversite denilen kurumda taşların her açıdan yerine oturması neredeyse yüzyıl sürmüştür.

Ayrıca o dönemde açılan bütün okullar gibi Dârülfünûnda da bina sorunu hep devam etmiştir. Eğitim tarihimize ilgili temel kaynaklardan olan Türk Maarif Tarihi adlı eserin müellifi Osman Ergin açıldığı günden beri aynı binada kalmayı başaran tek okul olarak Darüşşafakayı gösterebileceğini söyler. Bu yeni kurumlar ruhunu aradığı gibi adeta vücudunu da aramaktadır. İlk denemelerden bugünkü binası olan Harbiye Nezâretine taşınana kadar Dârülfünûn yedi farklı binada kapanıp açılmıştır. Bu durum arşiv, kütüphane, laboratuvar anlamında olumsuzluklara sebep olmuş, kurumsal kimlik ve gelenek oluşmasını zorlaştırmıştır. Ayrıca bu süreçte Dârülfünûna ev sahipliği yapan binalardan ikisi yanmış, arşiv ve çok sayıda kitap zâyi olmuştur.

Abdülhamid'in "terakki ulum ve fûnun ile mekteplerden çıkan diplomalı efendilerin ikdamıyla hasıl olacaktır." ifadesinden anlaşıldığı üzere hedeflenen şey vasıflı, seçkin insan gücünün artmasına dayalı kalkınmaydı. Eğitim konusunda hassas ve bilinçli bir Sadrâzam olan Küçük Said Paşa, Abdülhamit'in eğitim konusundaki başarılı girişimlerinde önemli rol oynamıştır. Tanzimatçıların üniversiteden anladığı şey Fransız *les grandes écoles* iken Said Paşa Humboldt tarafından geliştirilen, ilimde ilerleme sağlayan ve bilim adamı yetiştiren Alman

³⁷ Bas Von Bommel, *Between "Bildung" and "Wissenschaft": The 19th-Century German Ideal of Scientific Education*, ieg-ego.eu, Erişim Tarihi 05/09/2017

üniversite anlayışını yüceltir ve ilk defa profesyonel devlet eliti ve meslek adamı yetiştirmeyi hedefleyen seçkin Fransız üniversite modeli yanında Alman modelini de zikretmiş olur. Ancak Said Paşa Alman modelini üstün tutmakla beraber ülkenin şartları gereği Fransız modelinin uygulanmasının daha elverişli olduğunu da kabul etmektedir. Dârülfünûn-ı Şahane kurulurken yapılan açıklamalarda da Dârülfünûn hala devletin idaresi için ihtiyaç duyulan vasıflı insan gücünün kaynağı olarak düşünülmekte ve Fransız modelinde tasarlanmaktadır.³⁸ Açılış nutkunda Abdülhamid döneminde 15000 ilkokul, 250 kadar Rüştîye ve il merkezlerinde idâdî, 25 ilköğretmen okulu açılarak Dârülfünûn altyapısının hazırlandığı vurgulanmıştır. Ayrıca bu sefer Dârülfünûn bünyesinde İlâhiyât fakültesi de olacaktır. Dârülfünûna idâdî diploması olanlar veya imtihanla başarılı olanlar kabul edilecektir. Dârülfünûn-ı Şahane nizamnamesinde önceki teşebbüslerden farklı olarak Dârülfünûn gelirleri ile ilgili bir madde vardır. Buna göre giriş ve kayıt yenileme ücretleri, imtihan ve mezuniyet ruusu harçları, hibe, vasiyet, hediye ve teberru ve devletçe verilecek tahsisat gelirleri oluşturur.³⁹ İlk hocaları ekseriyetle Mülkiye, Dârülmuallimîn, Tıbbiye hocalarıdır.

Hocaların yanında ilk öğrencilerin hangi liselerden mezun olduğuna göz atmak da Dârülfünûn'un yapısı ve kimlerin eğitim aldığı hakkında fikir edinmemizi sağlayacaktır. Aşağıdaki tablolardan görüleceği üzere öğrencilerin ezici çoğunluğu İstanbul'dan olup, Selânik, Üsküp, Bağdat, Halep, Sivas, Edirne, Adana idâdîlerinden gelen az sayıda öğrenci de mevcuttur. Dârülfünûn-ı Şahanede, Dârülfünûn-ı Sultânî'nin aksine gayrimüslim öğrenci oldukça azdır. Dârülfünûn-ı Şahanenin kurulması ile İslam dünyasında ilk edebiyat ve fen fakültelerinin temeli atılmıştır ve üniversite kurumu hukuki ve resmi şekilde sürekli varlık kazanmıştır. Bu girişimde Edebiyat fakültesinin kurulmuş olması da Dârülfünûn'un yaşaması ve kendisini geliştirmesinde etkili olmuştur. Çünkü Edebiyat Fakültesi üniversitenin kendi şuuruna varmasını sağlamış, kendi üzerine düşünerek gelişmesinin yolunu açmıştır. 1900-1901 ders yılında Edebiyat Fakültesinin ikisi gayrimüslim 25 öğrencisi mevcuttu. Fen Fakültesinde 25, İlâhiyât Fakültesinde ise 30 öğrenci kontenjanı vardı. Fen Fakültesine rağbet azdı ve kontenjan dolmadığı gibi başlayanların birçoğu da

³⁸ İhsanoğlu, *Dârülfünûn*, s.180-190

³⁹ İhsanoğlu, *Dârülfünûn*, s.384

terk etmişti. 1903-1904 ders yılı sonunda Riyaziye Şubesinden 6, Tabiiye Şubesinden 5 kişi mezun oldu.⁴⁰ Bundan sonraki yıllarda da mezun sayısı bu civardadır. 1912-1913 yılında Tabiiye kısmından 3 kişi, Riyaziye kısmından sadece bir kişi diploma aldı.⁴¹ 1908-1912 yılları arasında Fen Fakültesi Müdürü olan Tekirdağ Mebusu Agop Boyacıyan Efendi Meclis'te yaptığı konuşmada bu fakülteye olan ilgisizliği mezunların öğretmenlik kadrosu bulamıyor olmalarına ve Mühendislik de yapamadıkları için işsiz kalmalarına bağlıyordu.⁴² Buradan anlaşıldığı üzere Osmanlı ülkesinde geçimlerini sağlamak mecburiyeti kişilerin meşguliyetlerini ve tercihlerini belirlemektedir. Gelecek ve geçim kaygısı olmadan pür bilimle iştigal edecek aristokratlar veya güçlü bir sanayinin finanse ettiği araştırmacıların mevcudiyeti söz konusu değildi.

1900-1906 Arası Edebiyat Fakültesi Öğrencilerinin Mezun Olduğu Okullar ⁴³						
Mezun Olduğu Okul	1901	1902	1903	1904	1905	1906
Adana İdâdîsi			1			
Ankara İdâdîsi		1				
Bağdat İdâdîsi			1			
Beyrut İdâdîsi					1	
Bursa İdâdîsi					1	
Darüşşafaka			1	4		
Edirne İdâdîsi	1		2	1		1
Halep İdâdîsi		2			1	
Hamidiye Ticaret Mektebi		3				
Hukuk Mektebi	5	1			2	
İzmir İdâdîsi		1				1
Kastamonu İdâdîsi		1				
Konya İdâdîsi				1		
Mekteb-i Sultânî (Galatasaray Lisesi)						1
Mercan İdâdîsi		3	5	7	6	5
Midilli İdâdîsi					1	1
Mülkiye Mektebi	12	1				1
Mülkiye İdâdîsi				2		
Numune-i Terakki İdâdîsi				2	2	2

⁴⁰ İhsanoğlu, *Dârülfünûn*, s.479

⁴¹ Sevtap İshakoğlu, "1900-1946 Yılları Arasında Dârülfünûn ve İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesinde Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi" *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 227-283 <http://dergipark.gov.tr/ıuoba/issue/1219/14313>

⁴² İhsanoğlu, a.g.e. s.482

⁴³ İhsanoğlu, *Dârülfünûn*, s.1045-1061

Selânik İdâdîsi			2		3	1
Sivas İdâdîsi				1	1	
Medrese				1	1	
Trabzon İdâdîsi			1			
Üsküdar İdâdîsi	1	1	2			3
Üsküp İdâdîsi	1				1	1
Vefa (Dersaadet) İdâdîsi	5	11	10	6	5	8
Toplam	25	25	25	25	25	25

Tablo 2-1900-1906 Arası Edebiyat Fakültesi Öğrencilerinin Geldiği Okullar

Edebiyat Fakültesinin 1900-1906 yıllarındaki 150 öğrencisinin 106'sının İstanbul'daki okullardan mezun olduğunu görüyoruz. Bu okullar arasında Vefa İdâdîsi ve Mercan İdâdîsi başı çekmektedir. 15 öğrenci bugünkü sınırlarımıza dahil olan Anadolu şehirlerindeki, 11 öğrenci Balkan şehirlerindeki, 5 öğrenci Halep, Beyrut ve Bağdat vilayetlerindeki idâdîlerden gelmiştir. 2 öğrenci medrese çıkışıdır.

1900-1906 Arası Fen Fakültesi Öğrencilerinin Mezun Olduğu Okullar ⁴⁴						
Mezun Olduğu Okul	1901	1902	1903	1904	1905	1906
Adana İdâdîsi		1				
Bursa İdâdîsi		1				1
Darüşşafaka	4	1		1		1
Edirne İdâdîsi				1		
Halep İdâdîsi			1	1	1	
Hamidiye Ticaret Mektebi		3				
Hukuk Mektebi	1	1				
İzmir İdâdîsi				1		
Kastamonu İdâdîsi		1		3		
Manastır İdâdîsi				1		2
Mercan İdâdîsi		3	4	3	4	
Midilli İdâdîsi				1		
Mülkiye Mektebi	5		1	1		
Mülkiye İdâdîsi	4			1		
Selânik İdâdîsi	1	1	1	1	3	
Sivas İdâdîsi		3				
Medrese	1					
Tıbbiye			1			
Trabzon İdâdîsi	1	1	1			
Üsküdar İdâdîsi		2	2	1	2	2
Üsküp İdâdîsi	2				1	4
Vefa (Dersaadet) İdâdîsi	6	6	2	9	1	3
Toplam	25	24	13	25	12	13

Tablo 3-1900-1906 Arası Fen Fakültesi Öğrencilerinin Geldiği Okullar

⁴⁴ İhsanoğlu, *Dârülfünûn*, s.1046-1061

Fen Fakültesinin 1900-1906 yıllarındaki 112 öğrencisinin 76'sının İstanbul'daki okullardan mezun olduğunu görüyoruz. Bu okullar arasında Vefa İdâdîsi ve Mercan İdâdîsi başı çekmektedir. 18 öğrenci Selânik, Üsküp, Manastır gibi Balkan şehirlerindendir. Kastamonu, Sivas, Trabzon, Edirne, Bursa, Adana, İzmir İdadilerinden gelen 14 öğrenci vardır.

Abdülhamide karşı beslenen menfi hisler Dârülfünûnun kuruluşunun arkasında başka niyetler aranmasına yol açmıştır. Baltacıoğlu'na göre Abdülhamid, Dârülfünûnu şan olsun diye kurdurmuştur. Mehmet Ali Ayni de Abdülhamit'in açtırdığı Dârülfünûn'un gösterişten ibaret olduğunu, bunun yanında firar ederek Avrupa'ya tahsile giden gençlere mani olmak niyetiyle kurulduğunu, kadrosunda "mümtaz üstadlar" olsa da "siyaset-i müstebidâne" ağızları kilitlemiş olduğundan Dârülfünûn'un isminden başka hiçbir şeyi olmadığını ifade eder.⁴⁵ Osman Ergin de bu görüşleri tekrar etmekte ve onaylamaktadır. Türk Maarif Tarihi adlı eseri boyunca Abdülhamit'i kıyasıya eleştirmektedir. Bu eserin III. cildinde *Abdülhamid II. Maarife Hizmet Etmiş midir?* başlıklı bir kısım vardır. Ergin 1876-1908 arasındaki 32 yıllık Abdülhamid dönemine *ilerleme ve yayılma dönemi* adını vermiş olsa da bu başarıdaki aslan payını Sadrâzam Said Paşa'ya verir. Abdülhamid'in edebiyat ve tarih derslerini sürekli müfettişlere izlettirdiğinden, rahatsızlık duyduğu dersleri müfredattan çıkarttırdığından ve yerine İslamî dersler koyduğundan, gazete ve dergileri kapattırdığından, sansürlediğinden söz eder.⁴⁶

Bu üç ismin Abdülhamid ve Dârülfünûn hakkındaki görüşlerini ortaya koydukları tarihler Cumhuriyet sonrasıdır. Mehmet Ali Ayni eserini 1927, Baltacıoğlu 1936-1941, Ergin 1939-1943 yıllarında yayınlamışlardır. Bu görüşleri yazıldığı tarihleri göz önünde bulundurarak değerlendirmek gerekir. Bu yıllarda Tek Parti rejiminin izin verdiği ölçüde konuşulabileceği malumdur. Abdülhamit döneminde her düzeyde eğitime büyük önem verildiği göz önünde bulundurulursa Dârülfünûnun açılışının arkasında başka niyetler olsa bile Dârülfünûn kurulmasının tutarlı ve kararlı bir politikanın tamamlayıcı parçalarından birisi olduğu açıktır.

⁴⁵ Ayni, *Dârülfünûn Tarihi*, s.33-35

⁴⁶ Osman Ergin, *a.g.e.*, Cilt III-VI, s.854

Batıdan örnek alınan modern bir okul olan Dârülfünûn-ı Şahane'ye II. Meşrutiyetle birlikte Dârülfünûn-ı Osmani adı verildi. Kendisi de İttihat Terakki mensubu olan Maarif Nâzırı Emrullah Efendi Mülkiye'nin ve Dârülfünûn'un kendi dönemlerine (1908) kadar yükseköğretim kurumu niteliğinde olmadığını iddia etmiştir: "Elli yıllık Dârülfünûn vaktiyle bir idâdî derecesinde bile değildi, yüksekokul olarak açılan Mekteb-i Mülkiye de gene öyleydi. Avrupa'da öğrenim görenler ve orta dereceli okullarda eğitim görüp kendisini yetiştirenler arttıkça Dârülfünûn idâdîden yüksekokula doğru bir geçiş devresine girmiştir."⁴⁷

Belirtmekte yarar var ki; Osmanlıda modern yükseköğretim Dârülfünûnla başlamadı. 1900 yılından önce, daha sonra Dârülfünûn bünyesine dahil edilerek birer fakülte haline gelen değişik tarihlerde vücut bulmuş birçok yüksekokul mevcuttu. 1826 tarihinde kurulmuş olan Askerî Tıbbiye, 1866 senesinde kurulmuş olan Sivil Tıbbiye ile 1909 yılında birleştirilerek Dârülfünûna dahil edildi. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi kendi kuruluş tarihini kimi yerde 1826 olarak deklare ederken kimi yerde Fatih Şifahanelerinin kuruluşunu esas alarak kendisini 1470 tarihine takvimlemektedir. 1944'te şimdiki ismini alan İstanbul Teknik Üniversitesi Mühendishanenin açıldığı 1773 senesini kuruluş tarihi olarak benimsemiştir. Ayrıca 1874 senesinde Mekteb-i Sultânî bünyesinde Mülkiye Mühendis Mektebi olarak kurulan ve adını sonra Turuk ve Maabir Mektebi olarak değiştiren bir fakülte de varolmuştur. Benzer şekilde Hukuk Mektebi 1880, Eczacı Mektebi 1879, Sanayii Nefise Mektebi 1882, Ziraat Mektebi 1847, Orman ve Madencilik Mektebi 1858, Lisan Mektebi 1864 yılında kurulmuştur. Bugünkü Siyasal Bilgiler Fakültesi 1859 yılında açılan Mülkiye Mektebi'nin devamıdır.* Fransız *grandes écoles* örnek alınarak kurulan ve müstakil bir şekilde varlıklarını sürdüren bu okullar dönemin pratik ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışırken aynı zamanda üniversite ikliminin oluşmasına katkı sağlamışlar ve üniversite geleneğimize renklerini vermişlerdir. Ayrıca bu okullar devletin ihtiyaç duyduğu kadroları temin ettiği ve pratik ihtiyaçları karşıladığı için Dârülfünûn işini yöneticilerin ağırdan aldığı

⁴⁷ Ortaylı, a.g.e., s.147

*Mülkiye Mektebi 1948 yılında Üniversite camiasına katılma kararı almıştır. Ancak bu tarihten önce özellikle Hukuk ve Edebiyat Fakültesinden birçok hoca burada ders vermiştir. 1915 yılında hukuk fakültesi varken varlığı anlamsız bulunarak kapatılmak istenmiş ancak kısa sürede vazgeçilmiştir. Ayrıca bazen yolları Dârülfünûnla aynı binada kesişmiştir. 1933 yılında Mektebin Ankara'ya taşınmasına karar verilmiş 1936'da bu karar uygulanmıştır.

düşünülebilir. Sadrâzam Sait Paşa 1885 senesinde Dârülfünûn'un Hukuk, Tıp ve İlâhiyât şubelerinin zaten mevcut olduğunu noksan olan fûnun ve edebiyat şubelerinin de kurulmasıyla Dârülfünûnun tamamlanacağını belirtmektedir.

*“Darülfunun’un üç şubesi yani Hukuk, Tababet Mektepleri mevcut ve medarisi muhtelifede ilmi kelâm ve ilâhiyat tedrisi zaten mer’i bulunduğundan fûnun ve edebiyat için de iki şube tesis edilir ise memaliki saire usulünce bir Darülfunun’un hey’eti mecmuasını teşkil eden Darulicazeler tamam olur. İnşallah sayei şahanede bu noksanlar dahi ikmal olunur.”*⁴⁸

O tarihte Mühendislik ve Mülkiye Mektepleri üniversitenin bileşenleri arasında düşünülmemiştir. Görüldüğü gibi 1900 yılında yeni kurulan kısımlar Fen ve Edebiyat Fakülteleridir. Ancak edebiyat ve fen fakülteleri üniversite denildiğinde ilk akla gelen kısımlar olduğu için 1900 yılını baz almakta bir beis yoktur. “Hakiki bir üniversitede ağırlık noktası, daima pür ilimlerin toplandığı, diğer her nevi tatbiki bilgilere temel teşkil eden ilimlerin bulunduğu edebiyat ve fen fakültelerindedir.”⁴⁹

Baltacıoğlu üniversite fakültelerinin birbirinden bağımsız ve farklı zamanlarda kurulmuş olmasının bir takım olumsuzluklara yol açtığını düşünür:

*Fakültelerin Tesanütsüzlüğü: Darülfununun siyasi ve mesleki endişelerle teşekkül eden ilk kısımları hep birbirinden ayrı olarak vücut buldu: Tıbbiye, Hukuk, Edebiyat, Fen ve İlâhiyât kısımları arasında ilmi denilebilecek hiç bir rabıta ve mesleki denilebilecek hiç bir mefkure yoktu; Binaları gibi ruhları da birbirine yabancı, hatta bazen birbirine husumetkâr idiler! Eski devrin Edebiyat ve Felsefesiyle İlâhiyâtı böyle idi. Bunlar arasında İlâhiyât şubesi büsbütün eski medrese zihniyetini haiz olduğundan fikren yalnız ve yabancı kalanların birincisi idi...”*⁵⁰

Batıyı daha derinlemesine anlamaya başlayan ve dünyanın büyük bir değişimin eşiğinde olduğunu hisseden bazı aydın kimseler araştırma yapacak ve fikir üretecek

⁴⁸ Sait Paşa Hatıratı, Cilt 1, s. 531 (Aktaran Osman Ergin, a.g.e., Cilt III-IV, s.1212)

⁴⁹ Mümtaz Turhan, Üniversite Problemi, s.15

⁵⁰ Osman Ergin, a.g.e., Cilt III-VI, s.1230

bir merkezi yapı olarak üniversiteyi önemsediler ve bu yönde gelişmesi için gayret ettiler. “Dârülfünûnu XIX. yüzyıl Osmanlı mesleki ve teknik okullarından ayıran onun çağdaş Avrupa liberal ve hümanist geleneğindeki fikirlerin merkezi olarak gelişmesi, ayrıca dil, edebiyat, tarih, felsefe ve İlâhiyât araştırmalarındaki konumudur. Daha kuruluşundan itibaren siyasi tartışmalara yol açmıştı; sebebi Osmanlı ulehasının muhalefeti değil, laik bir kültürel araştırma merkezinin Osmanlı aydınları arasındaki tartışmaları ve farklılıkları öne çıkarmasıydı. Osmanlı aydınlarının başlangıçtaki reformizmi Paris’teki aydın çevrelerin enternasyonalist emellerini ve toplum mühendisliğine inançlarını yansıtıyordu.”⁵¹

Dârülfünûn fikrinin ilk zikredildiği tarih Berlin Üniversitesinin açılışından yaklaşık kırk yıl sonradır, dolayısıyla Dârülfünûn modern üniversiteyi model almıştır. Yani 1809’dan önce Osmanlının bir üniversite açma düşüncesi taşıması mümkün değildir. Çünkü bu tarihten önceki üniversitelerin zaten bizdeki medreseden çok farkı yoktur. Eski üniversite kiliseyle kurumsal bağları olan ve müfredatlarında dini ve klasik eserlerin yer aldığı bir kurumdur.

3.2. Dârülfünûn Hocaları (1900-1933)

İmparatorluğun son yıllarını içeren 1900-1933 zaman dilimi, Meşrutiyet ve Cumhuriyete geçişi kapsayan, çok büyük çalkantıların ve köklü değişikliklerin yaşandığı bir dönemdir. Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı gibi ağır tahribatlara yol açan savaşlara rağmen Dârülfünûn bu dönemde eğitime devam etmeyi başarmıştır. Teknoloji transferi perspektifiyle başlayıp, devletin idari yapısını değiştirmeye doğru genişleyen modernleşme süreci Şark medeniyetini terk ederek Garp Medeniyetine dahil olma idealiyle farklı bir boyuta ulaşmıştır. Dârülfünûn modernleşme girişimlerinin en önemlilerinden birisidir.

Dârülfünûnun neşet edeceği iklim ıslahatlar çerçevesinde modern okulların kurulması, yurtdışında eğitim almış kişilerin çoğalması ve yukarda bahsettiğimiz dergi, gazete ve cemiyetlerin faaliyetleriyle oluşmuştur. Medreselerde sistemli bir

⁵¹ Ayşe Öncü, “Akademisyenler: Üniversite Reformu Söyleminde Batı”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt 3, Modernleşme ve Batıcılık, 521-537 s.523

şekilde yer almayan matematik, fizik, kimya, biyoloji gibi temel bilimler tıbbiye, mühendishane ve harbiye gibi modern okullarda pratik ihtiyaçların zorlamasıyla gelişmeye başlamış, botanik bahçesi, zooloji müzesi, fizik ve kimya laboratuvarları, eczacılık çalışmaları hep tıbbiye çatısı altında varlık bulmuştur.

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısındaki başarısız girişimlerden sonra modernleşmenin özgün kurumlar oluşturmaya başladığı Abdülhamit döneminde Dârülfünûn-ı Şahane adı verilen yükseköğretim kurumu Mülkiye Mektebi binasında 1900 senesinde açılmıştır. Kurumun yöneticisi aynı zamanda Mülkiye Mektebi'nin Müdürü olan Recai Efendi'dir. Nizamnamesinde Dârülfünûn Müdürünün padişah tarafından tayin olunacağı belirtilmektedir. Devleti yönetecek kadroları yetiştirmek için kurulmuş bir okul olan Mülkiye ile bu iç içeliği üniversitenin ne kadar devletin içerisinde doğduğunun göstergesi olarak da okunabilir. Ayrıca Tıbbiye ve Harbiye içerisindeki Abdülhamit karşıtlığının Dârülfünûna da sirayet etmesinin önünü almak için Dârülfünûn Mülkiye'nin gölgesine yerleştirilmiş olabilir. Modernleşmenin öznesinin devlet olduğu düşünülürse bu fazlaca yadırganacak bir uygulama değildir.

1900 yılında ayakları üzerinde durabilen Dârülfünûn-ı Şahane ilk yıllarında yoğun Fransız etkisi altındadır. Osmanlılar için Avrupa demek Fransa demektir. Eğitimde merkezileşmeyi hedefleyen 1869 tarihli Maarifi Umumiye Nizamnamesi de Devrim sonrası Fransız eğitim sistemi incelenerek hazırlanmıştır. Mezkur nizamnamenin 79.dan 128. maddeye kadar olan kısmı Dârülfünûnla ilgilidir.⁵² Hamurundaki bu Fransız etkisi üniversitenin diğer kurumlarla ilişkisini ve ülkemizdeki modern eğitim almış insan tipolojisini belli yönde şekillendirmiştir.

Üniversitenin Tanzimatla başlayan mayalanma sürecinde ve başarısız Dârülfünûn denemelerinde karşılaşılan en büyük problemlerden birisi öğretim üyesi olmamasıydı. Toplumda var olmayan bir insan tipini, üniversite hocasını var edebilmek gerekiyordu. Osmanlı'nın modernleşme sürecini taşıyacak kadro açığı, o zaman ki tâbirle kaht-ı ricâl meselesi burada da kendisini gösteriyordu. Üst düzey idareciler eliyle kurulmaya çalışılan Dârülfünûnun ilk kadroları ileri gelen devlet adamları tarafından ağırlıklı olarak devlet idaresini ve orduyu modernleştirmek

⁵² İhsanoğlu, Ekmeleddin, "Dârülfünûn Tarihçesine Giriş", **Belleten**, 1990, Cilt LIV, Sayı: 210, s.714

amacıyla XIX. yüzyıl boyunca açılan askeri ve sivil okullar olan Mülkiye, Tıbbiye, Dârülmuallemîn, Mühendishane, Harbiye ve az da olsa Medrese hocaları arasından seçildi.

1933 yılına kadarki ilk kadroları kurucular olarak kabul edebiliriz. Bu dönemde hem üniversite kurumlaşma yoluna girmiş hem de öğretim üyeliği meslekleşme yolunda ilerlemiştir.

Dârülfünûn'un ilk kadrosu şu şekildeydi:

Ulum-ı Aliye-i Diniye Şubesi

Manastırlı İsmail Efendi – Tefsir

Mehmed Esad Efendi – Hadis

Sırrı Efendi – Fıkıh

Rahmi Efendi – Fıkıh Usulü

Abdüllatif Efendi – Kelâm

Mahmud Esad Efendi – İslam Tarihi

Edebiyat Şubesi

Ata Bey – Osmanlı Edebiyatı

Abdurrahman Süreyya Efendi – Arap ve Fars Edebiyatı

Abdurrahman Beyefendi – Osmanlı Tarihi ve Devletler Tarihi

Celal Beyefendi – Genel Coğrafya

Emrullah Efendi – Felsefe ve Psikoloji

Ulum-ı Riyaziye ve Tabiiye Şubesi

Salih Zeki Beyefendi – Analitik Geometri, Fizik

Yusufyan Efendi – Yüksek Cebir, Trigonometri

Vasil Naum Efendi – İnorganik Kimya

Modern fen bilimleri için Mühendishane, Harbiye, Tıbbiye hocalarından, İslam Medeniyeti ve Osmanlı kültürüne ait dersler için ise ilmiye sınıfından faydalanılmıştır. Sosyal ve beşeri bilimler için ise Mülkiye hocaları, gayrimüslim hocalar veya İstanbul'da bulunan yabancı uzmanlar seçilmiştir. 1933 yılına kadar

hocaların genel olarak lise ve lisans eğitimlerine baktığımızda karşımıza çıkan tablo şu şekildedir:

Öğretim Üyelerinin Lise Mezuniyetleri (1900-1933)	
Lise İsmi	Kişi Sayısı
Askerî Tıbbiye İdâdîsi	35
Galatasaray Lisesi (Sultânîsi)	20
Mülkiye İdâdîsi	11
Vefa İdâdîsi	10
Mercan İdâdîsi	5
Selânik İdâdîsi	5
İstanbul İdâdîsi	4
Üsküdar İdâdîsi	2
Darüşşafaka	2
Bezmi Âlem Kız Lisesi	1
Alman Lisesi	2
St. Benoit Lisesi	1
St. Joseph Lisesi	1
Robert Kolej	1
İzmir Ermeni Katolik Lisesi	1
İzmir İdâdîsi	2
Edirne İdâdîsi	2
Konya İdâdîsi	1
Sivas İdâdîsi	1
Ankara İdâdîsi	1
Dârülmualimîn	3
Kahire	1
Berlin	1
Rusya	1
Toplam	114 Kişi

Tablo 4-Öğretim Üyelerinin Lise Mezuniyetleri (1900-1933)

Tıp Fakültesi hocalarının tamamına yakını 1826 yılında kurulan ve 1867 yılında sivil tıp okulu olarak Mekteb-i Mülkiye-i Tıbbiye kurulana dek tek tıp okulu olarak devam eden Askerî Tıbbiye mezunuydu. Bu hocalar Askerî Tıbbiye'ye öğrenci hazırlayan lise seviyesinde bir okul olan Askerî Tıbbiye İdâdisinden mezun oldukları için listede ilk sırayı bu okul almıştır. İstanbul dışındaki liselerden gelen çok az kişi olduğu görülmektedir. 114 kişiden 95'i İstanbul'daki liselerin mezunudur.

Öğretim Üyelerinin Lisans Eğitimi	1900-1933
Askerî Tıbbiye	37
Mülkiye	21
İstanbul Hukuk	18
Fransa	16
Özel Eğitim	14
Dârülfünûn Tıp Fakültesi	12
Mülki Tıbbiye	8
Lise Mezunu	6
Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi	5
Almanya	4
Dârülfünûn Fen Fakültesi	4
Harbiye	4
Mühendis Mektebi	4
Cami-İcazet	3
İsviçre	3
Baytar Mektebi	2
Dârülfünûn İlâhiyât Fakültesi	2
Yüksek Öğretmen Okulu	2
Amerika	1
Eczacı Mektebi	1
Fransız Enstitüsü	1
Kazan (Tataristan)	1
Musevi Dârülmuallemîni	1
Riyaziyyat Medresesi	1
Toplam	171

Tablo 5-Öğretim Üyelerinin Lisans Eğitimleri (1900-1933)

Yabancı öğretim üyesi getirmek yerine yurtdışına eğitime gönderilen öğrenciler arasından seçilenlerin Dârülfünûnda istihdam edilmesi bu yıllarda daha ağır basıyordu. İlk Dârülfünûn hocalarının önemli bir kısmı Paris, Cenevre, Berlin gibi Avrupa başkentlerinde eğitim görmüştü. 1900 yılına kadar yurtdışına çok sayıda öğrenci gönderildi. Hilmi Ziya Ülken'in babası Muallim Mehmet Ziya Bey Askerî Tıbbiye'den mezun olduğu 1893 yılında kimya eğitimi almak üzere Londra'ya gönderilmişti. Salih Zeki Bey 1883-1887 yılları arasında Paris Politeknik okulunda eğitim aldı. Cenap Şahabeddin Paris'te 4 yıl tıp ihtisası yaptı. Psikiyatr Raşit Tahsin Bey 1893-1896 yıllarında tıp ihtisası için Almanya'daydı. II.

Meşrutiyet döneminde de yurtdışına öğrenci kabileleri gönderildi. Bunlar arasında dönüşte üniversitede görev alan birçok kişi vardır. Bunlar hem hoca olarak istihdam edildi hem de üniversitenin vücut bulacağı atmosferin oluşmasında etkili oldular.

1900-1933 arasında eğitim durumlarını tespit ettiğimiz 178 kişiden 95’inin (% 53,7) yurtdışında lisans ve ihtisas eğitimi almış olduğunu gördük;

Yurtdışında Eğitim Alanlar	1900-1933 Kadrosu
Fransa	47
Almanya	26
İsviçre	8
İngiltere	3
Avusturya	5
Amerika	3
Rusya	2
İran	1
Toplam	95 Kişi

Tablo 6-Öğretim Üyelerinin Yurtdışı Eğitimleri (1900-1933)

Dârülfünûnun ilk yıllarında öğretim kadrosunda bulunanların yarısından çoğunun (%53,7) yurtdışında eğitim aldığını görüyoruz. İlâhiyât, Osmanlı Tarihi, Osmanlı Edebiyatı gibi bölümlerin hocalarının yurtdışında eğitim almaları söz konusu olmayacağı için bu oran çok daha yüksek hesaplanabilir. Yurtdışında eğitim görmüş olmanın neredeyse akademide yer almanın şartı olduğunu söyleyebiliriz. Dârülfünûn kurulana kadar hatta kurulduktan sonra da yükseköğretim ihtiyacının önemli bir kısmının yurtdışından karşılandığını bunun Cumhuriyet döneminde de devam ettiğini Aynur Erdoğan ve Kansu Şarman’ın çalışmalarından anlıyoruz. Sadece akademide yer alanlar değil diğer entelektüel alanlarda da yurtdışında eğitim almış olmak çok önemliydi. Mete Tunçay bu durumu şu sözlerle ifade ediyor: “Avrupa’ya gönderilen isimlere bakılırsa,

Türkiye'nin bütün entelektüel kaymağı aşağı yukarı bu uygulamayla örtüşüyor. Bunun dışında belki tek tük adamlar çıkar.”⁵³

Yukarda da belirttiğimiz gibi bu yıllarda Almanya üniversite alanında bir devrim yapmıştır. Fransa, İngiltere, Amerika gibi ülkeler Almanya'ya öğrenci göndermeye başlamış ve Alman modelini kendi ülkelerine transfer etme çabası içine girmişlerdir. Bizim Fransa'ya öğrenci gönderdiğimiz dönemde Fransızlar Almanya'ya öğrenci göndermekteydiler. Ancak II. Meşrutiyet sonrasında Osmanlılar Almanya'ya yoğun olarak öğrenci göndermeye başlamışlardır.

1900 yılında Osmanlı'da örneği olmayan fen ve edebiyat fakülteleri kurulunca ciddi şekilde öğretim kadrosu sıkıntısı çekilmiş, yurtdışına düzenli olarak genç öğretim üyesi adayları göndererek öğretim üyesi yetiştirilmesi hedeflenmiştir. 1910 yılında Maarif Nezâreti bütçe görüşmeleri esnasında Sivas Mebusu Dagavaryan fen fakültesinde doktoralı hoca olmadığını, Fen Şubesinin açılmasının hatalı olduğunu, fakülteyi kapatıp oraya harcanan parayla dönüşte hoca olmak kaydıyla yurtdışına öğrenci gönderilmesini teklif etmiştir.⁵⁴

1900'de Dârülfünûn-ı Şahane hocaları Maarif Nâzırı başkanlığında bir komisyon tarafından seçilmiştir. Komisyonda ilmiye mensupları, Bâb-ı Âli bürokratları ve Avrupa'da tahsil görmüş aydınlar vardır. Komisyonda hoca olması kararlaştırılan kişiler arasında Mülkiye Mektebi Müdürü Hacı Recai Efendi, eski nafia Nâzırı Tevfik Paşa, Divân-ı Muhasebat reisi Hasan Fehmi Paşa, ilmiyeden Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, Yusuf Efendi, Rasathane müdürü Salih Zeki Bey, Macar Profesör Vambéry, Maliye Nezâreti Müşaviri Rauf Bey, Şura-yı Devlet'ten Ekrem Bey ve Mekteb-i Tıbbiye hocalarından Hacı Ali Paşa gibi devrin önemli isimleri yer almaktadır. Bu listeye sonradan Maarif Meclisi Reisi Haydar Efendi, âzâdan Zihni Efendi, İstanbul İdâdîsi din dersi hocası Yörük Asım Efendi, Maliyeden Seydişehirli Mahmud Esad Efendi, Meşihat'ten Hulusi Efendi, Müze-i Şahane Müdürü Osman Hamdi Bey ve muavini Halil Bey, Meclis-i Maariften Emrullah Efendi, Galatasaray Lisesi Müdürü Abdurrahman Şeref Efendi, Divân-ı Hümayun

⁵³ Kansu Şarman, **Türk Promethe'ler: Cumhuriyet'in Öğrencileri Avrupa'da** (1925-1945), İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2006, s.17

⁵⁴ İhsanoğlu, **Dârülfünûn**, s.395-402

tercümanlarından Efdal Bey, Dârümuallimîn hocalarından Selim Sabit Efendi de eklenmiştir.⁵⁵

Dârülfünûn-ı Şahane Edebiyat, Ulum-ı Aliye-i Diniye ve Ulum-ı Riyaziye ve Tabiiye şubesinde ders veren hocalara bakıldığında bunların da yine mevcut mekteplerde ve kurumlarda görev yapan kişiler oldukları görülmektedir. Mesela Edebiyat Şubesi Osmanlı edebiyatı hocası Atâ Bey (1856-1919) Mekteb-i Mülkiye’de, Arap ve Fars Edebiyatı Hocası Abdurrahman Süreyya Efendi ve Coğrafya hocası Celal Bey Dârümuallimîn’de, Osmanlı Tarihi hocası Abdurrahman Şeref Bey Mekteb-i Sultânî ve Mekteb-i Mülkiye’de görevlidir. Hikmet-i Nazariye’den ilm-i ahval-i nefis hocası Emrullah Efendi ise Meclis-i Maarif azasıdır. Ulum-ı Riyaziye ve Tabiiye Şubesi’nin yani Fen Fakültesi’nin hendese-i halliye hocası Salih Zeki Bey Rasathane-i Amire müdürü ve Mekteb-i Mülkiye muallimidir. Cebr-i Ala ve müsellesat-ı küreviye hocası Yusufyan Efendi Mekteb-i Mülkiye’de görevlidir. Kimya-yı gayri uzvi hocası Vasil Naum Efendi ise Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye’de görevlidir.

Dârülfünûn klasik eğitim kurumu olan medresenin kendisini dönüştürmesiyle ortaya çıkmadı. Üniversite veya dârülfünûn modern bir eğitim kurumu olarak medresenin yanı başında kuruldu. 1924 yılında medreseler kapatılana kadar da yan yana yaşamaya devam ettiler. 1900 yılında kurulan Dârülfünûnun üç fakültesinden birisi Ulum-i Şeriye Şubesi idi. Bu şubenin hocaları başlangıçta klasik eğitim süreçlerinden geçmiş ilmiye mensupları iken kısa zamanda modern eğitim veren okulların mezunları ya da hem klasik hem modern eğitim almış hocalar çoğaldı. Bu çeşitlenme özellikle 1908 sonrası görülebilir. Ulum-i Şeriye Şubesi’nin yukarda verdiğimiz altı kişilik ilk kadrosu medrese kökenli idi. Sonraki kadrodan Musa Kazım Efendi, Mustafa Fevzi Efendi, Hüseyin Avni Karamehmedoğlu sadece dini eğitim almışken, Ebululâ Mardin Hukuk Mektebi mezunu idi. İsmail Hakkı İzmirli Medrese eğitimi yanında Yüksek Muallim Mektebi’nde okumuştı. Şemseddin Günaltay Vefa Lisesi ve Dârümuallimîn-i Aliye’nin Fen Şubesi mezunuydu. Şerafeddin Yaltkaya Dârümuallimîni, Yusuf Ziya Yörükân Dârülfünûn Felsefe şubesini bitirmişlerdi. 1926 yılında kadroya katılan Mustafa Şevket Yunt Dârülfünûn

⁵⁵ İhsanoğlu, **Dârülfünûn**, s.395

Ulum-ı Aliye-i Diniye şubesi ve Dârümuallimîn mezunuydu. Başlangıçtan beri Dârülfünûn İlähiyât hocaları kelâm ile felsefeyi buluşturmaya arzulayan ve modern bilimlere yakın kimseler arasından seçilmişlerdi. Mesela ilk kadrodan Mahmud Esad Efendi hem idâdîlerde fizik, kimya, geometri dersi vermiş, hem Mülkiye ve Hukuk Mekteplerinde hocalık yapmış bir zattı. Cumhuriyet sonrası (1924) görev alan modernist yönüyle meşhur Şerafeddin Yaltkaya 1933'te kadroda kaldı ve sonrasında Cumhuriyet'in ikinci Diyanet İşleri Başkanı oldu.

Üniversite'nin İlmiyye-medrese ile cılız soy kütüğü bağlantısı Ulum-i Şeriye ve daha sonra İlähiyât Fakültesi denilen kısımlar yoluyla sürdü. Diğer bir dolaylı bağlantı ise kadronun yaklaşık beşte biri oranındaki ulema ailelerine mensup hocalardır. Üniversite medresenin içinden doğmamış, Tıbbiye, Mülkiye, Harbiye, Mekteb-i Hukuk, Mühendishane gibi modern mekteplerin akabinde ve onlardan destek alarak vücuda gelmiştir. Tıp fakültesi sivil ve Askerî Tıbbiyelerin 1908 yılında birleştirilip Dârülfünûn bünyesine alınmasıyla, aynı şekilde Hukuk Fakültesi de Hukuk Mektebi'nin 1908'de Dârülfünûn bünyesine dahil edilmesi ile kurulmuştur. Edebiyat ve Fen Fakültesinin ilk hocaları da ağırlıklı olarak Mülkiye ve Tıbbiye hocalarıdır.

Osmanlı belli bir ilim şuuruna sahip bir medeniyetti, dolayısıyla üniversite bir boşluğa kurulmadı. Üniversite hocası kurumsal köken itibarıyla ulema ile zayıf bir soy bağına sahip olsa da toplumun zihinsel kodlarında ulemanın yerine ikame olmuş, somut olarak da ulemanın seçkin pozisyonuna yerleşmiştir. 1933 yılına kadar Dârülfünûnda müderris ünvânı kullanılmaya devam edilmiş, bu tarihten sonra müderris yerine profesör kelimesi kullanılmıştır. Üniversitenin bulunduğu Beyazıt ve Süleymaniye semtleri de ulema muhiti olarak bilinmektedir. Toplum üniversite hocasına, ulemaya duyduğu muhabbetle yaklaşmış, hocalar ulemaya duyulan hürmetten ve ayrıcalıklı statüden istifade etmiştir. Osmanlı'da ulema halk katında olduğu kadar devlet katında da saygın ve ayrıcalıklıdır ve iktidarın önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Cumhuriyet kurulduktan sonra ilmiyenin yerini alan üniversite ve yargı kurumunun da iktidarın parçası olmaya devam ettiğini söyleyebiliriz.

Dârülfünûnda 1900-1946 arasında göreve başlayan baba mesleğini tespit ettiğimiz 202 öğretim üyesinden otuzunun babası ulemadandır. Bu 30 kişiden 11'i Edebiyat Fakültesinde, 7'si İlähiyât Fakültesinde, 5'i Hukuk Fakültesinde (Ağaoğlu

Ahmed ve Sadri Maksudi Osmanlı ulemasından değildi.) 2'si Fen Fakültesinde, biri tıp ve diğer biri Eczacılık Fakültelerinde görev almıştır. İlmiye mensuplarının çocuklarının sosyal-kültürel sermayesi kariyerlerini İlâhiyât, edebiyat ve hukuk alanlarında sürdürmelerine daha çok imkân vermiştir. Fen Fakültesinde görevli fizik hocası olan Sait Gelenbevi meşhur Matematik alimi İsmail Gelenbevi'nin torunu olması hasebiyle bu alana yakındır. Fen Fakültesinde astronomi dersleri vermiş olan Fatin Gökmen ise medrese mezunudur ve astronomiye yönelmesi Sultan Selim Camii Muvakkithanesinde görevliyken başlamıştır. Muvakkithanedeyken Riyaziyeci Salih Zeki'nin ilgisine mazhar olmuş ve onun teşvikiyle Riyaziyyat Medresesinde eğitim görmüştür. Ulema çocuklarından Tıp Fakültesi mensubu tek kişi Adnan Adıvar'dır. Sait Gelenbevi, Fatin Gökmen, Eczacı Hulusi Raşit 1933 reformunda kadro dışı kalmıştır. Adnan Adıvar İzmir suikasti davasında yargılanıp beraat etmiş ancak fakültedeki görevini ve ülkeyi terketmek durumunda kalmıştır.

İlk modern okulların öğrencilerinin büyük kısmı medrese eğitimi de görmüşlerdir. “Ne var ki Tanzimatla başlayan modernleşme hareketine katılamayan köklü ulema aileleri çökmeye başlamıştır. Bu aileler ayrıcalıklı durumlarını ancak şer'i hukukun yanı sıra, medeni hukuk eğitiminden geçerek ve şer'i hukukla birlikte Batılı medeni hukuk bilgisi de gerektiren yeni sivil mahkemelerde yargıçlık gibi meslekler edinme yoluyla Tanzimat'ın bürokratik mekanizması içinde yer alarak koruyabilmekteydiler.”⁵⁶

Mehmet Nadir Bey büyük matematikçimiz Salih Zeki Bey'i Darüşşafakada keşfedip yetiştiren kişidir. Kendisi Harbiye'de okumuş, Vidinli Tevfik Paşa ve Emin Paşa gibi önemli matematikçiler tarafından yetiştirilmiştir. Matematik ve Fen Bilimleri alanlarındaki hocaların çoğu gibi soykütüğü askeri okullara uzanmaktadır. Mehmet Nadir Bey hem saraydan hem İttihatçılardan darbe yemiş devrin sert atmosferinde değeri bilinmemiş bir matematikçidir. Memleketinden çok yurtdışında meşhurdur. Paris'te yayınlanan *Entermediere Mathematiciene* adındaki aylık dergide sayılar teorisine dair yazıları yayınlanmış hatta aynı mecmuada takriben 10 sene

⁵⁶ Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, s.108

boyunca bütün dünya matematikçilerinin çözmeye çalıştığı bir problemi çözmüştür.⁵⁷ O da Baltacıoğlu gibi temel eğitim alanındaki boşluğu doldurmaya çalışırken bilimsel kariyerinden geri kalmıştır. Özel okul kurarak yeni bir nesil yetiştirmeye çalışmış, Maarif Müdürlüğü gibi idari vazifelerde bulunmuştur. Dönemin sert siyasi havası içinde sürgünler ve döneme has zorluklarla uğraşmak durumunda kalmıştır. Asıl olması gereken yer olan Dârülfünûna kendisini tanıyan ve kıymetini bilen Darüşşafaka'dan talebesi Salih Zeki Bey vasıtasıyla 1919 yılında 63 yaşındayken girebilmiş ömrü burada sadece on yıl çalışmaya yetmiştir.

Dârülfünûn rektörlüğüne ve Maarif Müsteşarlığına kadar yükselmiş olan üstün matematik zekâsıyla meşhur Salih Zeki Bey yoksul bir ailenin çocuğu olarak Darüşşafaka'da eğitim almıştı. Fatih haziresindeki mezar taşından aşağıya aldığımız mısralarda belirtildiği gibi tüm ömrü bilim ve eğitimle geçti.

İlm û fenn nâmına bir zât-ı şerif

Eyledi ömr-i azizin kûtâh

Ola mahşerde hesâb-ı âsân

Nâil-i rahmet etsin Allah

Ağlayıp söyledi yârân tarih

Gitti Sâlih Zeki eyvah eyvah

Edebiyat fakültesinde ders veren hocalar Mehmed Akif, Hüseyin Cahid Yalçın, Rıza Tevfik, Ahmed Midhat, Yahya Kemal, Köprülü Mehmed Fuad gibi dönemin önde gelen kültür ve fikir adamlarıdır. İnsanüstü çalışkanlığıyla meşhur Ahmed Midhat Efendi yoksul bir ailenin çocuğuydu. Hemen her alanda halka kılavuzluk etmek ve bilgisini paylaşmak için kitaplar yazdı.

1915-1918 arasında gelen Alman hocalardan sonra 1920'li yıllar boyunca Fransa'dan hocalar getirilmiştir. Bu yabancı hocalara verilen yetkiler bazı kimseler tarafından abartılı bulunarak eleştirilmiştir. Hamdullah Suphi Türk profesörlerin yabancı profesörler tarafından imtihan edilip muallimliğe düşürülmesine itiraz etmiştir.

⁵⁷ Osman Ergin, **a.g.e.**, Cilt III-IV, s.1010

Sarayın fiilen etkisiz hale geldiği II. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte Dârülfünûn'un, Dârülfünûn-ı Şahane olan ismi Dârülfünûn-ı Osmani olarak değiştirildi. Çünkü "şahane" kelimesi bu kurumun padişahın ihsan ve himayesi altında olduğunu ifade ediyordu. Bu dönemde Dârülfünûna kısa zamanda bir seçkin zümre yetiştirme misyonu yüklenmiştir. Çünkü değişim ve gelişmenin böyle bir seçkin zümre tarafından sürdürülebileceği inancı başta Emrullah Efendi olmak üzere İttihatçı aydınlar arasında yaygındı.

1908 yılında Dârülfünûn, Mülkiye Mektebi binasından Vezneciler'de Zeynep Hanım konağı denilen büyük binaya taşındı. 1909'da Hukuk Mektebi'ni, Askeri ve Mülki Tıbbiyeyi de bünyesine alarak beş fakülteli hale geldi. Ders programlarında ve ders isimlerinde de bir takım değişikliklere gidilmişti. Edebiyat Şubesine Asar-ı Atika (Eski Eserler), ilm-i hikmet (Felsefe), ilm-i hikmet tarihi gibi dersler ilave edildi, Edebiyat-ı Osmani olan dersin adı Edebiyat-ı Türkiye oldu. Fen Fakültesinde programa tecrübi fizik, tecrübi biyoloji, fizyoloji gibi dersler eklendi. Ayrıca Dârülfünûnun eğitim ve idari işlerinin görüleceği ve ilerde önemli rol oynayacak meclis-i mualliminlere dönüşecek olan heyet-i ilmiyeler bu dönemde ortaya çıktı.⁵⁸

Bağımsız bir binaya kavuşması ve beş fakülteli hale gelmesi gibi önemli gelişmelerden dolayı 1908 yılı Dârülfünûn için önemli bir tarih olarak kabul edilir. Ahmet Hamdi Tanpınar bu durumu şöyle vurgulamıştır: "Dârülfünûn meselesi Encümen-i Dâniş'le beraber ortaya atılmıştı. Abdülmecid zamanında uzun zaman hülyası kuruldu. Abdülaziz devrinde açıldı, kapandı. Hamid devrinde şöyle böyle tecrübe edildi ve ancak 1908'den sonra milli hayata lüzumu kabul edilebildi."⁵⁹

Emrullah Efendi üniversite açısından dönemin önemli aktörlerindendir. Eğitimin kapsamlı şekilde ele alındığı bu dönemde Dârülfünûn hocalığı ve Maarif Nâzırlığı da yapmış olan Emrullah Efendi Tuba Ağacı Nazariyesi görüşünden dolayı yükseköğretimi birinci derecede önemli kabul etmiştir. Yurt sathında yapılan sınavlarda en iyi öğrencilerin seçilerek âlim olarak yetiştirilmesine ve üniversite muhtariyetine çok önem vermiştir.

Bu dönemde üniversite hayatı için Emrullah Efendi gibi önemli şahsiyetlerden birisi de Ziya Gökalp'tir. "Balkan savaşları sonrasında İstanbul'a gelen Gökalp kısa

⁵⁸ İhsanoğlu, **Dârülfünûn**, s.214

⁵⁹ Ahmet Hamdi Tanpınar, **Yaşadığım Gibi**, İstanbul, Dergah Yay., 2. Baskı, 1996, s. 29

bir süre sonra Dârülfünûn'a dahil olmuş, Sosyoloji Bölümü'nün kuruluşunu gerçekleştirmiştir. Gökalp'in üniversitedeki etkisi sosyolojinin kuruculuğu ile sınırlı kalmamıştır. Gökalp sosyolojinin üniversiteye yerleşmesini sağlamaktan öte bir misyona sahiptir. Gökalp'le birlikte dönemin şartları içinde yeni üniversite anlayışının ortaya konulduğunu, bir yerde üniversitenin programlandığını görüyoruz.”⁶⁰

Gökalp'in amacı üniversiteyi milli anlayış çerçevesinde işlevselleştirmektir. Bu çerçevede diğer modern mekteplerin yapamadığı şeyi yani Türk harsını geliştirme işini Dârülfünûn'un yapacağına inanır. “Mevcut müesseseler içinde Türk harsına hâdim olan yalnız Dârülfünûndur. Dârülfünûn edebiyat medresesi (fakültesi), adeta hars medresesi demek olduğundan milli harsı yükseltmeğe en çok çalışan bu müessesedir.”⁶¹

Gökalp için edebiyat fakültesinin manası ve varlık nedeni her şeyden önce milliyetçiliği işleyip geliştirmektir. Çünkü Gökalp'e göre Osmanlı sun'i bir camia olduğundan devamı imkânsızdı, her millet ayrı bir devlet olacaktı. Batı Avrupa'da, beşyüz seneden beri süren bu içtimai tekâmülün Şarkta da başlamasının zamanıydı. Artık güzideler halka Şark Medeniyetinin bir şubesi olan Osmanlı Medeniyetini değil, Garp Medeniyetini götürecekti, halktan da Türk harsını alacak ve Garp medeniyeti formunda işleyerek Milli kültürü oluşturacaktı.⁶²

Gökalp üniversiteye böyle bir misyon yüklemekle birlikte üniversitenin ilmi özerkliği konusunda hassasiyet sahibiydi. Maarif Nâzırı Şükrü Bey'in üniversite hocalığı teklifini Hükümetin üniversite işlerine karışmaması şartıyla kabul etti. Kendisinin hiçbir hocanın dersine karışmayacağını da ilave etti. Üniversite muhtariyetine olan inancını ifade ettiği Dârülfünûn manzumesini de bu hissiyatla yazmıştı:

«Diyorsunuz ki, hükümetin idarî,
Velayeti fenlere de şamildir.
Ben derim ki, idare her hüneri,

⁶⁰ İsmail Coşkun, “Sosyoloji Bölümünün Tarihine Dair”, **75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji**, Haz. İsmail Coşkun, Bağlam Yayınları, s.13-23, İstanbul, 1991, s.15

⁶¹ Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, s.92

⁶² Gökalp, **a.e.**, s.46

Bilmez, çünkü mütehassıs değildir.
Salâhiyet mansıp gibi yukardan,
Verilmez, hep ihtisasla alınır.
Hiçbir alim nüfuzunu hünkârdan,
Almaz, gerçi ondan alır her Nâzır.
Bir müderris, ya ilmiyle taayyün,
Eylemiştir, sizden tayin istemez.
Yahut etmemişken taayyün,
Edersiniz tayin, kalır bir çömez.

Bırakınız bunlar kendi kendine,
Seçsinler, siz seyirci kalınız.
İlmi verin âlimlere, siz yine,
Ele mülkûn dizginini alınız.
Dârülfünûn emirlerle düzelmez.
Onu yapar ancak serbest bir ilim.
Bir mesleğe haricinden fer gelmez,
Bırakınız ilmi yapsın muallim!..⁶³

Ziya Gökalp

Ziya Gökalp Dârülfünûn hocalarını amaçlarına göre ve siyasi görüşlerine göre tasnif etmiş olmasına rağmen kimseyi üniversiteden atmayı düşünmemiştir. Ona göre Dârülfünûnda maaş için çalışan profesörler, şöhret kazanmak ve ilim için çalışan hocalar vardı. Siyasi olarak da Türkçüler, İslamcılar, Tanzimatçılar ve duygudan mahrum olan kayıtsızlar şeklinde dört grup ayırt ediyordu ancak bu farklılıklardan kurtulmak gibi bir düşüncesi yoktu.⁶⁴

Gökalp Medeniyet adlı manzumesinde medeniyeti de Dârülfünûna benzetiyor, farklı seslerin ve renklerin birbiriyle uyumu olarak görüyordu. Aşağıdaki manzumede her bir üniversite hocasını medeniyeti oluşturan milletlerden birisi gibi görmektedir:

⁶³ M. Emin Erişirgil, **Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp**, Ankara, Nobel Yay., 2007, s.82,83

⁶⁴ M. Emin Erişirgil, a.g.e., s. 84

MEDENİYYET

Avrupa bir akademi âzaları milletler;
Her biri bir nurlu deha, çünkü ayrı harsı var.
Avrupa bir Dârülfünûn, hocaları milletler;
Her birinin ihtisası, bir örneksiz dersi var.

Bu nurlardan biri sönse medeniyet loş kalır;
Derslerinden biri durur, bir kürsüsü boş kalır.
Medeniyet, beynelmilel yazılacak bir kitap;
Her faslını bir milletin harsı teşkil edecek.

Şiirde görüldüğü üzere Gökalp'in zihninde Avrupa, medeniyet, üniversite, hars fakülte kitap, üniversite hocası, millet, bilim ve aydınlık birbiriyle iç içe geçmiştir. Üniversite bir mikro medeniyettir. Bu medeniyet farklı milletleriyle Avrupa'dır.

Ziya Gökalp'in sosyolojinin yardımıyla çizdiği muasırlaşma programı dönemin yönetici seçkinleri için bir kılavuz oldu. Gökalp'e göre üniversite de muasırlaşma sürecinin bir parçası olarak işlemeliydi. Üniversite veya o günkü adıyla Dârülfünûn Osmanlı fikriyatı içinde doğmuş, Osmanlı Milleti oluşturmak gibi bir idealin yürürlükte olduğu dönemde hayat bulmuştu. Ancak yurt içinde ve Avrupa'da modern eğitim almış Ziya Gökalp gibi modernist-milliyetçi aydınlar kısa zamanda yönetimde söz sahibi oldular. Balkan Savaşından sonra milliyetçilik etkisini daha çok arttırdı. Rumelideki toprakların elden gitmesi imparatorluğun çok uluslu yapısına matuf siyasi anlayışı sarstı. Balkan Savaşı sonrasında Avusturya'ya karşı uygulanan ticari boykot ve içerde Rum tüccarlara uygulanan boykot milli iktisat anlayışının da toplumsallaşmasına katkı sağladı. Bu çizgide ivme kazanan milliyetçilik Cumhuriyet'e karakterini veren temel ilkelerden birisi oldu. Dili, dini, tarihi, iktisadi millileştirmek, milli burjuvazi yaratmak amaçlandı. Bunlarla bağlantılı olarak 1933 üniversite inkılabında da milli üniversite ifadesi sıklıkla kullanılmaktaydı. Nitekim İmparatorluk içerisinde doğup gelişmiş olan üniversitenin imparatorluktan gelen kozmopolit yapısının izleri 1933 yılında büyük oranda silindi. İmparatorluk anlayışı ve onun getirdiği kozmopolitizm Balkan

Savaşlarından sonra eleştiri konusu haline gelmişti. Tanzimatın Osmanlı Milleti yaratma idealine bağlı olarak kurulmuş olan üniversitesinin ideali artık Türk ulusu yaratmaktı. Osman Ergin, Ziya Gökalp'in Satı Bey'le neden fikir birliği içerisinde olamadıklarına dair kendisine şöyle söylediğini aktarmaktadır: "Gökalp bana: Biliyor musun, ne için Satı'la birleşemiyoruz. O, İmparatorluk vatandaşı kalmakta ısrar ediyor, ben Türk olalım diyorum."⁶⁵

II. Meşrutiyetle birlikte, içinde Dârülfünûn öğrencilerinin de yer aldığı yükseköğretim öğrencileri arasında protesto veya kutlama amaçlı eylemler görülmeye başladı. Siyasetle yeni tanışan toplumda yüksekokul öğrencileri dinamik eylemci gücü oluşturuyordu. Öğrenciler taleplerinin kabulünü sağlamak için bazen Saray civarında bazen Bâb-ı Meşihât ve Bâb-ı Âli önünde toplanıyordu. 1909 başında kurulan partiler ve peşpeşe çıkmaya başlayan gazete ve dergiler yükseköğretim gençliğindeki bu potansiyeli yönlendirmeye çalışıyorlardı. Özellikle Hukuk Fakültesi ve Mülkiye'de öğrenci kavgaları da görülmüyordu. İttihatçı kanattan Cavid Bey ve Babanzâde İsmail Hakkı, muhalif kanattan Ali Kemal ve Celalettin Arif, gibi hocalar da gerilimin yükselmesine yol açan tavırlar sergiliyorlardı. Bunun üzerine 1912 yılında Dârülfünûn ve yüksekokul hocalarına partilerle ve matbuatla ilgilerini kesmeleri ve derslerde siyasi propaganda yapmamaları emredildi.⁶⁶ Geçmişte medrese öğrencilerinin siyasal eylemci gücü oluşturduğu gibi günün koşullarında yüksekokul ve Dârülfünûn öğrencileri bu işi görüyordu.

Savaş zamanında birçok alanda ittifak kurduğumuz Almanya ile eğitim konusunda da işbirliğine gitmiştik. İttihat ve Terakki yönetimi, Türk eğitim sistemini, bu dönemde her alanda olduğu gibi mükemmeliyetine inanılan Alman modeline göre yeniden düzenlemeye girişti. Bu doğrultuda, Dr. Franz Schmidt, 1915 yılı başında Maarif Nezâreti'ne müşavir olarak atanmış, onu diğer uzman müşavirler izlemiştir.⁶⁷ Akabinde Birinci Dünya Savaşı esnasında Dârülfünûn'a yirmi Alman öğretim üyesi getirilmiştir:

⁶⁵ Osman Ergin, **a.g.e.**, V.Cilt s.1667

⁶⁶ Yücel Aktar, **İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları**, İstanbul, İletişim Yay, 1990, s.132

⁶⁷ Günergun, Feza, "Dârülfünûn Kimya Eğitiminde Reform: I. Dünya Savaşı Yıllarında İstanbul'a Gelen Üç Alman Kimyager" Osmanlı Bilimi Araştırmaları X/1 (2008) s.48

1915-1918 Yıllarında Dârülfünûn’a Gelen Alman Öğretim Üyeleri		
ADI	BRANŞ	FAKÜLTE
Prof. Dr. Carl Friedrich Lehmann-Haupt	Eskiçağ Tarihi	Edebiyat
Doç. Dr. Friedrich Giese	Ural-Altay dilleri	Edebiyat
Doç. Dr. Günther Jacobi	Felsefe- Mantık, Metafizik	Edebiyat
Prof. Dr. Julius von Mezsaroz	Etnografya ve Macarca	Edebiyat
Dr. Eckhard Unger	Arkeoloji ve Eski Paralar	Edebiyat
Doç. Dr. Erich Obst	Coğrafya	Edebiyat
Dr. Georg Anschütz	Pedagoji-Psikoloji	Edebiyat
Doç. Dr. Richter	Alman Dili ve Edebiyatı	Edebiyat
Dr. Gotthelf Bergstrasser	Karşılaştırmalı Semitik Dil Bilimi	Edebiyat
Doç. Dr. Walther Penck	Jeoloji ve Coğrafya	Fen
Doç. Dr. Erich Leick	Botanik	Fen
Prof. Dr. Boris Zarnick	Zooloji	Fen
Doç. Dr. Kurt Hoesch	Organik Kimya	Fen
Doç. Dr. Fritz Arndt	Anorganik Kimya	Fen
Dr. Gustav Fester	Teknolojik Kimya	Fen
Prof. Dr. Joseph J. Würschmidt	Fizik	Fen
Prof. Dr. Friedrich Hoffman	Ekonomi	Hukuk
Dr. Anton Fleck	Maliye	Hukuk
Prof. Dr. Walther Schönborn	Kamu Hukuku	Hukuk
Dr. Erich Nord	Avrupa Medeni Hukuku	Hukuk

Tablo 7-1915-1918 Yıllarında Gelen Alman Öğretim Üyeleri

Fransız sistemine göre dizayn edilmiş ve kaynak kitapların hemen hepsinin Fransızca veya Fransızcadan tercüme olduğu Dârülfünûnda çok büyük bir etkiye yol açamadılarsa da 1933’te gelecek olan büyük Alman mülteci kolonisinin adaptasyonunu kolaylaştırmak açısından Almanlarla bu tanışmanın önemli olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Gökalp’e göre Dârülfünûna tedris hürriyeti ve “bilim bilim içindir” anlayışını bu hocalar getirmiştir. Bu Alman hocalar 1918’de savaş sona erdiğinde Mondros Mütarekesi gereği ülkelerine döndüler.

Cumhuriyet’in kurulmasına az zaman kala 1922 yılında Dârülfünûnda dikkat çeken bir öğrenci boykotu söz konusudur. Boykot Milli Mücadelenin kazanılmasına dair umutların güçlendiği dönemde Milli Mücadeleye muhalif olan hocalara karşı tertiplenmiştir. Bu hocalar Rıza Tevfik, Ali Kemal, Cenap Şahabettin, Hüseyin Daniş ve Barsamyan Efendi idi. Rıza Tevfik’in bir konferansta Fuzuli Türk değil dediği,

Ali Kemal'in 'Türklerin büyük devletlerden birisinin himayesinde gelişimini tamamlamasını' savunduğu, Hüseyin Daniş'in Ertuğrul Gazi'ye "Tatar yavrusu" dediği, Cenap Şahabettin'in 'Türkler tarih boyunca medeniyete katkıda bulunmamışlardır' dediği iddia ediliyordu. Barsamyan Efendi ise Azerbaycan Dahiliye Bakanı'nı İstanbul'da öldüren Taşnak fedaisi Torlakyan'ın avukatlığını üstlenmişti. Dârülfünûn öğrencileri bu nedenlerle bu kişileri istenmeyen hoca ilan etti ve bunlar üniversiteden atılana kadar dersleri boykota başladılar. Dârülfünûn öğrencileri bu süreçte "siyaset değil milliyet davası" güttüklerini söylüyorlar ve İstanbul basınından da güçlü bir destek görüyorlardı.⁶⁸ Osmanlı düşüncesi içinde şekillenmiş olan İstanbul Dârülfünûnu Cumhuriyet'in şafağında, yükselen Milliyetçilikle sorun yaşıyordu. Savaş şartlarına eklenen bu iç çatışmalar Dârülfünûn'un gelişiminde kaçınılmaz olarak duraklamaya yol açtı.

Baltacıoğlu, 1919 yılında Dârülfünûn üzerine kapsamlı bir etüd çalışması yapmıştır. Bu çalışmanın öğretim üyeleri ile ilgili olan kısmı üzerinde durmak konumuz açısından faydalı olacaktır. Baltacıoğlu'nun bu çalışmada en önem verdiği konu hocaların seçilmesinde izlenen metoddur. Kendisinden daha güçlü bir bilimsel otorite olmadığı için Dârülfünûn'un öğretim üyelerini kendisinin seçmesi en doğrusudur:

Dârülfünûn muallimleri: Dârülfünûn mefkuresi ne olursa olsun; ona bir vücut vermek lazımdır. Bu vücudun iki unsuru vardır: biri hey'eti talimiye, diğeri bina... Hey'eti talimiye Dârülfünûn'un en canlı ve en münbit kısmıdır. Bir Dârülfünûn'un kıymeti birinci derecede muallimlerinin kıymetine müsavidir, denilebilir. Muallimlerin, müderrislerin sureti intihabı Dârülfünûn İslahatının mebdeidir. Bu intihap tayin gibi resmi ve mihaniki vasıtalarla olduğu müddetçe Dârülfünûn mes'elesi haledilemeyecektir. Çünkü Dârülfünûn hayatı hükümet makinesiyle tedvir edilemeyecek derecede karışıktır. Diğer cihetten hükümet, ilmi ehliyet ve selahiyeti yakından takdir edemeyecek derecede bu mesaiden uzaktadır. İlmi kıymetler ancak ilmi bir velayet tarafından takdir edilebilir ki bu velayet de Dârülfünûn'un

⁶⁸ Salih Tunç, "İstanbul Basınına Göre Milli Mücadeleye Bir Destek: Dârülfünûn Öğrenci Olayları", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları 2013** : <http://istanbul.dergipark.gov.tr/iuydta/issue/955/10774>, Erişim Tarihi 22/11/2016

kendisinde bulunabilir. *Dârülfünûn ilmi meratibin en yükseği olduğundan, ilmi selahiyetlerin de en büyük muhiti olmalıdır.*⁶⁹

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu yaşadığı dönemde demokrasiden en çok bahsedenlerden birisi olmasına rağmen üniversitenin kozmopolit yapısından yakınmakta ve öğretim üyeleri arasında vahdet aramaktadır:

*“Muallimlerin Tecanüssüzlüğü : Eski Dârülfünûn’un hey’eti talimiyesi arasında hiç bir tecanüs, hiç bir vahdet ve mefkure birliği yoktu; ve olamazdı. Çünkü bunların kısmı azamı muhtelif menşeli ve muhtelif zihniyetli kimselerdi; aralarında Mektebi Mülkiye’de tahsil etmiş memurlar, medreseden yetişmiş hocalar, ecnebi mekteplerinde, yahut Avrupa’da tahsil etmiş gençler vardı...Fikir sahasındaki bu vahdetsizlik meslek sahasındaki tesanütsüzlükle bir kat daha şiddet kesbediyordu. Hey’eti talimiye arasında müderrisliği kendisine meslek ittihaz etmiş olanlar yok gibiydi. Çoğu hayatını dışarıda bir memuriyet yahut bir meslekte kazanan kimselerdi, müessese ile alakadar değildiler. O devirde Dârülfünûn muallimliği seyyar muallimlik şeraitine en uygun bir vazife farz ediliyordu. Dârülfünûn bu şerait dahilinde her türlü kanaatlerin, usullerin, itiyatların tecrübe sahası oldu! Her muallim kendi benliğini tedrisatına dercetti. Müessese ruhiyet ve maneviyatı itibariyle bir vahdet teşkil edecek yerde, şarkın, garbın, asrın ve kurun vustanın garip bir halitası oldu! Hele ekseriyeti azimesi itibariyle eski hey’eti talimiyede ilmi mefkure, ilmi usul ve ilmi mesai kabiliyeti ve iştiyakı olmadığından eski Dârülfünûnunun memleketin hayatı fikriyesi namına hiç bir tesiri olamadı...”*⁷⁰

Ziya Gökalp de 1916 yılında Muallim Mecmuasında yazdığı bir yazıda tüm maarif sistemiyle ilgili görüşlerini ifade ederken birlik ve insicam eksikliğini en büyük mesele olarak görmektedir:

“İstanbul’da üç türlü kitapçı vardır: Birincisi Sahaflar, İkincisi Beyoğlu Kitapçıları, üçüncüsü Babiali caddesindeki Kitapçılar. Sahaflardaki Maarif Arap ve Acemce, Beyoğlundaki kitaplar Avrupa’ya aittir. Babiali Caddesindeki Tanzimat Maarifi ise evvelkilerinin, acemice intihal ve

⁶⁹ Osman Ergin, **a.g.e.**, Cilt III-VI, s.1236

⁷⁰ Osman Ergin, **a.g.e.**, Cilt III-VI, s.1230

taklitlerinden mürekkeptir. Milli Maarifimizin ne kitapları, ne de kitapçıları vücade gelmemiştir. Kitaplarımız nasıl böyle ise öğretim yerlerimiz de bunlara mütenâzır olarak üçtür. Medreseler, Ecnebi Mektepleri, Tanzimat Mektepleri, Sahafların kitapları Medreselerde, Beyoğlu'nun kitapları Ecnebi Mekteplerinde, Babiali caddesinin kitapları da Tanzimat Mekteplerinde tedris edilir. Bu üç öğretim yerinin birbirinden farkları o kadar açıktır ki herhangi bir Türkle on dakika görüşmeniz onun hangi öğretim yerinden yetişmiş olduğunu anlamanıza kâfi gelir. Aralarındaki bu derin farklarla beraber bu üç öğretim yeri bir müşterek hassaya maliktir. Oralarda yetişen Softa, Levanten, Tanzimatçı tiplerinin üçünde de seciye göremezsiniz. Memleketimiz en büyük hastalığı birbirleriyle anlaşmıyan bu üç muhtelif zihniyetin hamilleriyle idare olunması ve maatteessüf bu zümrelerden üçünün de seciyeden mahrum bulunmasıdır.”⁷¹

Gökalp ve Baltacıoğlu'nun Darülfünun'un bir sosyal organizasyon olmaktan uzak halinden yakınmaları herhalde sosyolojiyle uğraşmaları ve her ikisinin de Durkheim'dan ziyadesiyle etkilenmiş olmasıyla ilgiliydi. Üniversite çevresinin aynı dili konuşması, ortak değerlere, normlara sahip olarak kurumlaşması ile bilimsel üretim arasındaki bağın farkındaydılar.

Tanzimatla beraber toplum düşüncesi ve bu topluma şekil verilebileceği inancı ortaya çıkmıştı. Siyasal bir ideoloji olarak Osmanlıcılık, Osmanlı Milleti oluşturma ideali güdüyordu. Eğitim bu ideale hizmet etmeliydi ve bunun için Müslümanların ve gayrimüslimlerin beraber eğitim görebileceği okullar gerekliydi. Eğitim alanında buna dair ilk ciddi teşebbüs Mekteb-i Sultânî oldu. Ermeni, Rum, Yahudi kimliklerinin üzerini örtebilecek Osmanlı kimliği düşüncesi Patrikhane, Papalık ve Hahamhane tarafından tepkiyle karşılandı. Dârülfünûn da bu atmosferde doğmuştu ve burada da tüm din ve mezheplerden öğrencilerin birlikte okuması isteniyordu. Süreç içerisinde topluma eğitimle şekil verilebileceği düşüncesi git gide güçlendi. Toplum tek bir kafa ile hareket eden yekvücut, homojen bir yapı olmalıydı. Balkan Savaşı sonrasında Osmanlıcılık düşüncesi gerilemeye başladı. Ziya Gökalp'in yakındığı mefkûre birliğinden yoksunluk bununla ilgiliydi. Ziya Gökalp gibi modern

⁷¹ Osman Ergin, **a.g.e.**, Cilt V, s.1665

eğitim süreçlerinden geçmiş modernist-milliyetçi aydınların en önemli işi hem fikrî hem siyasi düzlemde bu birliği sağlamaktı.

Balkan Savaşı sonrası yükselen milliyetçilik çerçevesinde Ziya Gökalp gibi yerli milliyetçilerin yanında Anadolu dışındaki Türk coğrafyasından Türkçü isimlerin de akademi kadrolarında yer almaya başladığını görüyoruz. Ağaoğlu Ahmet, Halim Sabit, Ali Yar 1912-1915 yılları arasında Dârülfünûnda göreve başladılar. Zeki Velidi, Sadri Maksudi, Hüseyinzâde Ali, Yusuf Akçura, Ahmet Caferoğlu Cumhuriyet'in kuruluşunun akabinde Dârülfünûna katıldılar. Abdülkadir İnan, Reşit Rahmeti Arat, Yavuz Abadan ise 1933 reformu sonrasında üniversite öğretim üyeliği kadrolarına atandılar. Özellikle Edebiyat Fakültesi'nin Tarih ve Dil kürsülerinde yer alan bu aydınlar Rusya'da ortaya çıkan Pan-Slavizmden, dolaylı olarak Pan-Cermenizmden etkilenmişlerdi. Rusya'da 1905'te yaşanan meşrutî yönetime geçiş esnasında bu isimlerden dördü; Hüseyinzâde Ali, Yusuf Akçura, Zeki Velidi Togan ve Sadri Maksudi *"Tüm Rusya Müslümanları Kongresi"*ni toplayan kişilerdendi. Rus sosyalist narodnik hareketinden aldıkları ilhamla II. Meşrutîyet döneminde halkçılık fikrinin gelişiminde önemli etkileri oldu. Bu kişilerden hem modern bilimin transferinde hem de Türkçülük konusunda faydalanılıyordu.

Bu aydınlar milliyetçi fikirleriyle 1920'li ve 1930'lu yıllardaki ulus devlet kurma süreçlerini önemli ölçüde etkilediler. Türk Derneği, Türk Ocağı, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu gibi oluşumlarda aktif rol aldılar. Türk Yurdu, Halka Doğru gibi Türkçü dergilerin önde gelen yazarları oldular. Paris'te Hukuk eğitimi almış olan Ağaoğlu Ahmed, Sadri Maksudi ve Yusuf Akçura 1925'te kurulan Ankara Hukuk Mektebinde görev alarak laik-milliyetçi ulus devlet çerçevesinde bir hukuk düşüncesinin gelişimine katkıda bulundular. Yusuf Akçura Cumhuriyet'in kuruluşunda Mustafa Kemal Paşa'nın kültür ve siyaset alanında danıştığı bir isimdi. 1933 Üniversite Reformundan sonra üniversitede siyasi tarih profesörü oldu. Liseden sonra Kazan'dan İstanbul'a gelen ve Dârülfünûn İlahiyât Fakültesini bitiren Halim Sabit 1914 yılında Dârülfünûn İlahiyât Fakültesi öğretim kadrosunda yer buldu. Türk Ocağı kurucularından olan Halim Sabit için Türklük Müslümanlıktan önce geliyordu. 1933 Reformu esnasında Berlin Üniversitesi'nde Doğu Dilleri doçenti olan, Kazan Tatarlarından Reşit Rahmeti Arat da İstanbul Üniversitesi

kadrosuna dahil oldu. Azerbaycanlı Ağaoğlu Ahmed ve Hüseyinzâde Ali gibi liberal ittihatçılar ise bu reform sırasında üniversiteden tasfiye edildiler. Ağaoğlu Ahmed'in tasfiyesi özellikle Serbest Cumhuriyet Fırkası ile bağını koparmayı reddetmesiyle ilgilidir. Çocukluğunda Kazan'dan İstanbul'a gelen Ali Yar ise 1933'te Fen Fakültesinden tasfiye edilmeyen tek kişiydi. Zeki Velidi 1927-1932 yılları arasında Dârülfünûn'da görev aldı. 1932 yılında Ankara'da toplanan I. Türk Tarih Kongresinde Türk Tarih Tezine bilimsel temele dayanmadığı eleştirisini getirince 1932 yılında Dârülfünûndan ayrılmak zorunda kaldı. Üniversiteye Atatürk'ün ölümünden sonra, 1939 yılında dönebildi. Ancak Irkçı-Turancı davası sanığı olarak 1944'te hapis cezası alarak bir kez daha akademi dışında kaldı. 1948'de tekrar döndüğü üniversitede 1970 yılına kadar çalıştı. Zeki Velidi gibi Başkurdistanlı olan Abdülkadir İnan'ın da 1944 senesinde DTCF'deki kadrosu kaldırıldı. Türk coğrafyasından gelen bu aydınlar da siyasi dalgalanmaların üniversiteye yansımalarından nasiplerini aldılar.

II. Meşrutiyetin temel düşünce akımlarından birisi de halkçılıktı. “Halka Doğru” dergisi bu düşüncenin işlendiği başlıca yayın organıydı. “Halka doğru” deyimini Çarlık Rusyasındaki Narodnik hareketten geliyordu. Bu hareket Osmanlı aydınlarına öncelikle Hüseyinzâde Ali, Yusuf Akçura, Ağaoğlu Ahmet gibi Türkçü muhaceret aracılığıyla ulaşmıştı. Halkçılık çerçevesinde Türk Ocağı gençleri köylere kasabalara gidip halkın dertlerini dinlemeye, çözümler üretmeye çağırıyordu. Akçura bu konularda başarılı örnekler olarak Sırp, Rum, Bulgar gençlerini işaret ediyordu. Bunlar halkı eğitiyor, tedavilerini yapıyor, verimli çalışmayı öğretiyor ve milliyetçilik aşıyordu. Dergi İstanbul'un “beylerini”, “efendilerini” şimdiye kadar ihmal edilmiş Anadolu halkıyla ilgilenmeye çağırıyordu. Anadolu'nun yeraltı yerüstü kaynaklarını işler hale getirmek, insanını eğitip üretime katmak, tarım ve hayvancılığı bilimsel yöntemlerle geliştirmek gerekiyordu.⁷² Millet ve halk kelimeleri bu süreçte gitgide eş anlamlı olarak kullanılmaya başlandı. Dünya Savaşı sırasında Ziya Gökalp'in formülasyonuna göre milliyetçilik halka doğru giden aydınların eseri olacaktı. Halkçılık düşüncesinin yansımaları Meşrutiyet'ten sonra

⁷² Zafer Toprak, “Osmanlı Narodnikleri: ‘Halka Doğru Gidenler’”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 24, Kış 1984, s. 69-81.

Dârülfünûn üzerinde de etkili oldu. Sistematiik olmasa da Anadolu'ya geziler düzenleniyor, köylere tıbbi ve zirai amaçlı ziyaretler yapıyordu.

Cumhuriyetin ilanıyla Dârülfünûn-ı Osmani ismi İstanbul Dârülfünûnu olarak değiştirildi. Harbiye Nezâreti binası, etrafındaki binalarla beraber Dârülfünûna tahsis edildi. İstanbul Dârülfünûnu artık medeniyet değiştirmeyi siyasi program haline getirmiş, Ortadoğu ve Balkanlardan, Kafkaslar ve Kuzey Afrika'dan resmen çekilmiş olan Anadolu merkezli ve 13 milyon nüfuslu bir ulus devletin üniversitesiydi. Cumhuriyet, devleti ve toplumu Avrupa medeniyetinin bir cüzü olarak düşünüyor, bu yönde peşpeşe inkılaplar yapıyordu.

Yurtdışına öğrenci gönderilmesi bu dönemde de sürdü. 1923'te M. Kemal Paşa'nın teklifiyle yurtdışına öğrenci gönderilmesi hükümet programına konuldu. Avrupa imtihanı adı verilen bir imtihanla öğrenciler seçiliyordu. İlk gruptaki 22 öğrenci 1925'te gitti ve bu her yıl devam etti. Bu öğrenciler arasında döndüklerinde 1933'te tasfiye edilenlerin yerine ikame edilen birçok öğretim üyesi vardır. Hükümet kendi yetiştirdiği kadroları Osmanlı döneminde yetişmiş hocalara tercih ediyordu.

Cumhuriyetin kuruluşunun hemen ardından Atatürk, Fuat Köprülü'ye "Fuat Bey, Cumhuriyeti kurduk. Artık Cumhuriyeti ve devletimizi ilmi temeller üzerinde yükseltmek zamanı gelmiştir. Lütfen İstanbul Dârülfünûnu bünyesinde Türkiyat Enstitüsünü kurunuz" şeklinde direktif vermiştir ve 1924 yılında Edebiyat Fakültesi çatısı altında Türkiyat Enstitüsü kurulmuştur.⁷³

Dârülfünûn'un inkılaplara destek vermediği hatta karşı durduğu söylene de bunu yanlışlayan örnekler destekleyen örneklerden daha çoktur. 1922 yılında saltanat kaldırılmış olsa da hilafetin devamı kararlaştırılmıştı. Ancak bu konuda tartışmalar devam ediyordu. "Yine bu sırada İstanbul Üniversitesi eski usul-ü fıkıh müderrisi ve yeni hükümetin Adliye Vekili Seyyid Bey tarafından "Hilafet ve Hâkimiyet-i Milliye" adı altında bir risale yazılarak bu meselenin tarih ve din bakımından mevkii, kıymeti münakaşa edilmiş ve ortada bir Cumhurreisi varken ayrıca bir de halifenin bulunmasının manasız ve faydasız olduğu isbat ve izah edilmişti."⁷⁴

⁷³ Osman Fikri Sertkaya, "Atatürk ve Türk Dili", Ankara, **Türk Dili Dergisi**, Sayı: 599, Kasım 2001, s. 549

⁷⁴ Osman Ergin, **a.g.e.**, Cilt V, s.1628

Çeşitli kurumlarca çok yönlü eleştiriye uğrayan Dârülfünûn'un 1924 yılındaki Rektörü İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun anlattıkları da Dârülfünûna yöneltilen eleştirileri haksız çıkaracak cinstendir. 1924 Şubat ayında Rektör Baltacıoğlu Başkanlığında bir heyet M. Kemal ile görüşmek üzere İzmir'e gitmiştir. Burada yaptıkları görüşmede M. Kemal'in eğitimin millî mi yoksa dinî mi olması gerektiği sorusuna Baltacıoğlu; dinin bir sosyal kurum olduğu, devletin dini okullarda öğretmeye zorunlu olmadığı, devlet eğitiminin karakterinin ancak millî olabileceği, devrimin eğitim kurumlarını laikleştirmesi gerektiği cevabını vermiştir. İ. Hakkı Baltacıoğlu'na Atatürk, "Devrimler için hangi yöntem doğal ve daha normaldir. Efkârı tenvir ettikten (aydınlattıktan) sonra emri vâkileri ihdas etmek mi (yerine getirmek) yoksa evvela emrivakileri ihdas edip sonra efkârı tenvir etmek mi?" biçiminde bir soru sorduğunda Baltacıoğlu da "Bu tarzın şaheseri bizim inkılâp tarihimizde vardır: Önce emri vakileri ihdas etmek. İnkılâbımızın tarzı yanılmış değildir ki bir başkasının tecrübesi bahis mevzuu olsun inkılâbımızın bu vetiresi layuhtidir (yanılmazdır)" yanıtını vermiştir.⁷⁵

Burada bir parantez açacak olursak; ilerde Serbest Cumhuriyet Fırkası yönetiminde yer alacak olan ve Cumhuriyetçi muhafazakar olarak kategorize edilen Baltacıoğlu'nun devrimlerin yöntemi konusundaki cevabının kendisinden beklenen bir cevap olmadığını söyleyebiliriz. Zira M. Kemal Paşa'nın sorusu tam da aydınlanmacı, rasyonalist bakışla muhafazakarlığın karşı karşıya geldiği noktaya işaret etmektedir.

Baltacıoğlu 1924 şubatında İzmir'de M. Kemal Paşa ile yaptığı görüşmeden sonra hükümete hilafeti kaldırma konusunda destek vermenin Dârülfünûn'un siyasi bir müdahaleden korunarak varlığını devam ettirebilmesi için faydalı olacağını düşünmüştür. Görüşmeden döner dönmez 18 Şubat 1924'te Dârülfünûn Divanını toplantıya çağırmıştır. "Dârülfünûn'a ne olacak" diye soran üyelere bu müessesenin yaşamasını istiyorlarsa Gazi Hazretlerine hilafetin kaldırılması konusunda bir destek telgrafi çekilmesi gerektiğini söylemiş ve böyle bir telgrafi imzalayıp

⁷⁵ Osman Ergin, **a.g.e.**, Cilt V, s.1647-1650

imzalamayacaklarını sormuştur. Üyelerin müsbet cevap vermesi üzerine Ankara'ya destek telgrafı çekilmiştir.⁷⁶

Cumhuriyet'in ilanından sonra Dârülfünûna yönelik eleştirilerin yaygınlaştığını ve Dârülfünûnda müdahale endişesi oluştuğunu anlıyoruz. Cumhuriyet döneminin ilk rektörü Baltacıoğlu Dârülfünûn özerkliği konusunda Emrullah Efendi ve Ziya Gökalp gibi çok hassastır ve bu konuda iyi bir denge politikası gütmüş, siyasetçileri Dârülfünûn meselesinin uzun soluklu bir iş olduğu konusunda ikna etmiştir. 1924 Şubatı'nda Ankara'da Dârülfünûn'un bazı ihtiyaçları için milletvekilleriyle görüşmelerde bulunan Edebiyat Fakültesi Dekanı Fuat Köprülü, Hukuk Fakültesi Dekanı Aynizâde Hasan Tahsin, Tıp Fakültesi Dekanı Dr. Vasıf, Fen Fakültesi profesörlerinden Şükrü ve Rektör İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'ndan oluşan heyete Başvekil İsmet Paşa, ne kadar zamanda ne kadar para harcanırsa bilimsel gereksinimleri doyuracak bir millî Dârülfünûn elde edilebileceğini sormuştur. Baltacıoğlu ise bunun 'asır işi' olduğunu belirtmiştir.⁷⁷

Ancak Cumhuriyet sonrasında basında Dârülfünûn'a yönelik eleştiri yazılarının çoğalmaya başladığı görülür. İkdâm Gazetesi başmuharriri Ahmet Cevdet 1924'te yayımlanan bir yazısında Dârülfünûn öğretim üyelerini eğitim profili açısından çok zayıf bulmaktadır:

*"Müderislik bile bizde ne kadar hafif bir yetişme ile elde ediliyor. Almanya'ya gitmeli de bir kere müderisin sınıfını görmelidir. Bunlar sanki bir Caste'dırlar. İçlerine dahil olabilmek için onlar gibi mesai sarfetmek ve onlar gibi ta mutlikten müderisliğe kadar nice mezahim ve müşkülât içinde derece derece yükselmek lazım gelir. Her yükselişin ilmi bir şartı vardır. Bizde ise rütbesi madun olan mekteplerin mezunlarından müderisler vardır! Böyle bir Dârülfünûn bu memlekette ne iş görebilir ki? Yalnız milletin mamelekini yer, o kadar."*⁷⁸

Bu tarz eleştiriler üzerine Fen Fakültesi Dekanı Hüsnü Hamit Bey 1925 yılında bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride Dârülfünûna irtica, cehl, şantaj, hased ve

⁷⁶ Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı, **Atatürk: Yetiştirmesi, Kişiliği, Devrimleri**, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1973, s. 109

⁷⁷ Osman Ergin, **a.g.e.**, Cilt V, s.1647-1650

⁷⁸ Osman Ergin, **a.g.e.**, Cilt V, s.1646

inkılapçılık adına farklı cephelerden hücum edildiğini ve bu hücumlara ayrı ayrı cevap vereceğini belirtmektedir.

“Müstakıl her milletin bir veya birkaç Dârülfünûnu olması lazım geldiğini bildikleri halde, bizimkini kaldırub talebimizi Avrupa’ya gönderelim diyorlar. O halde efendiler! Bir çok müessesatı kapayınız. Avrupa’ya staj yapmağa gönderiniz! Dünyada hangi milletin müesseseleri tamdır, kusursuzdur, mükemmeldir; bütün insaniyet ne için çalışıyor? Her millet ne için çalışıyor? Tekamül etmek için! Herkes zaman ile, sa’y ile daha iyi ve daha mükemmel bir şekle girmeğe çalışıyor. Türkiye Dârülfünûnu, memleketin ve Cumhuriyetin sair bütün müesseseleri kadar muntazamdır. Temizdir. Çalışkandır. Hak ve vazifesini bilir.”⁷⁹

Hamit Bey, Dârülfünûnu Maarif Vekâletine bağlamak isteyenlere de şiddetle karşı çıkmakta, siyasi müdahalelerin Dârülfünûnun ve bilimin gelişimini sekteye uğratacağını söylemektedir.

“Memleketde şöyle bir Dârülfünûn teşekkül etdi. Bir kısmı buna tahammül edemiyorlar. Bunları tatmin etmek için her gün Dârülfünûn’dan adam çıkarub adam mı alacağız? Her Maarif Vekili değışdikçe, iktidara başka başka fırkalar geldikçe derhal ilim müesseselerini alt üst mü edeceğiz? Bu suretle başlayan bir devr-i daim memleketin ilmi namına hayırlı mıdır? Bugün Dârülfünûn’da hocalık eden zevat bu mevkileri zorla mı almışdır; yoksa bunlar yankesiciler midir?”⁸⁰

H. Hamit Sayman da siyasi müdahalelere karşı hassas olan Baltacıoğlu gibi 1933 Üniversite Reformunda 43 yaşındayken üniversiteden atılmış, Güzel Sanatlar Akademisi ve Haydarpaşa Lisesinde öğretmenlik yaparak geçimini sağlamıştır.

Ancak Ahmet Cevdet Bey’in Alman öğretim üyeleri ile Dârülfünûn öğretim üyelerini kıyasladığı gazete yazısında haklılık payı da vardır. Edebiyat Fakültesi özelinde 1933 yılından önce üniversitede görev yapmış hocaların (62 kişi) lisans düzeyinde eğitimlerine baktığımızda ortaya çıkan tablo şu şekildedir.

⁷⁹ “Darülfünun İlim ve Demokrasi: Hüsnü Hamid (Sayman) Bey’in Bildirisi” VII/2, 2006, Latinize eden Şeref Etker, Osmanlı Bilimi Araştırmaları, s.177-185

⁸⁰ a.e. s.177-185

Edebiyat Fakültesi Hocalarının Lisans Eğitimi	Kişi Sayısı
Mülkiye	14
Fransa	8
Özel Eğitim	8
Lise	5
Hukuk Fakültesi	5
Harbiye	3
Cami-İcazet	3
Dârülfünûn Edebiyat Fak.	4
Almanya	2
Baytar Mektebi	2
İsviçre	1
Amerika	1
Kazan (Tataristan)	1
Askerî Tıbbiye	1
Mülki Tıbbiye	1
Fen Fakültesi	1
Musevi Dârülmualimîni	1
Fransız Enstitüsü	1
Toplam	62

Tablo 8-Edebiyat Fakültesi Lisans Eğitimi (1900-1933)

Edebiyat Fakültesi hocaları arasında Mülkiye mezunları başı çekmektedir. Tarih, edebiyat, felsefe, psikoloji gibi alanların ilk defa modern çerçevede ele alındığı kurum Mülkiye olduğu için fakültenin başlıca insan kaynağı Mülkiye olmuştur. Ayrıca Dârülfünûn Edebiyat Fakültesinde üç de Harbiyeli hoca vardır. Yüzbaşı Ahmed Refik ve Yusuf Akçura tarih, Albay Necip Asım dil ve tarih dersleri vermişlerdir. Türkçülük çerçevesinde ulusal tarih yazıcılığının öncüleri olan Yusuf Akçura ve Necip Asım yeni rejimde ikbal bulurken İttihat ve Terakki mensubu olan ve Türk Tarih Tezine de muhalif olan Ahmed Refik 1933 Üniversite Reformunda tasfiye edilmiştir.

Yukardaki tabloda bulunan 62 kişiden bazıları bugün düşündüğümüz anlamda lisans mezunu değildir. 7 kişi (Ö. Ferid Kam, Mahmud Bey, A.Ekrem Bolayır, Fuad Köprülü, Ahmed Midhat, Halit Ziya Uşaklıgil) özel eğitim almıştır. 5 kişi lise eğitimi

sonrasında formel bir eğitim görmemiştir. Bunlardan üçü Şehbenderzâde Filibeli Hilmi, Abdurrahman Şeref ve Ahmet Hikmet Müftüoğlu Galatasaray Lisesi mezunudur. Halide Edip Amerikan Koleji, Avram Galanti İzmir İdâdîsi mezunudur. Üç kişi (Fehmi Ülgener, İsmail Saip Sencer ve Abdurrahman Süreyya Efendi) ise cami-medrese tarzı klasik eğitim süreçlerinden geçerek icazetname almışlardır.

Dârülfünûnda diplomaları itibariyle edebiyat fakültesinde hoca olmaları yadigarabilecek isimler de vardır. Bunlar Tıbbiye mezunları Rıza Tevfik ve Cenap Şahabeddin, Baytar Mektebi mezunları Ziya Gökalp ve Mehmet Akif gibi devrin öne çıkan fikir-sanat adamlarıdır. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu da Dârülfünûn Fen Fakültesi mezunu olmasına rağmen pedagog ve sosyal bilimci olarak bilinir.

Edebiyat Fakültesinde 1900-1933 arası dönemde görev almış bu kişilerin yarısı yurtdışında eğitim görmüştür. Bazıları “bilgisini ve görgüsünü arttırmak” veya inceleme turu adı altında, bazıları lisans, bazıları da lisansüstü eğitim veya ikinci kez lisans eğitimi ya da destekleyici eğitim için yurtdışında bulunmuşlardır.

Birinci Dünya Savaşı ve akabinde yaşananlar üniversite hayatını da şüphesiz olumsuz etkilemişti. Özellikle İstanbul işgal edildiğinde Dârülfünûn zor günler geçirdi. Savaş sırasında aktif siyaset yapan başka bazı hocalarla birlikte Edebiyat Fakültesi müderrisleri Ziya Gökalp ve Ağaoğlu Ahmet tutuklandı ve Malta’ya sürgüne gönderildiler. İngilizler Urduca Hocası Hintli Abdülcebbar Hayri Efendi’yi yok ettiler. Hocaların bazısı Milli Mücadele’ye iştirak için İstanbul’u terk etti.⁸¹ Tedrisat önemli ölçüde aksadı ve Dârülfünûn mezun veremez hale geldi.

"Edebiyat Fakültesi kurulduğu 1900 yılından 1915 yılına kadar 289 kişiyi mezun etmiştir. Buna mukabil 1915-1922 yılları arasında ancak 45 mezun verebilmiştir (Edebiyat 9 kişi, Felsefe 20 Kişi, Tarih 9 kişi, Coğrafya 7 kişi) . Bu süre içinde Birinci Dünya Savaşının en patırtılı dönemine rastlayan 1916-1918 yıllarında fakülte hiç mezun vermemiştir. Gene bu dönemde öğrenci sayısına göre, öğretim üyesi ve personel sayısı bir hayli kabarıktı. Örneğin, 1917-1918 yılında öğretim kadrosunda 32 müderris, 28 müderris

⁸¹ Mehmet Ali Ayni, *Dârülfünûn Tarihi*, s. 62

muavini ve 9 yabancı müderris mevcuttu (toplam 69 kişi)...Oysa toplam öğrenci sayısı dinleyici öğrencilerle birlikte yüz dolaylarındaydı."⁸²

Fen Fakültesinde yurtdışında eğitim almış olanlar daha fazladır. 9 kişi lisans eğitimini yurtdışında tamamlamışken, 14 kişi modern Osmanlı Mekteplerinden, 3 kişi ise Dârülfünûn Fen Fakültesinden mezun olmuştur.

Fen Fakültesi Hocalarının Lisans Eğitimi	1900-1933
Fransa	6
Almanya	1
Fen Fakültesi	3
İsviçre	2
Askerî Tıbbiye	4
Tıp Fakültesi	2
Mühendis Mektebi	4
Eczacı Mektebi	1
Harbiye	1
Mülkiye	1
Riyaziyat Medresesi	1
Amerika	
Toplam	26

Tablo 9-Fen Fakültesi Öğretim Üyelerinin Lisans Eğitimleri (1900-1933)

Osman Ergin 1900’de kurulan Dârülfünûn-ı Şahane’de sadece iki yabancı hoca olduğunu bildirir. Birisi Fransız Edebiyatı okutan bir Fransız olan Perar, diğeri ilm-i âsâr-ı âtika (arkeoloji) okutan Alman Mortman’dır.⁸³ Yani ilk Dârülfünûnda çok fazla yabancı hoca olması istenmemiştir. Yabancı hocaların grup halinde ilk gelişleri 1915 yılında olmuş, 20 kişilik bu Alman grup savaşın sonuna kadar (1918) ülkemizde kalmıştır. Sadece üç yıl kaldıkları için bu gruptan beklenen fayda elde edilememiş olabilir ancak özerk üniversite anlayışının yerleşmesinde etkili olmuşlardır. Ziya Gökalp bu etkiyi şöyle ifade etmektedir. “Dârülfünûna celbolunan Alman muallimleri Avrupa’da Dârülfünûnunun üç esasa istinat ettiğini beyan ettiler: 1 -

⁸²M.EminErişirgil, **Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp**, s. 9

⁸³ Osman Ergin, **a.g.e.**, Cilt III-IV, s.1220,

İlim, ilim içindir. 2 - Hürriyeti tedris. 3 - Hürriyeti tederrüs. Bizim de Dârülfünûnun mücedden tesisinde bu umdeleri esas ittihaz etmemiz lazım gelir.”⁸⁴

1920-1930 arasında Fransadan 24 öğretim görevlisi alınmıştır. Bunlar ortalama 5 yıl kaldıktan sonra ülkelerine dönmüşlerdir. 1915-1930 arası gelen toplamda 45 kişilik bu Alman-Fransız yabancı hocaların 15’i Fen Fakültesinde, 5’i tıp fakültesinde, 5’i hukuk fakültesinde görev yapmıştır. Türkoloji ve Coğrafya alanlarında 3’er hoca gelmiştir. Arap, Fransız ve Alman Edebiyatları, Semitik Diller, Sanat Tarihi, Sosyoloji, Felsefe, Dinler Tarihi, Eskiçağ Tarihi, Etnografî, Arkeoloji-Nümizmatik, Ekonomi, Maliye, Pedagoji branşlarında birer hoca gelmiştir. Yabancı hocaların daha etkili olduğu dönem 1933 sonrasıdır. Bu dönemde ilk etapta gelenler Nasyonal Sosyalist rejim mağduru 40 kişi civarında bir gruptur. 1933’te Üniversite’nin kadrosunun üçte ikisi tasfiye edildiği için bu yabancı hocaların beklendiği kadar olmasa da kalıcı etkileri olmuştur. Bu hocaların birçoğuna kürsü başkanlığı vb. şekilde geniş yetkiler verilmiştir.

1920 ve 1930’lu yıllarda Dârülfünûna Gelen Fransız Öğretim Üyeleri					
Adı	Doğum Y.	Branş	Fakülte	Başlama	Ayrılma
Aimé Mouchet	Fransa	Çocuk Cerrahisi ve Ortopedi	Tıp	1921	1939
Boutennet	Fransa	Biyokimya	Tıp	1920	1923
Decumau	Fransa	Bevliye	Tıp	1920	1923
Delacomb	Fransa	Çocuk Cerrahisi ve Ortopedi	Tıp	1920	1922
Ernest Chaput	Fransa	Fiziki Coğrafya	Edebiyat	1928	1937
François Duscio	Fransa	Tatbiki Makine	Fen	1927	1935
Gabriel Delamare	Fransa	Sıcak Ülke Hastalıkları	Tıp	1920	1925
Gabriel Valensi	Fransa	Fizikokimya ve Elektrokimya	Fen	1930	1934
Georges Sauser Hall	İsviçre	Medeni Hukuk	Hukuk	1926	1931
Herbert Walter Duda	Avusturya	Türkoloji	Edebiyat	1929	1932

⁸⁴ Osman Ergin, a.g.e., Cilt III. IV., s.1357

Jean Charles Crozat	Fransa	Kamu Hukuku	Hukuk	1924	1941
Jean Savard	Fransa	Fizikokimya	Fen	1936	1939
Marcel Cau	Fransa	Fizik	Fen	1926	1928
Marcel Fouché	Fransa	Fizik	Fen	1929	1932
Marius Joseph Faillebin	Fransa	Fizikokimya ve Elektrokimya	Fen	1926	1929
Max Bonnafaus	Fransa	Sosyoloji ve Ahlak	Edebiyat	1927	1929
Georges Dumezil	Fransa	Dinler Tarihi	Edebiyat	1926	1931
P. Duval	Fransa	Tatbiki Makine ve Elektrik	Fen	1929	1931
Paul Meintre	Fransa	Tatbiki Makine ve Elektrik	Fen	1926	1928
Pierre Fleury	Fransa	Fizik	Fen	1926	1928
Raymond Hovasse	Fransa	Zooloji	Fen	1926	1932
Théodor Lefebvre	Fransa	Beşeri ve İktisadi Coğrafya Tatbikatı	Edebiyat	1926	1928

Tablo 10-1920 ve 1930'lu yıllarda Dârülfünûna Gelen Fransız Öğretim Üyeleri

Bu hocalardan Fizikçi Marcel Fouché 1932 yılında ayrılıp tekrar gelmiş ve 1964 yılına kadar Türkiye’de kalmıştır. Tamamına yakını 1920’li yıllarda gelen bu Fransız hocaların ülkemizde ortalama kalış süreleri beş yıldır ve büyük çoğunluğu 1933 Üniversite Reformundan önce Türkiye’den ayrılmışlardır.

1933 yılına kadar Dârülfünûn’da görev aldıklarını tespit edebildiğimiz gayrimüslim Osmanlı hocalar ise şunlardır. 1933 Reformu sırasında bu hocalardan dördü Dârülfünûnda bulunuyordu. Bunlar Müderris Ligor, Avram Galanti, Osep Celalyan ve Mişon Ventura idi. 1933’te ilk üçü tasfiye edilirken Roma Hukuku uzmanı Mişon Ventura kadroda kaldı.

1933 Öncesi Dârülfünûn’da Görevli Gayrimüslim Osmanlı Hocalar		
Osep Celalyan (1870-1936)	Ecza	Eczacılık
(Marujan) Barsamyan	İngiliz Edebiyatı	Edebiyat
Yakub Habib Bey	Felsefe	Edebiyat
Avram Galanti (1873-1961)	Kadim Şark Kavimleri	Edebiyat
Hovsep Yusufyan (1856-1913)	Yüksek Cebir, Trigonometri	Fen

Vasil Naum (1855-1913)	İnorganik Kimya	Fen
Ligor Taranakides (1875-1956)	İnorganik, Analitik Kimya	Fen
Agop Boyacıyan (1856-1922)	Kimya	Fen
İzzetyan Efendi	Matematik	Fen
Mişon Ventura	Roma Hukuku	Hukuk
Moiz Kohen (1883-1961)	Hukuk	Hukuk
Aristidi Paşa (1862-1938)	Hıfzısıhha	Tıp
Nişan Hokasyan	Kimya-i Maadin	Tıp

Tablo 11-1933 Öncesi Dârülfünûn'da Görevli Gayrimüslim Osmanlı Hocalar

Bu dönemde tek işi Dârülfünûn hocalığı olan kişi sayısı azdır. Bu sadece Dârülfünûn veya yükseköğretim için geçerli bir kaide de değildir. Osman Ergin bu durumu şöyle tasvir eder:

“İstanbul’da başta Darülfunun olduğu halde hemen bütün Yüksek Mekteplerin muallimlerinin onda sekizini asıl mesleği muallimlik olmıyanlar teşkil ediyordu. Hatta bu türlü muallimler yalnız bir mektepte değil bir kaç mektepte birden ders okutuyorlar ve her birisinden memuriyet maaşından başka ayrı ayrı maaş veya ücret alıyorlardı. Bu türlü muallimler mektepten mektebe geldikleri için kendilerine Seyyar Muallim deniyordu. Hatta Ankara Hükümet Merkezi olduktan ve orada da Üniversite ve başka yüksek Mektepler açıldıktan sonra memur – muallimler kadrosuna Meb’us Muallimlerde katıldılar. Ve bu sonrakiler muallimler arasında daha fazla maaşlı ve daha fazla imtiyazlı bir hal aldılar. Bu gibileri mekteplerin dahili talimatlarına tabi tutmakta ve umumiyetle Maarif nizam ve kanunları çerçevesine almakta müşkilat çekiliyordu. Nihayet 1942 de asli maaşı 100 liradan yukarı olanların, kim olursa olsun, muallimlik yapamayacağı hakkında Devletçe ittihaz ve tebliğ edilen bir karar üzerine Meb’us, Müsteşar ve Umumi Müdür gibi yüksek şahsiyetler ve memurlar tamamiyle muallimlik mesleğinden uzaklaştırıldılar. Ve bu sayede bu meslekte en kat’i adımlardan birisi daha atılmış oldu.”⁸⁵

⁸⁵ Osman Ergin, a.g.e., Cilt V, s.1773

1919 yılında Dârülfünûn ıslahatına dair tavsiyeleri arasında üniversite hocalığını bir meslek haline getirmek de olan Edebiyat Fakültesi Reisi Baltacıoğlu başkanlığında toplanan Edebiyat Fakültesi Müderrisler Meclisi, müderris ve muallimlik işinin ticaret, ilmi olmayan memuriyetler, mebusluk ve gazetecilik ile bir arada yürütülemeyeceğine dair karar almıştır. Müderrislik ve muallimlikle beraber hangi işlerin yapılabileceğine bundan sonra bu meclis karar verecektir. Ancak Fuad Köprülü'nün 1927 yılında yazmış olduğu bir yazı bu konuda o tarihe kadar gelişme olmadığını göstermektedir: "Türkiye'deki bir tek Dârülfünûn ve birkaç âli müessese, daha dün denecek kadar yakın bir mazide kurulmuş olduğu gibi, hatta bugün bile, Dârülfünûn müderrisliği hâl ve istikbâli mü'men ve mukarrer bir meslek değildir."⁸⁶

Dârülfünûn'un ilk hocaları XIX. yüzyılın modern eğitim kurumlarında ve yurtdışında eğitim alanlardan oluşuyordu. Dolayısıyla Osmanlı ilmiye sınıfı ile Dârülfünûn'un bağı zayıftı. Dârülfünûn talebesi arasında Medreseliler de vardı, (medrese mezunları öğrenci olarak özellikle hukuk fakültelerinde yoğunlaşmıştır fakat kendi renklerini verdiklerini söyleyemeyiz) bir kaç medrese hocası Dârülfünûnda yer bulmuştu ancak bunlar bir devamlılık ilişkisinden söz edebilmeye yeterli değildir. İlk öğretim üyelerimiz ağırlıklı olarak yurtdışında eğitim görenler ve modern okullardan yetişmiş olanlardır. Birçoğu Tanzimatla birlikte ortaya çıkan Tıbbiye ve Mülkiye gibi okullardan mezun olmuştur.

1900-1933 arasında Dârülfünûn kendi hocalarını da yetiştirme yoluna girmiştir. Bu dönemde Dârülfünûn'un Fen Fakültesinden mezun dört kişinin Dârülfünûnda görev aldığını görüyoruz. Bunlar; Müderris Suzi Bleda (1906), Fahire Battalgazi (1926), Fahir Yeniçay (1926) ve İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'dur (1908). Ahmet Caferoğlu, Hamit Sadi Selen, Besim Darkot ve Yusuf Ziya Yörükân ise mezun oldukları Dârülfünûn Edebiyat Fakültesinde hoca olmuşlardır. Mustafa Şevket Yunt ve Halim Sabit beyler de Dârülfünûn İlahiyât şubesinden mezun olan hocalardır.

Malche hazırladığı raporda 1933 öncesinde Dârülfünûnda yerli bir üniversite geleneği oluşturabilecek eğitim ve araştırma kapasitesinin mevcut olmadığını belirtmiştir: Dârülfünûn mevcut haliyle öğretmen, kimyager, avukat gibi mesleklerle adam yetiştirebilir lakin geleceğin Türk profesörlerini yetiştirmesi henüz mümkün

⁸⁶ Fuad Köprülü, "Fikir Hayatımızdaki Durgunluk", **Türkiye'de Bir Felsefe Gelen-ek-i Kurmaya Çalışmak**, s.606

değildir. Bu kadrolar Fransa, Almanya, Amerika vb. yerlerde yetişmiş olanlarla dolduruldukça bir üniversite geleneği meydana gelmeyecek, üniversite hocaları aralarında anlamlı bağlar olan bir topluluk haline yükselemeyecek, üniversite kişisel tasarruflardan etkilenmeyen kurumsal bir kimlik kazanamayacaktır.⁸⁷

Malche'in raporunun en derinlikli kısmı belki de geleneğin ve kurumlaşmanın öneminin vurgulandığı bu kısımdır. Zira bilim sosyolojisi bir disiplin olarak doğuşundan itibaren bilginin gelişimi ile bilimadamları topluluğunun sosyal organizasyonu arasında çok sıkı bir ilişki olduğunu göstermeye çalışmıştır. Akademik topluluk kurumlaşmış bir sosyal sistemdir ve bilgi ancak bu sistem içinde üretilir.⁸⁸

Dârülfünûn hocalarının aile kökenleri itibariyle ağırlıklı olarak memur ailelere mensup olmalarının yanında, eğitim profilleri itibariyle de bürokratik bir görüntü sergilediklerini görüyoruz. Bu bağlamda 1859'da kurulan Mülkiye'nin üniversite üzerinde önemli etkisi vardır. Devleti yönetecek kadroları yetiştirmek için kurulmuş olan Mülkiye mezunu birçok kişi Dârülfünûnda hocalık yapmıştır. İlk kadroda eğitim bilgilerine ulaştığımız 178 öğretim üyesinden 23'ü Mülkiye'den mezun olmuştur. Beş kişi Mülkiye Rüştîyesi ve Mülkiye İdâdisinden mezundur ve 1900 yılında ilk kadroyu oluşturanların sekizi Mülkiye Mektebi hocaları arasından seçilmiştir. 1900-1919 arasında görev yapan beş rektörden dördü Mülkiyelidir. Ayrıca uzun yıllar çalışmadan öğrenci olarak yaşayabilecek ekonomik güce sahip kimselerin azlığından olsa gerek Dârülfünûn öğrencilerinin de önemli bir kısmı memurlardan oluşmaktadır. Ekonominin gelişmediği devlet merkezli bir toplumda eğitime talip olanların memur olması normaldir. Buna göre Dârülfünûnun sivil ve askeri bürokrasiyle ziyadesiyle içli dışlı bir şekilde doğduğunu söyleyebiliriz. Askeriyenin, kalemiyenin ve mülkiyenin bu etkisinin Dârülfünûna bürokratik bir karakter bahşetmesi kaçınılmazdır. Bunun yanında Dârülfünûn araştırma odaklı bir kurum olarak yapılandırılmak istenmiş olsa da sosyal ve ekonomik şartlar meslek kazandırma fonksiyonunu öne çıkarmıştır. Mehmet Genç bu sorunu şöyle ifade etmektedir: “Sorun hocalığın dışında sadece araştırma ile ilgilenen kurumların

⁸⁷ Malche, Albert, a.e., s.18

⁸⁸ Hüsamettin Arslan, **Epistemik Cemaat: Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi**, İstanbul, Paradigma Yayınları, 1992, s.75

olmayışı ve bunun geleneğinin de maalesef bir türlü yerleştirilemeyeışı. Fakat bunun nedenini ortaya koymak kolay değil...burada belki bütün faktörleri ve kaynakları devletçe kontrol eden mekanizmaların oluşmuş olması, bilimin de önemli bir damarını kesmiş oldu. Devlet ne ister, işte bizim mülkiye gibi devlet için eleman yetiştiren okullar ister.”⁸⁹

1909’da Askerî Tıbbiye’nin Mülki Tıbbiye ile birleşerek Dârülfünûn bünyesine katılmış olmasının yanında Dârülfünûnun, Askerî Tıbbiye, Harbiye ve Mühendishane mezunu birçok hocaya sahip olduğu için de askeri bir karakter taşıdığını söyleyebiliriz. 1900-1933 arasında 30 öğretim üyesi Askerî Tıbbiye mezunudur, bunların 20’si tıp fakültesinde görevlidir. 8’i Fen Fakültesinin eczacılık, kimya ve botanik bölümlerinde, 2 kişi ise edebiyat fakültesinde görev yapmışlardır. Mülki Tıbbiyeden mezun olan 3, Dârülfünûn Tıp Fakültesinden mezun olan 3 kişi vardır. Askerî Tıbbiye mezunu hocalardan 7’si paşa rütbesindedir ve ikisi rektörlük görevi de yapmışlardır. Üç hoca harbiye mezunudur bunlardan birisi edebiyatçı, birisi tarihçi, birisi ise matematikçidir.

Bunlardan ayrı olarak 8 kişi ortaöğretimlerini askeri okullarda tamamlamışlardır. Görüleceği üzere özellikle tıp fakültesi üzerinden Dârülfünûnda yoğun bir askeri etki vardır. O dönemde rektörlük görevi yapan paşa rütbesi sahibi iki kişi; Besim Ömer Paşa ve Nureddin Ali Berkol Paşa’dır. Besim Ömer Paşa’nın rütbesi II. Meşrutiyet ilan edilince albaylığa düşürülmüştü. İttihat Terakki Partisi iktidardan uzaklaşınca tekrar paşalığa terfi ettirildi ve 1919-1923 yılları arasında Dârülfünûn rektörü oldu. Cumhuriyet ilan edilince rektörlük görevi sona erdi.

Osmanlıda Tıp Fakültesi 1826 yılında askeri bir okul olarak kuruldu ve 1867 yılına kadar sivil bir Tıbbiye mevcut değildi. Dolayısıyla Üniversite’nin Tıp Fakültesi hocalarının büyük çoğunluğu Askerî Tıbbiye mezunudur. Askerî Tıbbiye öğrencileri liseyi de Askeri İdadi de okudukları için Tıp Fakültesi hocalarının tamamına yakını Kuleli Askerî Tıbbiye İdâdîsi mezunu olmuştur. 1933’e kadar hocaların mezun oldukları liselere baktığımızda Askeri İdâdî mezunlarının başı çektiğini görüyoruz. Mezun oldukları liseleri bilebildiğimiz 114 kişiden 35’i Kuleli’deki Askerî Tıbbiye İdâdîsi mezunudur.

⁸⁹ Elisabeth Özdalga (Editör), **Tarihsel Sosyoloji**, Ankara, Doğu Batı Yay, 2009, Mehmet Genç, “Tarihsel Sosyoloji Üzerine”, Söyleşi: Serhat Toker, s.85

Daha önce de belirttiğimiz gibi ilk beş rektörün dördü Mülkiye Mektebi mezunudur. Savaş yıllarında ilk defa Askerî Tıbbiye mezunu bir rektör olan Besim Ömer Paşa göreve gelmiştir. Cumhuriyet kurulunca rektörlüğe pedagog İsmayıl Hakkı Bey gelmiş ve iki yıl görevde kalmıştır. Ancak bu tarihten sonra rektörlük hep Tıpçılarla, hukukçular arasında gidip gelmiştir.

Görev Yılı	Adı ve Branşı	Mezun Olduğu Okul
1900- 1912	Recai Efendi	Mülkiye Mektebi
1912- 1912	Said Bey	Mülkiye Mektebi
1912-1913	Süleyman Paşazâde Sami Bey, Edebiyat, Pedagoji	Mülkiye Mektebi
1913-1918	Salih Zeki Bey- Matematik	Darüşşafaka L., Paris Politeknik
1918-1919	Babanzâde Naim Bey- Felsefe	Galatasaray Lisesi, Mülkiye Mektebi
1919-1923	Besim Ömer Paşa – Tıp	Askerî Tıbbiye
1923-1925	İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Pedagoji	Vefa Lisesi, Fen Fakültesi
1925-1927	Nurettin Ali Paşa- Tıp	Askerî Tıbbiye
1927-1930	Neşet Ömer Bey- Tıp	Mülki Tıbbiye
1930-1933	Muammer Raşid Bey – Hukuk	Galatasaray Lisesi, İstanbul Hukuk Mektebi

Tablo 12-Dârülfünûn’da 1900-1933 Arası Görev Yapan Rektörler⁹⁰

Öğretim üyelerinin bir çoğu mensup oldukları aileler ve eğitimleri itibariyle bürokratik karakter taşımalarının yanında hayatlarının belli bir döneminde akademi dışında bürokrasinin değişik kademelerinde görev yapmışlardır. Meşrutiyet ve Tek Parti yıllarında birçoğu milletvekilliği de yapmıştır. Ancak devrin siyasetçileri daha çok bürokrata yakındır.

1900-1933 arası üniversitede yer almış iki kadın öğretim görevlisi vardır. Birisi Fahire Battalgazi’dir. Dedesi Müşir (Mareşal) Akif Paşa, babası Prof. Dr.

⁹⁰ İhsanoğlu, **Dârülfünun**, s.370

Ethem Akif Battalgazi'dir. Diğer babası Padişah Hazinesi kâtiplerinden olan Halide Edip Adıvar'dır. II. Meşrutiyet ilan edildiğinde 23 yaşında olan Halide Edip 1918-1919'da İngiliz Dili ve Edebiyatı dersleri vermiş, 1939 yılında tekrar dönerek 1950 yılına kadar hocalık yapmıştır.

Türkiye'de modern bürokrasi ve modern eğitim birbirlerini karşılıklı olarak üretmiştir. Osmanlıdan Cumhuriyete geçiş sürecinde eğitim görme imtiyazına sahip olan üst düzey idareci ve bazı ulema çocukları ayrıcalıklarını korumayı başarmışlar ve tasfiyeye uğramamışlardır. Sadece seçkinler havuzu genişlemiştir. Modernleşme süreci birçok yeni kadroya ihtiyaç duyduğu için orta sınıflardan başarılı öğrencilerin seçkinlerin arasına katılması mümkün olmuştur. Zaten Avrupa'da olduğu gibi bir aristokrat sınıftan bahsetmek mümkün değildir.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e seçkinlerin kökeni ile ilgili iki görüş mevcuttur: Birincisine göre orta sınıf kökenli daha taşralı yeni bir grup geleneksel seçkinlerin yerini aldı. Diğerine göre ise seçkinler toplumsal köken açısından süreklilik göstermektedir yani İmparatorluktan Ulus Devlete geçişi de kapsayan modernleşme sürecinde seçkinlerin sosyal kökeni değişmemiştir.

Modernleşme devlet katında başlamış ve sivil-asker bürokrasiye mensup geleneksel seçkinler çocuklarını modern okullara göndermişler, devletin üst kadrolarını kendi çocuklarına devretmişlerdir. Ancak kamu okullarının gelişmesi ve çoğalması ile taşralı ailelerin çocukları da yükseköğrenim kurumlarında az da olsa yer bulmaya başlamışlardır. Yeni eğitim ve yeni okullarla yeni bir seçkin tabaka ortaya çıkmıştır. Taşra eşrafından kimselerin çocukları da yeni okullardan faydalanarak yükselen seçkinlerin arasında yer bulmuştur. Modern eğitim almış çok sayıda insana ihtiyaç duyulduğu için seçkinler arasında yaygın bir çatışma ve yerinden etme durumu değil kıdemli seçkinlerin kontrolünde bir genişleme söz konusudur. Bu çerçevede öğretim üyelerinin sosyal kökenlerine baktığımızda bu görüşlerden ikincisinin daha geçerli olduğunu, Dârülfünûn hocalarının dönemin seçkin ailelerine mensup kimseler olduğunu söyleyebiliriz. Babalarının mesleğini tespit ettiğimiz öğretim üyelerinin dağılımı şöyledir;

Öğretim Üyelerinin Baba Meslekleri	1900-1933
Üst Düzey İdareci	22
Ulema	24
Asker	13
Askeri Hekim	7
Tüccar	18
Memur	27
Dârülfünûn Müderrisi	3
Orta Öğretim Muallimi	2
Sanayici	1
Yetim	2
Saray Hizmetkarı	1
Çiftçi	1
Tıbbiye Hocası	3
Doktor	1
Milletvekili	2
Avukat	1
Belirsiz Zâdegan-Eşraf	11
Toplam	139

Tablo 13-Öğretim Üyelerinin Baba Meslekleri (1900-1933)

Tablodan görüleceği üzere geleneksel seçkinlerin çocukları modern eğitim imkânlarından faydalanarak modern bir eğitim kurumu olan Dârülfünûnda yer bulabilmişlerdir. Üst düzey Bâb-ı Âli idarecilerinin ve ulema çocuklarının yüksek oranı bunu göstermektedir. Üst düzey devlet görevlileri arasında Sadrâzam soyundan gelenler, sarayla doğrudan ilişkili olanlar mevcuttur. Değişim devlet eliyle başladığı için böyle olması doğal karşılanabilir. Örneğin Osmanlı'da ilk kimya doktorası sahibi kişi olan Halil Edhem Bey Sadrâzam ve ilk maden mühendisi İbrahim Ethem Paşa'nın oğludur. Ressam Osman Hamdi Bey'in de kardeşidir. IV. ve V. dönem İstanbul Milletvekilliği yapmıştır. Tarihçi Yusuf Hikmet Bayur da bir Sadrâzam torunudur. Salihli cephesinde Kuvay-ı Milliye saflarına katılmış, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği ve büyükelçilik yapmış, CHP Manisa milletvekili olarak meclise girmiş, 1933-1934 te Milli Eğitim Bakanlığı yapmıştır. Fevzi Çakmak'la beraber CHP muhalifi Millet partisini kurmuş sonra DP milletvekili seçilmiş ve Yassıada'da yargılanarak iki yıl hapis yatmıştır. Türk Edebiyatı Tarihi Müderrisi Köprülüzâde Fuat Bey de bir diğer Sadrâzam torunudur. 1923'te Edebiyat Fakültesi dekanlığına, 1928'de Türk Tarih Encümeni Başkanlığına seçilmiş, 1933'te ordinaryüs profesör olmuş, İstanbul

Üniversitesi'nde birkaç kere dekanlık yapmıştır. 1934 sonrasında birkaç dönem milletvekilliği yaptıktan sonra DP kurucuları arasında yer almıştır.

Bâb-ı Âli dahilindeki devlet daireleri olan Tercüme Odası, elçilikler, gümrükler, mektupçular, özel kalem, posta ve telgraf vb. memurları modernleşme konusunda öncü kesimi oluşturuyordu. İlk üniversite hocalarının kökenlerine baktığımızda bu sınıfın ağırlığını açıkça görebiliriz. “Şu noktayı önemle belirtmek gerekir; 16. ve özellikle 17. yüzyıldan beri Osmanlı toplumunda Batı bilimine ve dış dünyaya gözlerini çevirenler, dini ilimler dışında eser verip Batı dillerini bilenler...ulema saflarında değillerdi. Ketebe (kâtipler) takımı kültürel değişim tarihimizin en dinamik unsuru olmuştur.”⁹¹

Tabloda dikkat çekici olan şey çiftçi veya işçi aileden gelen kimsenin olmamasıdır. Sanayi gelişmediği⁹² için işçi çocuklarının olmaması normal karşılanabilir. Fakat Osmanlı'da Hirfet erbabı adı verilen kunduracı, duvarcı, demirci, fırıncı, marangoz, nalbant, derici, terzi, bakırcı gibi mesleklerin mensuplarının çocukları da üniversite de yer almamıştır. Çiftçi veya zanaatkâr gibi ailelerin okul ve eğitim süreçlerine uzak olduklarını tahmin edebiliriz. Toplumun bu kesimlerinde standart bir eğitim düşüncesi gelişmemiştir. Zorunlu eğitimin olmadığı toplumda insanlar geleneksel olarak bildikleri meslekleri babadan oğula sürdürmektedirler. Çiftçi ve zanaatkârlar insan gücüne ihtiyaç duyduğundan çocukların küçük yaşlardan itibaren çalışma hayatına atıldıklarını, okumakla ilgili bir vizyona sahip olmadıklarını, böyle birşeyin belki akıllarına bile gelmediğini düşünebiliriz. Yapısal engellerden çok alışkanlıklar, teamüller, gelenekler, yaşam pratikleri veya Bourdieu'nun kavramlaştırmasıyla söyleyecek olursak habitusla ilgili bir durum söz konusudur. Tahsille meslek sahibi olma geleneği ulema ve memurin sınıfına has bir ayrıcalık olarak gözükmektedir. Eğitim gibi uzun vadeli bir yatırıma hem herkesin gücü yetmemekte hem de buna dair bir vizyon olmadığı anlaşılmaktadır. Burada Dârülfünûn öğrencilerinin birçoğunun aynı zamanda memur olduklarını da hatırlamakta fayda vardır.

⁹¹ İlber Ortaylı, **İstanbul'dan Sayfalar**, İstanbul, Hil Yayın, 1986, s. 65

⁹² “İstanbul Sanayi ve Ticaret Odası üyelerinin 1920'lerdeki yapısına bakıldığında geniş bir ticaret kesimine karşılık küçük bir sanayici grubun olduğu gözlenir.” Ayşe Buğra, **Devlet ve İşadamları**, İstanbul, İletişim Yay.,II. Baskı, 1995, s.87

Ahmet Tabakoğlu'nun belirttiğine göre Osmanlıda mesleklerin babadan oğula devam etmesi yönünde bir genel eğilim vardır: “Osmanlı idari ve mali sistemi zümreleri kendi mesleklerine ve görevlerine bağlamak amacını güdüyordu. İlke olarak çocukların babalarının mesleğini devam ettirmeleri esastı. Özellikle köylünün toprağını terkedip başka yerlerde başka işler tutması yasaktı.”⁹³ Ancak bunu katı bir sınırlama olarak düşünmemek gerekir. Zira birçok çiftçi ailesinin çocuğu medrese eğitimi almış bir sonraki kuşakta kalemiye mensubu olarak reâyâ (yönetilen) zümresinden askerî (yönetici) zümreye geçiş yapmıştır.

Ayşe Buğra işadamlarının kökenlerine dair çalışmasında işadamlarının zanaatkâr ve çiftçi ailelerin çocukları olmasının beklendiğini ancak kökenlerine bakıldığında bunların oranlarının çok düşük olduğunu tespit etmiştir. Çoğu işadamı öncelikle memur aileden gelmektedir. Memurlardan sonra ise tüccar çocukları ikinci sıradadır. Bu açıdan öğretim üyelerinin aile kökenleri ile işadamlarınıninki benzerdir. Ayrıca Buğra işadamlarının gayet iyi bir eğitimden geçmiş olduklarını ve böylece hükümetle iyi ilişkiler geliştirebildiğini bu iyi ilişkiler nedeniyle de iş dünyasında başarılı olabildiklerini öne sürmektedir.⁹⁴ Batıda burjuvanın öncülük rolünü bizde Avrupa ile bir şekilde teması olan, memur ve tüccar zümreleri yerine getirmiştir.

Resmi engeller olmasa da taşrada modern eğitim süreçlerine dair tecrübe, yatkınlık ve alışkanlık eksikliği taşralıların eğitimden uzak durmasına yol açmıştır. “Türk eğitim kurumunun modernleştirilmesi, resmi görevlilerin kurumlarıyla başlamıştı. Taşralar, seçkinlerin eğitiminin dışında kalmıştı ve taşralıların çoğu (etkili taşralıların bile çoğu), çocuklarını modern okullara gönderemiyordu ya da göndermek istemiyordu. Bugün elimizde bulunan veriler, ancak en yetenekli çocukların, resmi çevrelerle bir iletişim kanalı kurabilecekleri umuduyla başkente gönderildiklerini düşündürecek niteliktedir. 1903 yılında, belli ölçüde gelişmiş olan Konya vilayetinde, orta eğitimin modern kesiminde 1963 öğrenci vardı; buna karşı, medreselerdeki öğrenci sayısı 12.000’di. Eğitimin modern kesimine girebilmek, reformcu resmi görevlilerin ve hatta bürokrasinin bir bölümünü oluşturan kimselerin çocukları için çok daha kolay bir işti.”⁹⁵ Mümtaz Turhan I. Dünya Savaşından önce

⁹³ Ahmet Tabakoğlu, **Türkiye İktisat Tarihi**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 14. Baskı, 2017, s.247

⁹⁴ Ayşe Buğra, **Devlet ve İşadamları**, İstanbul, İletişim Yay.,II. Baskı, 1995, s.94-99

⁹⁵ Şerif Mardin, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, İstanbul, İletişim Yay., 3. Baskı, 1992, s.54

köylüler arasında devlet okullarındaki eğitimin dini hisleri zayıflatacağı yönünde yaygın bir kanı olduğu tespitini yapmaktadır.⁹⁶

Cumhuriyet döneminde yurt dışına gönderilen ve 1933'te üniversite kadrosuna dahil olan Mükrimin Halil Yinanç “büyükbabam, babam, amcalarım hep kadı ve müderristiler” demektedir. Benzer şekilde Baltacıoğlu memuriyete girişini “babam da dedem de memur başka bir iş bilmiyorduk ben de memur oldum” şeklinde açıklamaktadır.

Kuşaktan kuşağa süreklilik bağlamında 1900-1946 yılları arasında iki kuşak üniversitede yer almış olanlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Bu çalışmada akademisyenlerin çocuklarına değil babalarına odaklandık dolayısıyla sonraki kuşakları bilemiyoruz ancak birkaç kuşaktır öğretim üyeliğini sürdüren ailelerin sayısı az değildir.

Üniversitede İki Kuşak Görev Yapan Öğretim Üyeleri (1900-1946)			
Mehmet Ziya	Eczacılık	Hilmi Ziya Ülken	Sosyoloji
Hacı Adil Arda	Edebiyat	Orhan Arda	Mühendislik
Fehmi Ülgener	İlâhiyât	Sabri Ülgener	Sosyoloji
Cevdet Ferit Basman	Hukuk	Türkan Rado	Hukuk
Ali Kemal Elbir	Hukuk	Halit Kemal Elbir	Hukuk
Ethem Akif Battalgazi	Tıp	Fahire Battalgazi	Zooloji
Salih Zeki	Matematik	Malik Sayar	Jeoloji
Ahmet Selahattin	Hukuk	Haldun Taner	Edebiyat
Celal Bey	Hukuk	Sadrettin Celal Antel	Edebiyat (Pedagoji)
Mansurizâde Said Bey	Hukuk	Mecdut Mansuroğlu	Edebiyat

Tablo 14-İki Kuşak Görev Yapan Öğretim Üyeleri (1900-1946)

⁹⁶ Mümtaz Turhan, **Kültür Değişimleri**, s.86

Doğum yerlerine baktığımızda % 80 oranında İstanbul, Balkanlar, Trakya ve Kıyı Ege görmekteyiz. Çoğunluğun devlet görevlilerinin çocuğu olduğu düşünülürse İstanbul doğumluların bu kadar çok olmasında İmparatorluğun başkenti olan İstanbul'un babalarının görev yeri olmasının da etkisi vardır.

Hocaların Doğum Yeri	1900-1933	
	Kişi Sayısı	Yüzdesi
İstanbul	85	% 51,8
Balkanlar	35	% 21,3
Anadolu	32	% 19,5
Orta Asya, Güney Kafkasya	8	% 4,9
Orta Doğu	4	% 2,4
Genel Toplam	164 Kişi	

Tablo 15-Öğretim Üyelerinin Doğum Yerleri (1900-1933)

Balkan kökenliler içinde Selânikliler çoğunluğu oluşturuyordu. “Bu devirde belki de Osmanlı nüfus bölgesindeki en gelişmiş şehir Selânik’ti. Buradaki kozmopolit nüfus Türk olmaktan ziyade Avrupalıydı...Genel olarak bu bölgedeki herhangi bir bireyin eğitim seviyesi ortalama bir Anadolu Türkten çok daha iyi durumdaydı.”⁹⁷

Zürcher, Güney Balkan şehirlerinde gayrimüslim burjuva sınıfın geliştiğini, Müslümanların ekonomik faaliyetlerin dışında kaldığını ve XIX. yüzyılda otuz kat genişleyen devlet bürokrasisine ve askerliğe yöneldiklerini ifade etmektedir. Ayrıca Zürcher önde gelen çoğu Jön Türk’ün Güney Balkanların etnik yönden karışık bölgelerinden olduğunu belirtir.⁹⁸

Hocaların ikamet ettikleri yerlere baktığımızda Kadıköy-Üsküdar, Tarihi Yarımada-(Aksaray, Cağaloğlu, Sultanahmet), Şişli-Nişantaşı, Beyoğlu, Beşiktaş ve Boğaziçi, Adalar, ve Bakırköy semtlerini görüyoruz. Anadolu yakasında yaşayanların çoğunluğu Tıp Fakültesi hocalarıdır zira, Tıp Fakültesi 1933 reformuna

⁹⁷ Ernest E. Ramsaur, **Jöntürkler: 1908 İhtilalinin Doğuşu**, İstanbul, Pınar Yay. II. Baskı, 2011

⁹⁸ Erik Jan Zürcher, **Savaş, Devrim ve Uluslaşma**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009 s. 151

kadar Haydarpaşa’da idi. Tarihi yarımada dahilindeki hocaların çoğu ulema semtleri olarak bilinen Fatih, Süleymaniye, Çarşamba, Zeyrek gibi semtlerde ikamet ediyorlardı.

Öğretim Üyelerinin Yaşadıkları Semtler (1900-1933)⁹⁹	Kişi Sayısı
Kadıköy	57
Tarihi Yarımada	48
Şişli, Beyoğlu	46
Boğazın Avrupa Yakası	21
Üsküdar	10
Adalar	6
Bakırköy	2
Toplam	190 Kişi

Tablo 16-Öğretim Üyelerinin Yaşadıkları Semtler (1900-1933)

Daha önce de belirttiğimiz gibi Osmanlı’da modernleşme çabalarının önemli bir ayağı da modern seçkinleri oluşturmaktı. Her alanda görülen modern eğitimli kadroların eksikliği eğitimin önemli hale gelmesine, bir tür eğitim ideolojisinin ortaya çıkmasına yol açtı. Tanzimatla yurtdışına öğrenci gönderilmesi işi Cumhuriyet’in ilk yıllarında yasaya bağlandı ve bu öğrenciler aydınlanmanın ateşini getirecek “Prometheler” olarak görüldü. Eğitimin bu kadar önemli hale gelmesi eğitim ve bilimin merkezi olan üniversite camiasının da prestijini yükseltiyor, üniversite mensuplarını seçkinlerin arasına yerleştiriyordu. Geleneksel olarak zaten hocaya saygı büyüktü. Medresede öğretimin temel unsuru hocaydı.¹⁰⁰ Ayrıca ilk başlarda modern eğitim almış insanların az olması yüzünden üniversite ile siyaset arasındaki geçişkenlik de çok yüksekti, belli bir tarihe kadar üniversitede hocalık yapmış insanların birçoğu mecliste de görev almıştır. Şöyle ki: 1900-1946

⁹⁹ İhsanoğlu, Dârülfünûn, s.1032-1043

¹⁰⁰ Osmanlı öncesi medreseler şöhretlerini kendilerine bağlı hocaların kalitesiyle kazanıyorlardı. Öğrenciler temel eğitimlerini tamamladıktan sonra öğrenimlerini sürdürmek istedikleri alanda nam salmış bir hoca seçerek ders alıyorlar ve bu hocalardan icazet alıyorlardı. Öğretimin temel ögesi hocaydı, talebenin hangi medreseden mezun olduğu değil, hangi hocanın öğrencisi olduğu önemliydi. Batıdaki üniversitelerde ise tersine mezun olunan üniversitenin ismi önemliydi. İhsanoğlu, E., “The Madrasas of the Ottoman Empire”, Foundation for Science, Technology and Civilization, www.muslimheritage.com, United Kingdom, 2004

arası görev yapan hocalar arasından 23 Edebiyat, 16 Hukuk, 15 Tıp, 5 Fen, 2 İlâhiyât Fakültesi, birer tane de DTCT ve SBT olmak üzere tespit edebildiğimiz 64 öğretim üyesi aynı zamanda meclise milletvekili olarak girdi. Bunlardan 14'ü bakanlık görevinde de bulundu. 2'si başbakanlık yaptı.

Ayrıca 1900-1933 arasında Dârülfünûnda görev yapmış olan 24 İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubu¹⁰¹ vardır. Bunlardan 9'u Edebiyat, 5'i Hukuk, 5'i Tıp, 3'ü Fen, 3'ü İlâhiyât Fakültesinde ders verdi. 24 kişiden 7'si Askerî Tıbbiye mezunuydu. Mülkiye ve Hukuk Mektebi mezunları 8 kişiydi. Galatasaray Lisesi, Baytar Mektebi ve Muallim Mektebi mezunu 2'şer kişi vardı. Harbiye, Riyaziyyat Mektebi ve Sorbonne Hukuk mezunu 1'er kişi vardı. Üç kişi modern eğitim yanında medrese eğitimi de almışlardı.

İttihat ve Terakki mensubu Emrullah Efendi ve Filibeli Ahmed Hilmi 1914 yılında, Agop Boyacıyan 1922, Ziya Gökalp 1924 yılında öldü. Gökalp 1919 yılında Malta'ya sürüldü ve 1921'de döndüğünde Dârülfünûndaki profesörlük görevi tekrar verilmedi. Zira o dönemde İttihat ve Terakki bütün felaketlerin sorumlusu olarak görülüyordu. Cenap Şahabettin 1922 yılındaki öğrenci boykotu neticesinde Dârülfünûndan atılan beş hoca arasındaydı. Hilafetin kaldırılmasını fıkıh ve İslam tarihi açısından meşrulaştıran ve Cumhuriyetin ilk Adalet Bakanı olan Mehmed Seyyid Bey 1925 senesinde öldü. Mehmed Akif ve Adnan Adıvar küskün şekilde ülkeyi terkettiler. Ahmet Emin Yalman ve Hüseyin Cahit Yalçın başka görevler nedeniyle Dârülfünûndan ayrıldılar. Dârülfünûnda kalmış olan 14 İTC mensubundan 10'u 1933 İnkılabında tasfiye edildi. 1933 yılında Dârülfünûnda İTC bağlantısı olan sadece Akil Muhtar Özden, Ali Kemal Elbir ve modernist din bilimciler Şemseddin Günaltay ile İzmirli İsmail Hakkı Bey kalmıştı. Ayrıca 1933'te tasfiye edilen hocalar arasında İttihat ve Terakki döneminde yurt dışına gönderilmiş olan birçok isim vardır. Bunların yerine alınanlar Cumhuriyetin ilk yıllarında yurtdışına gönderilenler olmuştur.

Bu dönemde öğretim üyelerinin çabucak siyasi seçkinlere dönüşebildiği görülebilir. Modern eğitim almış insan sayısının az olması bunun başlıca nedeni

¹⁰¹ Ahmed Refik, Kerim Sebati, Hüseyinzade Ali, Hacı Adil Arda, Fatin Gökmen, Mustafa Zühtü, Mustafa Nevzat Pısak, Muslihiddin Adil, Ağaoğlu Ahmet ve Mustafa Salim 1933 yılında tasfiye edildiler.

olmakla beraber modern ulus devletin modern bilimle kurduğu güçlü ittifakı gözden kaçırmamak gerekir. Modern dünyanın gerektirdiği bilgiye sahip olma ve yabancı dil bilme ayrıcalığı hocaların siyasette tercih edilmelerine sebep olabilmektedir. 1922 yılından itibaren Dârülfünûn Edebiyat Fakültesinde Eski Yunan ve Roma Dili-Tarihi alanında hocalık yapmış olan Fazıl Nazmi Bey, 1932 yılında I. Türk Tarih Kongresinde yaptığı konuşmada Platon’un idealinin Atatürk tarafından gerçekleştirildiğini söylemiştir. Fazıl Nazmi Bey, kendisi de 1935 yılında milletvekili seçilmiş ve iki dönem vekillik yapmıştı. 1937-1947 yıllarında Türkiye’de yaşamış olan tarihçi Herbert Melzig, Platon’un “Krallar filozof olsa ve filozoflar kralların tahtına otursaydı” temennisinin, binlerce yıl sonra Atatürk tarafından başarıldığını ifade etmiştir.

Aşağıdaki tabloda 1900-1946 yılları arasında Üniversite hocalığı yapmış olanlardan hayatlarının herhangi bir döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisinde bulunan 64 kişi listelenmiştir.

Milletvekilliği Yapmış Olan Öğretim Üyeleri (1900-1946)		
Adı	Fakülte	Görevi
Abdurrahman Münib	Hukuk	Milletvekili
Abdurrahman Şeref	Edebiyat	Maarif Nâzırı
Adnan Adıvar	Tıp	Sağlık Bakanı
Agop Boyacıyan	Fen	Milletvekili
Ahmet Ağaoğlu	Hukuk	Milletvekili
Ahmet Hamdi Tanpınar	Edebiyat	Milletvekili
Ahmet Selahattin Bey	Hukuk	Milletvekili
Akil Muhtar Özden	Tıp	Milletvekili
Ali Muzaffer Göker	Edebiyat	Milletvekili
Ata Bey	Edebiyat	Maliye Nâzırı
Avram Galanti	Edebiyat	Milletvekili
Aydın Yalçın	SBF	Milletvekili
Behice Boran	DTCF	Milletvekili

Besim Ömer Akalın	Tıp	Milletvekili
Cemil Bilsel	Hukuk	Milletvekili
Ebul'ula Mardin	Hukuk	Milletvekili
Emrullah Efendi	Edebiyat	Milletvekili
Fahrettin Kerim Gökay	Tıp	Milletvekili
Fatin Gökmen	Fen	Milletvekili
Fazıl Nazmi Örkün	Edebiyat	Milletvekili
Fazıl Şerafettin Bürge	Tıp	Gümrük ve Tekel Bakanı
Fuad Köprülü	Edebiyat	Dışişleri Bakanı
Hacı Adil Arda	Hukuk	İçişleri Bakanı
Halide Edip Adıvar	Edebiyat	Milletvekili
Halil Edhem	Fen	Milletvekili
Hamdi Ragıp Atademir	Edebiyat	Milletvekili
Hüseyin Cahit Yalçın	Edebiyat	Milletvekili
İ. Necmi Dilmen	Edebiyat	Milletvekili
İ. Şevki Atasagun	Tıp	Milletvekili
İ.Hakkı Baltacıoğlu	Edebiyat	Milletvekili
İ.Hakkı Uzunçarşılı	Edebiyat	Milletvekili
Kemal Cenap	Tıp	Milletvekili
Mahmud Esad Efendi	Hukuk	Defter-i Hakani Nâzırı
Mehmet Ali Aybar	Hukuk	Milletvekili-Parti Başkanı
Mehmet Emin Erişirgil	Edebiyat	İçişleri Bakanı
Mehmet Hamit Hasancan	Hukuk	Milletvekili
Mehmet Seyyit	İlâhiyât	Adalet Bakanı
Mişon Ventura	Hukuk	Milletvekili
Muammer Aksoy	Hukuk	Milletvekili
Muammer Raşit Seviğ	Hukuk	Milletvekili
Muhlis Ethem Ete	Hukuk	Ticaret Bakanı
Mustafa Hayrullah Diker	Tıp	Milletvekili
Necip Asım	Edebiyat	Milletvekili
Necmettin Sadık Sadak	Edebiyat	Dışişleri Bakanı

Neşet Ömer	Tıp	Milletvekili
Nihat Reşat Belger	Tıp	Sağlık Bakanı
Nurettin Ali Berkol	Tıp	Milletvekili
Refik Fenmen	Fen	Milletvekili
Remzi Oğuz Arık	Edebiyat	Milletvekili
Rıza Tevfik	Edebiyat	Milletvekili
Sabahattin Eyüboğlu	Edebiyat	Milletvekili
Sadi Irmak	Tıp	Başbakan
Said Gelenbevi	Fen	Maarif Nâzırı
Saim Ali Dilemre	Tıp	Milletvekili
Server Kamil Tokgöz	Tıp	Milletvekili
Suut Kemal Yetkin	Edebiyat	Milletvekili
Şemsettin Günaltay	İlâhiyât	Başbakan
Vasfi Raşit Seviğ	Hukuk	Milletvekili
Yavuz Abadan	Hukuk	Milletvekili
Yusuf Akçura	Edebiyat	Milletvekili
Yusuf Behçet	Edebiyat	Milletvekili
Yusuf Hikmet Bayur	Edebiyat	Milletvekili
Ziya Gökalp	Edebiyat	Milletvekili
Ziya Nuri Paşa	Tıp	Milletvekili

Tablo 17-Milletvekilliği Yapmış Olan Öğretim Üyeleri (1900-1946)

Bugüne doğru geldikçe politik seçkin ve bürokratik seçkinlerin ayrıştığını görüyoruz. Cumhuriyet tarihi biraz da bu ayrışmanın hikâyesi olarak okunabilir. Politik seçkin ve bürokratik seçkin ayrıştıkça öğretim üyelerinin de iktidar blokundan uzaklaştığı görülür. Ancak Cumhuriyetin ilk döneminde özellikle 1933 üniversite reformu sonrasında akademik seçkinler bürokratik-siyasi seçkinlerle daha yakın olmuştur. Tek Parti döneminde politik seçkinler aynı zamanda bürokratik seçkinleri kapsadığı için bu hissedilmeyebilir ancak 27 Mayıs giden sürecin hazırlanmasında ve darbe sonrasında sivil ve askeri bürokrasiye öğretim üyelerinin verdiği güçlü destekte bu yakınlık billurlaşacaktır. Üniversite bu süreçte bürokratik

seçkinlerin bir parçası olarak hükümete karşı muhalefetin fikrî ve eylemci üssü olarak hareket etmiştir.

Modern devletin kurucusu ve öncüsü olan bürokratlar, politik seçkin ve akademik seçkin 1946 yılına kadar iç içedir. Üniversite hocalarının pek çoğu hayatının belli bir döneminde bürokrat ve milletvekili de olmuştur. Mesela Dârülfünûnun ilk hocalarından Abdurrahman Şeref Bey'i ele alalım: Tophâne-i Âmire Muhasebe Kalemi mümeyyizlerinden Hasan Efendi'nin oğlu olan Abdurrahman Şeref Bey Galatasaray Lisesi mezunudur. Encümen-i Dâniş Üyeliği, Mekteb-i Sultânî Müdürlüğü, Mahrec-i Aklâm, Mekteb-i Sultânî ve Dârülmuallimîn'de tarih-coğrafya öğretmenliği, Mülkiye Mektebi'nde müdürlük yapmıştır. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin ve 1909'da kurulan Târîh-i Osmânî Encümeni'nin başkanı olmuştur. Son vak'anüvis olan Abdurrahman Şeref Bey ilk Mecliste milletvekili olmuş, Maarif ve Evkaf Nâzırlığı da yapmıştır. Keza Emrullah Efendi eğitimin neredeyse bütün kademelerinde görev aldı. Çeşitli illerde Maarif Müdürlüğünde bulunduktan sonra Maarif Meclisi üyeliği, Konya Hukuk Mektebi ve Galatasaray Lisesi müdürlüğü yaptı. 1908'de İttihat ve Terakki Partisi Kırklareli Mebusu seçildi. Maarif Nâzırı olduğu 1910 yılında Edebiyat Fakültesinde vermeye başladığı derslerini ölümüne kadar (1914) sürdürdü.

Kendisi de sonradan milletvekili olmuş olan M. Emin Erişirgil Ziya Gökalp üzerine yazdığı eserde II. Meşrutiyet dönemi Üniversitesinin bilimsel araştırma anlamında başarısız olduğunu söyledikten sonra “Profesörlerden bir kısmı milletvekiliydi. Üniversite onlar için sadece bir şöhetti.”¹⁰² Demektedir.

1933 reformu öncesinde doktora yapmış az sayıda hoca vardır. Kendini yetiştirmiş, Avrupa'da bulunmuş, dil bilen, “kalemi kuvvetli” kişiler geçici olarak görevlendirilerek Osmanlı başşehirinde bir üniversite kurulmuştur. Daha önce de vurguladığımız gibi bu üniversitenin ilk kuşak öğretim kadrosunun birçoğunun tek işi üniversite hocalığı değildir. Hatta hocalık bazılarının hayatında küçük bir ayrıntı olarak kalmıştır. Dönemin önde gelen aydınları ki hemen hepsi devlet birimlerinde görevlidir, Edebiyat Fakültesinde hocalık da yapmışlardır. Emrullah Efendi, Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, Hüseyin Cahit, Ahmed Mithat Efendi, Ziya

¹⁰² M. Emin Erişirgil, **Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp**, Ankara, Nobel Yay., 2007, s.86

Gökalp, Rıza Tevfik, Halide Edib, Yusuf Akçura, Yahya Kemal bu isimlerden bazılarıdır. Aydın çevreler geçiş aşamasında akademinin ayakları üzerinde durmasını sağlamışlardır. Dolayısıyla Türkiye’de öğretim üyelerinin tarihinden bahsederken aydınların tarihinden de bahsetmiş oluyoruz.

Bazı öğretim elemanlarının tek işi hocalıktır ancak bunlar Dârülfünûn yanında Mülkiye, Dârülmuaallimîn, Tıbbiye, Hukuk Mektebi, Galatasaray Lisesi gibi okullarda aynı anda ders vermekteydiler. Edebiyat Fakültesinde tek ve öncelikli işi üniversite hocalığı olan, bunu bir meslek hatta kimliklerinin parçası haline getirmiş olanlardan bazıları; İsmail Hakkı İzmirli, Halil Nimetullah, Ahmed Naim Babanzâde, Ömer Ferid Kam, Orhan Saadettin, Mehmet Ali Ayni, Şekip Tunç, Mehmet İzzet, Hilmi Ziya Ülken, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Zeki Velidi, Ahmet Caferoğlu’dur.

3.2.1. İki Örnek Biyografi

Bu noktada iki üniversite hocasının biyografisini incelemek bireysel tarihle sosyal tarihin kesiştiği noktaları görmek açısından verimli olacaktır. Bunlardan birisi özellikle pedagog vasfıyla tanınan İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu diğeri ise Tıp Fakültesinden Ordinaryüs Profesör General Tevfik Sağlam’dır. Baltacıoğlu eğitim hayatının hiçbir aşamasında askeri okullarda okumamışken, Tevfik Sağlam Askeri Rüştîye, Askerî Tıbbiye İdâdîsi ve Askerî Tıbbiye mezunudur. Baltacıoğlu 1933’te tasfiye edilmiş Tevfik Sağlam ise dekanlığa terfi etmiş ve daha sonra rektörlük de yapmıştır. Tevfik Sağlam üçüncü kuşak, Baltacıoğlu ise ikinci kuşak İstanbulludur. Sağlam’ın dedesinin babası, Baltacıoğlu’nun dedesi hoca olarak Anadolu’dan İstanbul’a gelmiştir. Sağlam’ın dedesi ve babası üst düzey memurken, Baltacıoğlu daha orta düzey bir memur aileden gelmektedir.

3.2.1.1. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu

Baltacıoğlu'nun biyografisinde 1936-1941 yılları arasında Yeni Adam dergisinde Hayatım¹⁰³ adıyla tefrika ettiği otobiyografisini esas aldık.

İsmayıl Hakkı Bey'in 1804 yılında Kırşehir Mucur'da dünyaya gelen dedesi, Ankara'da medresede okuduktan sonra İstanbul Cihangir'e yerleşti ve Davutpaşa Kışlasında tabur imamlığı yaptı. Babası ise 1850 yılında Cihangir'de doğdu ve Cihangir Mektebinde okudu, özel olarak Arapça, Farsça ve hat dersleri aldı. Maliye varidat kaleminde işe başladı. Talim Terbiye Cemiyeti muhasebe kaleminden 1909 tensikatında emekli edildi. İsmayıl Hakkı Bey'in annesi Düzceli Hamdune Hanım İbrahim Ethem Bey'in ikinci eşi idi, okuma yazma bilmezdi. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu 28 Şubat 1886'da İstanbul Cihangir'de doğdu. Sirkelimescit Mahallesinde başladığı ilkokulu Şemsülmekâtip, Maşrık-ı Füyuzat (özel okul) ve Kışlaarkası mekteplerinde tamamladı. Ortaöğretimi Fevziye Rüştîye Mektebinde, liseyi Vefa İdâdîsi'nde okudu, Dârülfünûn Fen Fakültesinden mezun oldu. Yaşıtları arasında istisnai olarak Rüştîye, idâdî veya yükseköğretim düzeylerinin hiçbirinde askeri okula gitmedi. O dönemin okumuşları arasında herhangi bir eğitim seviyesinde askeri okulda okumamış az sayıda kişi vardır. Baltacıoğlu aynı zamanda mezunu olduğu Dârülfünûnda hoca olan az sayıda kişiden birisidir. 1908 de mezun olduğu Dârülfünûnda 1913 yılında pedagoji hocalığına başladı. 1923-1925 arasında rektörlük görevini yürüttü. 1933 yılında Dârülfünûn'dan tasfiye edilen 157 kişi arasında o da vardı.

Baltacıoğlu çalışma hayatına Defterî kaleminde memurlukla başladı. Memurluğa başlamasını “Memur oldum çünkü tüm ailem memur başka iş bilmiyoruz.” diyerek anlatır.¹⁰⁴

Dârülfünûn'a başladığı yıl tanıştığı Şinasi isminde bir eczacıdan etkilendiğini yazmaktadır. Eczacı Şinasi'nin babası batılılaşma tarihimizin önemli figürlerinden gazeteci-yazar Şinasi'nin yakın arkadaşı olduğundan oğlunun ismini Şinasi

¹⁰³ İsmayıl Hakkı, Baltacıoğlu, **Hayatım**, Yayına Haz. Ali Y. Baltacıoğlu, İstanbul, Dünya Yayınları, Bütün Eserleri: 1, 1998

¹⁰⁴ A.e. , s.81

koymuştur. Eczacı şınası Nietzsche ve Gustave Le Bon hayranıdır. Baltacıoğlu’nun tabiriyle öztürkçecidir, arapça ve acemcesiz konuşur. “Eczacı şınası hayatımın bu çağında yolumun üzerine çıkan, gerek fikrî gerekse ahlaki oluşumumda en derin izler bırakan bir özgün kişiliktir...şınası’de o devrin bütün uyanık fikirli insanlarında olduğu gibi, iki büyük özellik vardı: Hoşnutsuzluk ve yadsıma...Halit Ziya gibi romancılardan tutun, Abdullah Cevdet gibi düşünürlerine varıncaya kadar o devrin bütün duyan ve düşünen insanların kişakterlendiren iki büyük özellik bu idi...şınası toplumu, Abdülhamit toplumunu yadsıyordu. Bu toplumda din, aile, devlet, sanat adına ne varsa hepsini yadsıyordu. Baltacıoğlu din konusunda da Eczacı şınası’den oldukça etkilenmiştir: “Bende dini kuşkular daha önceden başlamıştı. Günün birinde ona bu kuşkularımı söyledim. Çok garip değil mi, o bu sorunu ilmî, yahut felsefi bir sorun gibi bahsimize konu yapacağına, sadece küfür etti, hem de Allah’a küfretti...Gayesi ağzını bozmak değil, bende son ve kesin bir sarsıntı yapmaktı. O bu yöntemi şiddetlice etkilemek istediği her insan üzerine uyguluyordu. Kuvvetli adam hedefine varmıştı. Bende ki din bunalımı en şiddetli ve keskin safhasına girmişti. O tarihte eski evimizin yazı odasında geçirdiğim acılı günleri ve geceleri size nasıl tarif edebilirim. Bu bunalımın bilinci, ancak onu yaşayanların kavrayabileceği kadar özel bir bilinçtir. şınası’nin maneviyatım üzerine bir yıldırım gibi inen o kuvvetli yadsımaları ile içimde, dış dünyamda eşine, benzerine rastlanmayan büyük sarsıntılar başladı. Sanki yerin altından cehennem alevleri fışkırıyor ve yerin üzerinden taşlar ve kayalar iniyordu!...Ben artık insan değildim. Çünkü o zamana kadar insanlık adına ne kazandımsa hepsi çözölüyor darmadağın oluyordu. Artık gözlerimle görüyordum ki bende eriyen yalnız başına dini bir inanç, birkaç belleme fikir değil, bütün insani bir kişilikti. Zaman bunun ancak böyle olabileceğini, ilmi bir gerçek olarak da gösterecekti.”¹⁰⁵ Dönemin Batıcı düşünürlerinden Abdullah Cevdet de Baltacıoğlu’nun yakın çevresindeki arkadaşları arasında yer almaktadır.

En çok etkilendiği düşünürlerden birisi Rousseau’dur. Rousseau’nun Emile adlı eserinin kendisinde bir “ruhi devrim” yaptığını söyler. Emile’i okuduktan sonra “toplumun bütün yalanlarını yüzüne vurmak, onun yerine samimiyet, gerçek alemini

¹⁰⁵ A.e., s.73

koymak” istediğini belirtir.¹⁰⁶ Ayrıca Durkheim ve Bergson da etkilendiği isimler arasındadır. Mustafa Şekip Tunç'u Bergson'la tanıştıran da İsmayıl Hakkı Bey'dir.

Vefa İdâdîsi öğretmenlerinden Agah Ömer, Baltacıoğlu'nu etkileyen bir diğer isimdir: “Agah Ömer çok pozitif kafalıydı...Doğuyu yapan tevekkül, kader, teslimiyet geleneklerini pek iyi biliyordu....bizdeki doğu ruhunu yendi...öz Türkçe sevgisini de bize verdi. Bu Vefa İdâdîsinde rastladığımız ilk yeni adam tipi idi.”¹⁰⁷ Baltacıoğlu öztürkçeyi benimsemesi konusunda Cevdet Paşa ve Sakızlı Ohannesin önemli tesiri olduğunu belirtir.

Baltacıoğlu'nun Rousseau'dan çok etkilendiğini söylemiştik ancak İngiltere ziyaretinden sonra pedagojiyle ilgili fikirlerinde büyük bir değişim görülür. Mümkün olduğunca özgürlük sağlayan, hayatın içinde bir eğitim fikrine ulaşır. Fransa ve İngiltere arasında eğitim konusunda yaptığı kıyaslamalarda İngiltere'yi üstün görmektedir:

“Fransa'da bizdeki gibi pedagoji kuruntusu var, düzenleme saplantısı var, İngiliz bahçesi daha kendi halinde ama Fransa'da her şey geometrik. Fransız müzesi hayatın dışında, İngiltere'de doğal çevresi içinde. İngiliz okulları daha doğal, pratik ve özgürlük önemli. İngiltere'de okul hayata hazırlamaz hayatı yaşatır. İngiltere'de demeyeyim İngiliz okulunda benim çok gözüme çarpan şey pedagoji ilgisi değil, pedagoji ilgisizliği oldu. John Locke ve Spencer'ın memleketinde çocuk yetiştiren öğretmenlerde, Fransa'da hatta Türkiye'de olduğu kadar pedagoji kuruntusu yoktur. Bu olgu o zamanki anlayışım için çok basit bir şey değildi. Şunun için ki İstanbul Dârülmualimîn-i İptidaiyesi öğretmenleri, eğitim işinde dikkate değer bir inanç taşıyorlardı. Eğitimin aile, meslek ve devlet kurumlarından üstün ve yaratıcı bir kaynak olduğuna inanıyorlardı....Eğitimin birey üzerinde mutlak bir etkisi olduğunu da kabul ediyorlardı. O zaman herkeste şu kanaat vardı: Eğitim düzelince her şey birden düzelir, gelişmenin kaynağı eğitimidir...İngiltere'de kuvvetli olan pedagoji spekülasyonu değil, eğitim gelenekleriydi...entellektüalist bir pedagoji kültürüne karşı beslediğim güven yıkıldı.”¹⁰⁸

¹⁰⁶ A.e., s. 61

¹⁰⁷ A.e., s.57

¹⁰⁸ A.e., s.124-126

Baltacıoğlu'nun içinde yer aldığı bir çevre de Bilgi Derneği çevresi olmuştur. Cağaloğlu'nda Abdullah Cevdet'e ait olan İctihat Evi derneğin merkezidir. Baltacıoğlu bu derneğe Celal Sahir tarafından davet edilmiştir. Emrullah Efendi, Ziya Gökalp, Seyyit Haşim, Mustafa Şeref, Necip Asım gibi isimler Baltacıoğlu'nun bir akademi ve üniversite hamlesi dediği bu derneğin müdavimleridir. Baltacıoğlu'na göre bu dernekte öne çıkan idealler “ilimde nesnellik ve dilde bağımsızlık” olmuştur.

Baltacıoğlu'nun kendi eğitim hayatından bahsederken Skolastik, Ortaçağ, softa, gerici gibi kavramları olumsuz değer yüklü olarak otobiyografisinde birçok kez kullandığını görüyoruz. Sarıklı hocalardan da birçok yerde olumsuz şekilde söz eder. Fevziye mektebinden “asıl ortaçağı burada gördüm, bu okul beni ihtilalci yapan ortaçağ kurumudur...Tek engel, eğitim hakkındaki kitâbî, skolastik anlayışımız değil mi? İşte asıl bu düşmanı ezmeli.” diyerek bahseder. İlk üç yıl değiştirdiği dört okulun kendisine hiçbir şey öğretmediğine inanır; "Bu yıllar boyunca bende oluşan tek kişilik ihtilalci kişiliği idi. Yeni bir hayatın doğması için, fikrin ve kültürün özgürlüğü için bu hastalıklı yerler kapanmalıydı. Okul da bütün diğer kurumlar gibi imparatorluğun kaçınılmaz olan düşmesine yardım ediyordu.” Türkiye'nin o zamanı (darülmuallimat hocalığı devri) XVI. Asır Avrupası'na çok benzer. Öyle bir asır ki hem laik bir medeniyetin ideali doğmuş hem eski dinsel medeniyetin değerleri, teknikleri, görenek ve gelenekleri fosil halinde yaşamakta....bizim de yapacağımız iş, salt yorumsuz Rabelais'in ihtilalci hareketinin aynı olacak diyordum. O, nasıl Ortaçağ anlayışıyla mücadele ettiyse, biz de o anlayışla öyle mücadele edeceğiz diyordum. Dinin ahlakın, hukukun, sanatın, pedagojinin ortaçağa ilişkin dogmatik, sultan kaynaklı ve ümmet biçimini öngören ne kadar unsuru, anlayışı varsa hepsini yıkmak istiyordum.”¹⁰⁹

Çalışma hayatına atıldığı memuriyet günleri için de benzer düşüncelere sahiptir; “Defterî kaleminde bulduğum şey, miskinlik, ilgisizlik, ortaçağ düşün ve yaşamından başka bir şey değil. İstibdatta kalem korkunç bir yerdir. Orada bürokrasi ve saray ahlakı bütün gücüyle yaşıyordu...bu bürokrasi cehenneminden kurtulmak için çabalıyordum.”¹¹⁰

¹⁰⁹ A.e. ,s.179

¹¹⁰ A.e. , s.81

Baltacıoğlu 1909'da Dârülmualimîn-i İptidai açılınca çok bunaldığı defterî kaleminden ayrılıp boş olan yazı öğretmenliği kadrosuna atanarak ilk defa resmî öğretmenlik hayatına başladı. Ancak Dârülmualimîn hocalığı yıllarında eğitimle ilgili görüşleri konusunda muhafazakârlardan çok tepki aldığını ve bu yüzden bazı kitaplardan adının çıkartıldığını belirtiyor. “Dârülmualimîn-i İbtidai'nin ruhu softa ruhu idi. Benim gibi fesliler de vardı, sarıklılar da vardı...İslam'ın gelişmeyi öngören bir din olduğunu kanıtlamak, dinsel ve ulusal geleneklerimizi kanıtlamak okulun ideolojisinin temel taşıydı.”

Dârülfünûnda estetik ve terbiye dersi veren Hamdullah Suphi Tanrıöver aynı zamanda Dârülmualimîn'de Baltacıoğlu'nun mesai arkadaşıdır. Terbiye dersini Baltacıoğlu'nun kendisinden daha iyi vereceğini düşünerek Maarif Nâzırına Baltacıoğlunu Dârülfünûna almasını tavsiye etmiş ve kendisi bu dersin hocalığından istifa etmiştir. Baltacıoğlu'nun Dârülfünûn öğretim üyeliği böylece başlamış olur.

O dönem neredeyse bir halet-i ruhiye haline gelmiş olan Abdülhamid karşıtlığı Tevfik Sağlam kadar olmasa da Baltacıoğlu'nda da mevcuttur. Ona göre Vefa İdâdîsi insan değil Abdülhamid'e efendi yetiştiriyordu. Başka bir yerde Dârülfünûnu Abdülhamid'in şan olsun diye kurduğunu iddia etmektedir. Tıbbiyeyi ihtilal ocağı olarak adlandırdığını ve baskıyı yıkacak merkez olarak yücelttiğini de görmekteyiz.¹¹¹

Baltacıoğlu'nda kendi döneminde pek rastlanmayan bir demokrasi vurgusu dikkat çekmektedir. Kendi tabiriyle Demokrasiyi “âhlakî bir inanç” olarak benimsemekte ve Dârülfünûna bu inancın ışığını yayma misyonu yüklemektedir. “Meşrutiyet Dârülfünûnu en bunalımlı dönemlerde bile kültür alanında milliyetçilik ülküsünün ve bilim alanında akılcılık ilkesinin bilincini yarattı. Bugünkü Dârülfünûn ise Türk ulusunun bünyesini saran ahlaki bir inancın ışığını yaymayı görev bilmiştir. Bu inanç demokrasidir.”¹¹² Dârülfünûn özerkliği konusunda da çok hassastır, dışarıdan ve yukarıdan müdahalelere şiddetle karşıdır. Kendi rektörlüğü zamanında da hükümet tensikat yapmak istemiş ama Baltacıoğlu şiddetle karşı çıkmış, müdahale olursa istifa edeceğini belirterek, bilimsel üretimin en önemli koşulunun özgürlük olduğunu söylemiştir. Bir Dârülfünûn geleneği oluşmasının zaman alacağını,

¹¹¹ A.e., s.68-69

¹¹² A.e., s.240

dışardan müdahalelerin faydadan çok zarar vereceğini, Dârülfünûn'un ulus ile birlikte olgunlaşacağını, tensikâtın bir işe yaramayacağı tezini savunmuştur.

1933 Üniversite Reformundan önce Dârülfünûn'un siyasi ve mesleki gayelerle vücut bulduğunu bu yüzden araştırma anlamında yetersizliğini vurgulayarak bir ıslahat yapmak gereğini savunduğunu görüyoruz:

“Dârülfünûn'un menşei siyasidir: Hükümet Garphlaşmak düsturuna tevfi kan bir Dârülfünûn vücade getirmek, bunu skolastiğin devamına, medresenin kuvvetine rağmen hayata sokmak istemişti. İlk Dârülfünûn teşekkül ederken medrese, bütün efkar ve ananetiyle yaşıyordu. Binaenaleyh ilk Dârülfünûnumuz Kurun-ı Vustanın (Ortaçağ) nihayetini ve rönesansın mebdini kat'iyetle işaret eden bir reform müessesesi değildi; daha ziyade bir siyaset müessesesi idi. Dârülfünûn'un menşei aynı zamanda meslekidir: İlk Dârülfünûn Fakülteleri Tıbbiye ve Hukuk Mektepleri olmak üzere kuruldu; ilmi mesaiden ziyade Fenni Mesleki tahsile hisse verdiler. Binaenaleyh bu müesseselerde ilk defa ilmi mefkureler, ilmi zihniyetler hakim değildi; daha ziyade doktor ve avukat yetiştirmek fikri galipti. Hülâsa Dârülfünûnumuz ilimden doğmuş değildi ve ilme hizmet etmiyordu...Dârülfünûn'un başlıca vazifesi, ilmin yani hakikatin keşif ve teharri, isbat ve müdafaasıdır. Dârülfünûn'un vazifesi, bir ilim vazifesidir. Dârülfünûn'da tedrisat gaye değildir, vasıtaadır.” 113

Baltacıoğlu topluma siyasi projeler olarak yukarıdan bir şey dayatılmasını değil, demokrasi içerisinde etkin bir eğitimle sosyal dönüşümü savunmuştur. Siyasal parti tercihinin de bu liberal yönüne bağlı olarak SCF den yana kullanmış, SCF İstanbul İl Başkanlığı görevinde de bulunmuştur.

Baltacıoğlu modernleşme konusunda radikal fikirlere sahip olmakla birlikte CHF tarzı modernleşmeyi benimsememiştir. Kur'an tercümesi yapan, hat yazısı yazan bunun yanında camilere ayakkabıyla girilmesini savunan, kadınların her seviyede eğitim görmesi ve hayata katılması için mücadele eden, o dönem için orijinal bir kişiliktir.

Baltacıoğlu dini “ahlak, estetik, mükemmellik ve zamansızlık özelliği olan bir varlıkla ilişki vasıtası” olarak tanımlamaktadır. Kuruluşunda görev aldığı Ankara

¹¹³ Osman Ergin, a.g.e., Cilt III-IV, s.1229-1234

İlâhiyât fakültesi için “yeni fakülte bir din evi mi olacak bir bilim evi mi? Biz bir bilim evi olarak kuruyorduk. Yobazlar, Sebilürreşadçılar ateş püskürüyorlardı.” demektedir.

Baltacıoğlu kendi Dârülfünûn öğrencilik yıllarını şöyle anlatıyor: “Dârülfünûnda hürriyet var diyorlardı. Bu hürriyeti çok seviyordum. Bu hürriyeti bana ne ailem, ne okullarım ne de siyasi toplum vermişti...Mahalle mektebi usluluğu, idâdî efendi olmayı, Dârülfünûn bilimi her sosyal değerden üstün tutmamızı istiyordu...Riyaziyeci Salih Zeki, Riyaziyeci Yusufyan, Esad Şerafettin, Vasil Naum gibi hocaların etkisiyle ilim aşıkları, ilim müminleri olduk. O devirde Abdülhamit baskısı hüküm sürüyordu. Mekteb-i Tıbbiye ihtilal ocağı idi...Mekteb-i Mülkiye-i Şahane’de sıkı bir disiplin hüküm sürerdi. Dârülfünûn-ı Osmani’de ise bunun tam aksî. Aynı çocuk ve adamların yönetimi altında bulunan bu iki kurumda ayrı iki hukuki ve ahlaki hayat vardı. Çünkü ayrı iki ideale hizmet ediyordu, Abdülhamit’e kaymakam ve vali lazımdı; bunlar Saltanat-ı Seniyye’ye hizmet edeceklerdi. Mekteb-i Mülkiye bunun için vardı. Abdülhamit’in bir de Tanzimatçı padişah yüzü vardı. Devlet-i Osmaniye’nin bir de Dârülfünûn’u olmalıydı; bu Dârülfünûn Avrupa’daki eşlerinin onurundan bir şeyler taşımalıydı.”¹¹⁴

1984 tarihli bir röportajda sorulan, “Halil Nimetullah, özellikle İsmail Hakkı Baltacıoğlu gerçekten yeteneksiz kimseler miydi? Yoksa Atatürk devrimlerine mi karşıydılar?” sorularına Macit Gökberk şöyle cevap vermiştir: “O zaman ben birkaç aylık asistandım. İşin iç yüzünü bilmiyorum. 1933 yılının ilk günü başlamıştım işime. Üniversitede düzenleme yapması için İsviçre’den Malche adında bir profesör getirtmişlerdi. Malche öğretim üyesi olanların yayınlarını görmek istedi. Hatta ben de hocalara yardım ettim. Hepsinin yayınladığı kitapları paketleyip gönderdik. Hangi ölçütler kullanıldı bilemiyorum. Bildiğim kadarıyla o zamanlar ideolojik nedenler pek yoktu. Biz de düşünürdük: Şekip Tunç kaldı da İsmail Hakkı Baltacıoğlu neden gitti derdik. Bir anlam veremezdik.”¹¹⁵

İ. Hakkı Baltacıoğlu otobiyografisinde askerî imam olan dedesinden dolayı vatan duygusunun gelişmiş olduğundan, babasının kendisine Türküz, Mucurluyuz diyerek Türklük aşladığından, Avrupa’ya giderken “şapka giysen bile Türklüğünü

¹¹⁴ Baltacıoğlu, **Hayatım**, s.68-69

¹¹⁵ Arslan Kaynardağ, **Felsefecilerle Söyleşiler**, İstanbul, Elif Yayınevi, 1986, s.19

kaybetme, çünkü Türk oğlu Türksün” dediğinden bahseder ve siyasal değil bir kültür davası olarak kendisinin Türk milliyetçisi olduğunu ifade eder. Türk kültürünün Osmanlı ve İslam kültürü içerisinde geri planda kalmasından Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında duyulan genel rahatsızlığı paylaşır. “Türk olan her şeye Osmanlı deniyor, İslam işi deniyor, güzel olmayana alaturka demek modaydı... Dârümuallimîn çevresi için: “Bireyci, entelektüalist ve kozmopolit olan bu çevrede kımıldamaya çalışıyordum. Ben Rousseaucu, toplumcu ve kişilikçi, kendime göre Türkçü idim. 1908'den beri öztürkçe yazıyordum.”¹¹⁶

Türkiye’ye getirilen yabancı uzmanlarla ilgili ruh halini sergilemesi bakımından Baltacıoğlu özelinde iki olayın üstünde durmak önemlidir. Birincisi 1933 Üniversite Reformu konusunda hükümet tarafından görevlendirilerek kapsamlı bir rapor hazırlayan İsviçreli pedagoji profesörü Albert Malche’a dairdir. Baltacıoğlu bu zat ile karşılaşmasını şu çarpıcı cümle ile özetlemektedir: "Albert Malche ile darülmesaiimin müderris odasında karşı karşıyayız. O uygarlığı temsil ediyordu, ben de neyi bilmiyorum.”

İkinci olayı ise Meclis oturumunda Hakkı Tarık (Us) Bey’in Baltacıoğlu’nun John Dewey için söylediği sözleri aktarmasıyla öğreniyoruz:

"Fakat Dârülfünûnun gurur kuyusu o kadar derindir ki bunun haricinde bir aydınlık görülmesine imkân yoktur. Yine müsaade buyurursanız arz edeyim : Dârülfünûnun mümessili olan zat, tamamen bu gururun da mümessili mahiyetindedir. İşte «condövey» hakkında böyle demiştir : Onunla farkımız onun başında şapka benim başımda fes olmasıdır, aradaki fark budur.”¹¹⁷

Baltacıoğlu’nun şahsında memleketteki kaht-ı ricâl sıkıntısını görmek mümkündür. Baltacıoğlu, Dârülfünûn ile maarif bürokrasisi arasında bölünmüştür. Bir taraftan üniversitede hocalık ve araştırma yapmak isterken diğer yandan toplumun acil ve hayati ihtiyaçlarına duyarsız kalamamış ve pedagoji bilgisini pratiğe dökmek için Milli Eğitim Bakanlığı müsteşarlığı, Teftiş Kurulu Genel Müdürlüğü gibi görevlerde bulunmuştur.

¹¹⁶ Baltacıoğlu, **Hayatım**, s.92-93

¹¹⁷ TBMM Tutanakları, 20 Nisan 1925, 107. İçtima, s.265

Haldun Taner de Baltacıoğlu'nu bu çok yönlülüğü ve bölünmüşlüğüyle tasvir etmektedir: “Bir ülkede aydınlar çok mu az o ülkede aydınlara çok iş düşer. Hem de bir iş değil, çok işler düşer...Tanzimat ürünü Namık Kemallerimiz, İbrahim Şinasilerimiz, Ziya Paşalarımız hem şair, hem yazar, hem gazeteci, hem oyun yazarı, hem tarihçi, hem romancı, hem eleştirmen, hem politikacı değil miydiler? Değil onlar, yirminci yüzyıl başı aydınlarımızın pek çoğu da bu çok yanlılıktan, daha doğrusu dağınıklıklardan kurtulamadılar. Geçen kuşak aydınları içinde Baltacıoğlu çok yanlılık bakımından büsbütün ayrı bir yer tutardı. Daha çok terbiyeci İsmayıl Hakkı diye belenmesine karşın ilkin Dârülfünûnda Tabiiye okumuştur. Hattatlığı vardı. İlk hocalığı hüsnü hat hocalığı idi. Ancak Paris dönüşü pedagojiye yöneldi. Dârülmualliminde, Darülmuallimatda, Dârülfünûnda resim, elişleri, pedagoji, ahlak, bediiyat, içtimaiyat, ruhiyat, İlâhiyât dersleri verdi. Değme bir hatipti. Güzel yazı yazıyordu. Roman yazdı, tiyatro oyunları yazdı. Modern Karagöz metinleri yazdı. Türk Dil Kurumunda terim kolu başkanlığı yaptı...Rektörlük yaptı. Mebusluk yaptı.”¹¹⁸

İlaveten Baltacıoğlu 1933 Üniversite Reformu için Türkiye'ye gelen Albert Malche'nin Nurullah Ataç'a; “Türkiye'de hangi taşı kaldırırsan altından İsmail Hakkı bey çıkıyor.” dediğini aktarmaktadır.

İ. Hakkı Baltacıoğlu'nun pedagojiye yaptığı önemli katkılar yanında Anglo-Sakson geleneğine bağlı pratiğe dönük bir kişilik, iyi bir idare adamı olduğunu söyleyebiliriz. Sanayi-i Nefise Mektebini Cağaloğlu'ndan Fındıklıya taşımıştır. Dârülfünûn muhtariyeti için verdiği mücadelenin yanında, bina vb. gibi altyapı işleri ile canla başla uğraşmış, kütüphane oluşturmaya çalışmış, İstanbul Dârülfünûnunun bahçesine iki üç yüz çam, akasya ve porsuk ağacı diktirmiştir. Devletin yükseköğretime ayırdığı bütçeyi arttırıp kaliteyi yükseltebilmek için hep çabalamıştır. Bürokraside kendisine teklif edilen maaş ve mevkiler için üniversitenin ilmî ikliminden 1933'te kovulana kadar vazgeçmemiştir. Otobiyografisinin satır aralarında dönemin aceleci ruhu ve yoğun çalışma temposu hissedilmektedir.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın İstanbul İl Başkanlığını da yapmış olan İsmayıl Hakkı Bey'in, Dârülfünûn'dan atıldıktan sonra yaşadığı zor günlerde (1936-1941)

¹¹⁸ Haldun Taner, **Ölürse Ten Ölür Canlar Ölesi Değil**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, Haziran 1986, 3. Baskı, Adının İmlasını Değiştiren Adam, s.186

kaleme aldığı otobiyografisini okurken, muhalif olduğu zihniyete aslında çok da uzak olmadığı zannına kapılmamak elde değildir.

3.2.1.2. Tefvik Sağlam

Dedesinin babası Osman Efendi hoca olarak Anadolu'dan gelip İstanbul'a yerleşmişti. Dedesi Ömer Cemal Efendi 1795'te İstanbul'da doğdu. Sultan Mecit zamanında Deavi Nâzırlığı'na kadar yükseldi. Babası Sadaret Mektubî kaleminden yetişmiş ve Sadaret Şifre Kalemî Müdürlüğünde iken ölmüş olan Salim Bey'dir. Kendisinden beş yaş büyük olan kardeşi Osman Ferit Sağlam Etnografya Müzesi Müdürlüğü'nden emekli olmuştur.

Tefvik Sağlam ailesinden şöyle bahseder: "Babam bizi o zamana göre serbest büyüttü. Babam ve muhiti okumuş yazmış aydın insanlardı. Abdülhamit idaresinden ve adamlarından nefret ederdi. Evimizde Şinasi'nin, Namık Kemal'in eserleri İbret, Hayal, Çaylak gibi gazete koleksiyonları vardı."¹¹⁹

Tefvik Sağlam 27 Mayıs 1882'de Sultanahmet'te nakilbend mahallesinde doğdu. 1888 yılı 14 mart günü okula (Üçler Mektebi) başlamıştır. O zaman çocuklar ilahiler ve dualar içeren amin alayı denilen bir merasimle okula başlıyordu. Babası hoşlanmadığı için Tefvik Sağlam için bu seremoni yapılmadı. Bu okulda hocası Ayasofya Camisi Baş İmamı Hafız Osman Efendi'dir. İkinci yıl Nakilbend Mektebi'ne geçmiştir. Burada en yakın arkadaşı geleceğin profesörü, meşhur dilcisi ve milletvekili Ali Saim'dir. Bu mahalle mektebinden mezun olunca hocalarının çoğu subaylardan oluşan Soğukçeşme Askeri Rüştiye'sine yazılmıştır. Askeri Rüştiye'ye gitme kararı almasında arkadaşı Ali Saim'in etkisi olduğunu ifade eder. Burada Arapça, Farsça, Fransızca, matematik, coğrafya, güzel yazı, mantık dersleri aldı.

Aslında kendisi Hukukçu olmayı düşünmekteydi, ancak arkadaşı Ali Saim kendisini etkiledi ve Rüştiyeden sonra Ali Saim'le (Dilemre) birlikte Askerî Tıbbiye İdâdisine başladı. Ali Saim'in ağabeyi Dr. İsmail Ali Bey Askerî Tıbbiyede fizik

¹¹⁹ Tefvik Sağlam, **Nasıl Okudum**, Haz. Hüsrev Hatemi, Aykut Kazancıgil, İstanbul, Nehir yay. 3. Baskı, 1991, s.31

hocasıydı. İyi Fransızca konuştuğu için Dr. İsmail Ali Bey'in Askerî Tıbbiye'de lâkabı Voltaire'di.

Tevfik Sağlam Tıbbiye İdâdisine başlamadan önce, babası bu "hurafelere" hiç inanmıyor ve inananlara kızılıyorsa da halasının isteği üzerine Müneccim Başî Mustafa Bey (Namık Kemal'in babası) Tevfik Sağlam'ın bu okula başlamasının hayırlı olup olmayacağını araştırdı.

Bir askeri okul olarak Tıbbiye İdâdisi disiplinliydi, Tevfik Sağlam bu disiplinden ve şartlardan yakınmaktadır:

"Tıbbiye İdâdisinde asker elbisesi giyerdik...Her sınıfın başçavuş, çavuş ve onbaşları vardı...Bir yandan yemeklerin fenalığı, öte yandan diğer sıhhi şartların kötülüğü birçok arkadaşımızın vereme tutulup ölmelerine sebep olmuştur...Tıbbiye İdâdisi Askeri Rüştiyeden büsbütün başka bir alem. Geniş Osmanlı İmparatorluğu'nun dört köşesinden gelmiş her çeşit öğrenci. Arap, Arnavut, Kürt, Çerkez, Rumelili, Anadolu, İstanbullu bir gençler karması. Birçok lehçe birbirinden ayrı birçok adetler...Mektepte sıkı dehşet. Bir düğmemiz veya yakamız açık olsa nöbetçi zabiti kapamamızı emrederdi. Yasağın had ve hesabı yok. Ne olursa olsun, program dışı kitap okumak yasak. Gazete okumak yasak, atlamak yasak, koşmak yasak, mektebin etrafı cennet gibi kır, oraya çıkmak yasak. Dayak sıradan bir şey."¹²⁰

"O zamanlar (1895) Fransızca bilmeyen hekim olamaz kanaati mevcut olduğundan Tıbbiye İdâdisinde Fransızca öğretimine büyük önem verilirdi...Talebeyi ayrıca dil öğrenmeye teşvik için arada bir imtihan açılır ve Fransızcada ileri olanların kollarına sarı renkte onbaşı işareti gibi bir işaret koymalarına izin verilirdi... Biz yavaş yavaş işi azıttık, yalnız mektebe değil, memlekete girmesi yasak kitapları da okumaya başladık: mesela Volney'in "Les Ruines de Palmyre", Voltaire'in "Mahomet" bilmem kimin Osmanlı İmparatorluğu gibi eserler...Tıbbiye'ye girdiğimiz zaman artık bütün dersleri Fransızca kitaplardan okuyacak hale gelmiş bulunuyorduk...Victor Duruy'nin küçük tarih kitabını aldım, okudum. Bir de Galata'da Yüksekaldırım'da eski kitaplar satan Hacı'nın dükkanında Lame Fleury'nin küçük boyda sevimli bir şekilde basılmış tarih serisini

¹²⁰ A.e. s.49-53

buldum. Bu kitaplar gayet açık bir üslupla mektep çocukları için yazılmış, belki yirmi ciltlik bir seri idi. Birçoğunu aldım. Oradan orta ve yeniçağ, Eski Yunan ve Romalılar hatta Fransa ve İngiltere tarihlerini tatlı tatlı okudum. Sonradan müellifini hatırlamadığım küçük bir Osmanlı tarihi de elime geçti. Onu da gözden geçirdim. Bu kitaplar Fransızcamın ilerlemesine çok yaramıştı.”¹²¹

Tevfik Sağlam 1897-1903 arasında Askerî Tıbbiye öğrencisidir. Tıbbiyeye o dönemde oldukça yaygın olan bakış açısıyla nasıl bir anlam yüklediğini aşağıdaki satırlardan görebiliyoruz: “Tıbbiye Mektebi 1827’de Sultan II. Mahmud tarafından tam bir garp müessesesi olarak kurulmuştu. Orada tıp yıllarca Fransız diliyle okutulmuştu. Bu mektep Osmanlı İmparatorluğu’nun Garp âlemine karşı açılmış ilk penceresiydi. Burada okuyan Tıbbiyelinin yüzü Garba çevrilmişti. Tıbbiyeli Şark ile Garbın farkını bilen ve geriliğimizin derin acısını duyan insandı. Bu sebepten Tıbbiye Mektebi vatanseverliğin, hürriyet aşkının, şark meskenetinden kurtulma, ilerleme, bir an önce yüksek bir medeniyet seviyesine ulaşmış memleketlere yetişme cehdinin bir yuvası olmuştu.”¹²²

Ancak Batı ile ilgili böyle müspet duygular taşıyan genç Tevfik Sağlam bir Batılı olan Fransızca hocası Bareille ile ilgili büyük bir hayal kırıklığı yaşamıştır: “Birinci Cihan Harbi mütareke devresinde Beyoğlu’nda bir kitabevinde Bareille’in dört beş yüz sayfalık bir kitabını gördüm, adı: Constantinople, Citebyzantine. İçinde Türklerin nasıl barbar, medeniyet düşmanı, vahşi bir millet olduğunu, İstanbul’da bütün eski medeniyet eserlerini tahrip ettiklerini derin bir kin ve taassupla anlatıp duruyordu. Onun nazarında Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, bizim vahşi ve zalim idareimiz altında inleyen biçare insanlar! İşte sevdiğimiz, hürmet gösterdiğimiz ve bizi de sevdiğini zannettiğimiz ve Türklerden iyilikten başka bir şey görmemiş olan Bareille böyle alçak bir adammış.”¹²³

Tıbbiye hocaları arasında aynı zamanda saray hekimi olanlar vardır. Tevfik Sağlam’ın anılarından bu hocaların Abdülhamit’le birebir iletişimi olmalarından dolayı Tıbbiye’de sevilmeyen ve güvenilmeyen kişiler olarak görüldüğünü anlıyoruz.

¹²¹ A.e. s.55-63

¹²² A.e. s.74

¹²³ A.e. s.91-92

“1899’da Rieder’in idaresi altında kurulan ve memlekete yeni bir hekimlik getiren Gülhane, Tıbbiye muhitinde bir düşmanlık uyandırmıştı. Son sınıflarda okuduğumuz zaman bazan Tıbbiye-Gülhane, bazan Fransız-Alman hekimliği kisvesine bürünen ilerilik-gerilik didişmesi sürüp gidiyordu.”¹²⁴ Bahsedilen Gülhane kuruluşundan 1918’e kadar Alman başhekimler tarafından idare edilmiştir. Rieder’den sonra, Dayke, Viting, Zelling ve Brovning başhekim olmuştur.

Tevfik Sağlam Askerî Tıbbiye’den mezun olduktan sonra 1905’te Gülhane’de asistan, 1906’da ise iç hastalıklarında muallim muavini, 1909’da Haydarpaşa Tıp Fakültesi kurulduğunda laboratuvar şefi oldu. 1912’de Balkan Savaşı’na katıldı. 1914’te Tıp Fakültesi’ndeki görevinden ayrılarak askerliğe dönmüştür. I. Dünya Savaşı sırasında İkinci Orduda başhekim ve Üçüncü Ordu Sıhhiye Reisi olmuştur. Akabinde Gülhane başhekim ve müdürlüğünde bulunmuştur. 1919 da Tıp Fakültesi hocası olarak görev yapmaya başlamıştır. 1921’de Milli Mücadeleye katılmak üzere Ankara’ya gelmiş ve Sıhhiye Müfettişi Umumiliği’ne atanmıştır. 1923’te Gülhane Hastanesi dahiliye kliniğinde profesör olmuştur. 1924’te tekrar Tıp Fakültesinde hoca olur. 1925 te ordinaryüs ünvanı alır. 1927 yılında generalliğe terfi ederek Milli Savunma Bakanlığı Sıhhiye Daire Reisi seçilmiştir. General ve ordinaryüs Tevfik Sağlam, 1933 Üniversite reformunda Tıp Fakültesi dekanı olmuştur. Ancak 1934’te kürsüsü lağvedilerek dekanlık ve hocalık vazifeleri elinden alınmıştır. Tıp Fakültesine sekiz yıl sonra dönebilmıştır. 1943-1946 arasında ise rektörlük yapmış, 1952’de yaş haddinden emekli olana kadar görevde kalmıştır.

Tevfik Sağlam’ın 1934’te kürsüsü lağvedilerek üniversite dışında bırakılmasında Alman mültecilerin etkisi vardır. Alman akademisyenlerin varlığından özellikle Tıp Fakültesi mensupları rahatsızdı. Alman akademisyenleri Türkiye’ye getiren patolojik anatomi profesörü P. Schwartz* Atatürk’ün dostu ve çalışma arkadaşı Ali Fuad Paşa ile bir görüşme yaptıktan sonra Rektör Neşet Ömer İrdelp ve Tıp Fakültesi dekanı Tevfik Sağlam görevden alındı. Rektörlüğe hukukçu Cemil Bilsel, Tıp Fakültesi dekanlığına da Nurettin Ali Berkol getirildi.¹²⁵ Tevfik

¹²⁴ A.e. s.139

* 1933 Üniversite İnkılabında son derece başarılı bir patolog olan Hamdi Suat Aknar üniversiteden çıkarılarak onun yerine Patoloji kürsüsü başkanlığına Philips Schwartz getirildi.

¹²⁵ Widmann, s.57

Sağlam'ın Tıp Fakültesi dekanı olarak olaylardan sorumlu addedilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Askeri hekim olan Tevfik Sağlam Paşa Balkan Savaşında, I. Dünya Savaşında ve Milli Mücadelede çeşitli cephelerde bulunmuş, Fevzi Çakmak, İsmet İnönü gibi önde gelen komutanlarla arkadaşlık etmiştir. Sonradan sivilleşen Tıp Fakültesi Askerî Tıbbiye kökenlilerle sivil akademik seçkinlerin kaynaştığı bir kavşak olmuştur. Tevfik Sağlam Alman akademisyenlere eleştirel yaklaşmasının da etkisiyle 1934 yılında üniversiteden uzaklaştırıldığında Fevzi Çakmak'a mektup yazmak suretiyle çözüm arayışına girmiştir. İsmet İnönü tarafından kendisine Üniversite hakkında rapor yazdırılması ve bir süre sonra Üniversite Rektörü yapılması da bu bağı gösteren hadiselerdir.¹²⁶

3.3. Üniversite Öğretim Üyeleri (1933-1946)

İmparatorluk anlayışı içerisinde kurulmuş olan Dârülfünûnda farklı görüşlerden öğretim üyelerinin bir arada çalışmalarına dair kültür II. Meşrutiyet döneminde devam etti. Ziya Gökalp elinde güç olmasına rağmen, İttihat Terakki ve Türkçülüğe karşı olan Ahmed Naim Bey'in de, aralarında derin fikir ayrılıkları olan Yahya Kemal'in de üniversiteye atanmasına engel olmamış ve Edebiyat Fakültesinde yıllarca onlarla birlikte çalışmıştı.¹²⁷ 1922 yılında öğrencilerin ve siyasilerin beş öğretim üyesinin üniversiteden çıkarılmasına yönelik yoğun baskısına üniversite idaresi sonuna kadar direnmişti. Ancak 1933 reformu radikal bir siyasi müdahale olarak üniversite tarihimizde önemli bir kırılma noktası olmuş, üniversitenin özerkliğini ortadan kaldırmış ve tasfiye geleneğini başlatmıştır. Ülkenin tek üniversitesi olan İstanbul Dârülfünûnu'nun ilga edilip İstanbul Üniversitesi adıyla yeniden açıldığı bu reformla 240 öğretim görevlisinden 157'si kadro dışı kalırken Nazi Almanyası'ndan kaçan bilim adamları yeni üniversite bünyesine dahil edilmiş, ders müfredatında değişikliklere gidilmiş, İlahiyât Fakültesi kaldırılarak yerine İslam Tetkikleri Enstitüsü açılmıştır.

¹²⁶ Güler, Cafer, "Tevfik Sağlam'ın İki Mektubu ve Bir Raporu Işığında 1933 Üniversite Reformu", **Kebikeç Dergisi**, 34. Sayı, 2012, s. 295-321

¹²⁷ Erişirgil, a.g.e., s. 83

Birçok köklü inkılaplar yapan ve bütün politik muhaliflerini tasfiye eden yeni rejimin üniversiteye on yıl boyunca dokunmamış olması ilginçtir. Dârülfünûn'un yeni rejime muhalefet eden bir kurum olmamasının yanında, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Dârülfünûn'da görev alan Emrullah Efendi (1910-1914), Ziya Gökalp (1913-1919) ve İ. Hakkı Baltacıoğlu (1913-1933) gibi kuvvetli ve etkili figürlerin özerkliği güçlü bir şekilde savunarak bir değer haline getirmeleri Cumhuriyet'in ilk on yılında üniversiteyi hükümetin ilgi alanından uzak tutmuştu.

Bunun yanında Dârülfünûn Mustafa Kemal Paşa ile iyi ilişkiler geliştirmek arzusundaydı. Bu çerçevede 1922'de Gazi'ye fahri müderrislik verilmiş, 1924'te hilafet kaldırılınca tebrik telgrafı çekilmişti. 1927 yılında Rektörlük "Büyük Gaziye İstanbul Dârülfünûnundan Küçük Bir Armağan" adıyla bir kitapçık yayınladı. Bu kitapçıkta Rektör Nurettin Ali, Edebiyat Fakültesi Dekanı Fuad Köprülü, Tıp Fakültesi Dekanı Neşet Ömer, Halil Nimetullah, Galib Ata, Fahreddin Kerim, Muammer Raşid, İsmayıl Hakkı, Necmeddin Sadık, Necib Asım hocalar övgünün sınırlarını zorlayan cinsten yazılar kaleme almışlardı.¹²⁸

Dârülfünûn bu iyi ilişkilerin de etkisiyle müdahaleye maruz kalmadı ancak 1929 ekonomik buhranını müteakip liberalizm dünyada itibarını kaybetti. Parti devleti döneminin başladığı 1930'lu yıllar Tek Parti rejiminin otoriterleştiği, milliyetçilik yolunda radikal adımların atıldığı yıllar oldu. Dönemin tarih ve dil anlayışı İslam ve Osmanlı çerçevesinden uzaklaşarak Orta Asya ve kadim Anadolu Medeniyetlerini referans alan yeni bir kimlik inşasını idealleştiriyordu. 1931 yılında Türk Tarih Kurumu, 1932 yılında ise Türk Dil Kurumu kuruldu. Kadro dergisinin, Temmuz 1932 tarihli Türk Tarih Kongresinden sonra çıkan sayılarında Dârülfünûnu eleştiren birçok makale yayınlandı. Zira bu kongrede Zeki Velidi başta olmak üzere bazı Dârülfünûn hocaları Türk Tarih Tezine muhalefet etmiştir. Kadrocuların bu yazılarında XIX. yüzyıl üniversite anlayışının liberal olduğu ancak liberalizmin artık itibarını ve geçerliliğini yitirdiği ve Dârülfünûnun bu şekilde devam edemeyeceği vurgulanıyor, İtalya, Almanya, Sovyet Rusya gibi totaliter

¹²⁸Bu kitapçığın latin harflerine aktarılmış hali için bkz. Figen Taşkın. <http://ataturkilkeleri.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2013/03/ydta-09-taskin.pdf> Erişim Tarihi Ağustos 2017 (Soyadı kanunu çıkmadan önce yazılmış bu metinde İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu yerine yanlışlıkla İsmail Hakkı Uzunçarşılı yazılmıştır, Uzunçarşılı bu tarihte Dârülfünûnda değildir. Dârülfünûna 1932 yılında atanmıştır.)

yönetimler başarılı örnekler olarak sunuluyordu. Üniversite özerkliği ve “bilim bilim içindir” anlayışını kendisinden aldığımız Almanya’da Naziler iktidardaydı ve üniversite özerkliğinin orada bile hiçbir değeri kalmamıştı. Önceliği toplumu dönüştürmek olan Tek Parti idaresi için yeni rejimi benimsemiş olmak önemli bir kriterdi. Bilim ve teknoloji üretmesinin yanında üniversiteden devletin ideolojisiyle senkronize olması beklenmekteydi.

Reformun olgunlaşma sürecinde yapılan tartışmalarda, Kadro dergisi başta olmak üzere matbuatta yer alan yazılarda inkılap hassasiyeti, inkılabın felsefeleştirilmesi vb. kavramlar sıkça kullanılıyordu. İnkılap adına süratle yapılmış olanların felsefî, düşünsel temellere oturtulması daha doğrusu meşrulaştırılması isteniyordu. Konu, yeni rejimin yeni bir dünya görüşüne, yeni bir öğretiye ve söyleme ihtiyaç duymasıydı. Fiili durumun ortaya çıkardığı sonuçlar tutarlı bir söylem haline getirilmeli ve yeni nesillere benimsetilmeliydi. Üniversite hem bu söylemin üretilmesi hem de topluma yayılması için hayati öneme sahipti. Yeni eğitim kadrolarıyla yeni bir nesil yaratmak, inkılaplarla temeli atılmış modern Türk kimliğini bilimsel temellere oturtmak gerekiyordu.¹²⁹

Aydınlanmanın eğitim anlayışı genç Cumhuriyet yöneticileri tarafından hayata geçiriliyordu: “L’éducation peut tout [eğitim her şeyi yapabilir] (Helvetius) şeklindeki inanç Avrupa’da erken modern çağın seçkinlerine aitti. Önyargılardan tamamen kurtulmuş yepyeni bir insan türünün La République çerçevesinde gerçekten yaratılabileceğine dair bir düşünce vardı. Bu bakış açısından her tür insan davranışı eğitimin bir ürünü olarak görülmeye başlandı; yapılması gereken şey, eğitim açısından bakir bir topluma eğitim süreçlerini getirmek değil; hatalı, aydın olmayan ya da kötü niyetli öğretmenlerin verdiği eski, zararlı eğitimin yerine, akıl adına verilen, toplumsal açıdan yararlı, bireysel açıdan faydalı bir eğitimi geçirmektir. Bir başka deyişle yapılması gereken şey, eğitimi veren seçkin kesimlerdeki bir değişiklikten ibaretti.”¹³⁰

¹²⁹ Bunun ne denli acil ve derin bir ihtiyaç olduğu Niyazi Berkes’in Halkevi ile ilgili anılarında görülebilir. Halkevi Başkanı ve İstiklal Mahkemesi Savcısı Necip Ali, Nazım Hikmet’i hapisshanede ziyaret ederek Kemalizmin ideoloğu olmasını teklif etmiş ancak reddedilmiştir. Necip Ali Niyazi Berkes’e bu ziyareti anlattıktan sonra bu iş Behçet Kemal gibi soytarılarla olmaz, sen bizim ideoloğumuz olacaksın der. Bkz. Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, s.82

¹³⁰ Baumann, **Yasa Koyucular ve Yorumcular**, s.88

Dârülfünûn hükümetin beklentilerini karşılama konusunda yetersiz görülmekte ve kıyasıya eleştirilmektedir. Dönemin öğretim görevlileri Osmanlı zihniyeti içinde yoğrulmuş, liberalizm ve imparatorluk kozmopolitizmi içinde yetişmiş, üniversite muhtariyetine inanmış bilim adamlarıdır. Üniversite gibi özü itibarıyla muhafazakâr ve temkinli bir kurumun Cumhuriyet'in aceleci ve radikal eylemselliğiyle aynı frekansta hareket etmesini beklemek gerçekçi değildir. Keza bunun farkında olan yöneticiler TTK ve TDK gibi kurumları oluşturmuş, 1933 yılına kadar üniversiteye dokunmamışlardır, ancak 1929 ekonomik buhranından sonra dünyada liberalizm etkisini kaybetmiş, totalitarizm yükselişe geçmiştir. Bu konjonktürde üniversiteye müdahale kolaylaşmış ve daha önce siyasi muhaliflerini tasfiye eden yeni rejim entelektüel muhaliflerini de tasfiye etmeye girişmiştir.

Üniversite reformuna giden yolda yapılan eleştirilerden biri de Dârülfünûn'un pratik faydasının olmadığı iddiasıdır. Kadro dergisi yazarları Dârülfünûnu medrese ve ortaçağ kalıntısı köhne bir kurum olmakla itham ederken Almanya ve İtalya'yı örnek göstererek sanayileşmeye yarar mühendislik bilgisini yüceltiyorlardı. Nitekim 1933'te metafizik, estetik gibi kürsüler kapatıldı ve hocaları kadro dışı kaldı. Yusuf Akçura'nın Sorbonne'da felsefe okuyan Mehmet İzzet'e "bize filozof değil demirci lazım" dediği bilinmektedir. Mecliste yapılan tartışmalarda üniversiteden ne beklendiği hususunda önemli ipuçları vardır. Çanakkale Milletvekili Ziya Gevher Bey ile Eskişehir Milletvekili Emin Bey arasında Edebiyat ve Fen Bilimleri üzerine yaşanan tartışmada Emin Bey'in edebiyat fakültesinin lüzumsuz olduğunu ya da kadrosunun sınırlandırılması gerektiği tezini öne sürdüğünü görüyoruz:

“İlim denilen nesne faydalı olması gereken bir şeydir.(Alkışlar)...Faydası olmayan bir sınıfın millet namına beslenmesini onlara benzetiyorum (medrese mensuplarını edebiyat fakültesi mensuplarına benzeterek...) Bu memlekette edebiyatın lüzumsuzluğunu inkar etmem...Böyle sürü ile edip yetiştirmeyelim. (Gülüşmeler) Sayılarını sınırlandıralım. Bir Kadro olsun. Şiir yazar, gazeteye yazı yazar, milli heyecanı uyandıran, şu veya bu faydalı işleri yapanlar olsun...Bir Dârülfünûnumuz var...Bu Dârülfünûnumuzdan hangi kimyagerimiz, endüstrimize ve tarımımıza öncülük yapmıştır?”¹³¹

¹³¹ Öklem, Necdet, **Atatürk Dönemi Dârülfünûn Reformu**, Ege Üniv. Yay., İzmir, 1973, s. 35

Bu tavır Napolyon'un üniversiteye yaklaşımını hatırlatmaktadır: Napoleon bütün maziye bağlı insanlarla birlikte, ideolojistlere ideolog adını takar=Metafizikçi, hayalperest, geveze demek. Üniversite rektörü Fontanes'a "İdeolojiye dair bir şey okutmayacaksın" der. 1950'ye kadar Fransa üniversite ve liselerine ne ideoloji, ne de materyalizm girebilir.¹³²

1931 CHF Programı ve Nizamnamesinde de şöyle bir madde yer alıyordu: "Terbiye ve tedriste takip edilen usul, bilgiyi vatandaş için maddî hayatta muvaffak olmayı temin eden bir cihaz haline getirmektir."¹³³

1931 yılındaki CHF Kurultayı önemli kararların alındığı bir toplantıydı. Bu kurultaya giderken hükümet halkın Serbest Cumhuriyet Fırkasına ne kadar güçlü destek verdiğini görmüş olmanın şaşkınlığını yaşıyordu. Durum muhasebesinde İnkılapları halka benimsetmek konusunda başarılı olunamadığı görüşü hakim oluyor ve radikal tedbirler almanın elzem olduğu sonucu çıkarılıyordu. Bu tedbirler çerçevesinde 1912 yılında kurulmuş olan Türk Ocakları da bu kurultayda alınan kararlar ile kapatıldı ve yerine Halkevleri kuruldu. İttihat ve Terakki döneminde kurulmuş olan Türk Ocakları'nın CHF'na yeterince hizmet etmediği hatta yer yer SCF'yi desteklediği ve Enver Paşa'nın Turan idealine bağlılığı biliniyordu. Dârülfünûn için reform kararı aslında 1931 tarihli CHF Kongresinde alınmıştı: "Dârülfünûn ıslah ve tensik edilerek lâzım olan dereceye yükseltilecektir. Yüksek mekteplerimiz kendilerinden beklenen neticeleri verebilecek mükemmeliyete getirilecektir."¹³⁴

Kemal Karpat bu dönemi genel hatlarıyla şöyle özetlemektedir: "CHP liderleri, 1850'lerden beri modernistler arasındaki belirgin bir eğilimin sonucunda, artık bir seçkin gruba olarak tam bir hakim sınıfa dönüşmüştü...1931 Kongresinden sonra CHP hem ekonominin katı bir denetim altında tutulmasına, yani ekonomik devletçiliğe hem de etnik milliyetçiliğe ve yüksek dozda pozitivizmle yüklü bir laikliğe dayanan radikal bir modernleşme politikası benimsedi."¹³⁵

1932 yılında Üniversite konusunda yapılacaklar hakkında bir rapor hazırlaması için İsviçre'den Albert Malche adında bir pedagoji profesörü getirildi. 29

¹³² Cemil Meriç, **Sosyoloji Notları ve Konferanslar**, İstanbul, İletişim Yay., 2. Baskı, 1993, s. 200

¹³³ CHF Nizamnamesi ve Programı, Ankara, T.B.M.M. Matbaası, 1931, s.35

¹³⁴ CHF Nizamnamesi ve Programı, Ankara, T.B.M.M. Matbaası, 1931, s.36

¹³⁵ Karpat, **Elitler ve Din**, 186-187

Mayıs 1932 tarihinde tamamlanan Raporda belirtilen hususları aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

- Üniversite eğitimi öğrencinin merakını uyandırarak onu araştırmaya ve kendi görüşlerini geliştirmeye teşvik etmelidir. Üniversitede ansiklopedik bilgi aktarımı ve ezbercilik şeklinde ders yapmak gerçek bilimsel çalışmanın önünü kapatır. Profesörler ortaçağ tarzı konferansçılar değil, zihinleri araştırmaya dönük olarak harekete geçiren rehberler olmalıdır. En öncelikli ve hayati mesele budur.
- Öğrenciler yabancı lisan açısından yetersizdir. Fransız, Alman ve İngiliz okulu mezunları azınlıktadır. Diğer liselerden ve taşradan gelenler Fransızca ders görmelerine rağmen başarısızdır. Avrupa'dan lektörler getirmek gereklidir. "Büyük bir kültür lisanında ilk sene sonunda imtihan yapılmalı ve bu imtihanı geçemeyenlerin ilişkisi kesilmelidir. Bu sert bir tedbir olarak düşünülebilir fakat Dârülfünûn pençelerini Garp hayatı üzerine açmalıdır bunun da yegane çaresi talebeyi büyük Avrupa Medeniyetine ait bir lisana iktisabı vukuf mecburiyetinde bırakmaktır."
- Mevcut Dârülfünûn meslek adamı yetiştirebilir fakat henüz kendi hocalarını yetiştirecek düzeyde değildir. Üniversitenin vazifesi en önce kendi hocalarını yetiştirmektir. Bunlar yurtdışında yetiştiği sürece bir bilim topluluğu ve gelenek oluşması mümkün değildir.
- Türkçede bilimsel neşriyat zayıftır. Ders notları haricinde herhangi bir kitaptan beslenme imkânı yoktur. Alfabe değişikliğinden dolayı mevcut eserler de gayri mevcut hale gelmiştir. Latin alfabesine geçmeden evvel neşredilmiş kıymetli eserler bir komisyon tarafından sistemli şekilde aktarılmalıdır.
- Dârülfünûn kütüphanesi saat dört gibi erken bir saatte kapanmamalı ve öğrenciler kitapları ödünç alabilmelidir. Tıp fakültesi kütüphanesi çok zayıftır.
- Üniversitenin Fen ve Edebiyat kısımları ile Yüksek Muallim Mektebi arasında öğretmen yetiştirmeye dönük ortak çalışmalar yapılmalı, aynı olan dersler birlikte işlenmelidir.

- Profesör maaşları ile lise öğretmeni arasında çok az fark vardır. Hocalar ek işler peşine düşerek verimsizleşmektedir. (Tıp ve hukuk hocalarının çalışması faydalı olabilir fakat buna bir sınırlama getirilmelidir.)
- Hoca sayısı sınırlandırılmalı açıkta kalanlar bilimsel tercüme işlerinde ve okul idarelerinde istihdam edilmelidir.
- On üç hocası ve bir öğrencisi olan İlâhiyât Fakültesi kapatılarak Edebiyat Fakültesine bağlanmalıdır.
- Kırk beş yaşından önce profesör, otuz yaşından önce doçent olmanın önünü kapatan yasal düzenleme değişmelidir.
- Bilim adamı adaylarının yükselişleri sadece yaşlı hocaların iradesine bağlı olmamalı, yetki Bakanlıkla paylaşılmalıdır.
- Üniversite özerkliği Dârülfünûn'un içe kapanması anlamına gelmemelidir.
- Anadolu yakasındaki Tıp Fakültesi karşı yakaya taşınmalıdır. Zira tıp hayatı orada canlıdır.
- Hukuk Fakültesi, Mülkiye ve Yüksek Ticaret Okulu'nda aynı dersler ortaklaşa yapılabilir.
- Dârülfünûn toplantı ve konferanslarla halkla bütünleşmeli kurslar, sergiler kongreler, dergilerle toplumun sanatsal ve bilimsel seviyesini yükseltmelidir.
- Lisaniyat kürsüsü kurularak dilin düşünce ve bilimle ilişkisi konusunda şuurulanma sağlanmalı, böylece Edebiyat fakültesi canlandırılmalıdır.
- Sosyoloji bölümü iktisatla yakınlaşmalı, hatta bir fakülte olmalı, istatistik, anket gibi alanlarda çalışmaya hazırlanmalıdır.

Malche Raporu yetkililer tarafından beğenildi ve önerdiği değişikliklerin çoğu için girişimler başlatıldı. Rapor öğretim üyeleriyle ilgili de üç düzenleme öngörüyordu. Öncelikle kadronun daraltılması gerektiği söyleniyordu ki öğretim üyesi başına düşen öğrenci sayısına baktığımızda öğretim üyesi sayısı standartların altındaydı. Bunun yanında bu üniversite ülkenin tek üniversitesi olduğundan gelecekte kurulacak üniversitelerin öğretim üyesi ihtiyacı da buradan sağlanacağı

için kadroların geniş tutulması daha doğru bir tercih olurdu. Kadro daraltılmasının nedeni ekonomik bir tedbirse çok yüksek ücretlerle yabancı hocaları getirmek de bu açıdan tutarlı bir davranış değildi. İkinci olarak Dârülfünûnun kendi hocalarını kendisinin yetiştirmesi gerektiğini fakat henüz bu seviyede olmadığını belirten Malche’ın öğretim üyelerinin yurtdışında eğitim almalarına da sıcak bakmadığı için öncelikle yabancı hocalar getirilmesi taraftarı olduğu sonucuna varıyoruz. Üçüncü olarak akademik ünvanların daha genç yaşlarda kazanılmasına dönük düzenlemeler yapılması ve akademik kariyer basamaklarında yaşlı hocaların yetkilerinin azaltılması gibi düzenlemelerle tasfiye edilmeyen hocaların da etkisizleştirilmek istendiğini görüyoruz.

Malche’ın raporunda gerçekten üniversiteyi geliştirmeye dönük düşünceler olduğu gibi bazı maddelerin hükümetin siparişiyle rapora girdiği açıktır. Tasfiyeler ve özerklikten uzak bir üniversite yapılanmasına İsviçreli profesörün raporu dayanak yapılmak istenmiştir. Malche’ın hoca sayısının fazla olduğunu, ya da doçentlikten profesörlüğe geçişte bakanlığın yetki sahibi olması gerektiğini inanarak söylemesi zordur. Tıp fakültesinin taşınmasıyla ilgili maddenin de dikte edilmek suretiyle rapora girdiği açıktır zira Profesör Malche’ın tanımadığı bir şehirde böyle bir yer değişikliği önermesi profesyonel bir tavır değildir. Bundan da öte Haydarpaşa’daki muazzam Tıp Fakültesi binasının Avrupa yakasında bir muadili yoktur.

Türkiye’de bir üniversite reformu yapılmak istendiğini Zürih’te bulunan Mülteci Bilim Adamları Yardım Derneğine Malche haber verdi. Derneğin temsilcisi P. Schwartz reformdan sadece bir ay kadar önce, yani Temmuz 1933’te İstanbul’a geldi. Eğitim Bakanı Reşit Galip ve reform komisyonuyla Türkiye’ye getirilecek olan hocaları tespit etmek amacıyla yaptıkları toplantı sonrası yaptığı değerlendirme şu şekildedir:

“Bize...için bir profesör önerir misiniz?” Bu sorular bir öğleden sonrası boyunca otuz kez soruldu ve artan bir gerilimle bunları cevaplandırımdı. Ben ve bütün oradakiler zamanı unutmuştuk. Biliyordum ki, bu saatlerin Almanya’dan rezilce ve alçakça kovulmuş kişiler için yaradılış kadar

anlamı vardı. Harika ve Batı'nın pisliğine bulaşmamış bir ülke keşfediyordum!”¹³⁶

Schwartz Zürih’e “3 değil 30” yazılı bir müjde telgrafı göndermiştir.¹³⁷ Anlaşıldığı üzere tavsiye ettiği isimlerin hepsi kabul edilmiş ve beklentinin üzerinde kişiye istihdam sağlanmıştır.

Ancak bu sözlerden de anlaşıldığı üzere mülteciler için Türkiye’ye gelmek demek canlarını kurtarmak demektir. Türkiye onları Batılı olarak görürken onlar Türkiye’yi “Batının pisliğine bulaşmamış bir ülke” olarak değerlendiriyorlardı. Üniversite atmosferi psikolojik anlamda çok kompleks ve gerilim yüklüydü. Bir tarafta imparatorluğu kaybetmiş, yakın zamanda harf inkılabı ve dilde öztürkçecilik ile en önemli enstrümanları konusunda bunalım yaşayan, çalışma arkadaşlarının çoğu tasfiye edilmiş ve kendilerini atılmadığı için şanslı hissederken aynı zamanda mülteci Almanların maaşıyla kıyasladığında ikinci sınıf hisseden Türk hocalar, diğer tarafta yaşamları alt üst olmuş, doğup büyüdüğü ülkeden kovulmuş, canını zor kurtarmış, dostlarını, akrabalarını toplama kamplarında bırakmış gelmiş travmatik mülteci hocalar vardı. Devletin acelesi vardı, bu insanlardan çok kısa zamanda çok şey bekliyordu.

Ayrıca bunalımı derinleştiren bir paradoks da şuydu: “Yüksek Türk kültürünü yaratma hedefine Avrupalı bilimciler aracılığıyla ulaşılabilecektir ve bu bilimcilerin çoğu da Alman Yahudi sığınmacılardır.”¹³⁸

Üniversite 1915-1918 senelerinde Almanya’dan gelen yirmi hoca tecrübesinden dolayı Alman sistemine aşina olsa da onlar sadece üç yıl kaldıklarından derinlemesine etkileri olmamıştı. 1933’te yabancı hocalar geldiklerinde yerli kadroların büyük çoğunluğu Fransa’da eğitim gördüğünden ve sistem yapı itibarıyla hala Fransız modeline göre işlediğinden adaptasyon sorunu yaşamışlardır. E. Hirsch de bunlardan birisidir:

¹³⁶ Widmann, Horst, **Atatürk’ün Üniversite Reformu**, çev. Aykut Kazancıgil, Serpil Bozkurt, İstanbul Üniv. Yay. İstanbul, 1981, s. 44

¹³⁷ Grothusen, Klaus Detlev ; "1933 Yılından Sonra Alman Bilim Adamlarının Türkiye’ye Göçü", Belleten, T.T.K., Cilt XLV/2-Sayı 178-180, Ankara, 1981, s. 544

¹³⁸ Kader Konuk, **Doğu Batı Mimesis Auerbach Türkiye’de**, Çev. Can Evren, İstanbul Metis Yayınları, 2011, s.135

“Pek çok öğretim üyesi, Fransa’daki yüksek öğrenimleri sırasında ya da medresede hocalık yaptıkları sırada edinmiş oldukları tecrübelerle yoğrulmuşlardı, oysa ben Alman sistemine göre programlanmışım. Profesör Malche’in raporunda derslerde yapılacak reformlar konusunda yazdıkları da, Alman sistemine uygundu.”¹³⁹

3.3.1. 1933 Üniversite Reformu: Gidenler ve Kalanlar

Tasfiyelerin en yoğun olduğu iki fakülte Fen ve Edebiyat Fakülteleridir. Bu iki fakülte kadrolarının tamamına yakını kadro dışı kalmıştır. Fen Fakültesinin 16 müderrisinden sadece birisi kalmıştır. 2 muallimden birisi ve 2 müderris muavini görevlerinde kalmıştı. Kadroda kalan tek müderris Matematik bölümünden Ali Yar Bey idi. Bunun üzerine “Ah ne yer ne yar kaldı; Fen’de bir Ali Yar kaldı.” şeklinde bir tekerleme meşhur olmuştu. Edebiyat Fakültesinde ise 15 müderristen 13’ünün görevden çıkarılması düşünce geleneğimizi derinden sarsmıştır:

“Reform sonrasında daha önce felsefe ile ilgili derslere giren hocalardan İ. Hakkı Baltacıoğlu, Ahmet Naim, Ferit Kam gibi isimler kadro dışı bırakılmış, Mehmed İzzet vefat etmiş, Orhan Saadettin ise kadrolu olmasına rağmen rahatsızlığı sebebiyle fakültede görev yapamamıştır. Mehmed Emin Erişirgil 1933’ten önce Dârülfünûn’dan ayrılmış, 1935’te sosyoloji hocası olarak Üniversite’ye dönmüştür. İlâhiyât Fakültesi kapatıldığı için burada görev yapan bazı hocalar, öğrenci alamayan İslam Tetkikleri Enstitüsüne aktarılmıştır. Mehmet Ali Ayni enstitüde kalmayıp emekli olmuş; İ. Hakkı İzmirli de aynı yolu seçmiştir. Bütün bunlar Türk Felsefe hayatının, gelenekle bağını kaybetmeden kurumlaşmasında, yaşadığı talihsizliklerden başka birşey değildir. Çünkü felsefe bölümünde Türk düşüncesinin geçmişiyle bağlantı kurma yolu sadece Türk Tefekkür Tarihi (Hilmi Ziya Ülken) dersine kalmıştır.”¹⁴⁰

1933’ten sonra felsefe bölümünde 1960’lara kadar yabancı hocaların hâkimiyeti söz konusudur. Neo-pozitivizmin meşhur isimlerinden Reichenbach 1938

¹³⁹ Hirsch, Ernest, a.g.e., s.232

¹⁴⁰ Karakuş, Rahmi, **Felsefe Tasavvurumuz**, Değişim yay., İstanbul, 2003, s.94

yılına kadar bölüm başkanıdır. Onun tavsiyesiyle 1936'da gelen Von Aster 1948 yılına kadar ülkemizde kalmıştır. Walter Kranz ise 1944-1950 arasında Felsefe tarihi dersleri vermiştir.

Malche Raporuna göre Dârülfünûn kadrosu 88 Müderris, 44 Muallim, 36 Müderris Muavini ve 72 asistan olmak üzere 240 kişiden müteşekkildi. 14 münhal kadro vardı.¹⁴¹ Tasfiye edilenlerin sayısında ve fakültelere dağılımında kaynaklar arasında çelişkiler vardır. Emre Dölen bu çelişkileri büyük oranda giderdiği ayrıntılı çalışmasında toplam rakamları şöyle vermektedir: 150 öğretim elemanından (müderris, muallim, müderris muavini, muallim muavini) 89'u tasfiye edilmiştir. Bu oran %59'a tekabül etmektedir. Müderrislerin % 69'u, muallimlerin %57,9'u, müderris muavinlerinin %40,5'u ve asistanların tamamı kadro dışı kalmıştır. Edebiyat Fakültesinde 14 müderristen ikisi, 3 muallimden birisi ve 3 müderris muavininin hepsi kadroda kalmıştır. Müderrisi bulunmayan Eczacı ve Dişçi Mektebinde 15 muallimden 11'i kadro dışı kalmıştır. 6 müderris muaviniinden de sadece birisi kalmıştır. Hukuk Fakültesinin % 58,3' ü tasfiye edilmiştir. Tıp Fakültesi kadrosunun yarısı tasfiye edilmiştir. İlâhiyât Fakültesinde 9 kişiden sadece birisi kadroya alınmamıştır.¹⁴²

Öne sürülen görevden alma gerekçeleri şunlardır:

- 1- İlmî kifayetsizlik
- 2- Yaş haddini doldurmuş olma
- 3- Görevini hakkıyla yerine getirmeme
- 4- Öğretim metodu eksikliği veya yanlışlığı
- 5- Yabancı dil yetersizliği
- 6- İnkılaplara kayıtsız kalma

¹⁴¹ Malche Raporu, s.6

¹⁴² Dölen, **Türkiye Üniversite Tarihi**, Cilt III, s.325

1933 Reformu çerçevesinde tasfiye edilen öğretim üyeleri¹⁴³ :

Edebiyat Fakültesi

Müderri Ahmet Naim Babanzâde, Metafizik
Müderri İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Pedagoji
Müderri Ahmet Refik Altınay, Genel Türk Tarihi
Müderri Ömer Ferit Kam, Fars Edebiyatı
Müderri Ali Muzaffer Göker, Son Zamanlar Tarihi
Müderri Yusuf Behçet Gücer, Orta Zamanlar Tarihi
Müderri Ali Ekrem Bolayır, Metin Analizi
Müderri Avram Galanti Bodrumlu, Kadim Şark Kavimleri
Müderri Yusuf Şerif Kılıçel, Garb Edebiyatı Tarihi
Müderri Halil Nimetullah Öztürk, Mantık
Müderri Ali Macit Arda, Beşeri ve İktisadi Coğrafya
Muallim Hamit Sadi Selen, Türkiye Coğrafyası
Muallim Hamit Bey, Yeni Zamanlar Tarihi

Tıp Fakültesi

Müderri Hamdi Suat Aknar, Cildiye
Müderri Esat Paşa, Göz
Müderri Talha Yusuf, Fizyoloji
Müderri Hasan Reşat Sığındım, Cildiye
Müderri Süreyya Ali, Dahiliye
Müderri Orhan Abdi, Hariciye
Müderri Hadi Faik Saçlı, Tıbbi Kimya
Müderri Kenan Tefvik, Doğum
Müderri Ziya Gün, Göz
Müderri Kadri Raşit Paşa, Çocuk Hekimliği

¹⁴³ Dölen, **Türkiye Üniversite Tarihi**, Cilt III, s.321-444

Müderris Ziya Nuri Paşa, Kulak Burun Boğaz
Müderris Hüseyin Ali, Cildiye
Müderris Kerim Sebati, Hariciye
Müderris Besim Ömer Akalın Paşa, Doğum
Müderris Server Kamil Tokgöz, Bakteriyoloji
Muallim Fuad Fehim, Doğum
Muallim Tahir Tokay, Cerrahi
Muallim Selahattin Mehmet Erk, Röntgenoloji
Müderris Muavini Niyazi, Histoloji
Müderris Muavini Ubeyd Refik, Dahiliye
Müderris Muavini Fazıl Şerafettin, Dahiliye
Müderris Muavini Ali Haydar, Kulak Burun Boğaz
Müderris Muavini Hikmet, Hıfzısıhha
Müderris Muavini İsmet Kamil, Çocuk
Müderris Muavini Burhan, Göz
Müderris Muavini İbrahim Şevki Atasagun, Hıfzısıhha

Dişçilik Mektebi

Muallim Diş Tabibi Hüseyin Talat
Muallim Dr. Mazhar Hüsnü
Muallim Diş Tabibi Halil Salih
Muallim Diş Tabibi Mustafa Mehmet
Muallim Muavini Dr. Mehmet Refik Bey
Muallim Muavini Dr. Hamza Bey

Eczacılık Mektebi

Muallim Mustafa Nevzat Pısak
Muallim Şerafettin Tevfik Tertemiz
Muallim Osep Celalyan

Muallim Hulusi Raşit
Muallim Mehmed Ziya (Ülken)
Muallim Ahmet Vefik (Uluçay)
Muallim Dr. Kâzım Nuri Tarsusi (İçgören)
Muallim Muavini Kimyager M. Servet
Muallim Muavini Kimyager M. Cevat
Muallim Muavini Kimyager Süleyman Hilmi

Fen Fakültesi

Müderriş Fatin Gökmen, Fizik
Müderriş Ligor Kimyacı, Kimya
Müderriş Ömer Şevket Kabil, Kimya
Müderriş Ali Vehbi, Hayvanat
Müderriş Şükrü, Matematik
Müderriş Hüsnü Hamit, Matematik
Müderriş Burhaneddin, Matematik
Müderriş Tevfik, Fizik
Müderriş Dr. Cevat Mazhar, Kimya
Müderriş Dr. Ahmet Müştak, Jeoloji
Müderriş Burhaneddin Ferid, Fizik
Müderriş Mustafa Hakkı Nalçacı, Kimya
Müderriş Nazmi Asaf, Kimya
Müderriş Sait Gelenbevioğlu, Fizik
Müderriş Esat Şerafeddin Köprülü, Botanik
Muallim Dr. Ahmet Malik Sayar, Jeoloji

Hukuk Fakültesi

Müderriş Ahmed Ağaoğlu, Hukuk Tarihi
Müderriş Muslihiddin Adil Taylan, İdare Hukuku
Müderriş Hacı Adil Arda, Medeni Hukuk

Müderris Dr. Ethem Akif Battalgazi, Adli Tıp
Müderris Ahmet Reşit Turangil, Devletler Hukuku
Müderris Ahmed Midhat, Anayasa Hukuku
Müderris Abdurrahman Münib, Medeni Hukuk
Müderris Kenan Öner, Ceza Hukuku
Müderris Aynizâde Hasan Tahsin, Maliye
Müderris Cevdet Ferit Basman, Ceza Hukuku
Müderris Mustafa Zühtü, İstatistik
Müderris Münir Serim, İktisat
Muallim Cevat Abdurrahim, Uygulamalı Hukuk
Muallim Vehbi Yekebaş, Ceza Hukuku
Muallim Memduh, Kara Ticaret Hukuku

İlâhiyât Fakültesi

Müderris Vekili Hüseyin Avni Karamehmetoğlu, Hadis ve Hadis Tarihi

İlâhiyât Fakültesinden sadece Hüseyin Avni Bey kadro dışı bırakılmış diğer öğretim üyeleri İslam Tetkikleri Enstitüsü bünyesine dahil edilmiştir.

Tasfiye edilen öğretim görevlileri yaşadıkları hayal kırıklığını faziletin, ve ilmin kıymetinin bilinmediğini vurgulayan sitemkar ama isyankar olmayan şiirlerle ortaya koymuştur. Tepkilerini şiirle ortaya koymaları dönemin üniversitesinin klasik, hümanist karakterini gösteren bir ipucu olarak okunabilir.

Ömer Ferid Kam 1933 Reformunda tasfiye edilince aşağıdaki dörtlüğü kaleme almıştır.

“Eğer maksûd ise tekmîl-i zillet
Hemân tahsîl-i ilme eyle gayret
Koğulduk âkıbet Dârülfünûn'dan

Budur bizde mükâfât-ı fazîlet”¹⁴⁴

Hüsnü Hamid Sayman tasfiye edildiği haberini Ziya Paşa’nın çok sevdiği şu dörtlüğünü okuyarak karşılamıştır.

Bir vakitler ben dahi düştüm belâ-yı gayrete
Doğrulukla uğradım bin türlü derd ü zahmete
Derde uğrar kim sadakat etse elbet devlete
İstikamet mahz-ı cinnettir bu mülkü millete¹⁴⁵

Dârülfünûn’un ilk reisi Hoca Tahsin Efendi de görevden azledildiğinde duygularını şu beyitle dile getirmişti:

Cehâlet mültezem, kesb-i kemâldir cünhâmız bildim
Îlâhi cürm-u tahsil-i ilimden tövbeler olsun.

Kadroda Kalan Öğretim Üyeleri¹⁴⁶:

Edebiyat Fakültesi

Prof. Köprülüzâde Fuat, Türk Dili ve Edebiyatı Tarihi

Prof. Mustafa Şekip, Psikoloji

Muallim İbrahim Hakkı, Fiziki Coğrafya

Prof. Muavini Ahmet Caferoğlu, Türk Dili ve Edebiyatı Tarihi

Prof. Muavini Besim, Türkiye Coğrafyası

Prof. Muavini Orhan Sadettin, Felsefe

¹⁴⁴ Çeltik, Halil, “Şerh-i Mütûn Profesörü Ömer Ferit Kam’ın Âsâr-ı Edebiye Tetkikatı Adlı Eseri”, Turkish Studies Türkoloji Araştırmaları, Volume 2-3, Summer 2007, ss. 173-188
<http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi5/celtikhalil1.pdf>

¹⁴⁵ Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde Meşahir-i Meçhuleden Birkaç Zat*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2001, s.81-90

¹⁴⁶ Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi*, Cilt III, s.321-444

Fen Fakóltesi

Prof. Ali Yar, Genel Matematik ve İleri Cebir

Muallim Hamit Nafiz, Jeoloji

Prof. Muavini Fahir, Umumi Fizik

Prof. Muavini Şevket Aziz, Antropoloji

Hukuk Fakóltesi

Prof. Ebul-ula Mardin, Medeni Hukuk

Prof. Mişon Ventura, Roma Hukuku

Prof. Mustafa Reşit, Hukuk Usulü, İcra ve İflas Hukuku

Prof. Ali Kemal, Kara ve Deniz Hukuku

Prof. Ahmet Samim, Medeni Hukuk

Prof. Muammer Raşit, Devletler Özel Hukuku

Prof. Tahir, Ceza Hukuku ve Usulü

Prof. İbrahim Fazıl, Maliye ve İstatistik

Prof. Muavini Muhlis Etem, İktisat ve İktisadi Meslekler

Prof. Muavini Kemalettin, Devletler Özel Hukuku

Baş Asistan Burhanettin, Ceza Hukuku ve Usulü

Tıp Fakóltesi

Prof. Akil Muhtar, Farmakoloji

Prof. Neşet Ömer, Dahiliye

Prof. Tevfik Salim Paşa, Dahiliye

Prof. Saim Ali, Adli Tıp

Prof. Nurettin Ali, Cerrahi

Prof. Tevfik Receb, Histoloji ve Embriyoloji

Prof. Kemal Cenab, Fizyoloji

Prof. İsmail Hakkı, Parazitoloji

Muallim Ahmet Kemal, Hariciye

Muallim Behçet Sabit, Üroloji

Muallim İhsan Hilmi, Çocuk Hekimi ve Hekimliği
Muallim Akif Şakir, Çocuk Cerrahisi ve Ortopedi
Muallim Mustafa Hayrullah, Asabiye
Prof. Muavini Fahrettin Hayrullah, Asabiye
Prof. Muavini Ahmet Süheyl Ünver, Tıp Tarihi ve Deontoloji
Prof. Muavini Tevfik Remzi, Kadın Hastalıkları ve Doğum
Prof. Muavini Sadi, Fizyoloji
Prof. Muavini Hamza, Cerrahi
Prof. Muavini Edip Hasan, Histoloji ve Embriyoloji
Prof. Muavini Sedat, Tıp Müfredatı, Farmakodinami
Prof. Muavini Muzaffer Esat, Dahiliye
Prof. Muavini Nurettin Kamil, Dahiliye
Prof. Muavini Şinasi Hakkı, Çocuk Hekimliği
Prof. Muavini Kazım İsmail, Hariciye
Prof. Muavini Osman Cevdet, Fizyoterapi

Eczacılık Mektebi

Muallim Akif, Toksikoloji

Dişçilik Mektebi

Muallim Hüseyin Hamit
Muallim Kazım Esat
Muallim Selahattin Mehmet
Muallim Rüştü
Muallim Muavini Ziya Cemal

İslam Tetkikleri Enstitüsü

Prof. İzmirli İsmail Hakkı, Hadis Tarihi
Prof. Mehmet Ali Ayni, İslam Dini ve Felsefesi
Prof. Şerafettin, İslam Dini ve Felsefesi

Prof. Yusuf Ziya, Türk Dinleri ve Mezhepleri Tarihi

Prof. Muavini Hilmi Ömer, Umumi Dinler Tarihi

Prof. Şevket, Tefsir Tarihi

Kurs Muallimi Abdülbaki, Farsça

Kurs Muallimi Kilisli Rifat, Arapça

Yabancı Diller Merkezi

Prof. Fazıl Nazmi, Eski Yunanca

Niyazi Berkes ikisi de SCF'nin ileri gelenlerinden olmasına rağmen Baltacıoğlu'nun tasfiye edilip Mustafa Şekip'in kalmasına anlam veremediğini ifade etmiştir. Peşine düştüğü bu soruya iki cevap bulmuştur: Birincisi Şekip Tunç Baltacıoğlu kadar “fincancı katırlarını ürkütmemiştir”, ikincisi ise Şekip Tunç masonudur.¹⁴⁷ Bu sorunun daha somut bir cevabı, SCF kurulduktan sonra hocaların siyasetle uğraşmalarının hükümet ve Dârülfünûn yönetimi tarafından tenkit edilmesi üzerine Şekip Tunç'un parti üyeliğinden istifa etmesi fakat Baltacıoğlu'nun istifayı reddetmesi olabilir.

Ayrıca Şekip Tunç Dârülfünûnu inkılapların gerisinde kalmakla eleştiren Kadro dergisi ile özellikle de Şevket Süreyya ile girdiği polemiklerde Kadrocuların diyalektik materyalist bakış açılarının da Gazi inkılabını anlayamayacağını, Atatürk'ün Bergson'un yaratıcı tekâmül kavramıyla anlaşılabilirliğini iddia etmiştir. Onlara verdiği cevaplarda; Dârülfünûn inkılabın arkasında kaldıysa nedeni hocaların gençliklerinde felsefi kültür adına tefsir, fıkıh kırıntılarından başka bir şey görmemiş olmalarıdır ve bu yüzden hocalar, Büyük Gazi'nin isabetli hamlelerini ve yaratıcı dehasını Tarih Kongresinde anlamadıkları gibi şimdi de anlamaktan uzaktırlar der.¹⁴⁸ Şekip Tunç'un bu sözleri de neden tasfiye edilmediğine dair ipucu vermektedir.

1933'te tasfiye edilenleri ve edilmeyenleri yaş açısından karşılaştırdığımızda şöyle bir sonuç çıkmaktadır. Tasfiye edilenlerin yaş ortalaması 55,2 tasfiye edilmeyenlerin yaş ortalaması 48,6'dır. Buradan tasfiyede yaş faktörünün gözetildiği

¹⁴⁷ Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, s.105

¹⁴⁸ “Kadroya Açık Mektup”, **Türkiye’de Bir Felsefe Gelen-ek-i Kurmaya Çalışmak**, 793-794

ama çok da önemsenmediği sonucu çıkarılabilir. Cumhuriyet rejiminin kendisinin yurtdışına okumaya gönderdiği genç kimseleri tasfiye etmemiş olmasının da yaş ortalamasını düşürdüğünü göz önünde bulundurmak gerekir. Ayrıca 1933 Üniversite Reformunun aktörleri geçmişten esaslı bir kopuş arzu etmişlerdir. Geçmişle bağları koparmanın da yaş olarak daha küçük olanlarla daha kolay başarılabileceği âşikârdır. Yani buradaki gençlik ideali daha zinde bir kadro oluşturmaktan çok geçmişin izlerini daha az taşıyanların seçilmesi ile ilgili olmuştur. Ayrıca reform sonrasında profesör ve doçent olabilmek için yaş sınırları aşağı çekilmiştir.

Yeni Üniversitenin ilk rektörü Neşet Ömer Bey, Edebiyat Fakültesi dekanı Fuat Köprülü, Fen Fakültesi dekanı Kerim Erim, Hukuk Fakültesi dekanı Tahir Taner, Tıp Fakültesi dekanı ise Tevfik Sağlam'dır.

1933 yılında öğretim üyeleri 45 Türk profesör ve 93 doçent ile 42 yabancı profesörden oluşuyordu. Öğrenci sayısı 3417 idi. 10 yıl içinde bu sayı üç katına çıktı. Kürsü başkanlarının 38'i yabancı bilimadamlarıydı. 27 kürsü başkanı ise Türktü.¹⁴⁹ 10 yılda öğretim üyesi sayısı %17 artışla 180 den 215 e çıkmıştır. Ancak öğrenci sayısı üç kat arttığı için yetersiz kalmıştır.¹⁵⁰ Raporunda öğretim üyesi sayısını fazla bulan Malche'in geleceği görmekte başarısız olduğu açıktır.

Türkiye'ye gelen öğretim üyeleri hemen birer kürsünün başına geçirildi... Sözleşmeler beşer yıllıktı ve ilk üç yıl dersleri Almanca verebileceklerine ancak sonrasında Türkçe ders vermeye başlayacaklarına dair maddeler içeriyordu.¹⁵¹ Almanya'dan ilk etapta 30 öğretim üyesi için anlaşma sağlanmıştır. Ancak 1933-1946 arasında gelenlerin sayısını Widmann'ın zikrettiği isimlere bakarak 140 civarında tespit ettik. Bunlara, o zaman "ilmi yardımcı" denilen asistan, laborant, gibi görevliler, Ankara Devlet Konservatuarına gelen profesörler ve uzmanlar, DTCF'ne, ve Ankara Numune Hastanesine gelenler de dahildir. Aşağıdaki tabloda listelenen 76 profesörün 18'i Fen Fakültesine, 17'si Tıp Fakültesine, 15'i Edebiyat Fakültesine, 11'i Hukuk ve İktisat Fakültesine, 10'u DTCF'ne, 3'ü Ankara Devlet Konservatuarına, birer kişi de Mimarlık ve Güzel Sanatlar fakültelerine geldi. DTCF'ye ve Yüksek Ziraat Enstitüsüne gelen Alman hocaların çoğu mülteci değildi.

¹⁴⁹ Widmann, a.g.e., s. 54

¹⁵⁰ Dölen, **Türkiye Üniversite Tarihi**, Cilt. IV., s.367

¹⁵¹ Hirsch, Ernest, a.g.e., s.193

Alman hükümeti ile yapılan anlaşma ile gönderilmişlerdi. Yüksek Ziraat Enstitüsüne gelen hocalara aşağıdaki listede yer vermedik.

1933-1946 Arasında Almanya'dan Gelen Bilim Adamları					
Adı	Doğum	Branşı	Fakülte	Geliş	Gidiş
Clemens Bosch	1899-1955	Numismatik ve Arkeoloji	Edebiyat Fakültesi	1940	1955
Leo Spitzer	1887-1960	Roman Dilleri Filolojisi	Edebiyat Fakültesi	1933	1936
Hans Reichenbach	1891-1953	Felsefe	Edebiyat Fakültesi	1933	1938
Erich Auerbach	1892-1957	Karşılaştırmalı Dilbilim	Edebiyat Fakültesi	1936	1947
Andreas Tietze	1914-2003	Türkoloji	Edebiyat Fakültesi	1937	1958
Wilhelm Peters	1880-1963	Psikoloji	Edebiyat Fakültesi	1937	1952
Walther Kranz	1884-1960	Klasik Filoloji	Edebiyat Fakültesi	1943	1950
Hellmut Ritter	1892-1971	Arap Fars Dilleri	Edebiyat Fakültesi	1935	1948
K. Süssheim	1878-1950	Orientalistik	Edebiyat Fakültesi	1937	1950
Ernst von Aster	1880-1948	Felsefe	Edebiyat Fakültesi	1936	1948
Fritz Rudolf Kraus	1910-1991	Asuroloji	Edebiyat Fakültesi	1937	1950
Helmuth Th. Bossert	1889-1961	Sanat Tarihi	Edebiyat Fakültesi	1934	1959
Kurt Bittel	1907-1991	Prehistorya	Edebiyat Fakültesi	1933	1961
Walter Gottschalk	1891-1974	Kütüphanecilik Bilimi	Edebiyat Fakültesi	1941	1954
Traugott Fuchs	1906-1997	Filoloji- Alman Dili ve Edb.	Edebiyat Fakültesi	1934	1978
Arthur v. Hippel	1898-2003	Fizik	Fen Fakültesi	1933	1934
Felix Haurowitz	1896-1987	Biyokimya	Fen Fakültesi	1939	1948
Willy Prager	1903-1980	Uygulamalı Mat. ve Mekanik	Fen Fakültesi	1933	1941
Alfred Heilbronn	1883-1961	Botanik	Fen Fakültesi	1933	1956
Fritz Arndt	1885-1969	Umumi Kimya	Fen Fakültesi	1934	1955
Leo Brauner	1898-1979	Botanik	Fen Fakültesi	1933	1955
Curt Kosswig	1903-1982	Zooloji	Fen Fakültesi	1937	1955
Lotte Loewe	1900-	Kimya	Fen Fakültesi	1934	1954
Harry Dember	1882-1948	Tecrübi Fizik	Fen Fakültesi	1933	1941
Friedrich Breusch	1903-1984	Botanik	Fen Fakültesi	1937	1971
Philipp Gross	1899-1971	Kimya	Fen Fakültesi	1936	1939
Richard Edler von Mises	1883-1953	Matematik	Fen Fakültesi	1933	1939
Oliver Reginald Herzog	1878-1935	Kimya	Fen Fakültesi	1933	1935
Hans Rosenberg	1879-1940	Astronomi	Fen Fakültesi	1938	1940
E. Findlay Freundlich	1885-1964	Astronomi	Fen Fakültesi	1933	1937

Kurt Zuber	1899-1991	Fizik	Fen Fakültesi	1941	1963
Hans Kröpelin		Kimya	Fen Fakültesi	1934	1936
Wolfgang Gleissberg	1903-1986	Astronomi	Fen Fakültesi	1933	1958
Rudolf Belling	1886-1972	Heykel	Güzel Sanatlar	1937	1966
Richard Honig	1890-1981	Ceza Hukuku- Hukuk Tarihi	Hukuk-İktisat Fakültesi	1933	1939
Gerhard Kessler	1883-1963	Sosyal Politika	Hukuk-İktisat Fakültesi	1933	1951
Alexander Rüstow	1885-1963	İktisadi Coğrafya	Hukuk-İktisat Fakültesi	1933	1949
Alfred Isaac	1888-1956	İşletme	Hukuk-İktisat Fakültesi	1937	1950
Andreas Schwarz	1894-1978	Hukuk	Hukuk-İktisat Fakültesi	1934	1953
Fritz Neumark	1900-1991	Maliye	Hukuk-İktisat Fakültesi	1933	1952
Ernst E. Hirsch	1902-1985	Ticaret Hukuku	Hukuk-İktisat Fakültesi	1933	1952
Karl Strupp	1886-1940	Devletler Hukuku	Hukuk-İktisat Fakültesi	1933	1935
Wilhelm Röpke	1899-1966	İktisat	Hukuk-İktisat Fakültesi	1933	1937
Josef Dobretsberger	1903-1970	Genel İktisat	Hukuk-İktisat Fakültesi	1938	1941
Umberto Ricci (İtalyan)	1879-1946	İktisat	Hukuk-İktisat Fakültesi	1941	1946
Alfred Kantorowicz	1880-1962	Diş Hekimliği	Tıp Fakültesi	1933	1948
Joseph Igersheimer	1879-1965	Göz Kliniği	Tıp Fakültesi	1933	1939
Berta Ottenstein	1891-1956	Dermatoloji	Tıp Fakültesi	1935	1950
Werner Lipschitz	1892-1946	Tıbbi ve Hayati Kimya	Tıp Fakültesi	1933	1939
Karl Löwenthal	1892-1948	Histoloji ve Embriyoloji	Tıp Fakültesi	1933	1939
Philipp Schwartz	1894-1977	Patoloji	Tıp Fakültesi	1933	1952
Rudolf Nissen	1896-1981	Hariciye Kliniği	Tıp Fakültesi	1933	1939
Hans Winterstein	1879-1963	Genel Fizyoloji	Tıp Fakültesi	1933	1956
Hugo Braun	1881-1962	Mikrobiyoloji Enstitüsü	Tıp Fakültesi	1933	1950
Max Sgalitzer	1884-1973	Radyoloji	Tıp Fakültesi	1938	1943
Karl Hellmann	1882-1959	Kulak-Burun-Boğaz Kliniği	Tıp Fakültesi	1936	1943
Friedrich Dessauer	1881-1963	Radyoloji ve Fizikoterapi	Tıp Fakültesi	1934	1937
Julius Hirsch	1892-1963	Hıfzısıhha Enstitüsü	Tıp Fakültesi	1933	1948
Siegfried Oberndofer	1876-1944	Patoloji	Tıp Fakültesi	1933	1944

Wilhelm Liepmann	1879-1939	Kadın Doğum Kliniği	Tıp Fakültesi	1933	1939
Erich Frank	1881-1957	Dahiliye	Tıp Fakültesi	1933	1957
Tibor Peterfi	1883-1953	Embriyoloji ve Histoloji	Tıp Fakültesi	1939	1946
Bruno Taut	1880-1938	Mimarlık	İTÜ	1936	1938
Carl Ebert	1887-1980	Tiyatro- Opera	Devlet Konservatuvarı	1939	1947
Paul Hindemith	1895-1963	Müziyen, Bestekar	Devlet Konservatuvarı	1935	1939
Eduard Zuckmayer	1890-1972	Müzik	Devlet Konservatuvarı	1936	1972
Wolfram Eberhard	1909-1989	Sinoloji	DTCF	1937	1948
Herbert Melzig		Alman Dili ve Edebiyatı	DTCF	1937	1947
Benno Landsberger	1890-1968	Sümeroloji	DTCF	1935	1948
Walter Ruben	1899-1982	İndoloji	DTCF	1935	1948
Georg Rohde	1899-1960	Klasik Filoloji	DTCF	1935	1949
Hans Güstav Güterbock	1908-2000	Hititoloji	DTCF	1935	1948
Hans Henning von Der Osten	1899-1960	Arkeoloji	DTCF	1936	1939
Karl Steuerwald	1905-1989	Alman Dili ve Edebiyatı	DTCF	1935	1944
Anne Marie von Gabain	1901-1993	Sinoloji-Türkoloji	DTCF	1935	1937
Karl Heinrich Menges	1908-1999	Altay Dilleri	DTCF	1935	1939

Tablo 18-1933-1946 Arasında Almanya'dan Gelen Bilim Adamları¹⁵²

Bu hocalardan Fritz Arndt 1915 yılında gelen grupta da vardı. 1915-1919 yılları arasında dört yıl İstanbul'da kalan Arndt 1934'te mülteci olarak geldi ve emekli olduğu 1955 yılına kadar 21 yıl Türkiye'de kimya çalışmalarını sürdürdü. Arndt gelenler arasında Türkçe ders kitabı yazan nadir hocalardandır.

¹⁵² Tablo'nun hazırlanmasında temel kaynak Widmann'ın eseri (s. 241-282) olmakla birlikte Emre Dölen'in çalışmalarından da faydalanılmıştır.

Alman Hocaların Türkiye’de bulunma sürelerinin ortalaması 12 yıldır. Listedeki 76 kişi arasından 41 kişi 10 yıldan fazla kalırken, 35 kişi on yıl dolmadan ayrılmıştı.

1933 ve Sonrasında Gelen Alman Hocaların Kalış Süreleri	
1-5 Yıl Arası	21 Kişi
6-10 Yıl Arası	14 Kişi
11-15 Yıl Arası	20Kişi
16-20 Yıl Arası	9 Kişi
21-30 Yıl Arası	8 Kişi
30 Yıldan Çok	4 Kişi
Toplam	76 Kişi

Tablo 19-1933 ve Sonrasında Gelen Alman Hocaların Kalış Süreleri

Bu hocaların büyük çoğunluğu Türkiye’den ayrılarak çalışmalarını başka ülkelerde sürdürmeyi tercih etti. Savaş sürerken ve hemen sonrasında 23 kişi Amerika’ya, 10 kişi değişik Avrupa ülkelerine gitti. Savaş bittikten sonra 20 kişi Almanya’ya döndü. 2 kişi Kahire’ye gittiler. İlerde İsrail’in kurulacağı Filistin bölgesine giden birkaç kişi de oldu. 6 kişi savaş bitmeden Türkiye’de görevdeyken öldüler. Hocalardan 7’si ise emekli olana kadar burada çalıştı ve ömrünü tamamladı.

Astronomi Enstitüsü başkanı olan Hans Rosenberg 1940 yılında ölünce onun yerine 1942 yılında İngiliz Astronom Thomas Royds getirilmiştir. Royds 1947 yılına kadar bu görevi sürdürmüştür.¹⁵³ Fen Fakültesinde Fizikokimya alanında Fransız Jean Savard (1936-1939), İngiliz Frederick Hurn Constable (1943-1975) ve İsviçreli Zoolog André Edouard Naville görev yapan diğer yabancı hocalardır.

Bu yıllarda DTCF’ye gelen bir kaç Fransız hoca da vardır. 1939’da DTCF’de felsefe zümresi oluşturulduğunda Sorbonne Üniversitesi hocası Prof. Olivier Lacombe getirilmişti. Hint düşüncesi ile ilgilenen Lacombe dindar bir katolikti.

¹⁵³ Feza Günergun– Sevtap Kadioğlu, “Bilim İnsanlarının Ülkelerarası Yolculuğu: İstanbul Üniversitesi’nde Dört Yabancı Astronom (1933-1958)”, Osmanlı Bilimi Araştırmaları XIII/1 (2011) s.44-79

3.3.2. Yeni Kadrolar

Yerli hocalara gelirsek, öncelikle eğitim bilgilerinden başlayarak sosyal profillerini sergilemeye çalışacağız. Önceki bölümde kuruluşundan 1933 yılına kadar tablolar oluşturmuştuk. Karşılaştırma yapmayı kolaylaştırmak için bu bölümde bu tabloları tekrar vererek yanına 1933-1946 dönemine dair verileri de ekleyeceğiz.

Öncelikle genel olarak hocaların lisans eğitimlerine bakalım:

Öğretim Üyelerinin Lisans Eğitimi	1900-1933	1933-1946
Almanya	4	10
Amerika	1	3
Ankara Hukuk		2
Askerî Tıbbiye	39	2
Baytar Mektebi	2	
Cami-İcazet	3	
Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi	5	15
Dârülfünûn Fen Fakültesi	4	2
Dârülfünûn İlâhiyât Fakültesi	2	
Dârülfünûn Tıp Fakültesi	12	7
DTCF		2
Eczacı Mektebi	1	1
Fransa	16	13
Fransız Enstitüsü	1	
Harbiye	4	
İstanbul Hukuk	18	12
İsviçre	3	1
İtalya		1
Kazan (Tataristan)	1	1
Lise	6	
Musevi Dârülmualimîni	1	
Mühendis Mektebi	4	2
Mülki Tıbbiye	7	
Mülkiye	21	5
Özel Eğitim	14	
Riyaziyat Medresesi	1	
Yüksek Öğretmen Okulu	2	1
Toplam	172	80

Tablo 20-Öğretim Üyelerinin Lisans Eğitimleri (1900-1946)

Yukarıdaki tabloda 1933 sonrasında Ankara DTCF ve SBF’de göre yapmış 13 öğretim üyesine de yer verilmiştir. Bunlar; Behice Boran, Niyazi Berkes, Pertev

Naili Boratav, Afet İnan, Aydın Sayılı, Suat Sinanoğlu, Samim Sinanoğlu, Suut Kemal Yetkin, Aydın Yalçın, Bahri Savcı, Hamdi Ragıp Atademir, Abdullah Necati Akder, Halil İnalçık ve Remzi Oğuz Arık'tır.

Aşağıdaki tablolarda ise 1900-1933 arasında Edebiyat ve Fen Fakültelerinde görev yapmış kadrolar ile 1933-1946 arasında görev yapmış olanlar eğitim açısından karşılaştırılabilir.

Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyelerinin Lisans Eğitimi	1900-1933	1933-1946
Mülkiye	14	3
Fransa	8	2
Özel Eğitim	8	
Lise	5	
Hukuk Fakültesi	5	1
Harbiye	3	
Cami-İcazet	3	
Dârülfünûn Edebiyat Fak.	4	13
Almanya	2	3
Baytar Mektebi	2	
İsviçre	1	
Amerika	1	
Kazan (Tataristan), Troitsk (Başkurdistan)	1	1
Askerî Tıbbiye	1	
Mülki Tıbbiye	1	
Fen Fakültesi	1	
Musevi Dârülmuallimîni	1	
Fransız Enstitüsü	1	
Yüksek Öğretmen Okulu		1
Toplam	62	24

Tablo 21-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyelerinin Lisans Eğitimleri (1900-1946)

Edebiyat Fakültesinde 1900-1933 arasında görev yapmış öğretim üyeleri arasında Mülkiye mezunlarının başı çektiğini görüyoruz. 1933 sonrasında ise

Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi mezunları ilk sıradadır. 1933 yılından sonra lisans eğitimi almamış öğretim üyesi kalmamıştır.

Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere 1933 sonrası Fen Fakültesi öğretim üyelerinin birisi haricinde hepsi yurtdışında eğitim görmüştür. 1933 öncesinde yurtdışı eğitimini Fransa’da yapmış olanlar açık ara çoğunluğu oluştururken reform sonrasında Almanya eğitilmişler öne geçmiştir. Bir kişi ise Fen Fakültesinin kendi mezunudur. Fen Fakültesi kendi öğretim üyelerini yetiştirme konusunda bu dönemde de başarılı olamamıştır.

Fen Fakültesi Öğretim Üyelerinin Lisans Eğitimi	1900-1933	1933-1946
Fransa	6	7
Almanya	1	7
Fen Fakültesi	3	1
İsviçre	2	
Askerî Tıbbiye	4	
Tıp Fak	2	
Mühendis Mektebi	4	
Eczacı Mektebi	1	
Harbiye	1	
Mülkiye	1	
Riyaziyat Medresesi	1	
Amerika		1
Toplam	26	16

Tablo 22-Fen Fakültesi Öğretim Üyelerinin Lisans Eğitimleri (1900-1946)

Yurtdışına farklı seviye ve amaçlarla eğitim amacıyla gönderilenlerin oranı 1933 sonrasında %57,8’e yükselmiştir. Aşağıdaki tabloda yurtdışında eğitim görmüş olan öğretim üyelerinin ülkelere göre dağılımını karşılaştırmalı olarak görmek mümkündür. 1933’e kadar kahir ekseriyet Fransa’da eğitim almışken 1933’ten sonra Almanya ile Fransa’nın eşitlendiğini görüyoruz. Almanya özellikle Tıp için tercih edilen bir ülkedir. Almanya’ya öğrenci gönderilmesi II. Meşrutiyet ve I. Dünya savaşı yıllarına doğru yoğunlaşmıştır.

Yurtdışında Eğitim Alan Öğretim Üyeleri	1900-1933 Kadrosu	1933-1946 Kadrosu
Fransa	47	18
Almanya	26	17
İsviçre	8	3
İngiltere	3	1
Avusturya	5	2
Amerika	3	4
Rusya	2	1
İran	1	
İtalya		2
Toplam	95 Kişi (%52,2)	48 Kişi (%57,8)

Tablo 23-Yurtdışında Eğitim Alanlar (1900-1946)

1933'ten 1946 yılına kadar görev yapmış Tıp Fakültesi öğretim üyelerinden eğitim amacıyla yurtdışında bulunmamış çok az kişi vardır. Ancak bunların hemen hepsi lisans eğitimlerini ülkelerinde tamamladıktan sonra ihtisas veya inceleme amacıyla yurtdışında bulunmuştur. Almanya'ya gidenler tıp alanında çoğunluğu oluşturmakta, Fransa ikinci sırada gelmektedir. 1933'e kadar Tıp Fakültesi öğretim üyelerinin %70'i Askerî Tıbbiye çıkışlıdır. 1933 sonrasında ise tamamına yakını Tıp Fakültesi mezunlarından oluşmaktadır. Çünkü Askerî Tıbbiye ve Sivil Tıbbiye 1909 yılında birleştirilerek Tıp Fakültesi oluşturulmuştur.

Lise mezuniyetleri açısından baktığımızda 1933 sonrası Üniversite kadrolarına katılmış olan 75 kişi arasında İstanbul Erkek Lisesi mezunları 13 kişiyle ön sıradadır. Sebebini bu okulun Almanca eğitim veriyor olmasına bağlayabiliriz. 1933 reformuyla gelen Alman hocalar döneminde Almanca bilmek akademiye girmeyi kolaylaştıran bir etkindir. 12 kişi İstanbul'un Vefa, Mercan, Nişantaşı gibi liselerinden mezundur. Galatasaray Lisesi mezunu 8 kişi vardır. İstanbul'daki Fransız okullarından mezun 8, Amerikan okullarından mezun 4 kişi (biri İzmir Amerikan) mevcuttur. Yabancı liselerin mezunları 1933 sonrasında çok artmıştır. Bu oran

1933'e kadar %5 iken 1933 sonrasında %16'ya çıkmıştır. İstanbul dışındaki liselerden gelen 4'ü İzmir olmak üzere 19 kişi vardır. Lise eğitimini Rusya'da almış iki, İtalya'da almış iki hoca vardır. 1912 yılında Balkanlar kaybedildiği için oralardaki liselerden gelen kalmamıştır. 1933 sonrasında demografik kökenlerin çeşitlendiğini söyleyebiliriz. Trabzon, Adana, Sivas, Malatya, Antalya, Bursa, Balıkesir gibi şehirlerden gelenler de görülmeye başlanmıştır. Enver Ziya Karal, Ömer Lütfü Barkan, Halil İncılık, Cahit Tanyol, Hıfzı Veldet, Mümtaz Turhan, Mustafa İnan İstanbul dışındaki liselerin mezunları olarak üniversitede yer bulmuştur. Bu dönemde dikkat çeken bir başka şey öğretmen okulu mezunlarının artmasıdır. Üçü İstanbul öğretmen okullarından olmak üzere öğretmen okulu mezunu yedi öğretim üyesi vardır. Halil İncılık, Ömer Lütfü Barkan, Cahit Tanyol, Afet İnan sırasıyla Balıkesir, Edirne, Adana, Bursa öğretmen okullarından yetişmişlerdir. Bu dönemde dikkat çeken bir başka şey kadın öğretim sayısındaki artıştır. 1933-1946 arasında incelediğimiz 83 öğretim üyesinden 10'u kadındır. Kız liseleri ve kız öğretmen liselerinin açılması bu durumu etkilemiştir.

Öğretim Üyelerinin Mezun Olduğu Liseler		
	1900-1933	1933-1946
	Kişi Sayısı	Kişi Sayısı
Askerî Tıbbiye İdâdîsi	35	2
Galatasaray Sultânîsi	20	8
Mülkiye İdâdîsi	11	-
Vefa İdâdîsi	10	4
Mercan İdâdîsi	5	3
Selânik İdâdîsi	5	-
İstanbul İdâdîsi (İstanbul Erkek Lisesi)	4	13
Üsküdar İdâdîsi	2	-
Darüşşafaka	2	-
Bezmi Alem Kız Lisesi	1	-
Alman Lisesi	2	-
St. Benoit Lisesi	1	3
St. Joseph Lisesi	1	3
Notre Dame De Sion Lisesi		1
St Michel Lisesi		1
Robert Kolej	1	-
Arnavutköy Amerikan Kız Koleji		3
İzmir Amerikan Lisesi		1
İzmir Ermeni Katolik Lisesi	1	-

İzmir İdâdîsi	2	2
Edirne İdâdîsi	2	1
Konya İdâdîsi	1	2
Sivas İdâdîsi	1	1
Ankara İdâdîsi	1	1
Adana Lisesi		2
Antalya Lisesi		1
Eskişehir Lisesi		1
Kayseri Lisesi		1
Malatya Lisesi		1
Trabzon Lisesi		1
Niğantaşı Lisesi		2
Çamlıca Kız Lisesi		1
Erenköy Kız Lisesi		1
Kandilli Kız Lisesi		1
Gelenbevi Lisesi		1
Kabataş Lisesi		1
İzmir Kız Lisesi		1
Adana Erkek Öğretmen Okulu		1
Balıkesir Necatibey Muallim Mektebi		1
Bursa Kız Muallim Mektebi		1
Edirne Muallim Mektebi		1
İstanbul Kız Öğretmen Lisesi		1
Dârülmuallimîn	3	2
Kahire	1	-
Berlin	1	-
Rusya	1	2
İtalya		2
Toplam	114 Kişi	75 Kişi

Tablo 24-Öğretim Üyelerinin Mezun Olduğu Liseler (1900-1946)

1933 Reformu sonrasında İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin hızla Almanya üniversitelerindeki öğrencilerin bilimsel seviyesine ulaşması bekleniyordu. Milli Eğitim Bakanı Yusuf Hikmet Bayur'un 1933 yılında Üniversite ders başı yaparken yaptığı açılış konuşması bunu yansıtmaktadır: “Sizler uzaklardan getirdiğimiz âlimlerin memleketlerindeki gençler kadar yüksek bir ilmî seviyeye çıkacaksınız. Bu mertebeye yükselmeniz esaslı ve şaşmayacak gâyemizdir. Buna bir, iki, üç, nihâyet dört senede behemehâl varacağız; varamazsak bütün emeklerimiz heder olmuş demektir. Milletimiz bunu affetmez ve affetmemelidir.”¹⁵⁴

¹⁵⁴ Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi*, Cilt IV, s.26, “Yusuf Hikmet Bayur’un 18 Kasım 1933 Açılış Merasimi Konuşması”

Hirsch'e göre 1933'te yapılan şey reform değil ilk defa üniversite kurmaktır. Zira kapatılan Dârülfünûn'u üniversite olarak görmemekte, yüksekokul olarak nitelendirmektedir.

“Üniversite reformu aslında bir reform da değildi. Daha çok, Kemalist Türkiye'nin kendisinden beklediği ve talep ettiği ödevleri yerine getirecek durumda olmayan bir yüksek okul kapatılmış ve yerine yeni baştan bir üniversite, İstanbul Üniversitesi kurulmuştu.”¹⁵⁵

Hirsch Cumhuriyet'in ilanından sonra yöneticilerin bile yaptıkları inkılapların sonuçlarını kestiremediğini, kendilerinin üniversitede çalıştıkları dönemde eğitimli Türklerin nisbî azlığını fark edemediklerini, toplumu anlamadıklarını, bilmediklerini de itiraf etmektedir:

“Türkiye'nin o tarihte aşağı yukarı on altı milyon kadar olan nüfusunun geleneksel hayat şartları, alışkanlıkları, adet ve görenekleri, tasavvurları ve kurumları açısından bu dönüm noktasının ne kadar derin bir müdahale olduğunu biz yabancı profesörlerden hangimiz sezebiliyorduk acaba?...Çünkü geleneksel sosyal yapıya yönelen müdahalenin derinliğini kavrayabilmek ve değerlendirebilmek için, evvel emirde bu yapıyı tanımak lazım geliyordu...Cumhuriyet'in ilanı, öyle olgulara yol açmıştı ki, bu olguların doğurduğu sonuçların kapsam ve ağırlığı bu siyasi olgularla dolaysız temas içinde bulunan politikacıların sezme gücünü bile aşmıştı. Tüm okul ve eğitim sisteminin 1924'de devletleştirilmesi, devletin bu önemli sektörünü o güne kadar egemenliği altında tutan İslam din adamlarından kurtarmak için gerekli hazırlığı oluşturdu...Biz yabancılardan hangimiz, Anadolu köylüsüyle eğitim görmüş Türk arasındaki derin uçurumun bilincindeydik ki? Hangimiz bu eğitim görmüş tabakanın toplam nüfusa oranla ne kadar ince olduğunu bilebilirdik?”¹⁵⁶

Bahsedilen kopukluğu öğretim üyelerinin baba mesleklerine baktığımızda görebiliyoruz. Öğretim üyelerinin çok büyük çoğunluğu üst düzey ve orta düzey müreffeh memur ailelerdendir. Ulemadan veya modern mektep mezunu okuma

¹⁵⁵ Hirsch, Ernest, a.g.e. s.292-293

¹⁵⁶ Hirsch, Ernest, a.g.e. s.292-293

yazma bilen babaların çocuklarıdır. Çiftçi ve zanaatkâr ailelerin çocukları hemen hemen hiç yoktur. Bu durum 1933'ten sonra da değişmemiştir. 1933 yılından sonra ulema ailelerden gelenlerin oranı azalmış, üst düzey idareci ailelerden gelenlerin oranı artmıştır.

BABA MESLEĞİ	1900-1933	%	1933-1946	%
Üst Düzey İdareci	22	15,8	15	24
Ulema	24	17,2	6	9,5
Asker	13	9,3	7	11,1
Askeri Hekim	7	5	3	4,7
Tüccar	18	12,9	5	7,9
Memur	27	19,4	7	11,1
Dârülfünûn Müderrisi	3	2,15	5	7,9
Ortaöğretim Muallimi	2	1,43		
Sanayici	1	0,71		
Yetim	2	1,43	2	3,2
Saray Hizmetkârı	1	0,71	2	3,2
Çiftçi	1	1,43	1	1,6
Tıbbiye Hocası	3	2,15		
Doktor	1	0,71		
Milletvekili	2	1,43	6	9,5
Avukat	1	0,71	1	1,6
Belirsiz Zâdegan-Eşraf	11	7,91	2	3,2
Eczacı			1	1,6
Toplam	139 Kişi		63 Kişi	

Tablo 25-Öğretim Üyelerinin Baba Meslekleri (1900-1946)

1933'ten sonra doğum yerlerine baktığımızda İstanbul aynı kalırken Balkanlar'ın azalıp Anadolu'nun ağırlığının arttığını görebiliyoruz. Balkanların kaybedilmesinin yanında Anadolu'da açılan idâdîlerin çoğalmasının da bu artışta etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Öğretim Üyelerinin Doğum Yeri	1900-1933		1933-1946	
	Kişi Sayısı	Yüzdesi	Kişi Sayısı	Yüzdesi
İstanbul	85	% 51,8	43	% 51,8
Balkanlar	35	% 21,3	12	% 14,4
Anadolu	32	% 19,5	22	% 26,5
Orta Asya, Güney Kafkasya	8	% 4,9	3	% 3,6
Orta Doğu	4	% 2,4	2	% 2,4
Kıbrıs			1	% 1,2
Genel Toplam	164 Kişi		83 Kişi	

Tablo 26-Öğretim Üyelerinin Doğum Yerleri (1900-1946)

1933'te Dârülfünûnun kapatılıp üniversitenin açılması reform olarak adlandırılrsa da aslında yaşanan şey diğer inkılaplar gibi bir inkılapdır. Her inkılabın ardından olduğu gibi üniversitede de çalkantılar başlamıştır. Kadrosunun üçte ikisi haklı haksız tasfiye edilmiş bir kurumun huzur ve sükûn bulması kolay olmamıştır. Gidenlerin yaşadığı psikolojik çöküntüler kalanları da huzursuz etmiştir. Bunun yanında boşalan kadroların çok olması işbölümü ve genel işleyişi bozmuştur. Ölümünden kaçarak gelen mültecilerin kendilerini toparlamaları ve adapte olmaları kolay olmamıştır. Bu mültecileri biz Avrupalı olarak görüyorduk. Fakat onlar Avrupa'dan nefret ediyorlardı. Dil bilmemenin ötesinde yerlilere göre çok yüksek maaş alıyor olmaları huzursuzluk yaratmıştır. Kadro düzenlemeleriyle aralarında Tıp Fakültesi Dekanı Tevfik Sağlam da olmak üzere beş profesör daha açıkta kalmak suretiyle üniversiteden tasfiye edilmiştir. Maaş baremindeki değişiklikten dolayı özellikle doçentlerin maaşlarındaki azalma on civarında doçentin istifa etmesine yol açmıştır. 8 Temmuz 1934 yılında bu meseleleri konuşmak üzere Ankara'da buluşan Milli Eğitim Bakanı ve Rektör Neşet Ömer İrdelp görüşmenin ardından istifalarını açıklamıştır.¹⁵⁷

“Durum mülteciler için başlangıçta son derece güçtü. Eski Dârülfünûn'un birçok Türk profesörlerinin terk etmek zorunda kaldıkları kürsülerin başına

¹⁵⁷ Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi*, Cilt IV, s.96

geçtiler. Bu pek tatsız başlangıç, Türk entelektüeller arasında büyük hoşnutsuzluk yarattı ve daha baştan düşmanca duyguları araya soktu. Fakat mülteciler içinde kendi yönlerinden başka seçim yolu yoktu; birçoklarında doğrudan doğruya hayatları söz konusuydu...Acı politik şartlar ve kişisel çaresizlikleri ile bu çalışmaya sürüklenmişlerdi ve bu onlar için bir sürgünden, yaşam ve varlıklarının kurtuluşundan başka bir şey değildi... Her şeyden önce canlarını kurtarmak için gelmiş olan bu bilim adamlarının bazılarıyla tutukluluk halinde sözleşme yapılmıştı. ”¹⁵⁸

Özellikle Tıp Fakültesi reform sonrasında birçok sorunla karşı karşıya kaldı. Tıp Fakültesi inşaat planlarının büyük kısmı uygulanmamıştı ve binalar müteahhitten alındığında bile kullanılamayacak durumdaydı. Yabancılar ve yerliler arasında anlaşmazlık bu fakültede daha belirgindi. Alman Hocalardan Schwartz yerel bir direniş, hatta sabotajla karşı karşıya olduklarını düşünüyordu. Reform hükümetin kendi eseriymiş ve başarılı olması için çabalıyordu dolayısıyla mülteci bilim adamlarına en önemli desteği hükümet veriyordu. Cemil Bilsel'in rektör olmasıyla bu sorunlar büyük oranda giderildi.¹⁵⁹

1933- 1946 Arası Rektörlerin Lisans Eğitimleri		
Görev Yılı	Adı	Mezun Olduğu Okul
1933-1934	Neşet Ömer İrdelp-Tıp	Mülki Tıbbiye
1934-1943	Cemil Bilsel-Hukuk	İstanbul Hukuk Mektebi
1943-1946	Tevfik Sağlam-Tıp	Askerî Tıbbiye
1946-1949	Sıddık Sami Onar-Hukuk	İstanbul Hukuk Mektebi

Tablo 27-1933-1946 Arasında Görev Yapmış Rektörlerin Lisans Eğitimleri

1933-1946 arasında Edebiyat Fakültesinde 15 Fen Fakültesinde 38 doktora yapıldığını görüyoruz. Edebiyat Fakültesinde doktora derecesi alanların üçü Alman, biri İran asıllıdır. 15 doktoranın dağıtımı şu şekildedir: Coğrafya – 3, Felsefe – 2,

¹⁵⁸ Widmann, Horst, a.g.e. s.182

¹⁵⁹ Widmann, Horst, a.g.e. 56-58

İngiliz Dili ve Edebiyatı – 1, Fransız ve Roman Dilleri ve Edebiyatları – 1, Prehistorya ve Arkeoloji – 4, Türk Dili ve Edebiyatı – 4.¹⁶⁰

1933 Reformuyla birlikte Edebiyat Fakültesi ders programlarında büyük değişiklikler oldu. Bazı dersler kaldırılırken, Türk kültürü dersleri ağırlık kazandı. Ayrıca İnkılap Tarihi Enstitüsü açılarak bütün bölümlere de İnkılap Tarihi dersi konuldu. Bu dersten başarısız olan kimse hangi bölümde okursa okusun başarısız sayılacaktı. Reformla birlikte kurulan İnkılap Tarihi Enstitüsü, Bakan Reşit Galip için reformun getirdiği en önemli yenilikti, adeta milli ve devrimci yeni üniversitenin sembolüydü:

*“Yeni üniversitenin en esaslı niteliği milliliği ve devrimciliğidir. Bunun içindir ki Üniversitenin Edebiyat ve Hukuk fakültelerinin tedrisatı bu iki önemli esasa göre teşkilatlandırılmıştır. Milli Tarih için yeni kürsüler açılmıştır. Türk inkılabının ideolojisini yeni üniversite işleyecektir. Bu maksatla kurulan Türk İnkılabı Enstitüsü Üniversitenin en önemli cihazıdır. Bu cihaz yalnız orada çalışanların değil, yalnız Edebiyat Fakültesinin değil, öğrencisinden profesörüne kadar bütün Üniversitenin, bütün Cumhuriyet müesseselerinin, bütün memleketin malıdır. Herkes onun öğrencisidir ve herkes onun profesörü olabilir. O inkılap aşk ve imanının kürsüsü olacak, hangi fakülteden olursa olsun her öğrenci ancak orada bir imtihan geçirdikten sonra diploma almayı görev ve şeref bilecektir.”*¹⁶¹

1931-1936 yılları arasında Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri olan Recep Peker 1933 yılında Atatürk tarafından İnkılap Tarihi dersini vermekle görevlendirildi. İstanbul Üniversitesinin İnkılap Tarihi Enstitüsünde Atatürk İnkılapları dersini okutan bir başka profesör Mahmut Esat Bozkurt'tu. Bozkurt inkılap yerine ihtilal denilmesi gerektiğine inanıyordu. “Niçin ihtilal diyorum? Niçin İnkılap Tarihi yerine İhtilal Tarihi adını tercih ediyorum? Bir kere, İnkılap, ihtilal demek değildir. Halbuki konumuz İhtilaldir. Şu halde maksadımızı niçin yanlış bir terim ile ifade edelim? İhtilal, bir şeyin esasından değişerek yerine yepyenisinin kaim olmasıdır. İnkılap ise bu değildir. İnkılap bir şeyin aslını muhafaza ederek başka bir

¹⁶⁰ Emre Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi, s.350

¹⁶¹ Necdet Öklem, **Atatürk Döneminde Dârülfünûn Reformu**, Ege Üniversitesi Yayınları, 1973, s.55

kalıba girmesi, başka bir hale takallüp etmesidir.”¹⁶² Görüldüğü üzere dönemin ideali mevcut olanı esastan değıştirmektir.

II. Meşrutiyet, Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı’nın çalkantıları içinde 33 yıl geçirmiş olan genç İstanbul Dârülfünûnu 1933’te ilga edilip İstanbul Üniversitesi adıyla açıldığında doğrudan Maarif Vekâletine bağlandı. Artık üniversite özerkliğinden bahsetmek mümkün değildi. Bu tarihten sonra hükümet üniversiteyi tamamen kontrol altına alarak inkılaplara, tarih ve dil tezlerine kayıtsız, şartsız ve sorgulamadan destek verecek şekilde yapılandırdı. Üniversiteden hükümetin yaptığı yenilikleri onaylaması, takdir etmesi ve bilimsel meşruiyet kazandırması bekleniyordu. Seçkin yetiştiren kurum olan üniversite, yeni seçkinleri Tek Parti rejiminde vücut bulan katı devletçilik, laiklik ve milliyetçilik anlayışıyla yetiştirecek ve bu anlayışı yaygınlaştıracaktı. Bu çerçevede bazı üniversite hocaları Türk Tarih Tezi ve Dil anlayışı çerçevesinde ortaöğretim kitaplarının hazırlanmasında görevlendirildi. Doğa bilimleri ve sosyal bilimler alanında yeni Türkçe anlayışıyla bir bilim dili oluşturmak ilk üniversite hocalarının başlıca işiydi. Türk Dil Kurumunun terim kolu, derleme kolu gibi kurullarında görevli birçok öğretim üyesi vardı.

Dönemin genel karakteristik özelliği ıslah etmek üzere değil yıkıp yeniden kurmak üzerineydi. Bu dönemde söz sahibi olanlar kendilerini milat olarak kabul ediyorlar, dolayısıyla geçmişten mümkün olduğu kadar hızlı ve köklü bir ayrılış idealleştiriliyordu. Reşit Galip’in açılış konuşması da bu anlayışın yansımasıdır.

*“Bugün kuruluşu başlıyan İstanbul Üniversitesinin dünkü İstanbul Dârülfünûnu ile hiçbir münasebeti yoktur. Üniversite yeni bir müessesedir. Ananesi kendisi ile başlayacaktır...Mustafa Kemal Türkiyesi, bugün Gazi Şefinin elinden kuvvetli bir armağan daha alıyor. İstanbul Dârülfünûnu kapanmış, İstanbul Üniversitesi açılmıştır. Yaşasın Üniversite.”*¹⁶³

Bu çerçevede Reformun aktörleri 1933’te yeni bir üniversite kurduklarını iddia ettiler. Dârülfünûn medreseye rağmen kurulmuş modern bir kurumdu ancak yeni rejime göre yeterince modern ve inkılapçı değildi. Dışarıdan yapılan bu sert

¹⁶² Osman Ergin, **a.g.e.**, Cilt V, s.1610

¹⁶³ Dölen, **Türkiye Üniversite Tarihi**, “Reşit Galibin Demeci”, s.315-319

müdahaleyle nüve halindeki üniversite geleneği kırılmaya uğradı. Yeni rejim redd-i miras konusunda oldukça kararlı ve radikaldi. Harf devrimi mevcut bilimsel eserlerin yeni kuşaklar tarafından okunup anlaşılmasını engellediğinden zaten ciddi bir kopma yaşanmıştı. Hocaların tasfiyesi yeninin mevcutla etkileşime girmesi, sağlıklı bir şekilde bütünleşmesi imkânını daha da zayıflatıyordu. Reform üniversitede araştırmanın kurumsallaşması, doktora- doçentlik vb. konularda belli standartların getirilmesi anlamında faydalar sağlamakla birlikte geçmişten kopuş konusundaki radikalizm geleneği sekteye uğratmıştır.

Hilmi Ziya Ülken geleneğin önemini ve bir kez redd-i mirasa gidince sonrasındaki güvensizliğin nelere mal olacağını şöyle ifade etmiştir:

“Fikir geleneği siyasi otoritelerin hükmü altında kurulamaz; kendiliğinden gelişir. Siyasi otoriteler işe karışır, nüfuzlarını kurmak düşüncesiyle bazı eski gelenekleri sarsmak isteyebilirler. Hitler’in Almanya’da yaptığı şey vaktile Beyt-ül hikmeler zamanında birkaç defa Abbasi halifelerinin teşebbüsü buna misaldir. Bu gibi durumlarda ya bir fikir göçü başlar ki, bu memleket için zararlıdır. Yahut eski bir geleneği itibardan düşürmek için dışarıdan içeri fikir göçlerine başvurulur. Bunlar -çoğu kere- yeni bir neslin sözünü geçinceye kadar işine yarar. Fakat bir defa eskiyi tanımamak ve bencillik iddiası başladı mı onu durdurmaya imkân yoktur. Çünkü yeni gelenler de aynı tanımamada devam ederler, sürekli bir güvensizlik doğar. Bundan dolayı da fikirlerin birbirini tamamlayarak her neslin yeni bir şey katmasına mahal kalmaz. Bu korku nefse güvensizlikten ileri gelir. Bir eski neslin baskısı altında, ezilmek korkusundan! Halbuki fikir adamları ancak bir gelenek içinde en fazla kişiliklerini kazanır, en çok hür ve bundan dolayı da en çok yaratıcı olurlar.”¹⁶⁴

1933 yılında gelen Alman mültecilerden birisi olan Auerbach, Walter Benjamin’e yazdığı 1937 tarihli mektupta Türkiye’de yaşananları şöyle değerlendiriyordu: “İslami kültürel mirasın külliyen reddi, İslam öncesi Türk kimliğine fantastik bir geri dönüş, nefret ederken bir yandan da hayranlık duyulan Avrupa’ya karşı Avrupa’nın kendi silahlarına dayanarak üstünlük kurmak amacıyla modernleşme çabası, dolayısıyla yabancı propagandanın tehdidi olmaksızın Avrupa

¹⁶⁴ H. Ziya Ülken, “Fikir Geleneği II”, **Türkiye’de Bir Felsefe Gelenek-i Kurmaya Çalışmak**, s.365

eğitimli mültecilerin hoca olarak istihdam edilmesi...Ortaya çıkan şey ise aşırı milliyetçilik ve aynı zamanda tarihi milli karakterin yıkımıdır."¹⁶⁵

Auerbach 27 Mayıs 1938'de Johannes Oeschger'e yazdığı mektupta burada da "yaşayan geleneği yok eden arıncı bir milliyetçilikle" hareket edildiğini söyleyerek şöyle devam etmektedir: "Dindarlığa karşı mücadele ediliyor ve Arap kültürünün başka yerlere sızması olarak değerlendirildiği için İslam kültürü de küçük görülüyor; hem modern hem de saf Türk olma isteği söz konusu."¹⁶⁶

Ancak mülteci bilimadamları Türkiye'nin modernleşmesini mektupta ya da özel sohbetlerinde yaptıkları gibi eleştirel değerlendirmiyorlar, Cumhuriyetin modernleşme adına yaptıklarını hararetle destekler nitelikte görüşler ifade ediyorlardı. Böylece bu mülteciler sadece bilimle ilgili çalışmalar yapmadılar, Avrupalı otoriteler olarak modernleşmenin seyrinde ve algılanmasında da etkili oldular. Neticede hayatlarını kurtararak kendilerini İstanbul'a getiren hükümete minnettardılar.

Osmanlıda din, kimlik ve yaşam biçimi olmanın ötesinde hem hukuk, hem eğitim, hem de siyasetin referans çerçevesiydi. İmparatorluk ideolojisi bu referans çerçevesini esas alarak sistemi meşrulaştırıyordu. Modern ulus devlet laiklik ilkesine bağlı olarak bu referans çerçevesinden uzaklaştı. Dinin bıraktığı boşluğu milliyetçilik tek başına doldurabilecek güçte değildi. Politik ve bürokratik seçkinler artık bilimin gücünü meşrulaştırıcı bir güç olarak yanlarında istemekteydi ve pozitivizm dinin boşluğunu doldurmakta elverişliydi. Bu çerçevede yapılan kapsamlı müdahaleyle üniversite 1933 yılında rejimin yedeğine alınmış oluyordu. Özerkliğin sona erdiği bu dönemde rektör doğrudan Milli Eğitim Bakanına bağlandı. İnkılap Tarihi dersleri de ilk olarak bu dönemde başladı ve hangi bölümde okursa okusun bu dersten başarısız olan öğrenci diploma alamayacaktı.* Üniversite'den, öncelikle rejimi meşrulaştırması, destekleyip güçlendirmesi

¹⁶⁵ <https://blogs.commonsgorgetown.edu/engl-218-fall2010/files/Walter-Benjamin-and-Erich-Auerbach-Fragments-of-a.pdf> , Erişim tarihi: 30/08/2017

¹⁶⁶ Kader Konuk, **Doğu Batı Mimesis**, s.110

* İlk ders 4 Mart 1934 günü Maarif Vekili Yusuf Hikmet [Bayur] Bey tarafından verilerek öğretime başlanmıştır. Maarif Vekili derse başlamadan önce Türk İnkılabını askeri, hukuki, iktisadi ve dış siyaset olarak birbirini izleyen dört döneme ayırarak askeri kısmın Cumhuriyet Halk Fırkası Umumi Katibi Recep [Peker], hukuki kısmını eski Adliye Vekili Mahmut Esat [Bozkurt], iktisadi kısmının Yusuf Kemal [Tengirşenk] beyler ve dış siyaset kısmının da kendisi tarafından anlatılacağını açıklamıştır. (Cumhuriyet, 5 Mart 1934) Emre Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi, Cilt IV., s.196

bekleniyordu. Bu noktada Schiller'in üniversiteyi modern devletin kilisesi olarak gördüğünü hatırlayabiliriz.

Üniversite reformuyla başlayan bu dönem hakkında yaygın olarak olumlu şeyler söylenmiştir. 1930'lu yıllarda hükümet aleyhine söz söylemek pek mümkün değildir ve basında reformdan genellikle sitayişle bahsedilmiştir. Zamanla bu dönem için “altın çağ” gibi ifadeler de kullanılmaya başlamıştır. "Bu terim öncelikle kimyacılar tarafından benimsenip kullanılmış ve giderek diğer alanlara da bulaşarak "Fen Fakültesinin altın çağından İstanbul Üniversitesi'nin altın çağına geçilmiştir."

167

1983 yılında yazılmış olan aşağıdaki paragrafın yazarı Ali Rıza Berkem 1928 yılında Maarif Vekâleti tarafından Cahit Arf, Sebahattin Eyüboğlu gibi isimlerle birlikte Fransa'ya burslu gönderilmiş ve kimya eğitimi almıştır. 1933 yılından 1978'e kadar İstanbul Üniversitesi Kimya bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmıştır. 1962-1964 yılları arasında Fen Fakültesi Dekanlığı görevini yürütmüştür. Cumhuriyet Hükümeti tarafından bursla Fransa'ya gönderilmiş olması ve 1933 Reformuyla Üniversitede yer bulması gibi nedenlerden olsa gerek bu yılları abartılı bir şekilde altın çağ olarak adlandırmış, dahası seviyesine hiçbir zaman ulaşamayacak bir dönem olduğunu iddia etmiştir:

“Bir öğretim kuruluşu demek her şeyden önce onun bilim heyeti demektir. Bunun içindir ki Cumhuriyet Hükümeti, yeni üniversite kadrosunu gayet titizlikle oluşturmaya özen göstermiştir. 1933 reformundan İkinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği 1939 yılına kadar geçen süre içinde İstanbul Üniversitesi sahip olduğu Dünya ölçüsündeki öğretim kadrosu ile ATATÜRK'ün de amaçladığı biçimde Batıdaki üniversitelere her bakımdan eş bir bilim ocağı olarak görevini sürdürmüştür. Bu dönem, hiç kuşkusuz, İstanbul Üniversitesi tarihinde hiçbir zaman ulaşamayacak bir düzeye yükselmiş ve üniversitenin altın çağı olmuştur.”¹⁶⁸

Fındıkoğlu'na göre yabancı bilim adamlarının “ekonomik zorluklara rağmen fedakârlıkla getirilmesi” ülkemizdeki “ilim aşkının” ne derece yüksek olduğunu göstermektedir:

¹⁶⁷ Dölen, **Türkiye Üniversite Tarihi**, Cilt IV, s.403

¹⁶⁸ Dölen, **a.e**, s.403

*“Dünya maarifinin ve beynelmilel ilim hareketinin tarihini yazacak kimse, Türk Cumhuriyetinin sadece ilim aşkı ile yaptığı bu muazzam maddi fedakârlığın ikinci bir numunesini bulamayacaktır. Şüphesiz bir milletin bilgi yolunda ve kendi arasında her türlü fedakârlığı yapmasını olağan bir şey gibi kabul edebiliriz. Fakat işde yabancılar mevzuubahs olunca mesele başkalaşır. Bilhassa memleketin iktisadi vaziyetine nispet edildiği takdirde, Türkiye’nin yabancılara yalnız ve yalnız ilim endişesile yaptığı bu muazzam mali fedakârlığın derecesi gerçekten büyüyor. Devlet giriştiği bu ilim işinde yapılabilecek her şeyi yapmış, halk ise hareket için lazım gelen maddi yükü üzerine almış bulunuyor. Gerisi, mesaisile Üniversitenin alnını ağartacak ve Türk halkının yüklendiği ağır yükü hiç değilse bu suretle hafifletecek gençliğe kalmaktadır.”*¹⁶⁹

O yıllarda bilim kültürünü yurdun değişik bölgelerine de yaymak amacıyla Üniversite Haftası adıyla yapılan bir uygulama vardır. Üniversite öğretim üyelerinden oluşan heyetler yurdun uzak bölgelerine giderek konferanslar vermekte böylece yaşadıkları büyükşehirler dışındaki yerleri ve insanları da tanımaktadır. Bu uygulama üniversite reformuna danışmanlık yapan İsviçreli Pedagoji profesörü A. Malche’in tavsiyesiyle başlamıştır. 1923 yılında devlet bursuyla Berlin’de tıp eğitimi almış, 1974-1975 yıllarında başbakanlık da yapmış olan hocalardan Sadi Irmak bu uygulamadan övgüyle bahsetmekte ve hocaların kendi toplumuna yabancılaşmasıyla ilgili bir takım itiraf ve özeleştirilerde de bulunmaktadır:

“İlmi ithalat eşyası olmaktan çıkararak halis bir memleket ilmi yani yüzde yüz yerli malı haline getirmek en çok muhtaç olduğumuz hamlelerden birisidir. Mesele böyle vazedildiği zaman görülür ki, yapılacak şeylerin henüz başındayız ve bu sahada katetmiye mecbur olduğumuz büyük mesafeler vardır. Hakikati tam olarak ifade lazım gelirse şunu söylemiye mecburuz ki Türk toprağı ve Türk insanı henüz meçhulümüzdür. Ve bu mahdut şeylerin de bitaraf olmasını bekliyemeyiz.. Tanzimattan beri Garb ilmiyle temastayız. Fakat bu temas bu hayranlık ve tercüme devrinden ileriye gidebilmek için esaslı hamlelere muhtaçtır. Şurası muhakkaktır ki garpten tenkidsiz olarak aldığımız Mamul ilim kendi milletimiz ve kendi toprağımız hakkında noksan hatta yanlış bilgiler doğurmuştur. Evvela memleketimizin

¹⁶⁹ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, **İş: Felsefe, Ahlak ve İctimaiyat Mecmuası**, 1/2 , 1934

toprağını ve tabii servetlerimizi garb bilginleri daha ziyade kapitülasyon zaviyesinden tetkik etmişlerdir. Bu sebeple hakiki zenginliklerimizi bizzat kendimiz tamamen milli menfaatlerimiz istikametinde araştırıp bulmaya mecburuz. Vaziyet manevi ilimler sahasında daha acil ve daha mucbirdir. Tarihimiz ve dilimiz hakkında garbın bize telkin ettiği fikirler çok defa Hristiyanlık zaviyesinden görülmüş ve Fatih bir millete karşı duyulması tabii olan kin ve nefretten mülhem olmuştur. Böylece Tanzimat, birçok hayırlı şeylerin başlangıcı olmakla beraber bu Avrupa mamulâtı fikirleri memlekete getirmek suretiyle bir nevi Sentimente d'inferiorite meydana getirmiştir.”¹⁷⁰

Cumhuriyet döneminde Ankara ile İslam ve Osmanlı kimliğinin damgasını vurduğu İstanbul'un farklı kültürel-siyasi sembolleri temsil eden iki mekan olarak karşı karşıya getirildiğini görürüz. Bu minvalde İstanbul'u itibarsızlaştırmak için Bizansa kadar uzananlar da vardır: Profesör Fehmi Yavuz Mülkiye anılarında, Mülkiye'nin 1936 yılında İstanbul'dan Ankara'ya taşınması dolayısıyla; “Mülkiye, İstanbul'un, Tevfik Fikret'in deyimiyle, Köhne Bizans'ın, yozlaştırıcı havasından uzaklaşarak Anadolu gerçeğini görme olanağı veren bir yere kavuşuyordu.”¹⁷¹ demektedir.

Kendileriyle başlayan süreci milat olarak kabul eden Cumhuriyet seçkinleri için Ankara bu miladi dönüşümün mekânsal karşılığıdır. Yeni ülkenin milliyetçi, laik, inkılapçı sembolleriyle donatılabilecek, geçmişin yükünden uzak bu yeni başkent varken devleti yönetenlerin yetiştirileceği mekân İstanbul olmamalıdır. İstanbul zengin tarihî mirasıyla inkılapçıların kendilerini milat kabul eden ruh hallerini beslemeye uygun değildir, Ankara geniş boşluğuyla yeniliklerle doldurulmaya daha müsaittir. Bu sıralarda “Ankara ruhu” şeklinde bir ifadenin de kullanıldığını görüyoruz. Bu çerçevede Ankara'da yükseköğretim kurumları da açılmaya başlamıştır. İlk 1925 yılında Ankara Hukuk Mektebi açılmıştır.

Ankara Hukuk Mektebi'nin açılması konusu Mecliste görüşülürken müfredatın İstanbul Dârülfünûnu Hukuk Fakültesinden alınması kararlaştırılmıştı. Ağaoğlu

¹⁷⁰ Osman Ergin, **a.g.e.**, Cilt V, s.1210

¹⁷¹ Fehmi Yavuz, **Anılarım**, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1982, s.55

Ahmet Bey müfredatı İstanbul'dan alınsa da Hukuk Mektebi “Yalnızca Ankara ruhuyla” iş görmelidir diyordu.

1933 Üniversite reformundan iki yıl sonra Ankara'da Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak DTCF açılmıştır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi hükümetin amaçlarına ulaşmasında yetersiz kalmaktadır. Dünyayı sarsan ekonomik kriz ve liberalizmin çöküşünün ardından ortaya çıkan İtalya ve Almanya örnekleri yeni tarz bir milliyetçilik ve devletçilik anlayışının gelişmesine yol açmış ve bu eğitime de yansımıştır. 23 Mayıs 1935 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na sunulan kanun tasarısında Fakültenin kuruluş gerekçesi şöyle belirtilmiştir:

“Hükûmet merkezimizde bir taraftan Türk kültürünü bilgi metodu ile işleyecek tetkik ve araştırma kurumlarına olan ihtiyaç, diğer taraftan orta öğretim kurumlarımıza ulusal dil ve tarihimizin bilimsel ve en yeni anlayışlarına göre hazırlanmış öğretmen yetiştirmek ve bugünkü öğretmenlerimizin bu yönden bilgilerini tamamlamak gereği, Ankara'da bir Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulmasını icâb ettirmiştir.”¹⁷²

Türk Dili, Tarihi ve coğrafyası milliyetçilik ilkesi çerçevesinde araştırılıp işlenecek İmparatorluk bakiyesi ümmetten bir ulus devlet inşa edilme işi hızlandırılacaktır. Fakültenin misyonu Türk kültürünü kendi başkentinde “Ankara ruhuyla” işlemek, araştırmak ve bu doğrultuda öğretmen yetiştirmektir.

Ankara'yı bilimsel anlamda da bir merkez haline getirmek ve kendi kadrolarını buralarda yetiştirmek isteyen rejim DTCF'yi kurmuştu. Bu dönemde DTCF'de solcu hocalar olarak anılan Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes ve Behice Boran'ın tasfiyeleri üzerinde durmak 1940'lı yılların atmosferini anlamak açısından faydalı olacaktır.

Boratav, Niyazi Berkes'le İstanbul Erkek Lisesinden sınıf arkadaşıydı. Edebiyat öğretmenleri Hasan Ali Yücel, Psikoloji ve sosyoloji öğretmenleri Hilmi Ziya Ülken'di. Boratav'ın folkloraya yönelmesini de Hilmi Ziya Ülken sağladı.

1933 Üniversite tasfiyesine giden yolda önemli bir adım olan Türk Tarih Kongresinde Zeki Velidi Bey Türk Tarih tezine itiraz ettiğinde Reşit Galip "esefle ifade edeyim ki Zeki Velidi Bey'in Dârülfünûndaki kürsüsü önünde talebe olarak

¹⁷² <http://www.dtcf.ankara.edu.tr/kurumsal/fakulte-hakkinda/>, 4 Mayıs 2016

bulunmadığıma çok şükrediyorum" demişti. Bunun üzerine aralarında Pertev Naili ve Nihal Atsız'ın da olduğu dört asistan Reşit Galip'e biz Zeki Velidi'nin talebesi olmakla iftihar ediyoruz" ifadesinin yer aldığı bir telgraf çektiler. (Burada ortak hareket eden Pertev Naili ve Atsız hayatlarının geri kalan kısmında hep ayrı cephelerde yer alacaktır.) Fuad Köprülü, bu iki gence hükümetin kendilerini artık burada tutmayacağını, tayin isteyip Anadolu'da öğretmenlik yapmalarını tavsiye etti. Bunun üzerine Pertev Naili Konya'ya, Nihal Atsız Malatya'ya öğretmen olarak gitti. Bu arada Boratav Fransızca yayınlanan Sovyet yayınlarını takip ederek daha sol bir çizgiye yönelmişti. DTCF'de Boratav, Sabahattin Ali, Ruhi Su, Adnan Cemgil, Muzaffer Şerif, Behice Boran, Niyazi Berkes, Nusret Hızır, Halil Vedat 1938-39 da bir grup oluşturuyorlardı. 1941'de Cemil Meriç, Melih Cevdet, Orhan Kemal gibi isimlerin de zaman zaman yazılarının yayınlandığı "Yurt ve Dünya" dergisini çıkaranlar bu gruptu.¹⁷³

1942'de DTCF'de gruplaşmalar belirginleşti. Felsefe hocaları Hamdi Atademir ve Necati Akder, Sosyoloji ve Psikoloji hocaları Başoğlu, Berkes ve Boran'a cephe almışlardı. 1943 yılında Türkçülerin de bu ikinci grubu hedef alan yayınları ve *Yurt ve Dünya* Dergisi polemikleri cepheleşmeye ivme kazandırdı. Osman Yüksel, Bahattin Ögel gibi Türkçü öğrencilerin karşısında Enver Gökçe, Mübeccel Belik Kıray, Vecihi Timuroğlu gibi isimler vardı. Fakültede ikilik olduğu iddiasıyla Müfettişler görevlendirildi.

Bu arada İrkçı-Turancı Davası diye bilinen olaya giden süreç başlamıştı. Olayların fitili Nihal Atsız'ın, dönemin Başbakanı Şükrü Saracoğlu'na Orkun Dergisi'nin 1 Mart 1944 ve 1 Nisan 1944 tarihli sayılarında iki açık mektup yazmasıyla ateşlendi. Devlette komünist kadrolaşma olduğu konusunda ikaz ve şikayet içeren bu mektuplarda Pertev Naili Boratav'ın yanında Hasan Âli Yücel, Ahmed Cevad Emre, Sabahattin Ali, Sadrettin Celal Antel gibi isimler de suçlanmaktaydı. Sabahattin Ali, mektuplarda kendisine hakaret ettiği gerekçesiyle Nihal Atsız'ı mahkemeye verdi. 26 Nisan 1944'te İlk duruşması yapılan mahkeme 3

¹⁷³ Mete Çetık, **Üniversitede Cadı Kazanı**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s.7

Mayıs 1944'e ertelendi. 3 Mayıs günü yapılacak mahkeme komünizm aleyhine bir gösteriye dönüştü. Polis kalabalığa müdahale ederek, birçok üniversite öğrencisini tutukladı. Bu olay üniversite gençliğinin siyasi provokasyon ve projelerin aktif gücü haline getirilmesinde önemli bir basamaktı. Nazilerin başarısı üzerine Almanya ile başlayan yakınlaşma çerçevesinde örgütlenen anti-komünist gençlik Nazilerin Sovyetler karşısında yenilmesiyle gözden düşse de Soğuk Savaş döneminde ülkenin anti Sovyet cepheyi tercih etmesiyle kısa zamanda toparlandı. 1944 Mart ayında Muzaffer Şerif ve TKP çevresinden dört öğrenci tutuklandı. Mayıs 1944'de *Yurt ve Dünya*, *Adımlar* dergileri Bakanlar Kurulu kararı ile kapatıldı. 1945 Mayıs ayında II. Dünya savaşı bitmiş, Sovyetler kazanmıştı. Bir ay kadar sonra Pertev Naili Boratav'ın profesör olması teklif edildi. Bu arada DP'nin kuruluş hazırlıkları başlamıştı. Celal Bayar'a CHP döneminden memnuniyetsiz solcu aydınlar da (Sabiha Zekeriya Sertel, Cami Baykut) destek veriyordu. Birlikte bir dergi (*Görüşler*) çıkarma hazırlıklarına Boratav, Boran ve Berkes de katıldı. 3 Aralık 1945 de Hüseyin Cahit Yalçın Tanin gazetesindeki yazısında bu dergiyi de hedef göstermişti. 4 Aralık günü CHP tarafından örgütlenen büyük bir kalabalık Tan Matbaasını bastılar. Almanların kaybetmesiyle irtifa kaybeden antikomünist dalga ABD den gelen destekle yeniden güçlü bir ivme kazanmıştı. Boratav, Boran ve Berkes 15 Aralık 1945 tarihinde bakanlık emrine alındılar. Danıştay'a yaptıkları itirazın sonucunda dört ay sonra göreve iade edildiler. Ancak bu hocaların davası Üniversite kurulu, yargı, bakanlık ve meclis arasında uzun süre gidip gelecektir.¹⁷⁴

Çok partili hayata geçişten umutlanan sosyalist partilerin kapatılmasının akabinde 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti kuruldu. II. Dünya Savaşı Avrupadaki totaliter rejimlerin yenilgisiyle sonuçlanınca dünyada esen demokrasi rüzgarlarından Türkiye de etkilenmiş, ilk defa muhalefet partisinin de yer aldığı bir meclis oluşmuştu. Bunun üniversiteye yansıması 13 Haziran 1946 tarihli ve 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu oldu. 1933 Üniversite reformundan sonra Milli Eğitim Bakanlığına bağlanan üniversite bu kanunla yeniden 1933 öncesinde olduğu gibi özerkliğe kavuştu. İmparatorluk, II. Meşrutiyet ve Tek Parti Dönemlerini yaşayan üniversitenin hayatında 1946 yılı önemli bir dönemeçti. 1946 yılı aynı zamanda

¹⁷⁴ Mete Çetik, *Üniversitede Cadı Kazanı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s.7

Ankara Üniversitesi'nin de kuruluş tarihidir. 1925 yılında kurulmuş bulunan Hukuk Mektebi ve 1935'te kurulan DTCE Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinden alınarak Ankara Üniversitesi oluşturulmuştu.

Çok Partili hayatın yeni üniversitesi 'solcu hocalar davası' olarak bilinen olayı Tek Parti döneminden miras aldı ve bu olay partiler arası siyasal çekişmelerin malzemesi haline geldi. Siyasi dalgalanmalara bağlı olarak bu öğretim üyeleri sıkıntılı süreçlerden geçtiler ve bu hocaların davası üzerinden üniversite özerkliği siyasiler tarafından yeniden tartışmaya açıldı. Üniversite artık soğuk savaşın gölgesinde çok partili hayatın siyasal dışlıları arasına girmişti.

SONUÇ

Çalışmamızda üniversitenin kuruluş tarihi olan 1900 yılından çok partili yılların başladığı 1946 yılına kadar üniversitede görev yapmış üniversite hocalarının kim olduklarını ve karakteristik özelliklerini onları kuşatan atmosfer içerisinde anlamak istedik. İşe üniversitenin kuruluşundan başladığımız için üniversite kurumunun ve buna bağlı olarak öğretim üyeliği kategorisinin şekillenmesini tarihselliği içerisinde izleme imkânımız oldu. Üniversitenin kurumlaşması, yapılaşması ve onun en önemli ögesi olan hocaların vücut bulduğu süreç tüm sosyal olaylar ve süreçler gibi siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel unsurların iç içe geçtiği girift bir örgüye sahiptir ve bu süreçte kapitalizm, sanayileşme, milliyetçilik, ulus devlet gibi unsurlarıyla modernleşme fonu oluşturmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu modern bilimi transfer edebilmek için Batıya öğrenci göndermek, Batıdan öğretim üyesi getirmek gibi stratejiler izledi. Bilimsel bilginin taşıyıcısı olacak, işleyip geliştirecek bir bilim adamları topluluğuna ihtiyaç vardı. Bu bilimsel topluluğun varoluş zemini üniversite olacaktı. Tanzimatın hemen ertesinde kurulması gündeme gelen Osmanlı üniversitesinin vücut bulup müessese kimliği kazanması, mali ve idari sistemde yerini bulması ve öğretim üyeliğinin meslek haline gelmesi kolay olmadı. Başka tarihsel ve toplumsal koşullarda ortaya çıkmış bir kurumun ve kategorinin yoktan var edilmesine çalışılırken tabii olarak zorluklar yaşandı. Bu zorlukları ve başarısızlıkları sosyal, siyasi, iktisadi faktörleri göz ardı ederek geleneksel kesimlerin yeniliklere direnmesine bağlayan yaygın bir anlayış vardır. Lâkin öncelikli sebeplerin başında üniversite eğitime uygun evsafa hoca ve öğrenci olmaması, bilimsel literatürün oluşmamış ve olgunlaşmamış olması gelmektedir. Ayrıca devletin ihtiyaç duyduğu meslekî kadrolar Tıbbiye, Mülkiye, Mühendishane, Harbiye gibi pratik eğitim veren modern mekteplerde yetiştiği için üniversite kurmanın ağırdan alındığını söyleyebiliriz. Yarım asır süren bir hazırlık ve bocalama evresinin sonunda, üniversite 1900 yılında ayakları üzerinde durmayı başardı. Böylece öğretim üyeleri yeni bir bilim adamları zümresi ve yeni bir meslekî topluluk olma sürecine girdi.

Tahtta II. Abdülhamid'in olduğu 1900 senesinde Batı modelinde bir yükseköğretim kurumu olarak kurulan üniversiteye Dârülfünûn-ı Şahane adı verildi. Bu kurum II. Meşrutiyetle birlikte Dârülfünûn-ı Osmani, Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra İstanbul Dârülfünûnu, 1933 yılında ise İstanbul Üniversitesi adını aldı. Bu kurum diğeri üniversitelerin kurulmasında merkezi bir rol oynayarak ülkemizin tüm üniversitelerine öncülük etti ve yeni üniversitelerin öğretim üyesi kaynağı oldu. İlaveten Halep, Şam, Beyrut ve Kabil'deki yükseköğretim kurumlarının kurulmasında da rol oynadı. Ancak Osmanlıda modern yükseköğretimin Dârülfünûnla başlamadığını söyleyebiliriz. 1900 yılından önce, daha sonra Dârülfünûn bünyesine dahil edilerek birer fakülte haline gelen değişik tarihlerde vücut bulmuş birçok yüksekokul mevcuttu. İlk akla gelenler Mühendishane ve Tıbbiye'dir. 1826 tarihinde kurulmuş olan Askerî Tıbbiye, 1866 senesinde kurulmuş olan Sivil Tıbbiye ile 1909 yılında birleştirilerek Dârülfünûna dahil edildi. 1859'da kurulan Mülkiye de daha sonra üniversiteye dahil oldu ve Siyasal Bilgiler Fakültesi adını aldı, 1880'de kurulan Hukuk Mektebi ile ilgili keza aynı yol izlendi. Yani Üniversitenin kuruluşu olarak kabul edilen 1900 senesi aslında Edebiyat ve Fen Fakültelerinin kuruluşudur ki üniversite dendiğinde ilk akla gelen de bu kısımlardır.

Osmanlı tabakalaşma sisteminin askerî sınıf (yönetenler) ve reâyâ (yönetilenler) şeklinde ikili bir ayrım gösterdiğini söylemiştik. Ele aldığımız dönemde (1900-1946) üniversite öğretim üyeleri kökenleri itibariyle çok büyük oranda askerî (yöneten) sınıftandır. Bunların bazısı Sadrâzam soyundan gelirken, bazısı kalemiyede alt-orta düzey bir memurun ya da ilmiye mensubu bir kadı ya da müderrisin çocuğı olarak dünyaya gelmiştir. Nüfusunun dörtte üçü köylerde yaşayan ülkede bir iki istisna dışında hocalar arasında çiftçi, zanaatkâr ve işçi çocuğı yoktur. Memurin haricinde üniversitede yer bulabilmiş olanlar sadece tüccar ailelerin mensuplarıdır. Osmanlı tüccarları geniş hacimli ticaret yapan, yüksek statü sahibi, dünyadan haberdar kimselerdi fakat Tanzimat sonrasında Avrupalı ve gayrimüslim tüccarlarla rekabet edemeyerek mevzilerini kaybetmişler ve devlet kapısında istikbal arayarak çocuklarını yeni açılan modern mekteplere göndermeye başlamışlardı.

Üniversitede ders verenler arasında babası sanayici olan bir tek Yusuf Akçura vardır. O da Kazan'lıdır. Sanayileşmenin devlet eliyle başladığı ve cılız kaldığı

Osmanlı toplumunda işçi, mühendis, sanayici gibi mesleklerden kimseler olmaması tabiidir.

Görüleceği üzere akademide çiftçi çocuğu yoktur. Osmanlıda ilke olarak çocukların baba mesleğini devam ettirmesi esas olsa da bir kastlaşmadan söz edemeyiz. Köylerde okul olmaması, uzun eğitim süreçlerinin insan gücüne ihtiyaç duyan tarım yaşamına uymaması, sahip olunan sosyal-kültürel sermayenin bu alana yönelmeyi sağlayacak öğeler barındırmıyor olması gibi etkenler köylülerin eğitimden uzak kalmasına yol açıyordu. Herhangi bir kurumlaşmış engellemeden, kastlaşmadan çok kültürel merkezlere, entelijansiyyaya uzaklık bu sonucu getiriyordu. Zorunlu eğitim de modern devlet anlayışı ile birlikte sonradan zuhur etmiş bir uygulamadır.

Taşranın modern eğitimin dışında kalması aynı zamanda modernleşme ile ilgiliydi. Modernleşme devlet katında yaşandığından reâyâ ile memur sınıf arasında değerler dünyası farklılaşmış, merkez ve çevre arasında bir kültürel kopukluk meydana gelmiştir. Bu manada yer yer reâyânın çocuklarını yeni okullara göndermekten imtina etmesi de söz konusudur.

Akademide görev almış olanların büyük çoğunluğunun babaları sivil-askeri bürokrasi mensubudur fakat herhangi bir soyluluk iddiası taşımayan bu insanların bir iki kuşak öncesi yine kırsal alanlara dayanmaktadır. Onların dedelerini şehre getiren şey genellikle yatılı medrese eğitimidir. Şehirde olmak ve okur-yazar insanların çocuğu olmak eğitim süreçlerine katılımda belirleyici olmuştur. Hocaların aile kökenlerine baktığımızda ağırlıklı olarak ‘küttâb’ adı da verilen kalemiye mensubu ailelerden geldiklerini görürüz. Üniversite Rektörlüğü de yapmış olan Baltacıoğlu’nun hikayesi bu anlamda tipiktir; dedesi Kırşehir Mucur’dan gelmiş bir tabur imamıdır. Babası kalemde memurdur. Kendisi de çalışma hayatına kalemiyede başlamıştır. Memur olmasını “tüm ailem memurdu, başka iş bilmiyordum” diyerek açıklamaktadır.

Üniversite kadroları arasında yer alanlar arasında Darüşşafaka’da eğitim almış yetim çocuklar da mevcuttur. Devlet Enderun tecrübesini anımsatacak şekilde kimsesiz ve yoksul çocukları eğitmeye bir şekilde devam etmiştir. Salih Zeki Bey Darüşşafaka’da eğitim görmüş yoksul bir ailenin çocuğu olarak Dârülfünûn rektörlüğüne ve maarif müsteşarlığına kadar yükselmiştir. Ayrıca yukarıda da

bahsettiğimiz gibi öğrencilerin tüm ihtiyaçlarının karşılandığı ücretsiz yatılı bir okul olan Mülkiye'den de devlete kadrolar yetiştirilmeye devam edilmiştir.

Ele aldığımız dönem esasen öğretim üyeliği mesleğinin üniversiteyle beraber doğup geliştiği ve meslekleştiği zaman dilimidir. Üniversite kurma süreci modernleşmeyle iç içe yürüdüğü için aynı zamanda toplumda modern anlamda uzmanlaşma ve işbölümü geliyor, birçok modern meslek zuhur ediyordu. Bunlardan birisi de üniversite hocalığıydı. Üniversitenin mevcut olmadığı Osmanlı dünyasında ilk hocaların meslekten olmaları haliyle mümkün değildir. Dolayısıyla üniversite kadroları bu işe en yakın işlerle iştigal edenlerle doldurulmuş ve bu kimseler üniversiteyi kurumlaşmaya doğru taşımışlardır. Üniversitenin Tanzimatın hemen ertesinde başlayan kurulma sürecinde ve muvaffakiyete eremeyen denemelerde öğretim üyesi başlıca eksiklikti. Nâmevcut bir insan tipini, üniversite hocasını yetiştirmek gerekiyordu. Osmanlı modernleşmesi kaht-ı ricâl meselesiyle maluldü ve bunun en çok hissedildiği alanlardan birisi eğitimdi. Bizzat Padişahın iradesiyle ve üst düzey idareciler marifetiyle kurulan Dârülfünûnun ilk kadroları devlet idaresini ve orduyu modernleştirmek amacıyla XIX. yüzyıl boyunca açılan askeri ve sivil okullar olan Mülkiye, Tıbbiye, Dârülmuallimîn, Mühendishane, Harbiye ve az da olsa Medrese hocaları arasından seçildi. Bu hocalar XIX. yüzyılın modern mekteplerinde veya yurtdışında eğitim görmüşlerdi. Dolayısıyla Dârülfünûn'un Osmanlı ilmiye sınıfı ile organik bağı zayıftır. Dârülfünûn talebesi arasında Medreseliler de vardır, bir kaç Medrese Hocası Dârülfünûnun Edebiyat veya İlâhiyât kısımlarında yer bulmuştur ancak bir süreklilikten söz edilemez. Üniversite hocası köken itibariyle ilmiye sınıfına bağlı değildir. Üniversitemizin ilk öğretim üyeleri ağırlıklı olarak yurtdışında eğitim görenler ve Tıbbiye ve Mülkiye gibi modern mekteplerden mezun olanlardır. Ancak Türk Üniversite hocasını ulemanın manevi, fikri şeceresine kaydedemesek de dip akıntılarda bir takım algı ve davranış süreklilikleri olduğu da muhakkaktır.

Üniversitemizin Mülkiye ve Askerî Tıbbiye'ye uzanan kökleri itibariyle bürokratik bir karakter taşıdığını söyleyebiliriz. Öncelik devlet kadrolarına eleman yetiştirmek olduğu için Osmanlıda Mülkiye üniversiteden önce kurulmuştu. Sosyal bilimler ilk defa Mülkiye içinde ele alınırken, fen bilimleri de ilk olarak 1826 yılında

kurulan Askerî Tıbbiyede okutulmaya başlandı. Yukarda sergilendiği gibi Dârülfünûnun ilk hocaları ağırlıklı olarak bu okulların mezunlarıydı.

Dârülfünûnun ilk yıllarında öğretim kadrosunda bulunanların yarısından çoğunun (%52,2) yurtdışında değişik seviyelerde eğitime gittiğini görüyoruz. İlâhiyât, Osmanlı Tarihi, Osmanlı Edebiyatı gibi bölümlerin hocalarının yurtdışında eğitim almaları söz konusu olmayacağı için bu oran çok daha yüksek hesaplanabilir. Yurtdışında eğitim görmüş olmanın neredeyse akademide yer almanın şartı olduğunu söyleyebiliriz. Haddizatında vizyonu belirleyen şey Batının gücünün kaynağı olarak görülen bilimi ülkeye aktarmaktı ve bunun için Batıdan hoca getirilecek ya da Batıya öğrenci gönderilecekti. 1933 sonrasında yurtdışında eğitim almış olanların oranı (%57,8) daha da artmıştır. 1933 öncesinde Fransa öncelikle tercih edilirken, 1933 sonrasında Almanya öne geçmiştir. Bunda tabi ki birçok kürsünün Almanya'dan gelen hocalarla dolması etkilidir. Üniversitede muteber dil artık Almancadır. Hem yabancı dille eğitim yapan liselerin mezunlarının çoğalması, hem yurtdışında eğitim almış olanların artmış olması, hem de Almanya'dan çok sayıda öğretim görevlisinin gelmiş olması 1933'ten sonra çok daha Batılı bir üniversite ortaya çıktığını göstermektedir.

Edebiyat Fakültesinin ilk kadrosunda yer alan hocaların dörtte biri Mülkiye mezunudur. Tarih, Edebiyat, Felsefe gibi konular ilk defa Mülkiye'de ele alındığı için bu dersleri verebilecek kişiler buradan seçilmiştir. İkinci sırada Fransa'da eğitim görmüş olanlar gelmektedir. Fransa'da eğitim alanlarla aynı oranda, üniversite eğitimi görmemiş, özel eğitim almış hocalar vardır. Edebiyat Fakültesi 1933 yılına kadar henüz kendi hocalarını yetiştirememiştir. 1933 yılına kadar Edebiyat Fakültesinden mezun sadece dört kişi kadroda yer almıştır. Ancak 1933-1946 arası dönemde hocalar arasında Edebiyat Fakültesi mezunları başta gelmektedir. Fen Fakültesi hocalarının ise üçte ikisi Tıbbiye, Mühendishane ve Fen Fakültesinde geriye kalanı ise yurtdışında eğitim almıştır. Fen Fakültesi kendi hocalarını yetiştirme konusunda başarılı olamamıştır. Fakültenin 1933-1946 arasındaki 16 hocasından 15'i lisans eğitimini yurtdışında tamamlamıştır. Fakültede bu dönemde 18 Alman bilimadamı görev yapmıştır.

Rektörlerin lisans eğitimlerine baktığımızda ise şöyle bir manzara ile karşılaşırız: Dârülfünûnda 1919 yılına kadar görev yapmış beş rektörün dördü

Mülkiye Mektebi mezunu birisi ise Paris Politeknik mezunudur. 1933-1946 yılları arasındaki dört rektörün ikisi Hukuk, ikisi Tıp Fakültesindendir.

I. Dünya Savaşı esnasında öğretim üyesi kompozisyonunu önemli ölçüde etkileyen gelişme yirmi Alman öğretim üyesinin gelişidir. Bu hocaların çoğu Edebiyat Fakültesinde dil, eskiçağ tarihi, coğrafya, felsefe, psikoloji alanında ders vermişler ve hepsi üç yılın sonunda Almanya'ya geri dönmüşlerdir. Gökalp bu Alman grubun Alman Üniversitesine has tedris hürriyeti ve hasbî ilim anlayışını getirdiklerini ifade etmektedir.

1920'li yıllarda ülkemize gelen ve ortalama beş yıl kalan 22 Fransız öğretim üyesi vardır. Bunlar ağırlıklı olarak Fen ve Tıp alanlarının hocalarıdır.

Öğretim üyelerinin lise eğitimlerine gelince;1900-1933 arasındaki dönemde Askerî Tıbbiye İdâdîsi mezunları başı çekmektedir. Bunların hemen hepsi Tıp ve Fen Fakültelerinde görev yapan hocalardır. Daha sonra Galatasaray Lisesi mezunları gelmekte, onu Mülkiye İdâdîsi ve İstanbul'daki değişik liselerin mezunları izlemektedir. Anadolu'daki idâdîlerden mezun olanlar sadece yüzde beşi oluşturmaktadır.

1933 sonrasında Alman hocaların etkisiyle akademiye girmekte Almanca bilmek önemli avantaj olmuştur. Yabancı liselerin mezunları 1933'e kadar % 5 iken 1933 sonrasında % 16'ya çıkmıştır. Malche Raporunda üniversitede yabancı dil bilgisinin çok önemsenmesi kadroda yabancı lise mezunlarının artışına yol açmış olabilir. İstanbul dışındaki liselerden mezun 4'ü İzmir olmak üzere 19 kişi vardır. Bu dönemde dikkat çeken bir başka şey öğretmen okulu ve kız lisesi mezunlarının artmasıdır.

1933 yılına kadar baba mesleğini tespit ettiğimiz 139 öğretim üyesinden 18'i tüccar, ikisi çiftçi, birisi de Kazan'lı bir sanayicinin çocuğudur. Geriye kalanlar devlet kadrolarında yer alanların çocuklarıdır. 22'si üst düzey, 27'si orta düzey memurların çocuklarıdır. Halil Edhem, Yusuf Hikmet, Fuad Köprülü, Esat Şerafeddin Köprülü gibi Sadrâzam soyundan gelenler de mevcuttur. Tercüme ve gümrük bürolarında görev yapan memurların çocuklarının yoğunluğu dikkat çekicidir. Memurların ağırlığından sonra ulema ikinci sıradadır. Hocalardan 24 kişi ulema ailelerin mensuplarıdır. 11 kişi doktor çocuğudur. 1900-1946 seneleri arasında iki kuşak akademide yer almış on baba-oğul/kız vardır.

Neticede 1946 yılına kadar üniversite reâyâdan kimselerin hoca olabildiği bir yer değildir. 1933 sonrası demografya değişmiş olsa da memur çocukları yine başı çekmektedir. 1933'ten sonra üniversitede yer bulan Mümtaz Turhan ve Mehmet Kaplan istisnaydılar. Mümtaz Turhan akademide nadir görülen çiftçi çocuklarından biriydi. Mehmet Kaplan'ın babası yıllarca cephelerde bulunduktan sonra işlerini toparlayamayan müflis bir esnaftı.

1933 yılına kadar %52 İstanbul, %21 Balkanlar, % 19 Anadolu doğumlulardan oluşan bir kompozisyon varken 1933-1946 arasında Anadolu'nun % 27'e yükselişi söz konusudur. İstanbul aynı oranda ağırlığını sürdürürken Balkan doğumlular %14'e gerilemiştir. 1912'de Balkanların kaybedilmesi ve Anadolu şehirlerinde idâdîlerin açılması bu oranların değişmesinde etkilidir. Ancak Anadolu'dan gelenler bir iki istisna dışında yine çiftçi, zanaâtî çocukları değil, memur ya da tüccar çocukları olacaktır.

1933 yılına kadar adreslerini bildiğimiz 190 hocanın ikamet ettikleri semtlerin başında her on hocadan üçünün yaşadığı Kadıköy gelmektedir. Hocaların dörtte birisi tarihi yarımadada ikamet ederken, yine bir o kadarı Şişli-Beyoğlu çevresinde yaşamaktadır. Yüzde on Boğazın Avrupa yakasında geriye kalan yüzde on ise Üsküdar, Adalar ve Bakırköy'de yaşamıştır.

1946 yılına kadar 64 hocanın hayatlarının bir döneminde milletvekili olarak Meclis'e girdiğini görüyoruz. Akademi ve siyaset arasındaki yüksek geçişkenliğin bir işareti olarak okunabilecek olan bu oran oldukça yüksektir. Ancak bunu değerlendirirken modernleşen ülkede üniversite eğitimi almış insanların sayıca ne kadar az olduğunu hesaba katmak gerekir.

Tanzimatın ertesinde modern eğitim ve modern bürokrasi birbirini karşılıklı olarak üretirken üniversitenin kurulma süreci ile modern devletin kurulma süreci iç içe geçmiştir. Bu süreçte yaşananlar üniversiteye ve kadrolarına da yansımıştır. 1900-1909 arasında üniversite ve iktidar arasında sorun yoktur. 1909-1923'e kadar iktidar boşluğu vardır. 1923'ten 1933'e kadar üniversite ve hükümet arasında içten içe gerilim vardır. 1933-1950 arasında üniversite ve hükümet arasında sıkıntı yoktur çünkü hükümet daha önce politik muhaliflerini tasfiye ettiği gibi entelektüel muhaliflerini de 1933'te tasfiye etmiştir. 1950-1960 arasında hem soğuk savaşın etkisi ile hem de seçilmiş iktidarı hazmedemeyen bürokratik hırçınlaşma ile gerilim

son derece yüksektir ve 1933 Reformu ile oluşturulan üniversite kadroları 27 Mayıs Darbesinde başrolü oynamıştır.

Cumhuriyet sonrası geçmişten radikal bir kopuş arzusuyla toplumda köklü değişimlere yol açacak inkılaplar yapılmıştı. 1933 yılındaki üniversite reformu da bu inkılapların son halkalarından birisi olmuştur. Yeni rejim 1923'ten 1933'e kadar Dârülfünûna müdahale etmemiş, bütçesini kısıp kendi haline bırakmıştı ve Tevhid-i Tedrisat çerçevesinde daha etkili ve kapsamlı reformlara öncelik vermişti. Bu arada da yurtdışına öğrenci göndererek geleceğin üniversite kadrolarını hazırladı. 1933 yılı üniversitenin kadro anlamında altüst olduğu bir yıldır. Mevcut kadrosunun üçte ikisini kaybeden üniversitenin kadroları ağırlıklı olarak yeni rejimin kendisinin yurtdışına gönderdiği öğrencilerden ve mülteci Almanlardan oluşuyordu.

1933-1940 yılları arasında gelen 76 Alman hocanın Türkiye'de kalış süreleri ortalama 12 yıldır. Burada ciddi bir sayı ve süre söz konusudur. Edebiyat Fakültesine gelen hocaların alanlarına baktığımızda filoloji, prehistorya, arkeoloji, coğrafya, felsefe anlayışımızın ayrıca Hindoloji, Sinoloji, Türkoloji konusundaki paradigmamızın oluşumunda önemli etkileri olduğu çıkarımını yapabiliriz. Ayrıca beşeri bilimlerle ilgili alanların bu yoğunluğuna bakıldığında hükümetin sanayileşme, teknolojik kalkınma yanında belki ondan da önce kültürel bir dönüşüm amaçladığı, gelen bu hocaların modern Türk kimliği ve kültürünün oluşumunda etkili olduğu görülmektedir. Bu yıllarda ortaya çıkan “Türk Hümanizması”, “Türk Rönesansı” gibi ifadeler de bunu göstermektedir.

Osmanlıda kurumları, kitapları, ilişkiler ağıyla, yerleşik ve köklü bir epistemik gelenek vardı. Dolayısıyla üniversite bir boşluğa kurulmadı. Ancak modernleşen toplumda büyük çapta hacimsel genişleme olduğu ve klasik seçkinler dar bir çevre oluşturduğu için seçkinler arasında bir çatışma olmadı. Medrese uzun zamandır kendi haline bırakılmış ve hayatini yitirmişti. Modernleşme ile başlayan değişim devlet katında olup biten bir şeydi, halk devrimi değildi. Bu değişimi fark eden bir kısım ulema mensubu çocuklarını modern okullara göndermeye başlamışlardı. Üniversite hocası kurumsal köken itibariyle klasik epistemolojinin temsilcisi olan ulema ile zayıf bir illiyet bağına sahip olsa da toplumun kültürel kodlarında onun seçkin statüsüne yerleşmiştir. Medrese ile aynı kökten gelen müderris kavramı 1933 yılına kadar Dârülfünûnda kullanılmaya devam edilmiş, bu tarihten sonra profesör

kelimesi kullanılmaya başlamıştır. Osmanlı'da iktidarın önemli bir ayağını oluşturan ulema, reâyâ nezdinde de saygın ve ayrıcalıklıdır. Toplumun geleneksel kesimleri eğitim veren insanlar olarak öğretmen ve üniversite hocasını ulemanın yerine koymuş böylece onlar ulemaya duyulan hürmetten ve muhabbetten müstefit olmuştur. Cumhuriyet döneminde Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile ilmiyenin bıraktığı boşluğu dolduran kurumlardan birisi olan üniversite, yargı kurumuyla birlikte iktidarın parçası olmaya devam etmiştir. Ayrıca öğretim üyeleri siyasetçilere danışmanlık yapmak ve siyasi söylem üretmek suretiyle karar alma mekanizmalarında etkili olmuşlardır. Ülkenin tarihsel ve sosyolojik perspektifle yol haritalarını çizenler, uluslararası ilişkilerine yön verenler de akademik dünyadan çıkmaktadır. Eğitilmiş olmak anlamında akademisyenler rakipsizdir ve kaçınılmaz olarak seçkindir. Ekonomik seçkinlerin doğrudan içinde yer almasalar da fakültelere göre gelirleri farklılaşmakta olup tıp, hukuk, mimarlık, mühendislik gibi alanlarda yan gelirleri itibariyle üst sınıflar arasına çıkmaktadırlar. İlâveten öğretim üyelerinin çevreleri ve sosyal sermayeleri ekonomik hareket alanlarını genişletmektedir. Hem devletin imkânlarından faydalanma hem aynı okullardan mezun oldukları ekonomik seçkinlerle yakınlıkları da farklı fırsatlar doğurmaktadır. 1946 yılına kadar adı geçen üniversite hocalarının hemen hepsinin adı bir caddeye, sokağa, okula, kültür merkezine, sağlık kuruluşuna vs. verilmiştir. Üniversite hocaları nesepleri veya servetleriyle değil, kültürleri ve görevleri itibariyle dar bir çevre oluşturmaktadırlar. Eğitim görmüş azınlıktan olmanın getirdiği kültürel fark ve yaşam biçimine dayalı olarak onların seçkin olmasından bahsedilebilir. 1946 yılına kadar 'devletlü' kesimin bir parçası olarak daha multi fonksiyonel bir konumdayken zamanla entelektüel ilgileri, bilgi birikimleri, fikirleri ve akademik ünvanlarıyla toplumdan daha çok soyutlanacak ve üniversite sınırları içerisinde kalacaklardır.

Batıdaki modern üniversite ile Osmanlı üniversitesi farklı tarihsel koşullarda farklı birikimlerin üzerine inşa edildi. 'Homo economicus'un olmadığı bir ortamda 'homo academicus'u üretmek devlete düşüyordu. Dolayısıyla üniversite kadroları orta ve üst düzey devlet yöneticilerinin çocuklarının yoğunluğuyla seçkin bir görünüm kazandı. Bir ideoloji ve kültürel unsur olarak elitizm mevcut olmamasına rağmen fiili durum böyle şekillendi. Mülkî ve askerî erkânın ya da devlet ricâlinin çocukları akademiye yöneldi ve yukarıda örnekleri görüldüğü gibi mutlaka

üniversiteye yeni üyeler seçilirken benzer sosyal çevrelerden gelenler avantajlı oldular. Nüfusun ekseriyetini önceliği bir an önce geçimlik iş bulmak olan köylü, zanaatkâr ve diğer vasıfsız çalışanların çocuklarının oluşturduğu bu coğrafyada seçkinler, devletle ilişki içerisinde anlam kazandı erkân ve ricâl gibi kavramlarla anılmıştır. Eğitim görmüş azınlığın bir parçası olarak öğretim üyeleri geçtikleri eğitim süreçleriyle halkın geniş kesimlerinin sahip olamadığı özelliklere sahip oldular. Modernleşme sürecinde dil bilen ve dünyaya açılabilen, dünyanın gidişatını okuyabilen imtiyazlı bir kesim oluşturdular. Çocuklarına maddi olarak olmasa da miras bıraktıkları sosyal-kültürel sermaye kendilerinden sonraki kuşakların hayata belirgin bir farkla önde başlamalarına yol açtı. Duverger'in dediği gibi bilim adamları hiçbir zaman iktidar seçkinleri olmadılar ancak her iktidarın onların desteğine ihtiyacı oldu. II. Dünya Savaşına kadar Avrupa'da bir "eğitim görmüşler topluluğu"ndan bahsedilmektedir. Bizde aynı tarihlerde eğitim görmüş bir imtiyazlı azınlık olması şaşırtıcı değildir. Eğitim görmüşler özel bir statü grubu oluşturuyorsa üniversite hocalarının bu manada seçkinler arasında yer alması doğaldır. Dolayısıyla 1946 yılına kadar öğretim üyelerini eğitilmiş azınlığın ve bürokratik seçkinlerin bir parçası olarak düşünebiliriz. Nitekim bu hocaların birçoğu üniversitede olmadıkları zamanlarda veya eş zamanlı olarak valilik, büyükelçilik, vekillik, kaymakamlık ve değişik devlet kurumlarında yöneticilik yapmışlardır. Modern Üniversitenin ve Türkiye'nin kuruluşu ve kurumlaşmasında rol oynamış bu insanlar birçok alanda ilkleri gerçekleştiren insanlardır.

Türkiye'de üniversite öğretim üyeleri ile yönetici seçkinlerin iç içe geçtiğini düşünmemize yol açan unsurlar yedi maddede sıralanabilir:

- a) Aile kökenleri bakımından yönetici sınıftan geliyor olması
- b) Üniversite ile parlamento arasında yüksek geçişkenlik olması
- c) Akademisyenlerin üst düzey idareci ve siyasetçilerle aynı okullarda okumuş olması
- d) Üniversite hocasının Osmanlı seçkinlerinin önemli bir zümresi olan ulemanın devamı olarak algılanması

- e) Modernleşmenin herşeyden önce kültürel bir mesele olarak anlaşılmasından ötürü modern eğitimin dolayısıyla da modern eğitim almış azınlığın çok önemli hale gelmesi
- f) Osmanlı aydınlarının önemli bir kesiminin Fransız aydın elitizminden ve pozitivistlikten etkilenmiş olması
- g) Modern devletin kurulması ile üniversitenin kurulma sürecinin iç içe geçmiş olması

Türk üniversite hocasını kimin manevi, fikri şeceresine kaydedeceğiz: Fransız Aydınlanma geleneği veya pozitivistliğin mi, muhafazakarların mı, Alman vülger materyalizminin veya Germen İdealizminin mi, Bâb-ı Âli Küttâbının mı, Ulemanın mı, Jöntürklerin mi, Mülteci Almanların mı, şeklinde spekülâtif bir soru sorabiliriz. Şüphesiz bu zor ve kompleks bir sorudur; zira etkilenme kanallarını tek tek takip etmek ve derecesini tespit etmek kolay değildir. Bunların hepsinin etkileri olduğu muhakkaktır. Açıkça bildiğimiz şey üniversite geleneğimizde Batılı iki ana damarın Fransız *grandes écoles* ve Alman *Humboldt* modeli olduğudur. Aile kökenlerine baktığımızda da ağırlıklı olarak kalemiye mensubu ailelerden geldiklerini söyleyebiliriz.

Dârülfünûn, İslam-Osmanlı Medrese geleneğinden henüz tam olarak kopmadığı için ve model alınan Avrupa üniversitelerinde idealizm hala yaşadığı için hümanist ve liberal bir görünüm arz ediyordu. Biyolojik materyalizm ve pozitivistlik Osmanlı düşünce dünyasında güçlü olsa da üniversitede etkili olamamıştı. Edebiyat Fakültesinde Ahmed Midhat Efendi, Filibeli Ahmed Hilmi, Mehmet Akif, Babanzâde Naim gibi isimler tarih, edebiyat, felsefe gibi dersleri verirken Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Sâdullah Paşa, Beşir Fuad, Ahmet Rıza, Baha Tevfik, Kılıçzâde Hakkı gibi pozitivistlik ve vülger materyalizmin bayraktarlığını yapan isimler Dârülfünûna çağrılmadılar. Ancak Materyalizme reddiye yazan, Renan'la ve Schopenhauer'le hesaplaşmaya çalışan Ahmed Midhat Darülfununda ders verdi. Yine böyle mücadele içinde olan Filibeli Hilmi, Mehmed Akif, Manastırlı İsmail Hakkı gibi isimler hocalık yaptı. Poincare'in pozitivistliği eleştiren kitaplarının mütercimi Salih Zeki, Galatasaray Lisesi mezunu olmasına rağmen felsefeyi İslami referanslarla kurmaya çalışan Babanzâde Naim gibi isimler Dârülfünûn hocalığının

yanında rektörlük de yaptılar. Dârülfünûn gelenekselle modern olanı buluşturmaya çalışan bu özgün ve renkli yapısını muhtariyet ilkesine dayanarak 1933 reformuna dek muhafaza etmeye çalıştı. 1933 yılında Üniversite Reformunun aktörleri Dârülfünûnu Ortaçağ idealizmi içerisinde olmakla, pratik bilgidен ve ülke gerçeklerinden uzak kalmakla eleştiriyordu.

1933 tasfiyeleri geleneğin oluşmasına menfi etkide bulundu. “Dârülfünûn asır işi dışardan müdahale olmaz” diyen Baltacıoğlu da yeni üniversiteye alınmayanlardan birisiydi. 1930’ların radikalizmi yeni oluşmaya başlayan geleneği daha da zayıflattı. Dönemin aktörleri evrensel ve objektif bilimsel bilgiye ve bilim yoluyla ilerlemeye inanırken, aynı zamanda da yerli bilim geleneği oluşturmaktan bahsediyorlardı. Ancak Osmanlıya yönelik redd-i miras tavrından ötürü gelenekle devamlılık arasındaki ilişkiyi gözden geçiriyorlardı. 31 Temmuz’da ilga edilen Dârülfünûn 1 Ağustos’ta Üniversite adıyla açılırken açılış konuşmasını yapan Maarif Bakanı “bugünkü üniversitenin dünkü Dârülfünûnla hiçbir ilgisi yoktur” diyordu.

İlk üniversite hocaları “Devlet Nasıl Kurtulur” meselesinden yola çıkarak Şark-İslam dünya tasavvuru ve epistemolojisinin otoritesinden kopan ve modern bilim geleneğine bağlanan devlet adamlarımızın bir cüzüdür. Fransız ve Alman üniversitelerinde eğitim almış ya da bu ülkelerden gelmiş olan hocaların öğrencisi olmuş, İstanbul doğumlu, orta veya üst düzey memur ailesinden, tarihi yarımada, Şişli-Beyoğlu, boğazın Avrupa yakası, Kadıköy civarında oturan, kabaca bir sınıflandırmayla Abdülhamid döneminde Osmanlı-İslam-Türk, II. Meşrutiyet Döneminde Türk-İslam, Balkan Savaşından sonra Türk-Turan Milliyetçisi, sonra Anadolu, 1933 sonrasında laik Türk Milliyetçisi gibi kimlikleri temsil etmiş kimselerdir.

Tezimizin kapsadığı tarih aralığı çok partili hayata geçişin yaşandığı ve yeni bir üniversite yasasının yürürlüğe girdiği zamanda sona ermektedir. Bu tarihten sonra yeni üniversiteler de açılmaya başlamıştır. Tek Partili dönemin tek üniversitesi vardır. Çok partili hayatla üniversiteler de çoğalmıştır. Dünyada da üniversite eğitime devam edenlerin oranı II. Dünya savaşı sonrasında kat kat çoğalmıştır. Böylece üniversite seçkinleri yetiştirmenin yanında kitlesel eğitim vermeye başlamış ve “eğitim görmüşler topluluğu” yok olma eğilimi göstermeye başlamıştır. Tek Parti Döneminde dizayn edilmiş olan üniversite 1950’li yılların çok partili yeni siyasi

yapısı içerisinde çelişkiler yaşamaya başlamış ve hocasıyla, öğrencisiyle siyasi bir aktör gibi hareket etmeye başlamıştır. Bu dönemde seçilmiş hükümetin etkisinin artmasına karşı üniversitede özerklik vurgusu yükselmiş, niversite hocalarının önemli bir kısmı seçkinci bir tavırla kendilerini toplumun üstünde görme, bilimin otoritesini siyasi güce tevdi etme eğiliminde olmuştur. A.Comte'u hatırlatacak şekilde bilim adamlarını "laik peygamber" olarak adlandıranlar dahi vardır. Bir kısım ğretim yesi oy çokluğu ilkesini göz ardı ederek demokrasiyi sivil-askeri bürokrasi, yargı, niversite gibi kurumlar arasında bir denge olarak tanımlamak suretiyle seçkinci bir tavır almıştır. 1960 sonrasında ise keskin ideolojik kamplaşmalar ortaya çıkmış ve niversite 1980'li yıllara kadar siyasal manipülasyonlara son derece açık hale gelmiştir.

KAYNAKLAR

- Açık, Tansu: 19. Yüzyıl Bildung Çağı, www.academia.edu, Erişim Tarihi 15.10.2017
- Açıkel, Fethi: **TBMM Milletvekili Veritabanı Oluşturulması ve Siyasal Seçkin/Milletvekilleri Profili**, Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri, Ankara, 2009
acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/5286/5933.doc,
- Adivar, Adnan: **Bilgi Cumhuriyeti Haberleri**, “Bir Kongre, Bir Filozof, Bir Kitap”, Tasvir Neşriyat, İstanbul, 1945
- Ahmed Rıza: **Batının Doğu Politikasının Ahlaken İflası**, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1982
- Aksüt, Ali Kemali: **Profesör Mehmet Ali Ayni Hayatı ve Eserleri**, İstanbul Ahmet Sait Matbaası, 1944
- Aktar, Yücel: **İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918)**, İstanbul, İletişim Yay, 1990
- Akyürek, Göksun: **Tanzimat Döneminde Mimarlık, Bilgi ve İktidar**, Bilgiyi Yeniden İnşa Etmek, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2012
- Ali Kemal: **Ömrüm**, Yay. Haz. Zeki Kuneralp, İsis Yayıncılık, İstanbul, 1985
- Alpyağıl, Recep: **Türkiye’de Bir Felsefe Gelen-ek-i Kurmaya Çalışmak**, Der. Recep Alpyağıl, İstanbul, İz Yayıncılık, 2. Baskı, 2012
- Altınar, Dehen: **Sevgili Üniversite**, Boyut Yay., İstanbul, 2007
- Altuntaş, Hayrani: **Mustafa Şekip Tunç**, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1985

- Argun, Selim: **Elite Configurations and Clusters of Power**, The Ulema, Waqf and Ottoman State, 1789-1839, <http://digitool.library.mcgill.ca/> Erişim Tarihi, 10/11/2017
- Arıkan, Zeki: “Dr. Abdullah Cevdet Hak Gazetesinde”, OTAM 25, Bahar 2009, s.1-32
- Arslan, Ali: **Darülfünun’dan Üniversiteye**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1995
- Arslan, Hüsamettin: **Epistemik Cemaat: Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi**, İstanbul, Paradigma Yayınları, 1992
- Atay, Oğuz: **Bir Bilim Adamının Romanı**, İstanbul, İletişim Yayınları, 40. Baskı, 2013
- Ayda, Adile: **Sadri Maksudi Arsal**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1991
- Ayni, Mehmet Ali: **Darülfünun Tarihi**, Haz. Aykut Kazancıgil, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007
- Baltacıoğlu, İ. Hakkı: **Atatürk: Yetiştmesi, Kişiliği, Devrimleri**, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1973
- Baltacıoğlu, İ. Hakkı: **Hayatım**, Dünya Yay., İstanbul, 1998
- Barkan, Ö. Lütfi: “Türkiye’de Servaj Var mıydı?”, TTK Belleten, XX/78 (1956), s. 237-246;
- Bauman, Zygmunt: **Hermenötik ve Sosyal Bilimler**, Çev. Hüseyin Oruç, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2017
- Bauman, Zygmunt: **Yasa Koyucular ve Yorumcular**, çev. Kemal Atakay, Metis Yayınları, İstanbul, 1996
- Baykara, Tuncer: **Zeki Velidi Togan**, Kültür Bak. Yay. Ankara, 1989

- Berkes, Niyazi: **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, Tarihsiz
- Bilgiseven, Amiran Kurtkan: **Z. Fahri Fındıkoğlu**, Kültür Bak. Yay. İstanbul, 1987
- Bilsel, Cemil: **İstanbul Üniversitesi Tarihi**, İstanbul Üniv. Yayınları, İstanbul, 1943
- Birinci, Ali: **Tarihin Gölgesinde Meşahir-i Meçhuleden Birkaç Zat**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2001
- Bolay, S. Hayri: **Ferit Kam**, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1988
- Bommel, Bas Von: *Between "Bildung" and "Wissenschaft": The 19th-Century German Ideal of Scientific Education*, ieg-ego.eu, Erişim Tarihi 05/09/2017
- Bottomore, Tom: **Seçkinler ve Toplum**, Çev. Erol Mutlu, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1990
- Bourdieu, Pierre: **Homo Academicus**, Stanford University Press, California, 1988
- Bourdieu, Pierre: Passeron Jean-Claude, **Yeniden Üretim**, Heretik Yayınevi, Ankara, 2015
- Braudel, Fernand: **Uygarlıkların Grameri**, Ankara, İmge Yayınları, 1996
- Buğra, Ayşe: **Devlet ve İşadamları**, İstanbul, İletişim Yay.,II. Baskı, 1995
- Burke, Peter: **Bilginin Toplumsal Tarihi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001
- Chomsky, Noam: **Soğuk Savaş ve Üniversite**, Kızılelma Yay, İstanbul, 1998
- Collins, Randall: **Sosyolojide Dört Ana Gelenek**, Çev., Ümit Tatlıcan, Bursa, Sentez Yayınları, 2015

- Coşkun, İsmail: “Niyazi Berkes Üzerine”, **Sosyoloji Dergisi**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 3. Dizi, 2. Sayı, s. 49-86. İstanbul, 1991
- Coşkun, İsmail: “Sosyoloji Bölümünün Tarihine Dair”, **75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji**, Haz. İsmail Coşkun, Bağlam Yayınları, s.13-23, İstanbul, 1991
- Coşkun, İsmail: “Modernliğin Kaynakları: Rönesans Üzerine Bir Değerlendirme”, İstanbul Üniversitesi **Sosyoloji Dergisi**, 6. Sayı, 2003, s.45-69
- Çelebi, Amil: **Ali Nihat Tarlan**, Kültür Bak. Yay, Ankara, 1989
- Çeltik, Halil: “Şerh-i Mütûn Profesörü Ömer Ferit Kam’ın Âsâr-ı Edebiye Tetkikatı Adlı Eseri”, Turkish Studies Türkoloji Araştırmaları, Volume 2-3, Summer 2007, s.173-188
<http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi5/celtikhalil1.pdf>
- Çetik, Mete: **Üniversitede Cadı Kazanı**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998
- Çiğdem, Ahmet: **Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek: Sempozyum Bildirileri**, Ahmet Çiğdem, *Eleştirel Teori Bilim ve Akademi*, İstanbul, Metis Yayınları, 2012, s.260-265
- Demirtaş, Aydın: **Sosyolojik Açıdan 1933 Türk Üniversite Reformu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2010
- Dölen, Emre: **Türkiye Üniversite Tarihi**, 5 Cilt, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009
- Dölen, Emre: “Kimya Müderrisi, Eczacı Mustafa Hakkı Nalçacı”, Osmanlı Bilimi Araştırmaları, Cilt III, Sayı 1, 2001, Feza Günergün (Ed.), İÜ Edebiyat Fak. Yay.
- Duverger, Maurice: **Siyaset Sosyolojisi**, İstanbul, Varlık Yayınları, Bilâtarih
- Ege, Nezahet Nurettin: **Prens Sabahaddin**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1977

- Erdoğan, Aynur: **Osmanlı'da Yurt Dışı Eğitim ve Modernleşme**, İstanbul, Büyüyen Ay Yayınları, 2016
- Erdoğan, Aynur: **Yurt Dışı Eğitim ve Türk Modernleşmesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013
- Ergin, Osman Nuri: **Türkiye Maarif Tarihi**, 5 Cilt, İstanbul, Eser Matb., 1977
- Erişirgil, M. Emin: **Bir Fikir Adamının Romanı**, Ankara, Nobel Yayın, Haz. A.Kazancıgil - C.Alpar, 3. Baskı, 2007
- Ersanlı Behar, Büşra: **İktidar ve Tarih**, Afa Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 1996
- Evans, Gillian: **Akademisyenler ve Gerçek Dünya**, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007
- Eyal, Gil, Ivan Szelenyi: **Making Capitalism Without Capitalists: Class Formation And Elite Struggles in Post-Communist Central Europe**, Verso, London-New York, 2000
- Feyerabend, Paul: **Özgür Bir Toplumda Bilim**, Çev. Ahmet Kardam, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.
- Fındıkoğlu, Z. Fahri: "Avrupa Talebesi Mes'elesi", **Ülkü Halkevleri Dergisi**, c.XV. (85), Ankara, Ulusal Matbaa, 1940, s.33-40
- Findley, Carter: **Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi**, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996
- Findley, Carter: **Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform Babıali (1789-1922)** Çev. Latif Boyacı, İzzet Akyol, İz Yayıncılık, 1994.
- Genç, Mehmet: **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 7. Baskı, 2010

- Göle, Nilüfer: **Mühendisler ve İdeoloji**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1986
- Grant, Edward: **Ortaçağda Fizik Bilimleri**, Çev. Aykut Göker, Ankara, Verso Yayınları, 1986
- Grothusen, Klaus Detlev: “1933 Yılından Sonra Alman Bilim Adamlarının Türkiye’ye Göçü”, **Belleten**, T.T.K., Cilt XLV/2-Sayı 178-180, Ankara, 1981
- Gulbenkian Komisyonu: “Onsekizinci Yüzyıldan 1945'e Kadar Sosyal Bilimlerin Tarihsel Kuruluşu”, **Sosyal Bilimleri Açın**, Metis Yayınları, İstanbul, 1996
- Güler, Cafer: “Tevfik Sağlam’ın İki Mektubu Işığında 1933 Üniversite Reformu”, **Kebikeç Dergisi**, 34. Sayı 2012, s.295-321
- Gültekin, A., Kaya, M. Cüneyt: “İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümünün Unutulmuş Bir Hocası: Orhan Sadeddin”, **Felsefe Arkivi**, 2016/2
- Gündüz, Mustafa: **II. Meşrutiyet’in Klasik Paradigmaları**, Ankara, Lotus Yayınevi, 2007
- Günergun, Feza, Kadioğlu, Sevtap: “Bilim İnsanlarının Ülkelerarası Yolculuğu: İstanbul Üniversitesi’nde Dört Yabancı Astronom (1933-1958)” , **Osmanlı Bilimi Araştırmaları** XIII/1 (2011) s.44-79
- Günergun, Feza: "Darülfünun Kimya Eğitiminde Reform: I. Dünya Savaşı Yıllarında İstanbul’a Gelen Üç Alman Kimyager" **Osmanlı Bilimi Araştırmaları** X/1 (2008)
- Güngör, Erol: “Yeni Türkiye’de Münevver Tabaka”, **Töre Dergisi**, Sayı 36, Mayıs 1974, s.20-29
- Halsey, A. H.: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/481/5621.pdf> çev. Mahmut Tezcan (“Üniversitenin Değişen Fonksiyonları”)

- Hanioğlu, Şükrü: **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2006
- Hanioğlu, Şükrü: **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, İstanbul, Üçdal Neşriyat, Bilatarih
- Hanioğlu, Şükrü: **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1986
- Hartmann, Michael: **Sociology of Elites**, Routledge, New York, 2007
- Heper, Metin: "19.yy'da Osmanlı Bürokrasisi" TCTA, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985
- Heyd, Uriel: **Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri**, İstanbul, Sebil Yayınevi, 1980
- Hirsch, Ernest: **Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi**, Cilt I., Derleyen, Ernest Hirsch, Ankara Üniversitesi yay. 2. Baskı, 1998
- Hirsch, Ernst: **Anılarım**, çev. Fatma Suphi, Tübitak Yay., Ankara, 1997
- Hirsch, Ernst: **Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitenin Gelişimi**, 2 Cilt, Ankara, 2. Baskı, 1998
- İhsanoğlu, Ekmeleddin: "The Madrasas of the Otoman Empire", Foundation for Science, Techonology and Civilization, www.muslimheritage.com, United Kingdom, 2004
- İhsanoğlu, Ekmeleddin: **Büyük Cihaddan Frenk Fodulluğuna**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996
- İhsanoğlu, Ekmeleddin: **Darülfünun: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı**, 2 Cilt, İstanbul, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yay. İstanbul, 2010

- İshakoğlu, Sevtap: 1900-1946 Yılları Arasında Dârülfünûn ve İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesinde Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi**, 227-283
<http://dergipark.gov.tr/iuoba/issue/1219/14313>
- İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı, www.islamansiklopedisi.info
- İzgi, Cevat: **Osmanlı Medreselerinde İlim**, 2 Cilt, İz Yayınları, İstanbul 1997
- Kabakcı, Enes: “Bir Yeniden Yorumlama Örneği: Ahmed Rıza’nın “Pozitivizm”i”, **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi, 28. Sayı, 2014/1, s.27-58
- Kaçar, Mustafa: “Cumhuriyet’in Devraldığı Yüksek Öğretim Mirası”, **Bilim Sosyolojisi**, **Sosyoloji Yıllığı 16.**, Ed. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, 693-720
- Kadıoğlu, Sevtap: "Salih Zeki ve Çevresi" **Osmanlı Bilimi Araştırmaları** VII/1 2005
- Kafadar, Osman: **Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma**, Vadi Yayınları, Ankara, 1997
- Karakuş, Rahmi: **Felsefe Tasavvurumuz**, Değişim Yayınları, İstanbul, 2003
- Karpat, Kemal: **Elitler ve Din**, İstanbul, Timaş Yayınları, 4. Baskı, 2010
- Kaynardağ, Arslan: **Felsefecilerle Söyleşiler**, İstanbul, Elif Yayınevi, 1986
- Kazancıgil, Aykut: **Türkiye’de Bilim ve Teknoloji (1789-1922)**, Yeni Şafak Yayınları, İstanbul, 1995
- Keyder, Çağlar: **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 1993

- Kieser, Hans
Lukas: **Türklüğe İhtida: 1870-1939 İsviçre'sinde Yeni Türkiye'nin Öncüleri**, Çev. Atilla Dirim, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008
- Kodaman, Bayram: **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999
- Konuk, Kader: **Doğu Batı Mimesis Auerbach Türkiye’de**, Çev. Can Evren, İstanbul Metis Yayınları, 2011
- Koyre, Alexander: **Yeniçağ Biliminin Doğuşu**, Çev. Kurtuluş Dinçer, Ankara, Gündoğan Yay., II. Baskı, 1994
- Köse, Murtaza: “Osmanlı Son Dönem Hukukçularından Seydişehirli Mahmut Esad’ın Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 2, 2003, s.207-217
- Kuneralp, Sinan: **Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricâli, (1839-1922)** Prosopografik Rehber, İstanbul, İSİS, 1999
- Le Goff, Jack: **Ortaçağda Entelektüeller**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, Ayrıntı Yay. , 1994
- Lewis, Bernard: **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Metin Kırıatlı, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988
- Malche, Albert: **İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1939
- Mardin, Şerif: **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)**, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 1992
- Mardin, Şerif: **Türk Modernleşmesi (Makaleler 4)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1992

- Mardin, Şerif: **Türkiye'de Toplum ve Siyaset (Makaleler 1)**, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1992
- Mardin, Şerif: **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, Haz. Ömer Laçiner, İstanbul, İletişim Yayınları, 11. Baskı, 2013
- Meriç, Cemil: **Sosyoloji Notları ve Konferanslar**, İstanbul, İletişim Yay., 2. Baskı, 1993
- Mermutlu, Bedri: **Sosyal Düşünce Tarihimize Şinasi**, İstanbul, Kaknüs Yay., 2003
- Mills, Wright: **İktidar Seçkinleri**, çev. Ünsal Oskay, Bilgi Yay., İstanbul, 1974
- Miyasoğlu, Mustafa: **Haldun Taner**, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1988
- Mosca, Gaetano: **The Ruling Class**, McGraw-Hill Book Company, New York and London, 1939
- Mumcu, Ahmet: **Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl**, Birey ve Toplum Yayınları, II. Baskı, Ankara, 1985
- Ocañoğlu, Ömer Faruk: “Kodifikasyondan Resepsiyona Aile Hukukundaki Değişmeler ve Toplumsal Etkileri” Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, 2014
- Ortaylı, İlber: **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, Hil Yayınları, 1987
- Osmanoğlu, Ayşe: **Babam Sultan Abdülhamid**, İstanbul, Selis Kitaplar, 2. Baskı, 2008
- Öklem, Necdet: **Atatürk Döneminde Darülfünun Reformu**, Ege Ün. Rektörlük Yayınları, İzmir, 1973
- Öncü, Ayşe: “Akademisyenler: Üniversite Reformu Söyleminde Batı”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt 3, Modernleşme ve Batıcılık, 521-537

- Önder, Özgür: **Türk Bürokrasisi ve Bürokratik Elitizm**, Ankara, Otorite Yayınları, 2013
- Özdalga, Elisabeth: **Tarihsel Sosyoloji**, Ed. Elisabeth Özdalga, Doğu Batı Yay, Ankara, 2009
- Özgül, M. Kayahan: **Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları**, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1991
- Özlem, Doğan: “Türkiye’de Pozitivizm ve Siyaset”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık**, Cilt 3, 3. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004
- Pareto, Wilfredo: **Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü**, Ankara, Doğu-Batı Yayınları, 2. Baskı, 2010,
- Parla, Taha: **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2. Baskı, 1993
- Parlatır, İsmail: **Ali Ekrem Bolayır**, Kültür Bak. Yay, İstanbul, 1987
- Ramsaur, Ernest: **Jöntürkler 1908 İhtilalinin Doğuşu**, Pınar Yay. II. Baskı, 2011, İstanbul
- Reid, Donald M.: **Cairo University and Making of Modern Egypt**, Cambridge University Press, 1990
- Ringer, Fritz K.: **The Decline of The German Mandarins The German Academic Community: 1890-1933** , Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1969
- S.Szyliowicz, Joseph: "Türkiye’de Seçkinlerin Kökeni Üzerine Bir İnceleme-Mülkiye’nin Rolü", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt XIX., Sayı 186
- Safa, Peyami: **Türk İnkılabına Bakışlar**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 9. Basım, 2013

- Sağlam, Tefvik: **Nasıl Okudum**, Haz. Hüsrev Hatemi, Aykut Kazancıgil, 3. Baskı, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991
- Said Halim Paşa: **Buhranlarımız**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1991
- Sayar, A. Güner: **Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması**, Ötüken Yayınları, 5. Basım, İstanbul
- Sertkaya, Osman F.: “Atatürk ve Türk Dili”, Ankara, **Türk Dili Dergisi**, Sayı: 599, Kasım 2001
- Snow, C. Percy: **İki Kültür**, Varlık Yay., İstanbul, 1973
- Suciyan, Talin: “Türkiye 1908-1914: Biyografik Yaklaşımlar” Konferansına Dair Notlar, **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar Dergisi**, 8. Sayı, Bahar 2009
- Sungurbey, İsmet: **Ebûl Üla Mardin**, Kültür Bak. Yay, İstanbul, 1988
- Şarman, Kansu: **Türk Promethe'ler: Cumhuriyet'in Öğrencileri Avrupa'da** (1925-1945), İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2006
- Şen, Sabahattin: **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**, Haz. Sabahattin Şen, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995
- Şirin, İbrahim: “Sâdullah Paşa'nın 19. Asır Manzumeleri Bağlamında Osmanlı'da Bilginin Toplumsal Tarihine Bir Bakış”, **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi, 15. Sayı, 2007/2, 41-56
- Tabakoğlu, Ahmet: **Türkiye İktisat Tarihi**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 14. Baskı, 2017
- Taner, Haldun: **Ölürse Ten Ölür Canlar Ölesi Değil**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1986

- Tanpınar, A. Hamdi: **Edebiyat Üzerine Makaleler**, İstanbul, Dergah Yayınları, 2. Baskı, 1977
- Tanpınar, A. Hamdi: **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1982
- Tanpınar, A. Hamdi: **Yaşadığım Gibi**, İstanbul, Dergah Yay. 2. Baskı, 1996
- Taşkın, Figen: Büyük Gazi'ye İstanbul Darülfünunundan Küçük Bir Armağan, Latin Alfabesiyle Yayına Hazırlayan: Figen Taşkın
<http://ataturkilkeleri.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2013/03/ydta-09-taskin.pdf> Erişim Tarihi Ağustos 2017
- Taşkın, Yüksel: **Milliyetçi Muhafazakâr Entelijensiya**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Temir, Ahmet: **Yusuf Akçura**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987
- Toprak, Zafer: “Osmanlı Narodnikleri: ‘Halka Doğru Gidenler’”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 24, Kış 1984, s. 69-81.
- Tuna, Korkut: **Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine**, İz Yayıncılık, 4. Baskı, İstanbul, 2011
- Turhan, Mümtaz: **Kültür Değişimleri**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1997
- Turhan, Mümtaz: **Üniversite Problemi**, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1967
- Turner, Bryan: **Statü**, Çev. Kemal İnal, Ankara, Doruk Yayıncılık, 2000
- Uçman, Abdullah: **Rıza Tevfik**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986

- Uysal, Ayşen, Ergut, Ferdan: **Tarihsel Sosyoloji: Stratejiler, Sorunsallar, Paradigmalar**, Der. Ayşen Uysal, Ferdan Ergut, Ankara, Dipnot Yayınları, 2. Baskı, 2012,
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı: **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988
- Ülgener, Sabri: **Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler**, Mayaş Yayınları, Ankara, 1983
- Ülken, Hilmi Ziya: **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 1994
- Vergin, Nur: “Bilim Camiası ve Tanınma İsteği”, **Doğu Batı Dergisi**, 7. Sayı, s.43-63
- Weber, Max: **Sosyoloji Yazıları**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996
- Westfall, Richard: **Modern Bilimin Doğuşu**, çev. İsmail Hakkı Duru, Tübitak Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 1995
- Widdman, Horst: **Atatürk'ün Üniversite Reformu**, çev. Aykut Kazancıgil, Serpil Bozkurt, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1981
- Yavuz, Fehmi: **Anılarım**, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1982
- Yayla, Atilla: **Siyasi Düşünce Sözlüğü**, Ankara, Adres Yay, 5. Baskı, 2011
- Ziya Gökalp: **Türkçülüğün Esasları**, Varlık Yayınları, VII. Basım, İstanbul, 1968
- Zürcher, Erik Jan: **Savaş, Devrim ve Uluslaşma**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ BELGELERİ

Mehmed Ziya	DH.SAİDd 43/349
Ali Kemal Elbir	MF.MKT. 610/6, 1044/25 BEO 1885/141306, DH.EUM.MEM 67/33, HR.SYS. 1809/78, 1809/79
Sırrı Efendi	BEO 2024/151779, İ.MF. 8/65, MF.MKT. 762/67
Mustafa Hakkı (Nalçacı)	BEO 2262/169619,
Raşit Tahsin Bey (Tuğsavul)	BEO 3816/286161, HR.SFR.3 596/29, İ.TAL. 284/72, MF.MKT. 1137/23
Nazmi Asaf	BEO 4009/300604
Server Kamil (Tokgöz)	BEO 4114/308525, DH.ŞFR. 555/9, 555/65, İ.DUİT. 162/37, MV. 243/88, MF.MKT. 1182/82, 1180/76, 1164/12
Ali Haydar Bey (Taner)	BEO 4467/335009, MF.MKT 1226/21, 1152/69, İ.DUİT. 72/17
Fazıl Nazmi Bey (Örkün)	DH.EUM.SCL. 1/23
Burhaneddin (Beken)	DH.MKT. 2437/42
Halil Nimetullah (Öztürk)	DH.SAİD.d 121/7, MF.MKT. 1155/52
Mustafa Salim (Tunakan)	DH.SAİD.d. 89/405

Abdüllatif Efendi (Harputi)	DH.SAİDd. 2/878
İbrahim Şevki (Atasagun	İ.DH. 999/78916
Ömer Şevket (Öncel)	HR.SYS. 2420/61
Abdurrahman Münib (Berkan)	İ.DUİT. 50/89, DH.SAİD.d. 157/53
Nureddin Ali (Berkol)	DH.SAİD.d 131/133
Şevki Bey	İ.DUİT 54/120 DH.MKT 110/18
Ahmet Müştak	MF.MKT. 1191/51, 1206/31, Y.MTV. 75/135
Ragıp Hulusi (Özdem)	MF.MKT. 1225/87
Yusuf Hikmet (Bayur)	Y.EE.KP 41/4113, 35/3416,
Kenan Öner	ZB. 340/103, MF.MKT. 1210/74, HR.İM. 136/40, BEO 3469/260155
Mehmet Ali Şevki Sevündük	DH.SAİD.d 152/53
Abdurrahman Süreyya Efendi (Mirdûhîzâde)	DH.SAİDd 76/91
Şerafettin Tevfik (Tertemiz)	DH.SAİDd 94/299
Mahmud Esad Efendi	DH.SAİDd 18/419
Mehmed Celal Bey	DH.SAİDd 66/77, DH.SAİDd 150/235
Mehmed Recai Efendi	DH.SAİDd 42/289

Talha Yusuf	DH.SAİDd 92/289 1070 Sayılı Resmi Gazete
Akil Muhtar (Özden)	İ.TAL 505/9 YA..RES...112/15
Ligor	MF.MKT. 1125/42
Faik Sabri (Duran)	DH.EUM.SSM 59/37 MF.MKT. 922/57
Mazhar Hüsnü	MF.MKT 1189/64, 1191/51
Vasil Naum	DH.MKT. 2257/120
Mehmed Nadir	BEO 1597/119764 DH.MKT. 2850/36
Orhan Abdi (Kurtaran)	BEO 1374/102988 İ.DUİT 68/131
Necib Asım (Yazıksız)	BEO 4241/318058
Ahmed Emin (Yalman)	DH.SAİDd 145/55 HR.SAİD 17/2 MF.MKT. 1085/75
Rıza Tefvik	MV. 224/86 BEO 4682/351113
Hadi Faik (Saçlı)	İ.DUİT 115/27 MF.MKT. 761/34 MF.MKT. 981/27

(Mehmed) Atâ Bey	MF.MKT. 908/25 MF.MKT.896/56 DH.SAİDd 150/371 DH.SAİD.d 4/908
Muslihiddin Adil (Taylan)	BEO 4217/316273 BEO 4693/351922 DH.SAİDd 146/235 MF.MKT. 809/3
Halil Edhem (Eldem)	BEO 3609/270672 DH.SAİDd 166/183 MF.MKT. 975/46
Avram Galanti	DH.MKT. 485/41
Mazhar Cevad	İ.RSM. 9/146, MF.MKT. 674/37

EK- 1: ÖĞRETİM ÜYELERİ (1900-1933)

1900-1933 ARASINDA DARÜLFÜNUNDA GÖREVE BAŞLAMIŞ ÖĞRETİM ÜYELERİ											
Adı	Doğum ve Ölüm Tar.		Doğum Yeri	Babası-Ailesi	Eğitim	Yurtdışı Eğitim	Branş	Fakülte	Bulunduğu Görevler	Tasfiye	Başlama Tarihi
Abdurrahman Süreyya Efendi (Mîrdühîzâde)	1842	1904	Bağdat	Şeyh Ebû Hâmid Muhammed	Dârülmuallimîn Belagat-ı Arabiye Muallimi		Dilbilim, Arap ve Fars Edebiyatı	Edebiyat	Beylerbeyi Rüştîyesi (1867) ile Dârülmuallimin’de (1870) Farsça, Mahrec-i Aklam’da (1876) Arapça, Hukuk Mektebinde (1884) edebiyat hocalığı yaptı. Cerîde-i Havâdis (1872) ve Hakikat (1876) gazetelerinde yazdı. 1890’da Lizbon’da toplanan Müsteşrikler Kongresi’ne katıldı.		1900
Abdüllatif Efendi (Harputi)	1842	1916	Harput	Keban Madeni Kaymakamı İbrahim Efendi	İlk Eğitimi Harput'ta Müftü Ömer Naimi Efendi'den ders, Fatih Medresesi, Meclis-i Tedkikatı Şer'iyye Azası		İlm-i Kelam Müderrisi,	İlâhiyât	Beyazıt Camii dersiâmlığı, Meclis-i Tedkikât-ı Şer'iyye üyeliği yaptı.		1900
Ahmed Midhat Efendi	1844	1912	İstanbul	Babası Bezci Süleyman Ağa, annesi terzi Nefise Hanım idi. Midhat Paşa'nın himayesinde yetişti.	Niş Rüştîyesi, Cami dersleri, vilayet memurlarından Dragan Efendiden Fransızca öğrendi.		Tarih-i Umumi	Edebiyat	Ruscuk Vilayet Mektubi kaleminde memuriyet hayatına başladı. 1878'de Tercüman-ı Hakikati çıkarmaya başladı. Takvim-i Vekayi Müdürlüğü, Matbaa-i Amire Müdürlüğü yaptı. Darülmuallimat ve Darüşşafaka'da ders verdi.		1908

Manastırlı İsmail Hakkı Efendi	1846	1912	Manastır	Kolağası İbrahim Efendi. Oğlu Dr. Asım Arar Atatürk'ün özel doktoruydu. Torunu Milli Eğitim Bakanlığı yaptı.	İstanbul'a gelerek medrese öğrenimini tamamladı ve Tikveşli Yusuf Ziyaeddin Efendi'den icazet aldı.		Tefsir-i Şerif	İlâhiyât	Rüştiye'de Arapça, Hukuk Mektebinde fıkıh, Mülkiye'de tefsir, hadis ve kelam, Askerî Tıbbiye ve Mühendishane'de akaid dersleri verdi. Ayasofya vaazları çok teveccüh görürdü. Sebilürreşad'da yazdı.		1900
Mehmed Esad Efendi	1847	1918	İstanbul	Huzur dersleri mukarrirlerinden Ahıskalı Numan Efendi	1856'da hafız oldu. Yazı dersi yanında Arapça ve Farsça öğrenmeye başladı. ilk icazeti 1890 yılında verdi.		Hadis	İlâhiyât	Mahmud Şevket Paşa kabinesinde 1913'te Şeyhülislamı.		1900
Mehmed Recai Efendi	1853		İstanbul	Kolağası Hacı Ahmet Rasih Efendi	Eyüp Rüştiyesi, Mahrec-i Aklam (1861), Mülkiye Mektebi		Fransızca Muallimi	Edebiyat	1862'de Mahrec-i Aklam Muallimi, 1882'de Maarif Nezâreti Kütüphane Memuru ve Galatasaray Lisesi Lisan-ı Osmani Muallimi oldu. Fatih Rüştiyesinde Riyaziye ve Coğrafya, 1877'de Mülkiye Mektebi Fransızca Muallimliği, Aşiret Mektebi Müdürlüğü yaptı. 1892'de Mülkiye Mektebi Müdürü oldu.		1900

Abdurahman Şeref	1853	1925	İstanbul	Tophâne-i Âmire Muhasebe Kalemi mümeyyizlerinden Hasan Efendi	Eyüp Rüştiyesi, Galatasaray Lisesi		Tarih, Coğrafya	Edebiyat	Encümen-i Dâniş Üyeliği, Galatasaray Sultânisi tarih- coğrafya öğretmenliği ve Müdürlüğü, Mahrec-i Aklam ve Mülkiye'de müdürlük yaptı. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin ve Târîh-i Osmânî Encümeni'nin başkanlığını yaptı. Son Vakanüvistir. Maarif ve Evkaf Nâzırlığı, İlk TBMM de milletvekilliği gibi görevlerde bulundu.		1900
Agop Boyacıyan	1854	1922			Galatasaray Lisesi (1873)		Matematik	Fen	İttihat ve Terakki döneminde Tekirdağ Mebusu, Türk Derneği kurucusu. Mülkiye hocası iken 1908-1909 yılı başında Fen Fakültesi Müdürlüğüne getirildi. Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti Kurucu üyesi.		1908
Vasil Naum Efendi	1855	1913	Lübnan		Askerî Tıbbiye'den hekim olarak mezun olduktan sonra kimya muallimi Antoine Calleja'nın yanına muallim olarak tayin edilmiş ve 1886'da kimya muallimi olmuştur.		İnorganik Kimya	Fen	Askerî Tıbbiye Mektebinde Tabip Binbaşı ve Kimya-i Madeni Muallimi iken Darülfünunda görevlendirildi. Gümrükte kimyager olarak çalıştı.		1900
Rahmi Efendi	1855	1909	Erzincan	Paçacızâde Hacı Ahmet Nazif Efendi	Erzincan Eğin Rüştiyesinden sonra İstanbul'da Hasanzâde Medresesi'nde Arapça ve Farsça okuyarak icâzetnâme aldı. Hocaları arasında Ahaveyn Hâce Efendi'nin adı anılır. 1885'te girdiği Mekteb-i Nüvvâb'dan 1888'de birincilikle mezun oldu.		Fıkıh	İlâhiyât	Fatih Dersiamlarındandır. Tetkik-i Müellefat Azalığı yapmıştır. Hattattır.		1900

Atâ Bey	1856	1919	İstanbul	Babası Beyrut Naibi Mehmet Galib Bey. Oğlu Nurullah Ataç.	Arapça, Farsça, Fransızca, İtalyanca özel dersler aldı.		Edebiyat-ı Osmaniye	Edebiyat	Maliye Başkatipliği yaptı. Mülkiyede ahlak muallimi iken Dârülfünûnda görevlendirildi. Hammer'in Osmanlı Devleti Tarihi'ni tercüme etti. Diyarbakır Valiliği ve kısa süre Maliye Nâzırlığı yaptı. Mezarı II. Mahmud Haziresindedir.		1900
Mehmet Nadir	1856	1927	Sakız Adası	Evlatlık alınıp İstanbul'a getirildi. Salih Zeki'nin Darüşşafakada hocası idi.	İlk ve Orta Bursa Askeri Rüştiyesi, Askerî Tıbbiye İdâdîsi, Harbiye Mektebi	1879-1880 Londra	Matematik	Fen	Numune-i Terakki Mektebi kurucusu, Darüşşafaka Hocası. Abdülhamit zamanında İngiltere'ye kaçtı. Ancak döndükten sonra Abdülhamit aleyhtarı kimseleri jurnallediği iddiasıyla 1908'de Halep Maarif Müdürlüğü görevinden azledilip Fizan'a sürüldü.		1919
Hovsep Yusufyan Efendi	1856	1913	İstanbul		Şirketi Hayriye Muhasebecisi, Mülkiye Cebir ve Trigonometri Hocası		Yüksek Cebir, Trigonometri	Fen	1909 senesinde Brüksel'de (Belçika) toplanan topoğrafik kongresinde Türk hükümetini temsil etti.		1900
Mahmud Esad Efendi	1856	1918	Seydişehir	Seydişehir'li Kadı Güzel Mehmed Emin Efendi	İstanbul'da Rüştiye. Fatih Medresesi'nde ve Menşe-i Muallimîn-i Askeriye Okulu'nda matematik, fizik, astronomi dersleri okudu. Yine İstanbul'da hukuk öğrenimi gördü.		Hukuk Tarihi, Devletler Hukuku	Hukuk	1885'te İzmir Bidayet Mahkemesi Başkanlığı yaptı. İzmir İdâdîsi'nde fizik, kimya ve geometri dersleri verdi. Maliye Nezâreti Hukuk Müşaviri oldu. Mekteb-i Hukuk'ta mecelle ve hukuk tarihi, Mülkiye'de devletler hukuku, iktisat ve ilâhiyât Medresesi'nde hukuk, din ve iktisat dersleri verdi. 1909 da Defteri Hakani Nâzırı, 1915'te Isparta Mebusu oldu.		1900

Emrullah Efendi	1858	1914	Lüleburgaz	Tüccar Ali Efendi	İlk ve Orta Öğrenim Lüleburgaz, Mülkiye, İsviçreye İltica		Hikmet-i Nazariyeden İlm-i Ahvali Nefs	Edebiyat	Yanya, Selânik, Halep, Aydın, İzmir Maarif Müdürü, Maarif Meclisi Üyesi, Konya Hukuk Mektebi Müdürü, Galatasaray Lisesi Müdürü, Maarif Nâzırı. İTC' de etkin bir isimdi, Türkçülük Hareketinin başlangıcını oluşturan Türk Derneği Kurucularından. 1908 de Kırklareli Mebusu seçildi.		1900
Necip Asım Bey (Yazıksız)	1861	1935	Kilis	Babası, Balhasanoğulları diye anılan bir sipahi ailesinden Hacı Asım Bey'dir	İlk ve orta Kilis. 1875'te Şam Askeri idâdîsi'nde başladığı lise öğrenimine İstanbul'daki Kuleli Askeri Lisesi'nde devam etti. Bu sırada devrin ünlü bilim adamlarından Hoca Tahsin Efendi ve Ahmed Midhat Efendi'den dersler aldı. Harbiye (1879)		Türk Lisanı Tarihi, Türk Edebiyatı Tarihi	Edebiyat	II. Meşrutiyet sonrası Dârülfünûnda Türk Tarihi ve Türk Dili dersleri verdi Türkoloji bölümünü kurdu. Türk Dili Tarihi kürsüsünün ilk profesörü kabul edilir. Erzurum milletvekili oldu. Türk Derneğinin Yusuf Akçura ve Rıza Tevfik gibi isimlerle kurucuları arasındadır.		1913
Halil Edhem Bey	1861	1938	İstanbul	Sadrâzam ve ilk Maden Mühendisi İbrahim Ethem Paşa'nın oğludur. Osman Hamdi Bey'in kardeşidir.	İlköğretim Kaptan İbrahim Paşa Rüştiyesi, ortaöğrenim Berlin	Zürih Üniversitesi Tabii İlimler, Viyana Politeknik doğa bilimleri ve kimya, Bern Üniversitesi Kimya Doktorası (Osmanlıda İlk Kimya Doktorası)	Jeoloji	Fen	Asar-ı Atika Müze Müdürlüğü, Darüşşafaka, Mülkiye Mektebi, Darü'l-Muallimin ve Dârülfünûn Tabiiye ve Jeoloji Öğretmenliği, Sanayi Nefise Mektebi Müdürlüğü, Tarih-i Osmani Encümeni Üyeliği, Maarif Vekâleti Türk Tarih Encümeni Üyeliği, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Kurucu Üyeliği asbaşkanlığı yaptı. Milletvekili seçildi.		1900

Hulusi Raşit	1862	1936	İstanbul	İlmiye'den Mustafa Raşit	Fıstıklı İptidaisi, Paşakapısı Mülkiye Rüştiyesi, Toptaşı Askerî Rüştiyesi, Kuleli Askerî Tıbbiye İdâdîsi, Askerî Tıbbiye (1887)		Zooloji	Eczacılık	1902'de Dârülfünûn Fen şubesi hayvanat muallimi oldu. 1909'da Tıp Fakültesi kurulurken kadro dışı kaldı. 1909-1933 arası Eczacı ve Dişçi Mekteplerinde hayvanat hocalığı yaptı.	1933'te tasfiye edildi.	1902
Aristidi Paşa	1862	1938	Bursa	Mülkiye Memuru Hacı Yorgi	Askerî Tıbbiye		Hıfzısıhha	Tıp	Erzincan Merkez Hastanesi, Askerî Tıbbiye Bakteriyoloji Muallimi		1909
Besim Ömer Paşa	1862	1940	İstanbul veya Priştine	Nardalı Ömer Şevki Paşa İlk Osmanlı Meclisinde vekildi.	İlk öğrenim Priştine'de, Kuleli Askerî Tıbbiye İdâdîsi, Askerî Tıbbiye	Uzmanlık Eğitimi için Paris	Doğum	Tıp	1888'de Tıbbiye'de kadın doğum hocası oldu. Dekan (1910), Rektör (1915), V. VI. Dönem Bilecik Milletvekili (1935-1943)	1933'te tasfiye edildi.	
(Mehmet) Celal Beyefendi	1863	1926	İstanbul	Maliye memurlarından Atıf Beyefendi	1881 de Mülkiye'den mezun olduktan sonra Almanya'nın Bonn Üniversitesinde üç yıl Ziraat tahsili yaptı.	Bonn Üniversitesi Ziraat	Genel Coğrafya	Edebiyat	Dârülmuallimîn Coğrafya Öğretmenliği, Kastamonu İdâdîsi Müdürlüğü, Beyoğlu Telgraf Memurluğu, Trabzon, Kastamonu, Selânik Maarif Müdürlüğü, Teftiş ve Muayene Encümeni üyeliği, Rüştiye Mektepleri Müdürlüğü ve Tetkik-i Müellefat Komisyonu Azalığı, Mülkiye Mektebi Müdürlüğü yaptı.		1900
Fehmi Bey (Ülgener)	1864	1943	Safranbolu	Babası Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevi'nin halifelerinden Nakşi Şeyhi İsmâil Necâti Efendi. Oğlu Sabri Ülgener	1876'da Beyazıt Camii dersiâmı olan babasından ders alarak, 1892'de icâzet aldı. Vefa Lisesinde akaid ve Arapça muallimliğine atandı. 1902'de Beyazıt Camii'nde dersiâmlık görevine başladı.		Arap Edebiyatı Tarihi Müderri	Edebiyat	Galatasaray Lisesinde, Dârü'l- hilâfeti'l-aliyye ve Süleymaniye Medreselerinde Arapça hocalığı yaptı. Huzur dersleri ve şehzâdelere ders verdi. 1924'te Cumhuriyet devrinin ilk İstanbul müftüsü seçildi. Hukuk ve ilâhiyât Fakültesinde görev yaptı.		

Ömer Ferid Kam	1864	1944	İstanbul	Askeri Hekim Ahmed Muhtar Paşa. Baba tarafı Çankırı asıllı olan Ferit Kam'ın annesi Âtîf Efendi Kütüphanesi'nin bânisi Defterdar Âtîf Efendi'nin torununun kızıdır.	1905'te Müderris Mustafa Âsım Efendi'nin Fatih Camii'ndeki derslerini takip ederek icazetnâme aldı. Mülkiye'den mezun oldu.		Türk Edebiyatı, Şerh-i Mütûn, İran Edebiyatı	Edebiyat	1917'de Süleymaniye Medresesi'nde Umumi Felsefe Tarihi müderrisi oldu. 1918'de Darü'l Hikmeti'l- İslamiye azalığına getirildi. Şeriye ve Evkaf Vekâletine bağlı Telifat ve Tedkikat-ı İslamiye Heyeti üyesi oldu. 1943'de DTCT'de Farsça Hocası oldu. 1908'de Sırat-ı Müstakim kadrosunda idi.	1933'te tasfiye edildi.	1914
Salih Zeki Bey	1864	1921	İstanbul	Babası Boyabatlı Hasan Ağa. Oğlu Jeoloji Profesörü Malik Sayar 1933'te tasfiye edildi.	Darüşşafaka, Paris Politeknik	1883-1887 Paris Politeknik	Matematik	Fen	Rasathane-i Amire ve Mülkiye Mektebi hocasıyken Dârülfünûnda görevlendirildi. Meclis-i Maarif Azası ve 1908 de Maarif Müsteşarı oldu.		1900
Said Gelenbevioglu	1864	1937	İstanbul	Babası Müderris Mahmud Aziz Efendi, dedesi Meşhur Matematik âlimi Gelenbevi İsmail Efendi	Mülkiye		Fizik	Fen	1920'de Dârülfünûn Fen Şubesi dekanı oldu. Değişik hükümetlerde maarif Nâzırlığı yaptı. Damat Ferit Paşa Hükümetinde Nâzırlık yaptığı için görevden men edildi. 1923'te affedildi.	1933'te tasfiye edildi.	
Hüseyin Avni Karamemetoğlu	1864	1954	Arapkir	Arapkir ulemâsından Molla Hasan olarak tanınan Kara Mehmed oğlu Hasan Fehmi Efendi	Babasından dini dersler aldı. Arapkir'de iptidâi ve rüştiyeyi bitirdi. Arapkir Medresesinde Mustafa Fevzi Efendi'den icâzet aldı. İstanbul'a gelerek meşhur derslamlardan icâzet aldı.		İlm-i Kelâm, Hadis Tarihi	İlâhiyât	Ders Vekâleti ve Meclis-i Mesâlih-i Talebe âzalığı, Fâtih Sahn Medresesi Arap Edebiyatı müderrisliği, Şûrâ-yı İlmiyye Encümen âzalığı, İstilahât-ı İlmiyye Encümen âzalığı, Medresetü'l-Mütehassısın'ın müdürlük yaptı.	1933'te tasfiye edildi.	
Hüseyinzâde Ali	1864	1941	Azerbaycan	Tiflis Müslüman Mektebi öğretmeni Hüseyin Bey	Tiflis Müslüman Mektebi, Petersburg Üniversitesi Doğa bilimleri, Matematik, Doğu ve İslam tarihi, İstanbul Askerî Tıbbiye (1895).	Petersburg		Tıp	İTC Merkez Yöneticisi, Türk Yurdu ve Türk Ocağı Kurucusu	1933'te tasfiye edildi.	1926

Mahmud Bey	1865		İstanbul		Bektaşî Şeyhi'dir. Şehitlik Tekkesinde doğmuştur. Robert Kolej'in bitişğinde yer alan bu tekkede büyümüş olması ve İngilizce bilmesi Robert Koleje devam ettiğini düşünmemize yol açmaktadır.		İngilizce Mütercim	Edebiyat			
Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi	1865	1914	Filibeli (Bulgaristan)	Şehbender Süleyman Bey	Galatasaray Lisesi, Arapça, Farsça ve Fransızca bilir.		Felsefe	Edebiyat	1900 öncesi Duyun-ı Umumiye'de çalıştı. Abdullah Cevdet, Baha Tevfik, Celal Nuri gibi isimlerin pozitivist, materyalist görüşlerinin Batıda ortaya çıkan yeni düşüncelerle çürütülebileceğini savundu. İttihad-ı İslam adlı haftalık bir gazete çıkardı. II. Meşrutiyeti destekledi.		
Ahmet Müştak	1865	1938	Çorum		Gülhane Askerî Rüştiyesi, Askerî Tıbbiye		Umumi Arziyat (Jeoloji)	Fen		1933'te tasfiye edildi.	
Esat Paşa (Esat Işık)	1865	1936	İstanbul	Babası Devlet Şurası azası Neşet Bey. Oğlu Dış İşleri Bakanı Hasan Esat Işık. İlk Eşi Sâdullah Paşa'nın kızı	Askerî Tıbbiye İdâdîsi, Askerî Tıbbiye		Ayniye (Göz) Müderrisi	Tıp	1902 Brüksel Körlerin Durumlarının Düzeltilmesi Kongresinde Türkiye'yi temsil etti. N. Kemal, Ziya Paşa, Tevfik Fikret gibi aydınlarla aynı ortamlarda bulundu ve etkilendi. İstanbul'un işgaline karşı siyasi faaliyetler yürüttü. Malta sürgünlerindendir.	1933'te tasfiye edildi.	1909

Halit Ziya Uşaklıgil	1866	1945	İstanbul	Uşaklı Helvacızâdelere (Uşşâkizâdelere) mensuptur. Babası halı tüccarı Halil Efendi	Mahalle Mektebi, Fatih Askeri Rüştîyesi, İzmir Rüştîyesi. İzmir'de Ermeni Katolik rahiplerin çocuklarına has yatılı bir okulda okuyarak Fransızcasını geliştirdi.		Meşrutiyet döneminde Türk Edebiyatı ve Batı Edebiyatı derslerini okuttu.	Edebiyat	İttihat ve Terakki tarafından kendisine güven duyulduğu için Osmanlı İmparatorluğu'nun Sultan Reşat devri Mabeyn Başkatibi (1909-1912) ve Ayan Meclisi üyesi oldu.		
Süleymanpaşazâde Sami Bey (Süleyman Nesip)	1866	1917	İstanbul	Babası Müşir Süleyman Hüsnü Paşa, dedesi Yeniçeri Ağası Mehmed Halet Efendi	Mülkiye Mektebi (1889)		Edebiyat	Edebiyat	Bursa, Bağdat ve İstanbul'da öğretmenlik, okul müdürlüğü, Telif ve Tercüme Kurulu üyeliği yaptı. Şairdir. 1912-1913 yıllarında Darülfünun Emîni (Rektörü) idi.		
Esat Şerafettin Köprülü	1866	1942	İstanbul	Tütün Gümrüğü kâtiplerinden ve Köprülü sülalesinden olan Mehmed Şerafeddin Bey.	Sırmakışane Mektebi, Fatih Rüştîyesi, Askerî Tıbbiye Mektebi (1889). Dârülfünûndaki botanik eğitimini 1915 yılında Almanya'dan gelen Erich Leick ile birlikte yürütmüştür.		Tıp Botanik	Fen	Harbiye Mektebi Baytar sınıfı botanik muallimi, Askerî Tıbbiye'de asistanlık, Aynı zamanda Mülki Tıbbiye'de hocalık yaptı. Botanik bahçeleri kurdu.	1933'te tasfiye edildi.	1901
Ali Ekrem Bolayır	1867	1937	İstanbul	Babası Namık Kemal annesi ise devrin Niş kadısı Mustafa Ragıp Efendi'nin kızı Nesime Hanımdır.	Hobyar Mahalle Mektebi, Fatih Askeri Rüştîyesi (1 yıl), Babası N. Kemal'in mutasarrıf olarak görev yaptığı Rodos ve Sakız Adası'nda özel dersler aldı. Arapça, Farsça, Fransızca öğrendi.		Edebiyat Nazariyesi, Şerh-i Mütûn	Edebiyat	II. Abdülhamit tarafından sarayda görevlendirildi. 1888 yılında atandığı mabeyn-i Humayun Kâtipliği görevini 18 yıl sürdürdü. Galatasaray Lisesinde 3,5 yıl Edebiyat Öğretmenliği yaptı. Edebiyat-ı Cedide Topluluğu'nun bir üyesi dir.	1933'te tasfiye edildi.	1913

Ali Kemal Bey	1867	1922	İstanbul	İstanbul'da mumculuk işine girerek mumcular esnafı Kethüdası olmuş Çankırılı Hacı Ahmed Rıza	Mülkiye	Dil öğrenimi için Paris, Cenevre	17.18.19. Asır Osmanlı ve Avrupa Münasebetleri Tarihi, Siyasi Tarih	Edebiyat	1897'de Brüksel Elçiliğinde ikinci kâtipliğe atandı. 1909'da Hürriyet ve İtilaf Partisi genel sekreteri. Birinci Damat Ferit Paşa hükümetinde Maarif Nâzırı. 1922 Dârülfünûn grevi sonucunda üniversiteden çıkarıldı. Genç Subaylar tarafından linç edilerek öldürüldü.	1922	
Efdaleddin Tekiner	1868	1957	İstanbul	Hazine-i Hassa Müfettiş-i Umumisi Cevad Bey	İlkokul Süleymaniye İptidaisi, Orta Beyazıt Kaptanpaşa Rüştîyesi, Mülkiye (1893).		Tarih	Edebiyat	Dahiliye Nezâreti Mektubi Kalemi, Öğretmenlik (Aşiret Mektebi, Mektebi Sultânî, Mercan İdâdisi), Dârülfünûnda Tarih, Coğrafya ve Osmanlıca dersleri verdi. Mülkiye'de ders verdi. Bursa Vali Vekilliği (1912) Resmi Binalar ve Hapishaneler Umum Müdürlüğü, TTK Üyeliği (1936) yaptı.	1901	
Mehmet Ali Ayni	1868	1945	Serfiçe	Tüccar Mehmet Necib Efendi	Yemen San'a Askeri Rüştîyesi, Gülhane Askeri Rüştîyesi, Mülkiye İdâdisi, Mülkiye		Felsefe, Tasavvuf	Edebiyat, İlâhiyât	İstanbul Kütüphaneleri tasnif komisyonu reisliği, Edebiyat Fakültesi Reisliği, İstilahatı İlmiye Encümeni üyeliği, Maarif Nezâreti İstatistik Başkâtipliği yaptı. Kosova ve Kastamonu vilayet mektupçusu oldu. Sinop Sancağı Mutasarrıf vekilliği yaptı. 1913'te Talat Paşa valilikten aldırana kadar Elazığ, Yanya, Arnavutluk, Trabzon valiliği yaptı	1933'te kadroda kaldı.	1914

İzmirli İsmail Hakkı Bey	1868	1946	İzmir	Dedesi İzmirli Çubukçu Hüseyin Efendi, Babası 93 Harbi şehidi Redif Yüzbaşısı Hasan Efendi	İzmir Rüştîyesi, Medrese, Yüksek Muallim Mektebi		Dinler Tarihi, İslam Felsefesi	İlâhiyât	İTC Üyesi, Sırat-ı Müstakim Dergisi Yazarı	1933'te kadroda kaldı.	1909
Rıza Tevfik Bey	1869	1949	Edirne	Babası Arnavutluk'tan Debre-i Bâlâlı Mülkiye Kaymakamı Hoca Mehmed Tevfik Efendi	Musevi Okulu, Gelibolu Rüştîyesi, Galatasaray Lisesi, Mülkiyeden kovulunca 1890 yılında Mülkî Tıbbiyeye girdi.		Osmanlı Edebiyatı Tarihi	Edebiyat	Öğrenci hareketlerine katıldığı için Mülkiye'den kovuldu. 1907 de Milletvekili oldu. 1911 de Hürriyet ve İtilaf Fırkasına üye oldu. 1922 Grevi ile Dârülfünûndan atıldı.	1922	1908
Hacı Adil Arda	1869	1935	Lofça	Yemen Posta ve Telgraf Müdürü Mehmed Tevfik Efendi	Hukuk Mektebi (1903)		Medeni Hukuk Müderrisi	Hukuk	Edirne valiliği, dahiliye Nâzırlığı ve meclis başkanlığı görevlerinde bulundu. Dârülfünûnda medenî hukuk müderrisliği yaptı. Lozan Sonrası tekrar hukuk müderrisi oldu. İTC ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın önemli isimlerindendir. 1913'te Mahmut Şevket Paşa hükûmetinde içişleri bakanlığı, 1918 yılında da Meclis-i Mebusan başkanlığı yaptı.	1933'te tasfiye edildi.	

Ağaoğlu Ahmed Bey	1869	1939	Azerbaycan	Babası Ulemadan bir asilzâde	İlk ve Orta Öğrenim Modern Rus Okulları, St. Petersburg'daki Mühendislik eğitimi yanında bıraktı.	Paris Hukuk	Hukuk Tarihi, 1912 den itibaren Dârülfünûnda Rusça ve Türk Tarihi Dersleri verdi.	Hukuk	1921 Matbuat Umum Müdürü, AA İdare Meclisi üyesi, Ankara Hukuk Mektebi'nin kuruluşuna destek oldu. 1924 Anayasası'nın hazırlanmasında önemli rol oynadı. Mustafa Kemal'e devrimler konusunda danışmanlık yaptı ve özellikle laikliğin meşrulaştırılmasına katkıda bulundu. Türk Yurdu ve Türk Ocağı kurucularındandır. 1914'te Milletvekili oldu. İTC Genel Merkez üyesi, SCF Kurucusu ve liberaldir.	1933'te tasfiye edildi.	1912
Mehmet Ziya	1870	1951	İstanbul	Rûsumat Nâzırı Miralay Abdurrahman Hilmi Bey, Büyükbabası Alanyalı Mahmut Efendi, Oğlu Hilmi Ziya Ülken	Toptaşı Askeri Rüştiyesi (1884), Askeri Tıbbiye İdâdîsi (1887) Askerî Tıbbiye (1893)	1893-1899 arası Kimya Öğrenimi için Londra.	Organik Kimya	Eczacılık	Gümrük Kimyagerliği, Balkan Savaşında hastane görevi yaptı. Tasfiye sonrasında birkaç yıl tekrar gümrükte çalışmış sonra emekli olmuştur.	1933'te tasfiye edildi.	1909
Osep Celalyan	1870	1936		Kayserili Tüccar Stephan Celalyan			Ecza	Eczacılık		1933'te tasfiye edildi.	
Hüseyin Daniş Bey	1870	1942	İstanbul	Babası İsfahanlı Tüccar Muhammed Haşim	Mülkiye. Beyoğlu Fransız Enstitüsünde Fransızca, İranda Arapça ve Farsça öğrendi.	İran	İran Edebiyatı Tarihi Müderrisi	Edebiyat	1894 yılında İkdâm yazarı. 1922 Dârülfünûn grevi ile üniversiteden çıkarıldı. 1934'te Tahran Üniversitesi İran ve Türk edebiyatı hocalığına kabul edildi. Rızâ Şah'ın Türkiye'yi ziyareti sırasında İran elçiliğinde bir göreve getirildi.	1922	

Ahmet Hikmet Müftüoğlu	1870	1927	İstanbul	Şair Yahya Sezai Efendi...Ailesi dönemin ulema sınıfındandı; dedesi Mora Müftüsü Abdülhalim Efendi idi.	Soğukçeşme Askerî Rüştiyesi, Galatasaray Lisesi		Fransız ve Alman Edebiyatları	Edebiyat	1913-1918 arasında Peşte Büyükelçisiydi. 1924'te Halife Abdülmecid Efendi'nin baş mabeyinciliğini yaptı. 1926 senesinde Ankara'da Hariciye müsteşarı oldu. Türk Yurdu, Türk Ocağı kurucularındandır.		1909
Cenap Şehabeddin Bey	1870	1934	Manastır	Plevne Şehidi Binbaşı Osman Şahabeddin	Tophane Fevziye Mektebi, Gülhane Askeri Rüştiyesi, Askerî Tıbbiye İdâdîsi, Askerî Tıbbiye (1889)	Pariste Tıp İhtisası yapmak için 4 yıl kaldı.	Fransızca, Garp Edebiyatı n Osmanlı Edebiyat Tarihi	Edebiyat	Haydarpaşa Hastanesi'nde, Mersin ve Rodos'ta karantina hekimi olarak çalıştı. 1896'da sıhiye müfettişliği göreviyle Cidde'ye gitti. Servet-i Fünun'un üç önemli ismi arasındadır. 1914'te Dârülfünûn Fransızca tercüme müderrisi, Garp edebiyatı müderris vekili, 1919'da Osmanlı edebiyat tarihi müderrisi olarak görev yaptı. 1922 öğrenci boykotu sonucu Dârülfünun'daki görevinden istifa etmek zorunda bırakıldı.	1922	1914
Mazhar Cevat	1870	1933	İstanbul	Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Mehmed Mazhar Bey.	Haseki Bayrampaşa İlkokulu, Kocamustafapaşa Askeri Rüştiyesi, Askerî Tıbbiye İdâdîsi, Askerî Tıbbiye	Viyana Kimya ve Cilt Hastalıkları, Almanya'da İhtisas	Kimya	Fen	Avusturyalı olan eşi ile Viyana'da tanışmıştı. 1900 yılında Tıbbiye'de görevlendirildi. 1919 da Dârülfünûn kimya müderrisi olarak göreve başladı. 1933'te üniversiteden çıkarılınca intihar etti.	1933'te tasfiye edildi.	1919

Mehmet Hamid Hasancan	1870	1943	İstanbul	Büyükdedeşi Şeyhül İslam, XVI. Yüzyıl ünlü alim ve bestekarı Hasancan Çelebi soyundan gelir. Babası Molla Mehmed Arif Bey.	Orta öğrenimini Soğukçeşme Askerî Rüştiyesi'nde, liseyi Mülkiye İdâdisinde tamamlamıştır. Mülkiye'nin yüksek bölümünden mezun oldu.		Maliye ve İktisat Muallimi	Hukuk	1891'de Maliyede kâtabi olarak memuriyete girdi. İdadilerde müdürlük ve öğretmenlik yaptı. İstanbul Hukuk Okulu'nda umumi iktisat profesörlüğü, Kızılay Başkanlığı yaptı. 1921'de TBMM Hükümeti İstanbul Temsilcisi oldu.		
Raşit Tahsin Bey (Tuğsavul)	1870	1936	İstanbul		Fatih Rüştiyesi, Askerî Tıbbiye	Almanya (1893-1896)	Psikiyatri, Nöroloji	Tıp	1896'da Askerî Tıbbiye'de Emraz-ı Akliye ve asabiye muallimi oldu. Gülhane Askeri Tıp Akademisinin kuruluş çalışmalarında bulundu ve başhekim yardımcısı oldu. Bursa Tabip odasının ilk başkanıdır.	1933'te tasfiye edildi.	1910
Kerim Sebati (Gürgün)	1870	1942	Trabzon	Kerim Sebati, Paşa ve Vali Kızı Fitnat Hanım ile evliydi. Fitnat Hanım Mustafa Suphi'nin kızkardeşidir.	Askerî Tıbbiye	Berlin		Tıp	II. Meşrutiyetin ilanı üzerine döndüğü İstanbul'da Cerrahi kliniği müderrisliğine getirildi. İTC Kurucularındandır. Jöntürklerle katılıp Berlin'e gitti.	1933'te tasfiye edildi.	1908
Mazhar Hüsnü Dural	1871	1938	İstanbul	Mızıka-yı Hümayun dan Hüsnü Bey	Askerî Tıbbiye İdâdisi, Askerî Tıbbiye			Dişçilik		1933'te tasfiye edildi.	
Hadi Faik Saçlı	1871	1951			Askerî Tıbbiye			Tıp	1905 de Dârülfünûn Kimya Muallimi oldu. 1909'da istifa edip 1922'de tekrar döndü.	1933'te tasfiye edildi.	1905
Ahmed Naim Bey	1872	1934	Bağdat	Babası Mithat Paşa'nın Bağdat Valiliğinde Mektupçu	Bağdat Rüştiyesi, Galatasaray Lisesi, Mülkiye. Arapça, Farsça ve Fransızca'yı çok iyi bilir.		Felsefe, mantık, ruhiyat ve ahlâk dersleri verdi.	Edebiyat	Hariciye Tercüme Kalemî'nde çalıştı. Maarif Nezâreti Yüksek Tedrisat müdürlüğü yaptı. (1911-1912). Galatasaray Lisesinde Arapça okuttu (1912-1914) ve Maarif Nezâreti Telif ve Tercüme Kurulu üyeliğinde bulundu (1914-1915). Sebilürreşad'da yazdı.	1933'te tasfiye edildi.	1915

Mustafa Salim Tunakan	1872	1943	Selânik	Tüccar İsmail Efendi	Askerî rüştiye, Hendese-i Mülkiye		Matematik	Fen	Mezuniyetinden itibaren Hendese-i Mülkiye-i Şâhâne'de, Dârülfünûn'da ve Darüşşafaka'da müderrislik ve muallimlik yaptı. II. Meşrutîyet Döneminde İttihat ve Terakki veznedarıydı.	1933'te tasfiye edildi.	
Ziya Nuri Paşa (Birgi)	1872	1936	İstanbul	Birgivi Kâtipzâde Dr. Mehmet Nuri Bey	Askerî Tıbbiye	1894 yılında seçme sınavı ile Berlin'e gönderildi ve Tıp Fakültesini yeniden okudu	Kulak Burun Boğaz Müderrisi	Tıp	Askerî Tıbbiye Mektebinde hocalık yaptı.	1933'te tasfiye edildi.	
İsmail Saip Sencer	1873	1940	Erzurum	Erzurumlu Hacı Kurbanzade Binbaşı Mehmed Şevki Bey	Koca Mustafa Paşa Askerî Rüştiyesini bitirince Fatih dersîamı Arapkirli Abbas Şükrü ve Süleymaniye dersîamı Ferhad Efendi'den icâzetname aldı. Biyoloji ve eski tıpla ilgilendi.		Arap Edebiyatı Tarihi Müderrisi	Edebiyat	Beyazıt Devlet Kütüphanesi Müdürlüğü yaptı.		1921
Mehmed Akif Ersoy	1873	1936	İstanbul (Fatih)	Babası Kosova'dan İstanbul'a din eğitimi için gelen İmam Tahir Efendi, Fatih Medresesi Başmüderrisi	Mülkiye İdâdîsini yarım bırakıp, Baytar Mektebine girdi.		Osmanlı Edebiyatı, Kavaid-i nazım ve şiir dersleri verdi.	Edebiyat	Sebilürreşad yazarı. 1920'de M.Kemalin teklifi ile Burdur Mebusu seçildi. ikinci dönemde muhalefet grubuna mensup diğer milletvekilleri gibi Mehmed Âkif de aday gösterilmedi. Ekim 1923'te hayal kırıklığı ile Mısır'a gitti.	1913	1908
Avram Galanti Efendi	1873	1961	Bodrum	Devlet Memuru	Yahudi İlkokulu Rodos Rüştiyesi, İzmir İdâdîsi		Kadim Şark Kavimleri	Edebiyat	1944-1946 arası VII.Dönem Niğde Milletvekili	1933'te tasfiye edildi.	1915

Mehmet Seyyit Bey	1873	1925	İzmir	Büyük dedeleri Türkistan ulemasındandır. Babası İzmir eşrafından Müezzinzâde Abdullah Taküyiddin	Medrese, Dârülfünûn Hukuk (1904)		Fıkıh Tarihi, Usul-i Fıkıh	Hukuk, İlâhiyât	1924'te milletvekillerine aynı zamanda başka bir memuriyet yasaklanınca mebusluktan ayrılarak Dârülfünûna döndü. İlâhiyât Fakültesi reisliğine ve fıkıh hocalığına getirildi. Hilafetin kaldırılmasını destekledi. İttihat ve Terakki Partisi Reisliği yapmış olmasına rağmen tasfiye edilmemiş bilakis ilk kabinede Adliye Vekili yapılmıştır. Malta Sürgünlerindendir.		
Hamdi Suat Aknar	1873	1936	Malatya	Yüzbaşı Hasan Bey	Arapkir İlkokul , Elazığ Askeri Ortaokulu, Askerî Tıbbiye	Almanya 4 yıl (1900-1904) ihtisas	Patoloji	Tıp	Tıp Fakültesinde Patoloji Kürsüsünü kurarak anatomi derslerini verdi. 1933 te Kanser Mücadele ve Taharri Cemiyetini kurdu. Kitaplarını latin harfleriyle yazan ilk üniversite hocası ve kürsüsüne ilk kez kadın asistan doktor kabul eden bilim adamıdır.	1933'te tasfiye edildi.	1909
Talha Yusuf	1873	1932	İstanbul	Tüccar Yusuf Bey	Askerî Tıbbiye			Tıp	1915 Gelibolu Hilal-i Ahmer Hastanesi Baştabibi	1933'te tasfiye edildi.	1928
İsmail Hakkı Çelebi	1873	1939	İstanbul	Kütahyalı Cerrah Binbaşı Ömer Lütfü Bey	Lise Eğitimini İstanbul'da tamamladı.	Fransa Alfort Yüksek Veteriner Okulu	Parazitoloji Profesörü	Tıp		1933'te kadroda kaldı.	

Kilisli Rifat Bilge	1874	1953	Kilis	Zaptiye Kerim Çavuş olarak anılan Abdülkerim Efendi	İlk ve rüştiye tahsilini Kiliste tamamladı. Kilis'te önde gelen Ulemadan icâzet aldı. İstanbul'a gitti ve Dârülmuallimîn'e girdi (1892). Burada Selim Sabit Efendi ile yakınlık kurdu. 1908'de Hukuk Fakültesini bitirdi.		Arapça-İlâhiyat ve Edebiyat fakülteleri Arapça okutmanlığı	İlâhiyât	Fevziye Rüştiyesi (1903), Dârülmuallimîn, Üsküdar İdâdîsi, Vefa İdâdîsi (1909), İstanbul ve Kabataş Sultânîleri (1916-1922), Medresetü'l-Kuzât (1919) ve Dârülmuallimât'ta (1923) Arapça, Farsça, tarih, coğrafya, Türkçe, akaid, ceza hukuku, ulûm-i dîniyye dersleri okuttu.	1933'te kadroda kaldı.	
Ziya Gün	1874	1941	Bulgaristan (Tırnova)		Askerî Tıbbiye (1896)	Almanya Magdeburg Üniversitesi Göz Kliniği (1898-1903)	Göz	Tıp		1933'te tasfiye edildi.	
Fazıl Nazmi Bey (Örkün)	1875	1949	Girit	İsmail Nazmi Bey	Edebiyat ve Hukuk Mektebi mezunudur.		Latince, Roma ve Kadim Yunan Tarihi	Edebiyat	Kandiye Rüştiyesi ve İdâdîsi Yunanca Öğretmenliği, Telif ve Tercüme Heyeti Azalığı, Eski Roma ve Yunan Tarihleri Müderrisliği, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Grekçe Kürsüsü Profesörlüğü (1936) ve Atatürk'ün kültür danışmanlığını yaptı. Arı dil çalışmalarına da destek verdi. Milletvekili seçildi.	1933'te kadroda kaldı.	1922

Hüseyin Cahit Yalçın	1875	1957	Balıkesir	Aşar Müdürü Ali Rıza Efendi	İlköğrenim İstanbul, Serez Askerî Rüştiyesi, Dersaadet Mülki İdâdîsi, Mülkiye Mektebi		Hikmet-i Edebiye ve Hikmet-i Bedai	Edebiyat	Mercan İdadisinde Müdürlük yaptı. Tevfik Fikret ve H. Kazım Kadri ile Tanin Gazetesini kurdu. Uzun ve çatışma dolu bir siyasi hayatı oldu. İttihat ve Terakki milletvekiliydi. 1919'da İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü. İstiklal Mah. yargılandı ve sürgün cezası aldı. 1939-1954 arası CHP Milletvekiliydi. 1954'te DP karşıtı sert yazılarından dolayı hapse atıldı. Geniş bir alanda yoğun bir çeviri faaliyeti yürüterek kültür hayatına önemli katkı sağladı.		1908
Müderres Ligor Taranakides	1875	1956	İstanbul		Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'den Eczacı olarak mezun oldu.		İnorganik Kimya	Fen	Şam Tıp Fakültesinde Kimya Hocalığı yaptı.	1933'te tasfiye edildi.	1919
Ethem Akif Battalgazi	1875	1952	İstanbul	Müşir Akif Paşa. Kızı Zoolog Prof. Fahire Battalgazi	Askerî Tıbbiye		Adli Tıp Müderrisi	Hukuk	Şam ve Beyrut Tıp Fakültelerinde görev yaptı. Adli Tıp Kurumunda görev aldı.	1933'te tasfiye edildi.	1925
Tevfik Recep Örensoy	1875	1951	İstanbul	Tüccar Recep Bey	Askerî Tıbbiye (1898)	1899-1904 Almanya	Histoloji, Embriyoloji	Tıp	Tıp Fakültesi Reisi (1931-1933)	1933'te kadroda kaldı.	
Mustafa Hayrullah Diker	1875	1950	İstanbul	Şehremenati Memuru Mehmed Salih Efendi	Askerî Tıbbiye	Fransa 1910	Asabiye, Adli Tıp	Tıp	1936 yılında Ordinaryüs oldu. 1941 yılında milletvekili oldu. "Gazi İnkılabının Psikolocisi" adlı bir kitabı vardır.	1933'te kadroda kaldı.	
Kadri Raşit Paşa (Anday)	1875	1949	İstanbul	Babası Askeri Eczacı Mehmet Reşit Paşa. Kadri Raşit Paşa Melih Cevdet Anday'ın dedesidir.	Soğukçeşme Askeri İdâdîsi, Askerî Tıbbiye, İdâdîsi, Askerî Tıbbiye,	Üçüncü sınıftan sonra Paris Tıp Fakültesi fizyoloji	Pediyatri Müderrisi	Tıp		1933'te tasfiye edildi.	
Kemal Cenap Berksoy	1875	1949	İstanbul	Maçka Silahhanesi Başkatibi Hasan Cenap Efendi	Toptaşı Askeri Rüştiyesi, Askerî Tıbbiye İdâdîsi, Askerî Tıbbiye		Fizyoloji Müderrisi	Tıp	VII. IIX. Dönem Milletvekili	1933'te kadroda kaldı.	1909

Ziya Gökalp	1876	1924	Diyarbakır	Vilayet Evrak Memuru Tevfik Efendi	Diyarbakır Askeri Rüştiyesi, Mülkiye İdâdîsi, Baytar Mektebi.		İçtimaiyat	Edebiyat	II. Meşrutiyet'ten sonra İttihat ve Terakki'nin Diyarbakır şubasını kurdu ve temsilcisi oldu.1912'de İstanbul'a geldi, Meclis-i Mebusan'a seçildi. 1919 da yargılandı ve sürgün edildi.	1919	1913
Ali Reşad Beyefendi	1877	1929	Bulgaristan-Lofça	Lofça Aşar Müdürü İsmail Adil Bey	İstanbul Medrese-i Edebiye Mektebi'nde ortaöğrenim, İstanbul İdâdîsi, Mülkiye Mektebi (1893-1896)		Ortaçağ Tarihi, Çağdaş Avrupa Siyasi Tarihi	Edebiyat	93 Harbi nedeniyle bir yaşında ailesiyle İstanbul'a geldi. 1920 de Edebiyat Fakültesi kadrosundadır.		
Fatin Gökmen	1877	1955	Akseki	Kadı Abdülgaffar Efendi	İlk ve orta öğrenimi Akseki, Alanya ve İzmir'de yaptı. İstanbul'da Sultan Selim Camii Muvakkithanesi'nde eski astronomi ve takvim hazırlama usullerini öğrenirken Sâlih Zeki Bey'in dikkatini çekti, onun teşvikiyle Riyaziyyat Medresesi'ne girdi.		Astronomi	Fen	Kandilli Gözlemevi'nin kurucusu ve ilk müdürüdür. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularındandır. TBMM 7. ve 8. dönemlerde Konya milletvekili olarak mecliste yer almıştır.	1933'te tasfiye edildi.	1909
Ali Vehbi (Türküstün)	1877	1937	Alanya	Osmanlı Mebuslarından Alanyalı Hamdullah Emin Paşa	İlköğretimi Alanya'da, Liseyi Kahire'de okudu.	Fransa Montpellier Üniversitesi Fen Fakültesi (1897-98) Jeoloji, mineraloji, zooloji ve tıp.	Hayvanat	Fen	Tasfiye edildikten sonra Kabataş Lisesi ve Yüksek Muallim Mektebinde ders verdi. İlk Türk Dağcısıdır.	1933'te tasfiye edildi.	1919
Aynizâde Hasan Tahsin	1877	1962	Serfiçe	Tüccar Mehmed Necib Efendi. Kardeşi de Darülfünun hocalarından Mehmed Ali Aynî'dir.	Mülkiye		İlm-i Mali ve Kavanin-i Maliye Müderrisi	Hukuk	İktisat, Dârülfünûn hukuk fakültesi, Mülkiye, Medresetül Kuzat, İstanbul Yüksek Ticaret Okulu hocası. Türkiye Kooperatifçilik Cemiyeti Kurucusu. Maliye Nezâreti Müsteşarı.	1933'te tasfiye edildi.	

Mustafa Şevket Yunt	1877	1951	İstanbul	Manisalı Mehmet Emin Efendi	Dârülmuallimîn , Dârülfünûn Ulum-i Diniye Şubesi		Tefsir	İlâhiyât	1908'de Mülkiye Mecelle muallimi oldu. Modernist din adamlarındadır.		1926
Süreyya Ali Kayacan	1877	1961			Askerî Tıbbiye (1903)			Tıp	Tıp Fakültesi Reisi (1927-1931)	1933'te tasfiye edildi.	
Orhan Abdi (Kurtaran)	1877	1948	Rumeli Kesriye Kazası Arnavutluk	Çiftçi Hasan Abdi Ağa'nın oğludur. Müşir Fuat Paşa'nın damadıdır.	Numune-i Terakki Mektebi(İEL), Askerî Tıbbiye (1898)	1900'de Almanya Bonn Üniversitesine ihtisas yapmak üzere gönderilmiştir.	Nöroşirürji	Tıp	Tasfiye sonrasında Alman Hastanesi Sorumlu Operatörü olarak çalıştı.	1933'te tasfiye edildi.	
Sadri Maksudi Arsal	1878	1957	Kazan	Köy İmamı Nizamettin Molla	Köy ilkokulu, Kazan Allamiye Medresesi, Rus Öğretmen Okulu, Sorbon Hukuk	Rusya, Paris	Hukuk	Hukuk	İç Rusya ve Sibirya Müslüman-Türk Tatarları Özerk Cuhuriyeti Başkanı(1917). 1925 te Hukuk Mektebinde çalışmaya başladı. Ankara Hukuk ve İstanbul Hukuk Fakültelerinde görev yaptı.		
Ahmet Selahattin Bey	1878	1921	İstanbul	Miralay İbrahim Muhiddin Bey. Oğlu Haldun Taner	Mülkiye Mektebi		Devletler Genel Hukuku	Hukuk	Hukuk Fakültesi Müdürü, Son Osmanlı Meclisinde Mebus.		1910
Saadettin Vedat Koçer	1878	1953	Selânik	Tüccar Abdi Efendi	Soğukçeşme Askerî Rüştiyesi, Askerî Tıbbiye İdâdîsi, Askerî Tıbbiye			Tıp	Halep Hastanesinde görev yaptı. Abdülhamit karşıtı olarak Mısır'a kaçtı.	1933'te tasfiye edildi.	

Akil Muhtar Özden	1878	1949	İstanbul	Babası Askerî Tıbbiye başkâtibi, Tıbbiye ve Harbiye edebiyat muallimi ve Cemiyeti Tıbbiye-i Osmaniye'nin kurucularından olan Mehmet Muhtar Efendidir. Ağabeyi Celal Muhtar Özden de meşhur bir hekimdir.	Üsküdar Fıstıklı Mektebi, Paşakapısı Rüştîyesi, Askerî Tıbbiye İdâdîsi, Askerî Tıbbiye, Paris ve Cenevre Tıp Fakülteleri mezunudur.	Cenevre (1897) ve Paris Tıp Fakültesi	Farmakoloji	Tıp	İTC Üyesi. 1896 da Tıbbiye III. Sınıf öğrencisi iken Sultan Abdülhamid'e muhalif olduğu için İsviçre'ye kaçtı. VIII. Dönem Milletvekili	1933'te kadroda kaldı.	
Mustafa Nevzat Pısak	1879	1968	Gönen	Kafkasya Kökenli Hacı Mehmet Bey	1898'de Askeriye Tıbbiye İdâdîsi'nden eczacı adayı olarak, 1902'de ise Askerî Tıbbiye'den Eczacı-Kimyager olarak mezun oldu.		Eczacılık Fakültesinde Fenn-i İspençiyari, Tıp Fakültesinde Müfredat-ı Tıp dersleri de vermiştir.	Eczacılık	İlk görevi Makedonya'daki Selânik Asker Hastanesi'ndedir. 1909'da Hareket Ordusu ile İstanbul'a gelmiştir. 1911 yılında Tıbbiye'nin laboratuvar şefliği sınavını kazanarak bu göreve getirilmiştir. İTC üyesidir.	1933'te tasfiye edildi.	1915
Şerafettin Tevfik Tertemiz	1879	1957		Rakalar Kazası Bidayet Mahkemesi Başkatibi Destan Tevfik Efendi	Kadırgadaki Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'den 1903 yılında mezun oldu.		Botanik	Eczacılık	Beyrut ve Bartın'da bir süre hekimlik yaptı. İlk Tıbbi Bitkiler Bahçesini ve Botanik Laboratuvarını kuran kişidir.	1933'te tasfiye edildi.	1909
Yusuf Akçura	1876	1935	Ulyanovsk veya Simbir (Rusya)	Babası çuha fabrikası sahibi Kazan Tatarı fabrikatör Hasan Bey, annesi de Kazan'a göç etmiş Kırım Tatarı	7 yaşında Annesiyle İstanbul'a geldi. İlk ve orta öğretim İstanbul, Kuleli Askeri Lisesi, Harp Okulu,	Üç yıl Paris Siyasal Bilgiler Okulu	Tarih	Edebiyat	1925 Ankara Hukuk Mektebi Siyasi Tarih Hocalığı, 1933 Dârülfünûn Siyasi Tarih Hocalığı. Harp Okulunun 2. sınıfında Türkçülük hareketlerine katıldığı için ceza aldı. Türk Yurdu dergisini 17 yıl yönetti. 1935 Kars Milletvekili.		1925

Prof. Ali Kemal Elbir	1879	1948	Foça	Babası Duyun-ı Umumiye Memuru Osman Efendi. Oğlu Hukuk Profesörü Halit Kemal Elbir	Hukuk Mektebi		Kara ve Deniz Hukuku	Hukuk	Selânik Hukuk Mektebi kapanınca Dârülfünûn kadrosuna girdi. İTC mensubudur.	1933'te kadroda kaldı.	
Halil Nimetullah (Öztürk)	1880	1957	İstanbul	Hassa Ordusu Birinci Alayı Müftüsü Ankaravi Mehmed Şükrü Efendi	İstanbul Hukuk	Paris Felsefe,	Mantık, Felsefe ve İctimaiyat	Edebiyat	İnkılaplara candan bağlıydı ancak Harf İnkılabına karşı çıkmıştır. 1953 te yazdığı kitapta laikliği hararetle savunmuştur.1933'te tasfiye edildikten sonra Edirne Lisesi ve İstanbul Erkek Lisesi Felsefe Öğretmenliği yaptı.	1933'te tasfiye edildi.	1910
Ömer Şevket Öncel	1880	1950	Selânik	Mehmed Efendi	İlk ve Orta Fevziye Mektebi, Eczacı Mektebi	Berlin'de biyokimya ihtisası (1909-1913)	Organik Kimya	Fen	Bursa Gureba Hastanesi eczacılığı,1918 de giden Almanlardan sonra yerine atananlardan, 1934'de Afganistan Hükümeti'nin daveti üzerine Kabil Tıp Fakültesi'nde Kimya profesörü olarak göreve başlayan Ömer Şevket, Afganistan'ın ilk Eczacı Mektebi'ni ve modern eczanesini kurmuştur.	1933'te tasfiye edildi.	1915
Nazmi Asaf	1880	1935				Cenevre	Sinai İnorganik Kimya	Fen	Tasfiye edildikten sonra Konya Lisesi'nde ders verdi.	1933'te tasfiye edildi.	

Mehmet Şerefettin Yaltkaya	1880	1947	İstanbul	Aslen Ürgüplü olan ve Kalelizâde lakabıyla tanınan bir ailenin çocuğudur. Babası Kadiriyye tarikatı şeyhlerinden Cerrahpaşa Camii imamı Hâfız Mehmed Ârif Efendi	Davutpaşa Rüştîyesi, Darü'l-Muallimin, Cami Dersleri, Manastırlı İsmail Hakkı Bey'den tefsir dersi aldı.		Kelam Tarihi, İslam Felsefesi	İlâhiyât	M. Şerefettin Yaltkaya, Mehmet Rifat Börekçi'den sonra Cumhuriyetin ikinci Diyanet İşleri Başkanı oldu. (1942-1947) Oğlu Korkut Yaltkaya meşhur bir nöroloji profesörüydü.	1933'te kadroda kaldı.	1924
Saim Ali Dilemre	1880	1954	İstanbul	Tüccar Karslı Ali Rıza Bey. Kardeşi İsmail Bey de Tıp Fakültesinde profesördü.	Askerî Tıbbiye İdâdîsi, Askerî Tıbbiye	1908 Almanya	Adli Tıp Profesörü	Tıp	TDK ve DTCF de çalıştı. V. VI. VII. VIII. Dönem Milletvekili	1933'te kadroda kaldı.	
Ahmed Refik Bey	1881	1937	İstanbul Beşiktaş	Abdülaziz'in vekilharcı Ürgüplü Ahmed Ağa	Vişnezâde Sıbyan Mektebi, Beşiktaş Askeri Rüştîyesi, Askeri İdâdî, Harbiye	1909 da Paris'te arşiv ihtisası	Türk Tarihi	Edebiyat	1902'de Harp Okulu Fransızca Hocası, 1908'de Tarih Hocası. Fuad Köprülü, Ziya Gökalp ve Necmeddin Sadak'la birlikte İTC yayın organı Yeni Mecmua'da çalıştı. Hürriyet ve İtilaf Fırkasına katıldı. İstiklal Mahkemesinde yargılandı.	1933'te tasfiye edildi.	1918
Mustafa Hakkı Nalçacı	1881	1953	Afyon	Nalçacızade Ali	Askeri Rüştîye, Askerî Tıbbiye İdâdîsi ve Askerî Tıbbiye (1901) okudu.	Paris	Umumi Kimya	Tıp	Şam Tıbbiyesinde kimya hocalığı yaptı. (1903-1919) Şam'da masonlara katılmış ve üstad-ı azamlığa kadar yükselmiştir. Eczacılık yapmış, laboratuvar kurarak ilaç üretmiştir. 1925'te Tıp Fakültesine hoca olarak girdi.	1933'te tasfiye edildi.	1925
Mustafa Zühtü İnhan	1881	1970	Filibe (Bulgaristan)	Kadı Ali Rıza	İlk ve Orta öğretim Filibe, Edirne İdâdîsi, Mülkiye (1902)	Berlin'de İstatistik İhtisası	İhsaiyat Müderrisi	Hukuk	Abdülhamit karşıtı olarak 1902 de Rusya ya gitti. 2 yıl St. Petersburg'da kaldı. 1908 de II. Meşrutiyet ilan edilince yurda döndü. İTC Mensubudur.	1933'te tasfiye edildi.	

Kenan Öner	1881	1949	İstanbul		İstanbul Hukuk		Tabiat-ı Cezaiye Müderrisi	Hukuk	Savcılık yaptı. 1947'de DP İstanbul İl Başkanı oldu.	1933'te tasfiye edildi.	
Prof. Ebul'ula Mardin	1881	1957	Babası İşkodra da görevliyken doğdu.	Mardinli Ulema bir aileye mensuptur. Dedesi Mardin Kadısı Ömer Şevki Bey Babası Yusuf Sıtkı Beydir.	Özel öğrenim, İstanbul Hukuk (1903)		Medeni Hukuk	Hukuk	Sebilürreşad. Yazarı. 1914-1915 arası ve 1920'de Milletvekilliği yaptı.	1933'te kadroda kaldı.	1910
Adnan Adıvar	1881	1955		Babası köklü bir ilmiye mensubu aileden gelen Kadı Ahmet Bahai Efendidir. Dedesi Mektubizâde Ahmed Bahai Efendi Encümen-i Dâniş üyesidir.	İlk öğrenimini Numune-i Terakki Mektebi'nde, lise öğrenimini Mülki İdadî'de tamamladı. Tıp öğrenimine de 1899 yılında İstanbul'da başladı; 1905'te Mülki Tıbbiye Mektebi'ni bitirdi.	Berlin Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde asistanlık ihtisas yaptı, iç hastalıkları kürsüsünde uzmanlık diploması aldı.		Tıp	1910'da Tıbbiye müderris muavini. 1911 de Hilâl-i Ahmer müfettişi ve doktor olarak Trablusgarp Cephesinde bulundu. I. Dünya Harbinde Sıhhiye Umum Müdürü. Savaş bitince Tıp Fakültesi'ndeki görevine döndü. İTC Mensubu olmaktan hapis yattı. 1919 İstanbul Mebusu. İlk TBMM hükümetinde Sıhhiye Vekili oldu. 1924'te Halk Fırkası'ndan ayrıldı, ikinci gruba katıldı. TCF ye dahil oldu. İzmir suikasti davasında İstiklal Mahkemesi'nde yargılanıp beraat etti, ülkeyi terk etti.		
Server Kamil Tokgöz	1881	1943	İstanbul	Kamil Bey	Askerî Tıbbiye, (1902) 1908 de Paris'e gönderildi.	1908'de Paris'e gönderildi.	Bakteriyoloji Müderrisi	Tıp		1933'te tasfiye edildi.	
Mehmet Mahir Tokay	1881	1940	Selânik	Tüccar Abdurrahman Efendi	Askerî Tıbbiye			Tıp		1933'te tasfiye edildi.	

Faik Sabri Duran	1882	1943	İstanbul		"Ravza-i Terakki" okulu, orta öğrenimini de "Üsküdar İdâdîsi"	1908'de Fransa'ya gönderildi[Paris- Sorbonne Dârülfünûnu	Menatik-ı Osmaniye ve İslamiye Coğrafyası Müdürrisi	Edebiyat	Hanımı İngilizdi. Sorbonne'da okurken kendisini bir Fransız olarak tanıtarak evlilik teklifinde bulunmuştu.	1933'te kadroda kaldı.	1912
Refik Fenmen	1882	1951	Preveze	Rüşumat (Gümrük) Memuru Ahmet Vefik Bey, Anne tarafından Mithat Paşa'nın torunu, Babasının babası Tercüme Odasından	St. Benoit Fransız Lisesi, Yüksek Mühendis Okulu	Lozan Fen Fakültesi, Liege Teknik Fakültesi Elektrik	Genel Fizik	Fen	Maliye Başkatibi, Mülkiyede Ahlak İlmi Muallimi iken Dârülfünûnda görevlendirildi. VII. Dönem Kocaeli Milletvekili oldu.		1919
Muslihiddin Adil Taylan	1882	1944	Selânik	Selânik Nüfus Başkatibi Fazıl Efendi. Kardeşlerinden birisı İTÜ'nün ilk rektörü, diğeri Türk Ytong kurucusu	Mülkiye		İdare Hukuku Müdürrisi	Hukuk	İstanbul Hukuk ve Selânik Hukuk Mekteplerinde müdürlük, Orta tedrisat umum müdürlüğü ve Maarif Müşteşarlığı yaptı ancak Ali Kemal bakan olunca azledildi. Mütareke yıllarında Milli Mücadeleyi destekleyen Tarık adlı gazeteyi çıkardı.	1933'te tasfiye edildi.	
Cevdet Ferit Basman	1882	1953	İstanbul	Babası İbrahim Ferit Bey bez ticareti yapan Basmacızâde olarak bilinen ailedendir. Soyü Giritli İbrahim Paşa'ya dayanır. Akademişyen Türkan Rado'nun babasıdır.		Berlin Hukuk	Ceza Muhakemeleri Usulü Müdürrisi	Hukuk		1933'te tasfiye edildi.	

Tevfik Sağlam	1882	1963	İstanbul	Dedesinin babası Osman Efendi Anadolu'dan İstanbul'a gelmiş bir hocadır. Dedesi 1795'de İstanbul'da doğmuş Deavi Nâzırlığına kadar yükselmiş bir Mülkiye memurudur. Babası Sadaret Şifre Kalemi Müdürü Salim Bey.	İlköğrenim Sultanahmet Nakilbent Okulu, Soğukçeşme Askeri Rüştiyesi (1891-1895) Askerî Tıbbiye İdâdîsi (1895-1898), Askerî Tıbbiye (1903)			Tıp	1934'te istifa etti. 1939 da geri döndü, Rektör olarak da görev yaptı. 1952 ye kadar Tıp Fakültesinde çalıştı.	1933'te kadroda kaldı.	
Dr. Neşet Ömer İrdelp Bey	1882	1948	İstanbul	Kaymakam Ömer Fevzi Bey	Numune Terakki Mektebi, Mektebi Tıbbiye-i Mülkiye	1908'de Fransa Paris İhtisas		Tıp	İstanbul Milletvekili	1933'te kadroda kaldı.	
Dr. Nureddin Ali Berkol	1882	1955	İstanbul	Divân-ı Hümayun Mühimme Kalemi Halifesi Ali Baki Efendi	Toptaşı Askeri Rüştiyesi, Askerî Tıbbiye İdâdîsi, Askerî Tıbbiye	1908-1910 Paris Anatomi İhtisası	Tıp-Anatomi	Tıp	Tıp fakültesi reisi (dekan, 1924) ve Dârülfünûn emini (rektör) seçildi (1925). 1927 de Mebus ve meclis başkan vekili oldu.	1933'te kadroda kaldı.	
Ali Haydar Bey (Taner)	1883	1956	Bulgaristan Kızanlık	Babası yörede Ümmi olmayan nadir insanlardandı.	Mahalle Mektebi, Kızanlık Rüştiyesi, Bulgar Öğretmen Okulu, Almanya Jena Üniversitesi,	II. Meşrutiyet sonrası Almanya'ya eğitime gönderilenlerden	Umumi Ruhیات	Edebiyat	1926-1938 yıllarında Talim Terbiye Kurulu üyeliğinde bulundu. Musiki Muallim Mektebinde psikoloji dersi verdi. Darülmuallimatta 1938-1948 arasında psikoloji Hocalığı yaptı. Rusçuk'ta Türk aydınları tarafından çıkarılan Tuna adlı gazetede yazarlık yaptı.		
Moiz Kohen	1883	1961	Selânik	Haham	Alliance Okulu, Hukuk Mektebi			Hukuk	TDK Üyesi, Ulusal Kültür Birliği kurucularından, Gazeteci, İktisadiyat Mecmuasını çıkardı.		1914

Tahir Taner	1883	1961	Eskişehir	Tüccar Habib Hakkı Bey	Galatasaray Lisesi, Hukuk Mektebi(1905)	Paris'te Hukuk Doktorası	Ceza Hukuku ve Usulü	Hukuk	İstanbul Lisesi'nin temeli olan Numune-i Terakki'de Fransızca öğretmeni. 1906'da Düyun-ı Umumiye Hukuk İşleri Müdürlüğü kâtipliğine atandı. 1909'da yurtdışına gönderilenlerdendir.	1933'te kadroda kaldı.	1918
Halim Sabit Şibay	1883	1946	Kazan		İlk ve Ortaokulu Samara modern okullarında okudu. Sonra Kazan'da Medrese ve Rus Lisesinde okudu. 1901 de İstanbul'a geldi Mercan İdâdîsi ve Dârülfünûn ilâhiyât kısmını bitirdi. (1910)			ilâhiyât	1912 Gelenbevi İdâdîsi Din Muallimi, 1914-1919 arası Dârülfünûn Ulum-i Şer'iyye şubesinde İslam Tarihi ve Dinler Tarihi Müderrisi. Türk Dil Kurultaylarına da katılmıştır. Türk Birliği Derneği, Türk Alman Dostluk Cemiyeti Üyesi, Türk Ocakları kurucusu.		1914
Şemseddin Günlaltay	1883	1961	Eğin (Kemaliye)	Dedesi Çiftçi Babası Müderris İbrahim Edhem Efendi	Üsküdar Ravza-i Terakki Mektebi'ni, Vefa İdâdîsi'ni ve birincilikle Dârülmuallimîn-i Aliye'nin fen şubesini bitirdi (1905); bu arada özel olarak Arapça, Farsça ve Fransızca öğrendi.	1909da Maarif Nezâreti tarafından tabii ilimler okumak üzere bir yıllığına İsviçre-Lozan Üniversitesi	İslam Tarihi, Fıkıh Tarihi	Edebiyat, ilâhiyât	Darüşşafaka, Kıbrıs, Midilli, Gelenbevi İdadilerinde öğretmenlik yaptı. Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi medeniyet tarihi, İslam kavimleri tarihi, ilâhiyât Fakültesinde İslam tarihi ve fıkıh tarihi dersleri verdi. Süleymaniye Medresesinde ders verdi. 1922 yılında Şer'iyye Vekâleti Tedkikat ve Telifat Heyeti azası oldu. 1925'te ilâhiyât Fak. dekanı oldu.1931'de TTK üyesi oldu. 1915'te İttihat ve Terakki Fırkası'ndan meclise girdi ve Kuvayı Milliye'ye katıldı. 1949-1950 de Başbakanlık yaptı. 1961 de Senatör oldu. Ölene kadar DTCF ve İÜ Edb. Fak. de ders vermeye devam etti.		1915

Halide Edip Adivar	1884	1964	İstanbul	Padişah Hazinesi Kâtipliği, Yanya ve Bursa Reji Müdürlüğü yapmış olan Mehmet Edip Bey	Amerikan Koleji		İngiliz Edebiyatı	Edebiyat	İstanbul Kız Lisesi Tarih Öğretmenliği Tanin Gazetesi yazarlığı, Türk Yurdu Dergisi Yazarlığı, Evkaf Okullarında müfettişlik, Amerikan üniversitelerinde misafir hocalık yaptı. 1918-1919 yıllarında ve 1939-1950 yılları arasında Dârülfünûnda ders verdi. 1924'te eşi Adnan Adivar CHF'den ayrıldı ikinci gruba ve sonra TCF saflarına katıldı. Adnan Bey İzmir Suikasti davasından yargılandı, beraat etti ancak Atatürk ölene kadar ülkeye dönmediler.		1918
Yahya Kemal Bey	1884	1958	Üsküp	Üsküp Belediye Başkanı Nişli İbrahim Naci Bey, Annesi Edebiyatçı bir aileden	İlköğrenim Üsküp, Vefa Lisesi	Sorbonne Siyaset		Edebiyat	1903-1912 arası Abdülhamit muhaliflerinden etkilenerek Paris'e gitti. Paris'te Albert Sorel'den etkilendi.		
Ali Yar	1884	1965	Rusya (Troiski)	Kazan Tatarı bir aileden.	Galatasaray Lisesi (1908)	Paris Sorbonne (1911)	Cebir	Fen	1933-1938 Fen Fakültesi Dekanı	1933'te kadroda kaldı.	1915
Prof. Ahmet Samim (Gönensay)	1884	1963	Selânik	Yeğeni Emre Gönensay Dışişleri Bakanlığı yaptı.	Vefa Lisesi, İstanbul Hukuk,	Paris Hukuk	Medeni Hukuk	Hukuk		1933'te kadroda kaldı.	1918
Hasan Reşat Sığındım	1884	1971	İstanbul	Babası Miralay Dr. Selim Bey	İlköğrenimini İstanköy (Kos) adasında, ortayı Fatih Merkez Rüştüyesi ve Vefa İdâdîsi'nde tamamladı. 1905'de Kadırga'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'den mezun		Cildiye Müderrisi	Tıp	Nadir Şah tarafından Haydarpaşa'dakine benzer bir tıp fakültesi kurması için Kabil'e davet edilmiştir (1933-1938). 1938'de bizzat kendisi ilk mezunların diplomalarını verdikten sonra Türkiye'ye dönmüştür.	1933'te tasfiye edildi.	

Mehmet Akif Aykut	1885	1939	İstanbul		Mahmudiye rüştiyesi, Vefa Lisesi, Tıbbiye-i Mülkiye	Sınavla Berlin (1909)	Farmakognozi ve Toksikoloji	Eczacılık	1913'te Eczacı Mektebi Muallim Muavini oldu. 1933'te fakülte kadrosunda kalan tek kişi oldu.	1933'te kadroda kaldı.	1913
Muammer Raşid Seviğ	1885	1973	Yemen	Mutasarrıf Mehmet Raşit Paşa	Galatasaray Lisesi (1904), İstanbul Hukuk Fakültesi	Paris Hukuk	Şam ve Beyrut Mekteplerinde Hukuk okuttu. Dârülfünûnda görev yaptı. Ekmele 399	Hukuk	İÜ Devletler Hukuku Müderrisi, Dârülfünûn Emni, Şam ve Beyrut Mekteplerinde de hukuk hocası olarak bulundu. Türkiye Kooperatifçilik Cemiyeti Kurucusu. Şarkikarahisar milletvekili.	1933'te kadroda kaldı.	1921
Kenan Tevfik Sezenel	1885	1942		Askerî Tıbbiye Muallimi Miralay Tevfik Vacid Bey Halit Ziya Uşaklıgil'in damadı	Askerî Tıbbiye İdâdîsi, Askerî Tıbbiye	Almanya Berlin	Hasta Bakımı	Tıp	Femina adlı bir özel doğum hastanesi vardır.	1933'te tasfiye edildi.	
İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu	1886	1978	İstanbul	Dedesı Tabur İmamı, Babası Kalemıyeden İbrahim Edhem Efendi	Fevziye Mektebi, Vefa İdâdîsi, Dârülfünûn Fen Şubesi	Avrupa İnceleme turu	Pedagoji	Edebiyat	1923-1925 arası rektörlük yaptı. SCF İstanbul İl Başkanlığı yaptı. 1933'te kadro dışı kaldı. 1934-1946 arası Yeni Adam dergisini çıkardı. 1939'da DTCF'de göreve başladı. 1943'te Milletvekili oldu. 1942-1957 arası TDK Terim Kolu başkanlığı yaptı. Hattattı ve 1957'de Kur'an tercümesi yaptı.	1933'te tasfiye edildi.	1913
Mustafa Şekip (Tunç)	1886	1953	İstanbul	Nüfus Nâzırı Babası Nevşehirli Yusuf Besim Bey, Annesi Bulgaristan göçmenidir.	Halep, Manastır, Vefa İdâdîsi, Mülkiye,	Cenevre Psikoloji	Ruhiyat	Edebiyat	SCF Üyesi olmasına tepki gösterilince partiden istifa etmiştir.	1933'te kadroda kaldı.	1919
Müderris Suzi Bleda	1886	1948			Dârülfünûn Fen Fakültesinden 1906 yılında mezun olan beş kişi arasında birinci olmuştur.		Kimya	Fen	Gustav Fester'in asistanlığını yaptı.		1918

Burhaneddin Ferid (Sezerar)	1886	1953	İstanbul	Hazine-i Hassa Emlak-ı Hümayun İdaresi Muavini ve Birinci Şube Müdürü Süleyman Ferid Bey	Galatasaray Lisesi	Sorbon Üniversitesi (1911), Paris Yüksek Elektrik Mühendis Mektebi, Paris Yüksek Telsiz, Telgraf Mektebi (1912)		Fen	Dolmabahçe yalısına elektriği ilk getiren kişidir.	1933'te tasfiye edildi.	
Burhaneddin (Beken)	1886	1953	İstanbul		Hendese-i Mülkiye (1908)	Paris (1912)	Tahlil-i Hendese	Fen		1933'te tasfiye edildi.	1915
Abdurrahman Münib (Berkan)	1886	1949	Selânik	Ahmet Hamdi Efendi	İstanbul Hukuk	Paris Hukuk	Medeni Hukuk Müderresi	Hukuk	1948 de DP İstanbul İl Başkanı, 1946-1950 8.Dönem DP İstanbul Milletvekili seçildi.	1933'te tasfiye edildi.	
Prof. İbrahim Fazıl Pelin	1886	1947	Selânik		Selânik Fevziye Rüştüyesi, Mülkiye,	Paris 1909	Maliye ve İstatistik	Hukuk	Türkiye Kooperatifçilik Cemiyeti Kurucusu	1933'te kadroda kaldı.	
Behçet Sabit Erduran	1886	1980	İstanbul	Fenerler Rüsumat Dairesi Müdürü Mehmet Sabit Bey	Üsküdar Sultânîsi (1905), Dârülfünûn Tıp Fakültesi (1913)	1917-1918 de Sultan Reşat tarafından Almanya'ya eğitime gönderildi.	Bevliye	Tıp	Balkan Savaşı ve 1. Dünya Savaşında hizmetleri var.	1933'te kadroda kaldı.	
Ali Macit Bey (Arda)	1887	1967	İstanbul		Bakırköy Rüştüyesi, Vefa İdâdîsi, Yükseköğrenim Fransa	II. Meşrutiyet'te Paris'e gönderilen ilk kafiledendir.	Beşeri Coğrafya	Edebiyat	1946'da Türkiye Coğrafya Kurumu Başkanı oldu.	1933'te tasfiye edildi.	

İbrahim Necmi Dilmen	1887	1945	Selânik	Avukat Mehmed Tayfur Bey	Selânik İdâdîsi, İstanbul Hukuk Mektebi (1909)		Türk Dili ve Edebiyatı	Edebiyat	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Ural- Altay Dil ve Edebiyatı kürsüsü müderris muavini, 1931'de Gazi Eğitim Enstitüsü ve Musiki Öğretmen Okulunda edebiyat öğretmeni, 1932'de Milli Eğitim Bakanlığı Genel Müfettişi. TDK Merkez Kurulu Üyesi, 1933'de TDK Genel Sekreteri, 1936 DTCF Profesör. V, VI, VII. Dönem Milletvekili.		1917
Prof. Mustafa Reşit (Belgesay)	1887	1969	İstanbul	Beşiktaş Belediye Reisi Mehmet Rıza Bey	İlköğretim Beşiktaş, Sivas İdâdîsi, Dârülfünûn Hukuk Fakültesi (1907)	Paris Hukuk (1914)	Hukuk Usulü	Hukuk	1926'da Medeni Hukuk Profesörü oldu.	1933'te kadroda kaldı.	
Yusuf Ziya Yörükan	1887	1954	Selânik	Selânik'teki Eski Saray Medresesi müderrislerinden Yâkub Efendi	Selânik Selimiye Mektebi, Mülkiye Rüştiyesi, Dârülmuallimîn rüştiye Şubesi (1905) Sahn Medresesi yüksek kısmından icâzet aldı (1910). Süleymaniye Medresesinde ihtisasını bitirdi ve aynı zamanda Dârülfünûnda felsefe okudu. (1922)		Türk Dinleri ve Mezhepleri Tarihi	İlâhiyât	İstanbul ve İnönü Kız Liseleriyle Vefa Lisesi gibi kurumlarda tarih ve felsefe dersleri okuttu. Aynı dönemde uzunca bir süre Şehremini Halkevi reisliği yaptı. Diyanet İşleri ikinci reisliği görevinde bulundu.	1933'te kadroda kaldı.	1926
Fuat Fehim Caculi	1887	1957	Yanya	Leskovik Eşrafından Ahmet Fehim Bey	İlk Orta Selânik, Tıbbiye-i Mülkiye	Berlin	Kadın Doğum	Tıp		1933'te tasfiye edildi.	

Ahmed Emin Yalman	1888	1972	Selânik	Babası Abdülhamit tarafından İstanbul'a getirilmiş ve Matbuat Dairesi Başkanı yapılmış olan Selânik Askeri Rüştiyesi Hat ve Tarih Hocası Osman Tevfik Efendi.	Alman Lisesi, İstanbul Hukuk Fakültesi (1910)	1911 de MEB'in Amerika'ya göndermek üzere açtığı sınavı kazanan beş kişiden birisi olarak Columbia Üniversitesi'nde gazetecilik ve felsefe dallarında doktora yaptı.	Ziya Gökalp'in asistanlığını yaptı. 1916-1920 arası Mülkiye'de ders verdi.	Edebiyat	Gazetecilik yaptı. Amerikan Ticaret Ataşesi aracılığı ile, Goodyear, Dodge Brothers, Caterpillar gibi önemli Amerikan firmalarının Türkiye'deki bayiliğini üstlenen TATKO (Otomobil, Lastik ve Traktör Komandit Şirketi) adlı bir şirket kurmuştur(1926). II. Dünya Savaşı'nda Nazileri yeren yazılar yazdı. 1952 yılında bir suikast girişimine hedef oldu. İlk yıllarında desteklediği Demokrat Parti'ye sonradan cephe aldı.	1914
İbrahim Hakkı (Akyol)	1888	1950	Silistre		Galatasaray Lisesi	Lozan'da Doğa bilimleri ve fizik, 1916'da Almanya	Tabii Coğrafya	Edebiyat		1933'te kadroda kaldı.
Ali Muzaffer Bey (Göker)	1888	1959	İstanbul	Umum Jandarma Kumandanlığı Başkatibi ve Özel Kalem Müdürlüğü yapmış olan Ali Şerafettin Bey. Eşi eski Maliye ve Maarif Nâzırı, Ayan Meclisi Üyesi Mustafa Nail Bey'in kızı Saliha Pakize Hanımdır.	Zühtü Paşa Rüştiyesi, Mercan İdâdisi. 1909'da Mülkiye'den birincilikle mezun oldu.	Paris Uluumu Siyasiye (ELSP)	Çağdaş Tarih	Edebiyat	III. Dönem Milletvekili	1933'te tasfiye edildi.
Kazım Şinasi Dersan	1888	1964	Girit	Babası Ali Raşit Efendi.		Paris Sorbonne Üniv. Sosyal İlimler Akademisi	Tarih	Edebiyat	Falih Rıfkı ve Necmettin Sadak ile birlikte Akşam Gazetesinin ortağı idi. Büyükkada'da yalısında yaşadı.	1917

İhsan Hilmi Alantar	1888	1962	İstanbul		İlk ve Orta İstanbul, Tıp Fakültesi (1911)	Paris ve Almanya Pediatri İhtisası	Çocuk Hastalıkları	Tıp	Kurtuluş Savaşına katıldı.	1933'te kadroda kaldı.	
Akif Şakir (Şakar)	1888	1961	İstanbul	Askerî Tıbbiye Müderrisi Şakir Paşa	Numune-i Terakki Mektebi, Askerî Tıbbiye	Viyana (1912)	Cerrahi ve Ortopedi	Tıp	Babası Askerî Tıbbiye Müderrisi Şakir Paşa Claude Bernard'ın seçkin bir talebesiydi.	1933'te kadroda kaldı.	1919
Yusuf Behçet Bey (Güçer)	1890	1952	İstanbul	Zekeriya Bey	Galatasaray Lisesi	Paris Sorbonne Edebiyatı Fakültesi	Ortaçağ Doğu Kavimleri Tarihi Müderrisi	Edebiyat	Lisan Mektebinde Tercüme Usulü dersi verdi. Birçok okulda öğretmenlik yaptı. Galatasaray Lisesinde 1933-1950 yıllarında 17 yıl Müdürlük yaptı. III. Dönem Milletvekili (1927-1931)	1933'te tasfiye edildi.	
Köprülüzâde Fuad Beyefendi	1890	1966	İstanbul	Beyoğlu Ceza Dairesi Mümeyyizi Faiz Bey, Sadrâzam Soyundandır.	Hususi eğitim aldı. Edebiyat ve tarih alanında ilerlemek için hukuk öğrenimini yarıda bıraktı.		1913'te, Halit Ziya Uşaklıgil'den boşalan İstanbul Dârülfünûnu Türk edebiyatı tarihi müderrisliğine getirildi.	Edebiyat	1923'te Edebiyat Fakültesi dekanı, 1928'de Türk Tarih Encümeni Başkanlığına seçildi. 1933'te ordinaryüs profesör oldu, İstanbul Üniversitesi'nde birkaç kez dekanlık yaptı. Demokrat Parti kurucusudur. 1956'ya kadar sürdürdüğü dış işleri bakanlığında Türkiye'nin NATO'ya girişinde etkin rol oynadı. 1957'de "kurduğu partiyi tanıyamadığını" söyleyerek Demokrat Partiden resmen istifa etti ve aynı yıl Hürriyet Partisi ne girdi.	1933'te kadroda kaldı.	

Necmeddin Sadık (Sadak)	1890	1953	Isparta	Mahkeme Reisi Sadık Şahabeddin Bey	İlköğrenim Edirne, Ortaöğrenim Konya ve İzmir İdadilerinde, Galatasaray Lisesinde tamamladı.	Lyon	İçtimaiyat	Edebiyat	Galatasaray Spor Kulübü Başkanlığı. 1932'de Cenevre'de silahların bırakılması konferansında, 1936 da Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde ve Milletler Cemiyeti'nde Türkiye delegesi olmuştur. 1928'den sonra Milletvekili, 1947-1950 arası dış işleri bakanı oldu.		1916
Zeki Velidi Togan	1890	1970	Başkurdistan	Babası Molla Ahmet Şah, Annesi ise öğretmendi. Babası Arapça, annesi Farsça bilirdi.	Kasımiye Medresesi, Annesinden Farsça öğrendi, Rusça öğrendi, Kazan'a gelip özel dersler aldı. Katanov ve Aşmarin gibi Rus bilim adamlarıyla tanıştı. 1935 senesinde Viyana Üniversitesi'nden felsefe doktoru ünvanı aldı.	Kazan, Viyana	Umumi Türkiye Tarihi Müdürrisi	Edebiyat	1925'te Berlin'den Ankara'ya Telif ve Tercüme Heyeti'ne davet edilmiştir. Akabinde M. Kemal tarafından açılması istenen Umumi Türk Tarihi kursüsüne 1927 yılında tayin edilmiştir. 1932 yılına kadar bu kursüde bulunmuştur. 1935- 1939 yıllarında Bonn ve Göttingen Üniversitesi'nde ders verdi. 1939-1948 arasında tekrar İstanbul Üniversitesi'ne döndü. Türk Tarih Tezine muhalafet edince istifa etmek zorunda kaldı. Başkurdistan Harbiye Nâzırı, Türkistan Milli Birliği kurucusudur.	1932	1927

Hüsnü Hamit Sayman	1890	1975	Antalya (Elmalı)	Erbâb-ı Ziraatten Yörük Hüseyin Ağa	Elmalı İptidaisi (1901), Konya İdâdisi (1906) 1906 yılında Mühendis Mektebine girdi.	Mülkiye Mühendis Mektebinin Üçüncü sınıfında Lozan Üniversitesi Matematik bölümüne gönderildi (1909-1912)	Umumi Riyaziyat	Fen	1924-1930 yılları arasında Fen Fak. Dekanı. Selânik ve Beyrut'ta Matematik öğretmenliği yaptı. 1933'ten sonra Haydarpaşa Lisesi'nde öğretmenlik, ardından da Güzel Sanatlar Akademisi'nde 1955 yılında emekli oluncaya kadar matematik, yüksek matematik ve tasarı, geometri hocalığı yaptı.	1933'te tasfiye edildi.	1915
Ahmet Kemal Atay	1890	1978	İstanbul	Ticaret ve Orman Nezâreti Müfettişi Mustafa Nuri Bey	Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (1912)	Berlin Üniversitesi Tıp Fakültesi (1916)	Hariciye, Cerrahi	Tıp	1939'da Tıp Fakültesi Dekanı	1933'te kadroda kaldı.	
Ali Haydar Erel	1890	1974	Girit	Miralay Dr. Mehmed Bey	Tıp Fakültesi (1911)		KBB	Tıp	Tasfiye sonrasında Haydarpaşa Numune Hastanesi KBB mütehassısı olarak çalıştı.	1933'te tasfiye edildi.	
Necmeddin Rifat Yazar	1890	1982			Tıp Fakültesi (1913)	Berlin		Tıp		1933'te kadroda kaldı.	
Mehmet Emin Bey (Erişirgil)	1891	1965	İstanbul	Adliye Nezâreti Sorgu Dairesi Katibi ve Mümeyyizi Mustafa Dilaver Bey (Niğdeli)	Beşiktaş Sıbyan Mektebi, Fatih Rüştîyesi, Mercan İdâdisi, Mülkiye (1911)		Felsefe Tarihi Müderrisi	Edebiyat	Millî Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Dairesi Başkanlığı ve Müsteşarlığı, Yüksek Muallim Mektebi Müdürlüğü, Siyasal Bilgiler Okulu Müdürlüğü. Bakanlık ve vekillik yaptı.		
Mehmed İzzet	1891	1930	İstanbul	Kaymakam Nazmi Bey	Galatasaray Lisesi (1907), Hukuk Fakültesi,	Sorbonne Felsefe	Ahlak Muallimi	Edebiyat			

Hamit Sadi (Selen)	1892	1968	İstanbul		Ayasofya Rüştiyesi'nde ilk ve ortaokulu okudu. Liseyi Dârülfünûn İhtiyat Şubesinde okudu. İstanbul Dârülfünûnu Edebiyat Fakültesi (1914), Viyana'da "Tarihi Belgelere göre Anadolu'da Türklük" adıyla doktora tezi hazırladı.	Viyana Üniversitesi Coğrafya (1920-1923)	Mevzii Coğrafya Muallimi	Edebiyat	Tasfiye edilince 1934 yılında Ankara'ya geldi. Burada önce Gazi Eğitim Enstitüsünde 1937 yılından itibaren de Siyasal Bilgiler Okulundan Coğrafya öğretmenliği yapmağa başladı. Daha sonraları Siyasal Bilgiler Okulu Fakülte olunca, kurulan "İskan ve Şehircilik Enstitüsünün" on yıldan fazla müdürlüğünü yaptı.	1933'te tasfiye edildi.	
Yusuf Hikmet Bayur	1892	1980	İstanbul	Haşmet Bey. Sadrâzam ailesindendir.	Galatasaray Lisesi, Sorbonne Üniversitesi	Sorbonne	İnkılap Tarihi	Edebiyat	Milletvekili, MEB Bakanı, Millet Partisi Başkanlığı, DP Milletvekili, Yassıada'da yargılandı.		
Ahmet Malik Sayar	1892	1965	İstanbul	Matematikçi Salih Zeki Bey	Galatasaray Lisesi (1912), Lyon Üniv. Jeoloji	Lyon	Ord. Prof. Jeolog	Fen	Eş zamanlı olarak Halkalı Ziraat Mektebinde de derslere girdi. (1919-1922) 1944'te İTÜ kurulunca Jeoloji Prof. olarak görev aldı.	1933'te tasfiye edildi.	1918
Hamit Nafiz Pamir	1892	1976	Selânik		Selânik Fevziye Rüştiyesi, Selânik Fransız Mektebi, 1915 te gelen Alman Walther Penck ile çalıştı.	Cenevre Ün (1909-1913)	Jeoloji	Fen	MTA'nın kuruluşu için çalıştı. Ve 1950-1960 arası genel direktörlüğünü yaptı.	1933'te kadroda kaldı.	
Ragıp Hulusi Özdem	1893	1943	Selânik		Selânik idâdîsi, İstanbul Hukuk Mektebi. 1923 te Paris'e gönderildi.	Paris	Dil	Edebiyat	TDK Derleme Kolu Başkanı, Robert Kolej Öğretmenliği, 1934 te Edb. Fak. Umumi Lisaniyat Kürsüsü Başkanlığı, Asar-ı İslamiye ve Milliye Tetkik Encümeni Katibi		1930
Selahattin Mehmet Erk	1893	1951	İstanbul		Tıp Fakültesi	Viyana'da Radyoloji Eğitimi aldı.		Tıp		1933'te tasfiye edildi.	

Orhan Sadettin	1899	1965	İstanbul	Babası Nazır Müşir Saadeddin Paşa	Robert Kolej. Almanya'ya ticaret tahsili için gönderildi ancak felsefe okumayı tercih etti.	Almanya Gießen Üniversitesi Felsefe Bölümünde Von Aster'in öğrencisi olarak doktorasını tamamladı. (1925)	Felsefe	Edebiyat	Felsefe alanında doktora yapan ilk Türktür. 1925 yılında yurda döndü. Kabataş Erkek Lisesi'nde çalıştı ardından Darülfünun'a girdi. Hastalığı nedeniyle 1933 Ekim ayında malulen emekliye ayrıldı.	1933'te kadroda kaldı.	1927
Yusuf Şerif (Kılıçel)	1894	1944	Girit	Hanya Mutasarrıfı Mehmet Cevdet Bey	Galatasaray Lisesi, Sorbonne	Sorbonne Edebiyat (1912)	Garp Tarihi Edebiyatı	Edebiyat	Galatasaray Lisesi'nde meslek hayatına başladı. 1933'te tasfiye edilince tekrar GS Lisesine döndü. Birkaç yıl sonra Mülkiye'ye tayin oldu. 1942'de DTCF'ye atandı ancak sadece bir yıl çalışabildi.	1933'te tasfiye edildi.	
Hilmi Ömer Budda	1894	1952		Duyun-ı Umumiye Memuru Ömer Bey	Mercan İdâdîsi, Mülkiye (1912)	İngiltere Woodbrook Collegede sosyoloji.		Edebiyat		1933'te kadroda kaldı.	1926
Kerim Erim	1894	1952	İstanbul	Buharalı Molla Ahmed Zâde Mirliva Arif Paşa, annesi, Kazan Şeyhül Müderrisi Kerim Hazretzâde Ferik Abdürrahman Paşa'nın kızı, Hilmi Ziya ile anne tarafından akraba oluyor.	İlköğrenim Halep, Ortaöğrenim Hendese-i Mülkiye ve evde, Yükseköğrenim Yüksek Mühendis Mektebi, İlk doktorası matematikçi	Berlin'de Matematik Doktorası	Matematik	Fen	Reşit Galip ve Malche ile beraber 1933 Üniversite Reformunda görev aldı. Matematik doktorası olan ilk Türktür. İÜ yanında Yüksek Mühendis Mektebinde (İTÜ) 1946'ya dek ders vermiştir.	1933'te kadroda kaldı.	

Tevfik Remzi Kazancıgil	1894	1969	İstanbul	Dr. Osman Remzi Bey	Dârülfünûn Tıp Fak. (1918)	Almanya ve İsviçre Kadın Doğum İhtisası	Kadın Doğum	Tıp	Pozitivist düşüncesine bağlı olarak Tıp Bilimini sosyoloji ile buluşturmak istemiştir. Tıp tarihi ile ilgili bir çok eser vermiştir. Türk gençlerine bir hitabe yazmıştır.	1960	1924
Osman Cevdet Çubukçu	1895	1965	Ankara	Memur Çubukçuzâde Mustafa Kazım	Ankara İdâdisi, Dârülfünûn Tıp Fakültesi (1918)	Paris'e gönderildi. (1927-1928)	Fizyoterapi	Tıp	Tıp Fakültesi Fizyoterapi Enstitüsü'nü kurdu.		
Ziya Cemal Büyükkaksoy	1896	1953	İstanbul	Maliye Encümeni Üyesi Ali Cemal Bey	Alman Lisesi, Tıp Fakültesi (1920)			Dişçilik	1933'te profesör oldu.	1933'te kadroda kaldı.	1920
Süheyl Ünver	1898	1986	İstanbul	Posta Telgraf Umum Müdürü Tırnovalı Mustafa Enver Bey . Annesi Hattat Şevki Efendi'nin kızı.	Mercan İdâdisi, Tıp Fakültesi (1920)	Paris'e gönderildi. (1927-1929)	Tıp Tarihi Deontoloji	Tıp	1930'da Tıp Fakültesi Tedavi Kliniği ve Farmakodinami müderris muavini olarak kadroya alındı. 1933'te Tıp Tarihi doçentliğine atandı. TTK üyesi (1942)		1930
Ahmet Caferoğlu	1899	1975	Azerbaycan	İsmail Bey...Kızı Nazan Ölçer Türk İslam Eserleri Müzesi Müdürü	İlk ve Orta Semerkant, Lise Gence, Kiev Yüksek Ticaret Okulu, Bakü Üniv. Türkoloji, İstanbul Dârülfünûn Edebiyat Fak.	Almanya 1915-1918 arası Dârülfünûn da görev yapmış olan Giese ile doktora yaptı.	Türkoloji	Edebiyat	1925'te İst. Üniv. Türkiyat Enst. Asistan, Türk Dili Kürsüsü hocası ve başkanlığı. Türkiyat Enstitüsü Müdürü.	1933'te kadroda kaldı.	1929
İbrahim Şevki Atasagun	1899	1984	İstanbul	MİT Müsteşarı Şenkal Atasagun'un amcası, Tabip Tuğgeneral Şahabettin Atasagun'un abisidir.	Askeri Tıbbiye		Bakteriyolog	Tıp	1957'de tabip tümgeneral olarak emekli oldu. 1958-1960 yılları arasında Sağlık Bakanlığı müsteşarlığı. 1965-1970 arasında Cumhuriyet Senatosu başkanlığı yapmıştır. HH-asta olan cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e uzun süre Vekâlet etti.	1933'te tasfiye edildi.	
Fazıl Şerafettin Bürge	1899	1970						Tıp	VII.ve VIII. Dönem Kocaali Milletvekili ,Gümrük ve Tekel Bakanlığı	1933'te tasfiye edildi.	

Kemalettin Birsen	1900	1969	İstanbul		Galatasaray Lisesi	Paris Ticaret Akademisi, Paris Hukuk Fakültesi	Hususi Devletler Hukuku	Hukuk		1933'te kadroda kaldı.	
Fahreddin Kerim Gökay	1900	1987	Eskişehir	Tüccar Hacı Kerim	Eskişehir İdâdîsi ve Boğaziçi Rehber-i İttihad ve Menbaül İrfan İdâdîsi, Tıp Fak. (1922)	Almanya	Akıl Hastalıkları	Tıp	1926'da Tıp Fak. Müderris Muavini, 1933 te profesör oldu. 1949'da Vali ve Belediye Başkanı, 1957'de Bern Büyükelçisi oldu. İstanbul Milletvekilidir.	1933'te kadroda kaldı.	
Şinasi Hakkı Erel	1901	1991	İstanbul	Bahriye Hastanesi Başhekimi Hakkı Şinasi Paşa	St. Joseph Frerler Mektebi, Galatasaray Lisesi, Tıp Fak. (1925)	Fransa (Sınavla gitti)		Tıp		1933'te kadroda kaldı.	
Fahire Battalgazi	1902	1948	İstanbul	Hukuk Fakültesinde Adli Tıp hocası Prof. Dr. Ethem Akif Battalgazi	İlköğrenim Şam'da Notre Dame de Sion Fransız Mektebi, Bezmi Alem Lisesi, İstanbul Dârülfünûnu Tabii İlimler (1926).	1931-32 yılında tahsilini tamamlamak üzere Paris'te Sorbonne Üniversitesi Zooloji ve Karşılaştırmalı Anatomi Enstitüsü	Zooloji	Fen	1927'de asistan oldu. 1932'den itibaren Müderris Muavini vekili oldu. Üniversite Reformu ile birlikte 1933'te zooloji doçenti oldu.		1927
Fahir Yeniçay	1902	1988	İstanbul	Sadaret Müsteşarı Mehmed Emin, Annesi Hamide Hanım A. Hamit Tarhan'ın kızıdır.	Kadıköy Fransız St. Joseph, 1922 de Dârülfünûn Fizik-Kimya Bölümüne kaydoldu.	1927 de doktora için Paris Sorbonne Üniversitesine gitti.	Fizik	Fen	1953-1955 arası İstanbul Üniv. Rektörü, 1973-1976 arası Çekmece Nükleer Araştırma Merkezi Müdürü oldu.	1933'te kadroda kaldı.	1930
Şevket Aziz Kansu	1903	1983	Edirne	Dr. Aziz Emin Paşa	Tıp Fakültesi (1923)	Paris Tıp ve Antropoloji	Prof. Muavini Antropoloji	Fen	1933 Reformunda kadrosu Tıp Fakültesinden Fen Fakültesine aktarıldı. 1935'te Atatürk tarafından DTCF'ye antropoloji profesörü atandı. TTK Başkanı, TDK Üyesi ve Ankara Üniv. İlk Rektörüdür.	1933'te kadroda kaldı.	1929

Mehmet Muhlis Ete	1904	1975	İstanbul	İbrahim Ethem Bey	Berlin Yüksek Ticaret Okulu, Leipzig Üniv. Doktora	Berlin Yüksek Ticaret Okulu, Leipzig Üniv. Doktora.	İktisat ve İktisadi Meslekler	Hukuk	Kadro Dergisi Yazarı, Başbakanlık Yüksek Murakabe Heyeti Başkanlığı, Mülkiye Mektebi Hocalığı (1948), Türkiye Kooperatifçilik Cemiyeti Kurucusu. IX. Dönem Ankara Milletvekili, Ticaret Bakanı	1933'te kadroda kaldı.	1930
(Marujan) Barsamyan Efendi					Amerika Akademi	Amerika	İngiliz Edebiyatı Muallimi	Edebiyat	1922 Dârülfünûn grevi ile üniversiteden çıkarıldı.	1922	
Yakub Habib Bey					Musevi Dârülmuallimini		Felsefe	Edebiyat			
Şevki Bey					Darüşşafaka (1882)	1883'de telgraf mühendisliği eğitimi almak üzere Paris'e gönderilenler arasındadır.	Fizik	Fen	1895 yılında Sirkeci Posta ve Telgraf Merkezi Müdürü, 1913'de Edirne Posta ve Telgraf Başmüdürlüğü, 1927 yılında ise İstanbul Posta ve Telgraf Başmüdürlüğü görevlerinde bulundu. Darüşşafaka'da cebir, makine dersleri vermiştir.		
Prof. Mişon Ventura							Roma Hukuku	Hukuk	IV. Dönem İstanbul Mebusu	1933'te kadroda kaldı.	
Sırrı Efendi				Oğlu Vali Tevfik Sırrı Gür 1892 de doğdu			Fıkıh	İlâhiyât	Encümen-i Teftiş ve Muayene Azası		1900
İzzetyan Efendi							Matematik	Riyaziye Şubesi			
Nişan Hokasyan		1918					Kimya-i Maadin	Tıp			

EK- 2: ÖĞRETİM ÜYELERİ (1933-1946)

1933-1946 YILLARI ARASINDA DÂRÜLFÜNÛNDA GÖREVE BAŞLAYAN ÖĞRETİM ÜYELERİ											
Adı	Doğum ve Ölüm Tarihi		Doğum Yeri	Babası	Eğitim	Yurtdışı Eğitim	Branş	Fakülte	Bulunduğu Görevler	Tasfiye	Başlama Tarihi
Cemil Bilsel	1879	1949	Şam	Vali Ahmet Kadri Bey	İstanbul Hukuk Mektebi (1903)		Hukuk	Hukuk	1899'da Hariciye Vekaleti Tercüme kısmında çalışmaya başladı. Amedi Kalemî'ne girdi. 1908-1914 arasında Darülfünunda umumi devletler hukuku dersi verdi, aynı zamanda Evkaf Nezareti'nde görev aldı. 1914'te Şam ve Kudüs Evkaf müdürü oldu. Selahaddin Eyyubi Küliyesi'ni kurdu. Kudüs ve Batum mutasarrıflığı yaptı. 1921 yılında yeniden İstanbul darülfünununa atandı ve 1925'e kadar ders verdi. 1925'te Ankara Hukuk Mektebi'nin kuruluşunda görevlendirildi. 1934-1943 arasında İÜ rektörü oldu.		

Mehmet Ali Şevki Sevündük	1882	1963	İstanbul	Defter-i Hakani Nezâret-i Celilesi Muhasebecisi Mehmed Şevki Efendi	Hukuk Mektebi (1907)		Sosyoloji	Edebiyat	Duyun-ı Umumiye Kâtipliği, Çamlıca Kız Orta Okulu Müdürlüğü, Kadıköy Erkek Lisesi Tarih-Coğrafya, Vefa Lisesi Coğrafya Öğretmenliği yaptı.	1938
Nihat Reşat Belger	1882	1961	İstanbul	Şûra-yı Devlet Temyiz Mahkemesi reisi Mehmed Reşad Bey	Üsküdar Paşakapısı Askeri Rüştiyesi, Askerî Tıbbiye İdâdîsi, Askerî Tıbbiye (1901)	Paris'te İhtisas	Tıp	Tıp	Londra ve Lozan Konferanslarında danışmanlık görevi yaptı. 1918 yılında Paris'ten döndüğünde Darülfünun konferans salonunda Avrupalıların Osmanlı hakkında ne düşündüğüne dair bir konferans vermişti. 1950 DP Milletvekili ve Sağlık Bakanı oldu.	1938
Hamid Ongunsu	1885	1967	Girit (Hanya)	Tüccar Vanturzâde Mustafa Behçet Bey	İlk ve Orta Girit, Lise Vefa, Mercan İdâdîsi, Mülkiye (1910)		Tarih	Edebiyat	1913 sonrası İstanbul Sultânîsinde Tarih, Coğrafya, Medeni Bilgiler Dersi verdi. 1933'te Yükseköğretim Genel Müdürü oldu. 1934'te Galatasaray Lisesi tarih hocası oldu. 1939-1948 arası üniversiteye geldi ve dekanlık yaptı. 1955'te emekli oldu.	
Vasfi Reşit Seviğ	1887		Yemen (Babası orada Vali iken)	Vali A. Reşit Paşa	Galatasaray Lisesi, Paris Hukuk	Paris, Almanyada Staj (7 sene)	Hukuk	Hukuk	1931 Giresun Milletvekili, 5. Dönem Sivas Milletvekili, 27 Mayıs'ta aktif rol aldı. 1935 yılında AÜ Hukuk Fakültesine atandı.	1935
İsmail Hakkı Uzunçarşılı	1888	1977	İstanbul	Tüccar Mehmet Latif Efendi	Mercan İdâdîsi, Dârülfünun Edebiyat		Tarih	Edebiyat	İdadilerde Öğretmenlik, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Üyesi. İttihat ve Terakki Partisi Milletvekili, CHP Milletvekili (1926)	
İsmail Hikmet Ertaylan	1889	1967	İstanbul	Dahiliye Nezâreti Sicil Müdürü Mehmed Reşad Bey	Galatasaray Lisesi, Mülkiye		Edebiyat ve Sanat Tarihi	Edebiyat	Robert Kolej ve Galatasaray Lisesi hocalığı, Musiki Muallim Mektebi Müdürlüğü, Bakü Üniversitesi Edebiyat Tarihi Öğretim Üyeliği yaptı.	1943

Abdülkadir İnan	1889	1976	Başkurdi stan		Troyitsk Resuliyе Öğretmen Okulu	Rusya	Folklor	DTCF	Türkistan Basmacı hareketine katıldı. Sovyetlerden kaçarak Türkiye'ye geldi. Türkiyat Enstitüsü Asistanlığı, TTK ve TDK Üyeliği, 1935'te Atatürk'ün isteğiyle DTCF Türk Lehçeleri hocası oldu. 1944'te Üniversitedeki unvan ve kadrosu kaldırıldı. Tercüman ve okutman olarak 1955'e kadar çalıştı.	1944	
Arif İsmet Çetingil	1896	1985	İstanbul		Askerî Tıbbiye		Tıp	Tıp			1933
Siddik Sami Onar	1897	1972	İstanbul	Askeri Hekim ve Kaymakam Abdullah Sami Bey	Fatih Rüştüyesi, Vefa Sultânisi, İstanbul Hukuk (1922)	Paris'te İhtisas (1923-1924)	Hukuk	Hukuk	Mülkiye Mektebinde hukuk dersleri verdi. 1946-1949 yılları arasında rektör olarak görev yaptı.		1933
Turhan Şeşbeş	1897		Selânik	Selânik Eşrafından Abdi Şeşbeş	İlk ve Ortaöğretim Fransız Lisesi, Dârülfünûn Kimya (1924-1928)	Almanya'da doktora	Kimya	Fen	1964'te doçent olarak emekli oldu.		1934
Ali Nihat Tarlan	1898	1978	İstanbul	Babası Ordu Muhasipliğinden emekli Mehmed Nazif Bey Büyükbabası Dağıstan alimlerinden dir.	İlk Öğrenim Manastır, Selânik, Vefa Lisesi, Dârülfünûn Fransızca ve Farsça(1919), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde doktorasını veren ilk doktora öğrencisidir.		Divan Edebiyatı	Edebiyat	Leyla ve Mecnun Mesnevisi adıyla doktora tezi de olduğu halde 1933'ten önce 8 defa müracaat ettiği halde Dârülfünûna kabul edilmedi. Lise öğretmeniyken 1933 Reformunda Üniversiteye atandı.		1933
Müfide Küley	1899	1995	Sakız Adası	Askeri Hekim Kazım Ali Bey	Çamlıca Kız Lisesi, Dârülfünûn Tıp (1928)		Tıp	Tıp	Türk Ünitersiteli Kadınlar Derneği Kurucusu		1933

Mehmet Cavit Baysun	1899	1968	İstanbul	Babası İstanbul Sıhhiye Müdürü Ali Rıza Bey, Annesi Şahin Paşa'nın kızı Bedriye Hanım	İlkokulu İstanbul'da tamamladı (1908). Ortaokulu Halep'te Fransız Okulunda okudu. Nişantaşı Lisesinden sonra İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirdi.		Tarih, Ortaçağ Batı Tarihi,	Edebiyat	İstanbul Erkek ve Galatasaray Liselerinde Tarih Öğretmeni, TTK Üyesi		1937
İhsan Şükrü Aksel	1899	1987	İstanbul		Dârülfünûn Tıp Fakültesi (1919)	Almanya	Psikiyatri	Tıp	1953'de Tıp Fakültesi Dekanı		1940
Mükrimin Halil Yinanç	1900	1961	Maraş	Köklü bir Ulema ailesine mensuptur. Babası Kadı Halil Kamil Efendi	İptidai ve rüştiyeyi Anadolu'da okudu ve İstanbul'a geldi. 9 yaşında hafızdı. Gelenbevi Sultânîsinden sonra Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü ve Mülkiye'yi bitirdi.	1925'te Fransa'ya gönderildi.	Edebiyat	Edebiyat	Arapça ve Farsça biliyordu. İstanbul'da lise öğretmenlikleri yaptı. 1931 yılında TTK Kurucuları arasında yer aldı. 1933'te doçent olarak İstanbul Üniversite'sine alındı.		1933
Reşit Rahmeti Arat	1900	1964	Kazan	Müderres Abdürreşit İsmetullah	İlköğretim Kazan, Rüştiye ve Lise (1916-1918) Kızılyar, Lisans Berlin, Doktora Berlin	Berlin	Türk Dili ve Edebiyatı	Edebiyat	1931'de Berlin Üniversitesinde Doğu dilleri doçenti iken 1933 Reformu sırasında Maarif Vekâletinin davetiyle İstanbul Üniversitesine geldi. TTK Üyeliğine seçildi. 1950 yılına kadar Türkiyat Enstitüsü Müdürlüğü yaptı.		1933
Zeki Zeren	1900	1973	İstanbul		Soğukçeşme Askeri Rüştiyesi, St. Joseph Lisesi, İstanbul Üniv. Tıp Fak		Tıp	Tıp	1961'de Milletvekili oldu.		1960
Naci Bengisu	1901	1978	İstanbul	Eczacı Ahmet Celal Bey	Beykoz İlkokulu, Vefa Lisesi, Dârülfünûn Tıp Fakültesi	Paris	Göz	Tıp	Değişik hastanelerde hekimlik yaptı. 147'lik olduğu için 1960-1963 arasında kadro dışı kaldı.	1960	1934

Ahmet Hamdi Tanpınar	1901	1962	İstanbul	Kadı Hüseyin Fikri Efendi	Antalya Sultânisi, İÜ Edebiyat Fakültesi (1919-1923)		Edebiyat	Edebiyat	1939'da Hasan Âli Yücel tarafından 19. Asır Türk Edebiyatı kürsüsüne doktora olmadığı hâlde profesör olarak atandı. 1948'de Güzel Sanatlar Akademisi Estetik hocası oldu.		
Hilmi Ziya Ülken	1901	1974	İstanbul	Kimyager Mehmet Ziya, Annesi Kırım Göçmenidir.	İstanbul Sultânisi, Mülkiye Mektebi (1921), Almanya da Uzmanlık eğitimi	Almanya İhtisas	Sosyoloji	Edebiyat	1921'de Beşeri Coğrafya Kürsüsü Asistanı	1960	1921
Ekrem Şerif Egeli	1901	1980	İstanbul	Memur	İstanbul Erkek Lisesinde 9. sınıfta öğrenci iken açılan sınavı kazanarak 1917'de Dârülfünûn Tıp Fakültesine Askeri öğrenci olarak girdi.	Viyana ve Hamburg'da kalp hastalıkları üzerine çalıştı.	Tıp	Tıp	1933 Üniversite Reformunda doçent oldu. 1962'de Tıp Fak. Dekanı, 1965'de Rektör oldu. 27 Mayıs'ta aktif rol aldı.	1960	
Ziyaeddin Fahri Findikoğlu	1901	1974	Erzurum	Memur	İlköğrenim: Erzincan ve Hakkâri. Lise: Gelenbevi Sultânisi. Posta Telgraf Yüksek Mektebi, Edebiyat Fakültesi Felsefe. Doktora için Fransa'ya gönderildi.	Strasbourg Üniv.de ikinci lisans ve doktora eğitimi (1930)	Sosyoloji	Edebiyat	Erzurum, Sivas ve Ankara liselerinde felsefe, sosyoloji ve edebiyat öğretmenliği yaptı. 1947-1949 yıllarında İktisat Fakültesi Dekanlığı yaptı.		1933
Mustafa Muhiddin Erel	1901	1986	İstanbul	Miralay Dr. Mehmed Ali Bey, Annesi Alman Viyolonist Anita Diecke, kızı Prof. Suna Erel	İ.Ü. Tıp Fak. 1924		Hijyen	Tıp	Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Kurucu Dekanlığı (1955), Ege Üniversitesi Rektörlüğü (1958)		1933

Abdullah Necati Akder	1901	1986	İstanbul		Fatih ve Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Rüştiyeleri, Dârülmuallimîn, Yüksek Muallim Mektebi, Dârülfünûn Felsefe Bölümü	1933'de Sorbonne Ünv. ve ardından iki yıl Berlin Ünv.e gönderildi.	Felsefe	DTCF	Türkiye'nin değişik bölgelerinde öğretmenlik yaptı. 1939'da DTCF Felsefe bölümünde doçent oldu, 1948'den 1971'e kadar bölüm başkanlığı yaptı.		
Remziye Hisar	1902	1992	Üsküp	Babası Salih Hulusi Bey İstihkam Kaymakamı dır.1909'da İstanbul'a taşındılar. Oğlu Feza Gürsey de önemli bir fizik profesörü.	Ortaöğretim özel okul, lise Darülmuallimat, Kısa süre Dârülfünûn Kimya bölümüne devam etti.	1924 Paris Ünv. Kimya Eğitimi, 1930-1933 da Pariste doktora	Kimya	Fen	Sorbonne'dan doktora sahibi ilk Türk Kadını		1933
Ömer Lütfi Barkan	1902	1979	Edirne	Eskizağralı İsmail Efendi. Dayısı Kuleli Askeri Lisesi Coğrafya öğretmeni.	Edirne Numune Mektebi, Edirne Muallim Mektebi, İÜ Felsefe, 1926'da Strasbourg Ünv. Edb. ve Hukuk Fakültesine gönderildi.	Strasbourg Ünv.	Tarih	Edebiyat	1933'te doktora ve doçentliği olmamasına rağmen İnkılap Tarihi Doçenti oldu.		1933

Besim Darkot	1903	1990	İstanbul	Dedesı ve babası Enderun'da eğitim aldı. Dedesi Abdülmecit'i n kitapçıbaşı babası ise Abdülhamit'i n seccadecisi ve sonra oğullarından Abdülkadir Efendi'nin lalası oldu.	İstanbul Muallim Mektebini ve 1928 yılında Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümünü bitirdi. 1929-1932 'da Maarif Vekâleti tarafından Strasbourg'a gönderildi.	Strasbourg	Coğrafya	Edebiyat	1933'te doçent, 1957'de ordinaryüs oldu.	1933
Fazıla Şevket Giz	1903	1981	İstanbul	Bağdat Valisi Mehmet Şevket Paşa	İlköğrenim yerine özel dersler aldı. Arnavutköy Amerikan Kız Koleji (1922), Amerika Mount Holyobe Üniversitesi (1927)	Amerika	Zooloji	Fen	İlk kadın profesördür.	1933
Naşid Baylav	1903	1982	Manastır	Manastır Eşrafından Muteahhit Rifat Bey1960	İlkokul Manastır İttihat ve Terakki Mektebi, Mercan İdâdisi, Eczacılık Mektebi	Berlin (Bilgisini ve görgüsünü arttırmak üzere)	Farmakog nozi ve Toksikoloji	Eczacılık	1943 yılında tekrar doçentlik sınavına girmeyi kabul etmeyerek istifa etmiş ve İstanbul Erkek Lisesi Kimya öğretmeni olmuştur.	1933
Suut Kemal Yetkin	1903	1980	İstanbul	Milletvekili Şeyh Saffet Efendi	Galatasaray Lisesi, Sorbonne Felsefe	Fransa	Sanat, Felsefe	Edebiyat	İstanbul Liselerinde öğretmenlik yaptı. DTCF Estetik ve Sanat Tarihi doçenti oldu(1934), Milletvekilliği yaptı.	1934
Hüseyin Nail Kubalı	1903		Niğde		İstanbul Erkek Lisesi 1921, İstanbul Hukuk (1928)		Hukuk	Hukuk	27 Mayıs'ta aktif rol aldı.	

Suat İsmail Gürkan	1904	1983	Trabzon	Gümrük Müdürü İsmail Hakkı Bey, Abisi Ord. Prof. Dr. Kazım İsmail Gürkan	İlkokul Trabzon, ortaokul Beyrut Fransız okulu, Mercan ve Nişantaşı liseleri. İÜ Tıp Fakültesi Diş Hekimliği, Paris'te ihtisas	Paris (1930- 1931)	Diş Hekimliği	Tıp	1933'te doçent olarak atandı. 1964-1966 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesinin ilk dekanıdır. Bestekâr ve müzisyendir.		
Ayşe Saffet Rıza Alpar	1904	1981	İstanbul	Müşir Hasan Rıza Paşa (Şehit)	Özel ilkokul, ortaokul Almanya, Kandilli Kız Lisesi, 1925'te Kimya eğitimi için Almanya'ya gönderildi.	Almanya	Kimya	Fen	İÜ Fen Fakültesi Dekanı , 1972 Karadeniz Teknik Üniv. Rektörü, Türkiye'nin ilk kadın rektörüdür.		1933
Hıfzı Veldet Velidedeoğlu	1904	1992	İstanbul	Öğretmen ve hakim Hüseyin Hüsni Bey	Trabzon Lisesi, Ankara Hukuk Mektebi (1928), İsviçre'de doktora (1933)	Devlet Sınavıyla İsviçre doktora	Hukuk	Hukuk	1946-1948, 1952-1953 yıllarında İÜ Dekanı, Kurucu Meclis, Milli Birlik Komitesi Temsilciliği, 1961 Anayasa Komisyonu Üyeliği yaptı. Atatürkçü Düşünce Derneği Kurucusudur.		1934
Sadi İrmak	1904	1990	Konya	Seydişehir Belediye Başkanı Sabri Bey	Konya Sultânîsi, İstanbul Hukuku yarıda bırakıp, Berlin'de Tıp okudu.	Cumhuriyet'i n ilk yıllarında Almanya'ya gönderildi.	Tıp	Tıp	Gazi Terbiye Enstitüsü biyoloji öğretmenliği, Konya Milletvekili, Halkevleri Yüksek Danışma Kurulu Başkanlığı, Diyarbakır Bölge Müfettişliği. İlk çalışma bakanı (1945) Eylül 1947'de bakanlıktan ayrıldı. CHP'nin 1950'de seçimleri kaybetmesi üzerine siyasetten uzaklaştı. 1974'te Başbakanlık yaptı.		1933
Tahsin Rüştü Beyer	1905	1958	İstanbul	Askeri Hekim Dr. Rüştü Bey	Eczacı Mektebi (1924) Fen Fak Kimya (1928)	Maarif Vekâleti Sınavıyla Fransa doktora (1932)	Kimya	Fen	Kimya Bölümünde doçentken 1936'da Liselerde ders vermeye başladı.		1933

Arif Müfid Mansel	1905	1974	İstanbul	Dedesı Vezaret Rütbesine kadar yükselmiş olan Tefvik Paşa, babası Evkaf Nezâreti Özel Kalem Müdürü Mehmed Müfid Bey	İstanbul Alman Mektebi ve St. Benoit Lisesi, 1925'te Almanlardan Burslu olarak Almanya'ya gitti.	Almanya	Arkeoloji	Edebiyat	1936 İlkçağ Tarihi doçenti, Klasik Arkeoloji Kürsüsü Kurucusu		
Kazım İsmail Gürkan	1905	1972	Trabzon	Gümrük Müdürü İsmail Hakkı Bey, Abisi de Prof. Diş Hekimidir.	İlk ve Orta Okulu Beyrut'ta Fransız okulunda okudu. Vefa Lisesi, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi (1926)	Paris'te İhtisas (1930-1932)	Tıp	Tıp	1922 Dârülfünûn grevinde aktif rol oynadı. 1946 yılında çıkan Üniversite Kanunu ile ilk kez Tıp Fakültesi Senatörü seçildi. 1951'de İstanbul Üniversitesi Rektörü oldu.	1960	
Yavuz Abadan	1905	1967	Kırım	Kırımdan Eskişehir'e göç eden bir ailenin çocuğudur.	İstanbul Erkek Lisesi, Dârülfünûn Hukuk (1929)	Doktora Heidelberg Ünv. Almanya	Hukuk	Hukuk	1942'ye kadar İÜ Hukuk Fakültesinde görev yaptı. 1952-1954 arası SBF Dekanı oldu. Eskişehir Milletvekili seçildi. Eminönü Halkevi Başkanlığını üstlendi. Cumhuriyet, Son Havadis, Ulus, Vatan, Yeni Gün, Yeni İstanbul gazetelerinde yazarlık yaptı. 27 Mayıs olunca Yassıada ve Kayseri cezaevlerinde yattı.	1960	

Enver Ziya Karal	1906	1982	Kosova	Babası Ağalı Mehmet Balkan Savaşı ertesinde Osmanlı topraklarına göç etmeye çalışırken öldü. Darüleytam' da büyüdü.	İzmir, Bursa ve Ortaköy Darüleytamları, Edirne Lisesi, Lyon Edebiyat Fak.	Lyon Edb	Tarih	Edebiyat	Kurucu Meclis Cumhuriyet Halk Partisi Temsilciliği, 1961 Anayasasını hazırlayan komisyonun başkanlığını yaptı. 1972-1982 arasında TTK Başkanı.		
Afife Cenani Demirel	1906	1980	Gaziantep	Antep Mebusu Ali Cenani Bey	Teşvikiye Nilüfer Hatun İlkokulu, Arnavutköy Kız Amerikan Koleji, Dârülfünûn Tıp Fakültesi		Tıp	Tıp	1957'de emekli oldu.		1932
Pertev Naili Boratav	1907	1998	Bulgaristan	Mudurnu Kaymakamı Abdurrahman Naili (Mülkiye Mezunu)	İlköğrenimini Arapsun, Develi ve Mudurnu ilk mekteplerinde orta öğrenimini Kumkapı Fransız Mektebi, Gelenbevi orta mektebi İstanbul Erkek Lisesi(1927), İÜ Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı (1930)	1936'da Önsya dilleri eğitimi için Almanya'ya gitti.	Türkoloji	Edebiyat, DTCF	1931'de Fuat Köprülü'nün asistanı olarak göreve başladı. Bir yıl sonra ayrılmak zorunda kaldı. 1936'da Bakanlık bursuyla gittiği Almanya'dan komünizm propagandası yaptığı gerekçesiyle geri çağırıldı. 1938'de DTCF Türkoloji Doçenti oldu. 1948'de Üniversiteden çıkarıldı. Pariste öldü.	1948	1938
Haldun Nüzhet Terem	1907	1980	Selânik		Galatasaray Lisesi, Lyon Ün., Sorbonne	1928 Lyon Ün. Kimya Müh., 1937 Sorbonne Doktora	Kimya	Fen			1933

Afet İnan	1908	1985	Selânik	Ailesi Balkan Savaşını müteakip Anadolu'ya geldi. Babası İsmail Hakkı Bey Orman Memuru, Annesi ise Müderris torunu idi.	Bursa Kız Muallim Mektebi (1925) , Fransızca Eğitimi için Lozan, Fransız Kız Lisesi, Cenevre'de Tarih ve Antropoloji	Cenevre	Tarih	DTCF	Türk Tarih Kurumu (kurucu ve yönetici)		
Mehmet Ali Aybar	1908	1995	İstanbul	Babası Tahsin Bey Subay, Dedesi Hareket Ordusu komutanları ndan Hüseyin Hüsnü Paşa	Yeşilköy Fransız Okulu, Galatasaray Lisesi, İstanbul Hukuk	Sorbonne'a gitti ama savaş yüzünden kısa zamanda geri döndü	Devletler Hukuku	Hukuk	1942'de Devletler Hukuku doçenti oldu. 1946'da Milli Şef Rejimini eleştirdiği bir yazısı nedeniyle görevden uzaklaştırıldı. 1962-1969 arasında TİP Başkanı seçildi.	1946	1942
Mümtaz Turhan	1908	1969	Erzurum	Çiftçi Şerif Bey	Kayseri Sultânîsi, Ankara Lisesi, İÜ Felsefe,	Frankfurt Ün.v.de doktora yaptı. Cambridge Üniversitesin de II. kez doktora yaptı.	Sosyoloji	Edebiyat	1928'de Devlet bursuyla Berlin'e gitti. 1936'da Asistan olarak göreve başladı. 1949-51 yılları arasında Birleşmiş Milletler Sosyal Komisyonu'nda Türkiye temsilcisi olarak çalıştı		1936
Sabahattin Eyüboğlu	1908	1973	Trabzon	Kaymakam Rahmi Bey (1925 yılında Trabzon Milletvekili)	Trabzon Lisesi, Üniversite Öğretim Üyesi Yetiştirme Sınavı ile Fransa'ya gitti (1928)	Fransa Lisans	Fransız Dili ve Edebiyatı	Edebiyat	1933'te Fransız Dili ve Edebiyatı Doçenti oldu. 1939'da Hasan Ali Yücel yapacağı reformlar için onu yanına aldı. Milletvekilliği yaptı. Anadoluculuk akımına dahil oldu. Necati Cumalı, Bedri Rahmi, Sabahattin Ali ile 1946'da Mavi Yolculuğa çıktılar.	1960	1933

Niyazi Berkes	1908	1988	Kıbrıs	Lefkoşe Devlet Hastanesinde Doktor	İstanbul Erkek Lisesi, Dârülfünûn Edebiyat Fak. Felsefe (1931), Michigan Üniv. (1935)	Michigan	Sosyoloji	DTCF	1935'de asistan olarak DTCF'ye girdi. Londra da öldü	1948	1935
Ali Rıza Berkem	1908	2007	İzmir	Tahsildar Mustafa Efendi	İzmir Ekek Lisesi	Fransa	Kimya	Fen	1928'de Bakanlık Cahit Arf, Sebahattin Eyüboğlu gibi isimlerle birlikte Fransa'ya gönderdi. 1955-56 ABD'de misafir profesör olarak ders verdi. 1962-1964 yıllarında Fen Fak. Dekanlığı yaptı.		1933
Tarık Artel	1908	1966	Selânik	Talat Paşa Kabinesinde Dahiliye Müsteşarı olan ve 1939 da Kocaeli Milletvekili olan Suphi Bey	Ortaöğretim Saint Joseph Lisesi	Lyon Üniv. (1932)	Kimya	Fen	Türk Fransız Mühendisleri Dostluk Derneği İstanbul Şube Başkanı		1933
Hüseyin Ferruh Şemin	1908	1985	İstanbul		Grenoble Üniversitesi Matematik Bölümü	Fransa	Matematik	Fen			1933
Ratıp Berker	1909	1997	İstanbul	Oğlu Sabancı Üniv. Rektörü olan Prof. Dr. Nihat Berker	1926 St. Joseph Fransız Kolejinden mezun oldu. 1932'de Fransa'da Lisans eğitiminden mezun oldu. 1936'da Fransa'da doktora eğitimini tamamladı.	Fransa	Matematik	Fen	1933 Reformunda İÜ Fen Fakültesine bağlı olan Matematik Enstitüsünde doçent oldu. İstanbul Yüksek Öğretmen Okulunda Müdürlük yaptı. (1939-1942) 1943'de İstanbul Üniv. Makine Fak. Dekanı oldu. İndiana Üniversitesinde, Fransız Üniversitelerinde, Boğaziçi Üniversitesinde görev yaptı.	1960	1933
Cemil Dikmen	1909		İstanbul		İstanbul Erkek Lisesi, Almanya	Maarif Vekâleti 1929'da Almanya'ya kimya eğitimine gönderdi.	Kimya	Fen	1937'de İÜ Fen Fak. de Asistan oldu. 1944'de Ankara Üniv. Fen Fakültesine geçti. 1967-1969 İTÜ Dekanı oldu.		1937

Behice Boran	1910	1987	Bursa	1890'da Kazan'dan Bursa'ya göç etmiş olan Tahıl tüccarı Sadık Bey	Arnavutköy Amerikan Kız Koleji, Michigan Üniv. (1935)	Michigan	Sosyoloji	DTCF	1939'da doçent olarak DTCF'ye girdi. 1948'de DTCF'den atıldı. 1950 de Kore Savaşına karşı çıktı ve hapis cezası aldı. 1965 TİP Urfa Milletvekili oldu. 1971-1980 arası TİP Başkanlığı yaptı. 12 Eylül de yurtdışına çıktı ve vatandaşlıktan çıkarıldı. Brüksel'de öldü.	1948	1939
Mecdut Mansuroğlu	1910	1960	İzmir	İstanbul Dârülfünunu Hukuk Fakültesi'nde e fıkıh tarihi müderrisliği yapan Mansûrîzâde Said Bey	İlkokul Rodos ve İzmir, Ortaokul İzmir Amerikan Koleji, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (1936)	1936 da doktora için Almanya'ya gönderildi.	Dil	Edebiyat	Maarif Vekâleti Yüksek Tahsil Umum Müdürlüğü'nde şube müdürlüğü yaptı, XIII. Asır Eski Anadolu Türkçesi Uzmanı idi.		1940
Cahit Arf	1910	1997	Selânik	Posta Telgraf İdaresi Memuru Yusuf Bey	İstanbul'da Alliance Mektebi adlı Fransız Okulu, Beşiktaş, Kastamonu, Adana ve İzmir Sultânîleri	Paris St. Louis Lisesi, Ecole Normale Supérieure (1932), Almanya'da Doktora (1938)	Matematik	Fen	Bir süre Galatasaray Lisesinde matematik öğretmenliği yaptı. 1962'de Robert Kolejde ders vermeye başladı. 1964'de TÜBİTAK'ta ilk bilim kurulu başkanı oldu.		1933
Hatice Nüzhet Gökdoğan	1910	2003	İstanbul	Tümgeneral Mehmet Zihni Toydemir	Erenköy Kız Lisesi, Lyon Üniv. Mat. (1932)	Lyon Üniv. (1932)	Astronomi , Matematik	Fen	Fen Fakültesinde ilk doktorayapan kişi oldu. (1937) İlk kadın dekanıdır. Türk Kadınlar Derneği Başkanlığı yaptı.		1937

Hamdi Ragıp Atademir	1910	1976	Konya	Ulema'dan Hacı Ragıp Efendi (Milli Mücadeleye katkıda bulunan din adamlarında n)	İlköğretim Konya, Darül Hilafetül Aliyye Medresesinde okurken Medreseler kapatılınca Konya Lisesi. (1928) Maarif Bakanlığı sınavıyla Fransa'ya, Doktora için de Almanya'ya gitti. Ancak savaş başlayınca 10 ay sonra döndü.	Fransa	Felsefe-İlâhiyât	DTCF	DTCF 'de asistan (1939), DP Milletvekili (1954), 60 ihtilalinde hapis yattı.	1939
Lütfi Ergener	1910		İstanbul		İstanbul Erkek Lisesi	Maarif Vekâleti Sınavıyla 1929'da Almanya'ya kimya eğitime gönderildi.	Kimya	Fen	1952-1953 te ABD'de Misafir profesör olarak ders verdi. Vinileks firmasını kurdu. 1963'te İTÜ Kimya ya girdi. 1971 de ayrıldı.	1944
Muvaffak Seyhan	1910	1986	İstanbul		İstanbul Erkek Lisesi	Maarif Vekâleti 1929'da Almanya'ya kimya eğitime gönderdi.	Kimya	Fen	1938'de Umumi Kimya Ens.de doçent, 1955'te Arndt in yerine profesör oldu. 1955-1956 ve 1962-1963'te misafir prof. olarak ABD'de bulundu.	1936
Orhan Arda	1911	2003	Selânik	İçişleri Bakanı, Hukuk Fakültesi Müderrisi, İTC'nin önemli isimlerinden Hacı Adil Arda	İlk Orta İstanbul, İstanbul Lisesi, Yüksek Mühendis Mektebi (1936)		İnşaat Mühendisi	Mühendislik	Babası 1933'te Üniversiteden tasfiye edildi. Anıtkabir inşasını Emin Onat'la beraber gerçekleştirdi.	1938

Sabri Fehmi Ülgener	1911	1983	İstanbul	İstanbul Müftüsü Mehmet Fehmi Efendi. Şehzâdelerin hocası	İstanbul Erkek Lisesi, Dârülfünûn Hukuk Fakültesi		1935 İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü	Hukuk		1935
Fahir İz	1911	2004	İstanbul	Midilli Kadısı	İtalyan Okulu, St. Michel Fransız Lisesi ve Galatasaray Lisesi, Yüksek Öğretmen Okulu Türk Dili ve Edebiyatı		Edebiyat	Edebiyat	1943 yılında Londra Üniversitesi, School of Oriental and African Studies'te ve Oxford'da çalıştı. Tübingen, New York, Kanada ve Şikago Üniversitelerinde çalıştı. 1977-1986 arası Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde ders verdi.	1934
Mustafa İnan	1911	1967	Adana	Seyyar Postacı. Eşi Jale Ogan ilk Türk kadın arkeologdur.	İlk ve Orta Adana, Adana Lisesi, İstanbul Teknik Ün.	İsviçre'de doktora (Zürih)	Teknik Mekanik ve Mukavemet	Mühendislik	İTÜ'de dekanlık ve rektörlük görevlerinde bulundu. TÜBİTAK bilim kurulunda görev yaptı.	1941
Nazım Terzioğlu	1912	1976	Kayseri	Oğlu Prof. Dr. Tosun Terzioğlu Sabancı Ün. Kurucu rektörüdür.	İlköğretim Kayseri, Ortaokul İstanbul, İzmir Lisesi	Atatürk bursu ile Almanya	Matematik	Fen	1937'de İÜ Fen Fakültesinde asistan oldu. 1942'de Ankara Ün. Mat. Bölümüne atandı. Karedeniz Teknik Ün. kurucu rektörü oldu. 1969-1971 arası İÜ Rektörü oldu.	1937
Baha Erdem	1912	1998	İstanbul		İstanbul Erkek Lisesi, Almanya	Maarif Vekâleti 1929'da Almanya'ya kimya eğitimine gönderdi.	Kimya	Fen	İstanbul Ün. Fen Fakültesinde 1938'de doçent oldu.	1936
Ragıp Sarıca	1912	1993	İstanbul		Galatasaray Lisesi, İstanbul Hukuk		Hukuk	Hukuk	İÜ Hukuk Fakültesinde asistan olarak başladı. 1961 Anayasası hazırlık çalışmalarına katıldı, Milli Birlik Komitesi temsilciliği yaptı. Atatürkçü Düşünce Derneği Kurucularındandır.	1937

Aydın Sayılı	1913	1993	İstanbul	Diplomat	İlköğrenim İstanbul, orta öğrenim Ankara. Ankara Erkek Lisesi.	Harvard Üniversitesi	Bilim Tarihi	DTCF	Harvard Üniversitesinde George Sarton danışmanlığında yaptığı tez dünyanın Bilim Tarihi alanındaki ilk doktora tezidir. 1943'te DTCF Felsefe bölümünde göreve başladı. Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi başkanlığı yaptı.		1943
Saadettin Buluç	1913	1984	Van	Posta ve Telgraf Müdürü Yusuf Ziya Bey	İlk Orta Malatya, Lise Sivas, Lisans Almanya	Breslau Ün. Şarkiyat Bölümü. 1937'de Breslau'da doktor oldu.	Türk Dili ve Edebiyatı	Edebiyat	1945'te "Türk Halklarında Şamanizm" adlı teziyle doçent, 1955'te de "XIII-XIV. Asır Anadolu Türkçesi'ne Giriş" adlı çalışmasıyla profesör oldu.		1937
Cahit Tanyol	1914		Nizip	İhtiyat Zabiti iken şehit olan Mahmut Bey	İlköğrenim Antep Nizip. Adana Erkek Öğretmen Okulu (1931) Gazi Terbiye Enst. Edebiyat (1931-1935), İstanbul Felsefe (1944)		Sosyoloji	Edebiyat	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde 1946'da asistan oldu.		1946
Bahri SAVCI	1914	1997	Balıkesir		İstanbul Erkek Lisesi, Mülkiye (Ankara SBF)		SBF	SBF	1945'de SBF'de profesör oldu. 1961 Kurucu Meclisinde Üniversite temsilcisi, 1983'de 1402'lik oldu. Atatürkçü Düşünce Derneği kurucusudur.		
Samim Sinanoğlu	1915		İstanbul	Konsolos Nüzhet Haşim Bey	Liseyi İtalya'da okudu. Roma Üniversitesinde Latince okudu.	Roma Üniversitesi	Latin Dili ve Edebiyatı	DTCF			
Mehmet Kaplan	1915	1986	Eskişehir	Müflis Esnaf Halil İbrahim Bey	Eskişehir Lisesi, İstanbul Edebiyat (1939)		Edebiyat	Edebiyat, Türkiyat Enstitüsü	Fakirlikle büyüdü. İstasyonda simit satardı. 1958-1960 arasında Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde Edebiyat Fakültesi Dekanı, 1960'ta İstanbul Üniversitesi'ne döndü. 1984-1986 arasında Marmara Üniversitesi'nde Emeritus Profesör olarak yüksek lisans ve doktora dersleri verdi.		1939
Türkan Rado	1915	2007	İstanbul	Öğretim Üyesi Cevdet Ferit Basman	İlk Orta, Lise Notre Dame de Sion, İÜ Hukuk Fakültesi (1936)		Hukuk	Hukuk	1936-82 yılları arasında Hukuk Fakültesinde öğretim üyesi olarak çalıştı.		1936

Haldun Taner	1915	1986	İstanbul	Son Meclis-i Mebusan Üyesi, Dârülfünûn Hukuk Fakültesi öğretim üyesi Ahmet Selahattin Bey	Galatasaray Lisesi (1935), Almanya'ya eğitime gönderildi ama yarım bıraktı. 1950'de İst Üniv. Türk Filolojisi bölümünü bitirdi. Viyana'da Tiyatro bilimi eğitimi aldı.	Almanya, Viyana	Edebiyat, Sanat ve Tiyatro tarihi	Edebiyat	Namık Kemal üzerine çalışmasıyla doktor, Tevfik Fikret Üzerine çalışmasıyla doçent oldu.	1960	
Tarık Zafer Tunaya	1916	1991	İstanbul	Avukat Ahmet Samih Tunaya, Annesi İrfan Tunaya	Galatasaray Ortaokulu, St Benoit Lisesi, İstanbul Hukuk (1940).	Avrupa ve Amerika'ya inceleme gezisine gönderildi. (1953- 54)	Hukuk	Hukuk	27 Mayıs'ı onaylayan 7 kişilik bilim heyetinde yer aldı. 27 Mayıs'ı onaylamasına rağmen S. Sami Onar'la anlaşamayınca 147'lik'lik oldu ama 1961'de Kurucu Meclis Üyeliğine seçildi.	1960	
Halil İnalıcık	1916	2016	İstanbul	Babası Kırım göçmenlerinden Tüccar Seyit Osman Nuri Bey	İlköğretim 1923-1930 arasında Ankara Gazi Mektebi, Sivas Muallim Mektebi, Ankara Gazi Muallim Mektebi'nde tamamladı. Lise; Balıkesir Necati Bey Muallim Mektebi (1935). DTCF (1940)		Tarih	DTCF	1940'ta DTCF Yeniçağ Kürsüsünde asistan oldu.		1940
Muammer Aksoy	1917	1990	Antalya	M. Numan Aksoy, Savcılık, Kaymakamlık ve Milletvekiliği yaptı.	Ankara Hukuk, Yüksek Lisans ve Doktora Zürich	İsviçre (Zürich)	Hukuk	Hukuk	Atatürkçü Düşünce Derneği Kurucusudur. 1957'de Üniversite yasasındaki değişikliklere karşı istifa edip CHP Milletvekili oldu. 1960 sonrasında geri döndü. Suikast sonucu öldü.		1940
Suat Sinanoğlu	1918	2000	İstanbul	Konsolos Nüzhet Haşim Bey	Liseyi İtalya'da okudu. Roma Üniversitesi Edebiyat Fakültesini yarım bırakıp DTCF'ye girdi.	Roma Üniversitesi	Eski Yunan Dili ve Edebiyatı	DTCF	UNESCO Türk Milli Komisyonu Başkanı, Türkiye Klasik Çağ Araştırmaları Kurumu Kurucu Başkanı, Türk Hümanizmi kitabının yazarı.		1940

Muzaffer Vardar	1918		İstanbul	Mustafa Vardar	İzmir Kız Lisesi	Almanya Münih'te Doktora eğitimi.	Kimya	Fen	1940'da İÜ Fen Fakültesinde asistan oldu. KTÜ ve Ege Ün. de görev yaptı.		1940
Remzi Oğuz Arık	1899	1954	Adana	Sandık Emni Mehmet Ferit Efendi	İlkokul ve ortaokulu Selânik ve İşkodra'da, Liseyi Mercan İdadisinde tamamladı. Muallim Mektebi ve Darülfünun Felsefe bölümüne devam etti.	1926'da Fransa'ya gönderildi. Sanat Tarihi ve Arkeoloji Eğitimi aldı.		DTCF	Anadolucu Milliyetçilik akımının öncülerindendir. TTK Üyesidir. 1939-1942 arasında DTCF'de ders verdi. 1942 yılında istifa etmek zorunda kaldı. Ankara Arkeoloji ve Etnografya Müzesi Müdürlüğü yaptı. 1950'de DP milletvekili oldu.	1942	
Aydın Yalçın	1920	1994	Isparta	Babası Subay, Annesi Öğretmen	İlkokul Isparta, Kabataş Lisesi, Haydarpaşa Lisesi, SBF	Londra İhtisas	1958-1960 Arasında Columbia Ün. Misafir Öğretim Üyesi	SBF	1958-1960 yılları arasında Columbia Üniversitesinde misafir profesör olarak ders verdi. 1965-1973 yılları arasında Adalet Partisi milletvekili seçildi. Forum Dergisi yazarlarındandır.		1941
Halit Kemal Elbir	1920	2005	İstanbul	Babası Ali Kemal Elbir Hukuk Fakültesi hocasıdır.	İlk Orta Sainte Jeanne d'arc Okulu, Galatasaray Lisesi (1940), İstanbul Hukuk (1944)		Medeni Hukuk	Hukuk	Strasbourg Mukayeseli Hukuk Fakültesinde ders verdi. Milletlerarası Mukayeseli Hukuk Akademisi asli üyeliği ve bu Akademinin Orta Doğu ve Afrika Bölümü Başkanlığı yaptı. Türk Ekonomik Hukuk Vakfı kurucularındandır.		1944

ÖZGEÇMİŞ

İstanbul’da aldığı ilk ve ortaöğretimin ardından 1992 yılında başladığı Uludağ Üniversitesi Sosyoloji Bölümünden 1996 yılında mezun oldu. Mezun olduğu yıl aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı’nda başladığı Yüksek Lisans eğitimini 2010 yılında “Sosyolojik Açıdan 1933 Türk Üniversite Reformu” konulu teziyle tamamladı. 2011 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyoloji anabilim dalında başladığı doktora programında tez çalışmasına devam etmektedir.